

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Cilt: 12, Sayı: 1, Nisan 2021

CANKIRI KARATEKIN UNIVERSITY
JOURNAL OF INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 12, Issue: 1, April 2021

ISSN: 1309-3738

İmtiyaz Sahibi /Owner

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Doç. Dr. Erol KARCI

Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV

Alan Editörü / Field Editor

Doç. Dr. Aydın EFE (Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü)

Doç. Dr. Şahin DOĞAN (Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü)

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü)

Doç. Dr. Fatih GÜZEL (İslami İlimler Fakültesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kasım BİNİCİ (Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi)

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü)

Yabancı Dil Editörü/ Foreign Language Editor (İngilizce)

Öğrt. Gör. Hikmet ULUĞ

Editör Yardımcısı / Asistant Editor

Arş. Gör. Nurdan GENÇ

Sekreteryä / Secretariat

Ünal KARAARSLAN

Vedat BULUT

İsmail ŞENOL

Burca Barış BAYRAMOĞLU

Yönetim Yeri / Address :

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

18100 Çankırı-TÜRKİYE

Baskı / Press

Uzun Dijital Baskı Merkeziİstanbul Cad. 48/48 Ankara www.uzundijital.com Tel: +90 312 341 3667

Bu dergide öne sürülen fikirler makale Yazar(lar)ına aittir. Yazım Kuralları ve makale gönderme için:

<http://dergipark.gov.tr/jiss>

İletişim:

sbedergi@karatekin.edu.tr

Dizinlenme Bilgileri

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki kez (Nisan, Kasım) yayımlanan, EBSCOhost, DRJI, ASOS Index, İsam, Arastirmax, Türk Eğitim Endeksi, OAJI, Scientific Indexing Services (SIS) ve Academic Resource Index (ResearchBib) gibi ulusal ve uluslararası endekslerce taranan, uluslararası hakemli bir dergidir.

Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Guidelines and article submissions are at:

<http://dergipark.gov.tr/jiss>

Contact:

sbedergi@karatekin.edu.tr

İndex

Cankiri Karatekin University Journal of Institute of Social Sciences is a biannual (April, November) international refereed journal which is indexed national and international indexes such as EBSCOhost, DRJI, ASOS Index, İsam, Arastirmax, Türk Eğitim Endeksi, OAJI, Scientific Indexing Services (SIS) and Academic Resource Index (ResearchBib).

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa BALCI (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Dorian CASTALDINI (Modena Üniversitesi)

Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi)

Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR (Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış TAŞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Emre Şahin DÖLARSLAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Doç. Dr. Masoumeh Daei (Tebriş Payame Nur Üniversitesi)

Doç. Dr. Edina SOLAK (Zenica Üniversitesi)

Doç. Dr. Cengiz ATLI (Iğdır Üniversitesi)

Doç. Dr. Talip AYAR (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet DOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa YILDIRIM (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Burçin CANAR (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Kasım BİNİCİ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Sedat UĞUR (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

DANIřMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın BAřBU	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Başaran ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Cumhuri ERDEM	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Gülřen ERDEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hařim şAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail TUNCER	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAHAR	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat CAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman ÇEVİK	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Sait AKBAřLI	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil EROğLU ÇELEBİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. şenol DURGUN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Rüçhan ÖZKILIÇ UZ	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer KURTBA	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Emine Ryam KKSLEYMANOęLU	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. řeyma BYKKAVAS KURAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi zlem KUTKAN	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berrin ÖZYURT	Yařar Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1-16 TEVFİK FİKRET ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER
SOME ATTENTION TO THE CRITICISMS OF TEVFİK FİKRET
Recai ÖZCAN
- 17-46 ARŞİVLERDE VE KÜTÜPHANELERDE YEREL KÜLTÜREL DEĞERLERİN
KORUNMASI BAĞLAMINDA EFEMERA KOLEKSİYONUNA KARŞI
SORUMLULUKLAR
*RESPONSIBILITIES TOWARDS THE EPHEMERA COLLECTION ON THE
PRESERVATION OF LOCAL CULTURAL VALUES IN ARCHIVES AND
LIBRARIES*
Hüseyin ODABAŞ
- 47-67 İSKENDERUN VAKIFLARI
WAQFS OF ALEXANDRETTA
Naim ÜRKMEZ
- 68-98 MAKBÛL HADİS
MAQBÛL HADITH
Hikmetullah ERTAŞ
- 99-119 BÎRÛNÎ'NİN ESERLERİNDE JEOMORFOLOJİ KAVRAMLARININ ANALİZİ
ANALYSIS OF GEOMORPHOLOGY CONCEPTS IN BÎRÛNÎ'S WORKS
Sefanur YILMAZ, Nazan ÖZÜR
- 120-140 KENTLEŞMEDE İŞLEVSEL YAKLAŞIM VE AKSARAY KENTİ
FUNCTIONAL APPROACH IN URBANIZATION AND AKSARAY CITY
Halil Mesut BAYLAK, Barış TAŞ
- 141-156 BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK ZİRAİ DURUM RAPORLARINA GÖRE
BUĞDAY ÜRETİMİ (1929)
*WHEAT PRODUCTION ACCORDING TO THE FIRST GENERAL
INSPECTORATE AGRICULTURAL STATUS REPORTS (1929)*
Suna ALTAN
- 157-195 YAŞAM BOYU ÖĞRENME MERKEZİ OLARAK BELEDİYE
KÜTÜPHANELERİ: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜTÜPHANELERİ ÖRNEĞİ
*MUNICIPALITY LIBRARIES AS LIFELONG LEARNING CENTERS: THE
EXAMPLE OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY LIBRARIES*
Ahmet ALTAY, Burcu Umut ZAN
- 196-222 XIX. YÜZYILDA OSMANLI BALKAN VİLAYETLERİNİN GENEL DURUM
*GENERAL SITUATION OF OTTOMAN BALKAN PROVINCES IN 19TH
CENTURY*
Recep BÜYÜKTOLU, Seher KARAKUŞ
- 223-257 COĞRAFİ İŞARETLERİ VE COĞRAFİ İŞARET POTANSİYELİYLE BOLU
İLİ
GEOGRAPHICAL INDICATIONS OF BOLU PROVINCE AND ITS POTENTIAL
Murat TANRIKULU, Emre DOĞANDOR

- 258-279 ÇANKIRI ŞEHRİNİN ESKİ MAHALLELERİ
THE OLD NEIGHBORHOODS OF CANKIRI CITY
Bekir GÖKMEN
- 280-305 BİST BANKA ENDEKSİNDE YER ALAN MEVDUAT BANKALARININ
FİNANSAL PERFORMANSLARININ COPRAS YÖNTEMİYLE
DEĞERLENDİRİLMESİ
*EVALUATION OF THE FINANCIAL PERFORMANCES OF DEPOSIT BANKS IN
THE BIST BANK INDEX WITH THE COPRAS METHOD*
Özlem KARADAĞ AK , Şenol BABUÇCU , Adalet HAZAR
- 306-331 OKUMA SAATLERİNDE HİKÂYE KİTABI VE ÇİZGİ ROMAN OKUMAYLA
İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ (KÖY OKULU ÖRNEĞİ)
*STUDENT OPINIONS ABOUT READING STORY BOOK and COMIC BOOK IN
READING HOURS (EXAMPLE FOR VILLAGE SCHOOL)*
Hasan Can GÜRSOY, Ali GÖÇER
- 332-347 YİRMİNCİ YÜZYIL İKİNCİ YARISI TÜRK-ALMAN ŞİİR VE YAZIN DİLİ
ÖRNEĞİNDE ALIŞILMAMIŞ BAĞDAŞTIRMALAR İLE İLGİLİ KURAMLAR
VE ANLAM YAPILARI
*THEORIES AND SEMANTIC STRUCTURES ON SEMANTIC DEVIATIONS IN
THE VERSE AND PROSE WORKS OF THE TURKISH AND GERMAN
LANGUAGES IN THE SECOND PART OF THE TWENTIETH CENTURY*
Ömer Lütfi İSPİRLİ

TEVFİK FİKRET ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Recai ÖZCAN*

Öz

Edebiyat tarihimizde birçok sanatkar, eserinden önce ideolojisiyle tanınır. Namık Kemal'i eserleri vasıtasıyla hayatımıza kattığı "hürriyet" ve "vatan" gibi milli duygularımızı harekete geçiren kavramlarla biliriz, severiz. Mehmet Âkif, "İstiklâl Marşı"yla Türk milletinin gönlünde "İstiklâl Şairi" vasfını kazanmıştır. Abdülhâk Hâmid Tarhan adı, şairin onlarca eseri olmasına rağmen "Makber"le özdeşleşmiştir. Bu eser, kimilerine göre Hâmid'i "şâir-i âzâm" yapmaya yeter. Sanatçının ideolojisiyle veya bir eseriyle sevilir hale gelmesi, eserlerinin objektif olarak değerlendirilmesine mani olur. Tevfik Fikret, hayattayken ve ölümünden sonra, yakınında veya uzağında yer alan pek çok ismin olumlu, olumsuz ama çoğunlukla duygusal eleştirisine maruz kalmış şairlerimizdendir. Kendisini idealist bir şair olarak adlandırıp, Türk şiirinin en büyük şairi olduğunu söyleyenler de "mefkûreci" olduğu için şairliğini hafife alanlar da onun sanatkarlığından çok insani, duygusal yönüne vurgu yaparlar. Servet-i Fünun mecmuasının yayınlandığı dönemlerde ve Tevfik Fikret'in ölümünden sonra Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi bir zamanlar şairin en yakınında yer alan isimlerin Tevfik Fikret'le ilgili değerlendirmelerine baktığımızda, bu sübjektif tutumun örneklerini görmemiz mümkündür. Bununla birlikte Tevfik Fikret'i hayatında hiç tanımamakla birlikte, kendi ideolojilerine ters düşen fikirleri yüzünden, onu hem karakterindeki zayıflıklar nedeniyle hem de şairliğinin zayıf olduğunu gerekçe göstererek beğenmeyen, acımasız biçimde eleştiren birçok isim vardır. Bu yazıda Tevfik Fikret'in mizacıyla, sanatçılığı ve şairliğiyle ilgili, 1940'lı yıllara kadar bazı süreli yayınlarda yer alan değerlendirmelere/eleştirilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, Servet-i Fünun, Eleştiri, Şiir, Türk Edebiyatı

* Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, recaiozcan@duzce.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-7834-7691

Makale Gönderilme Tarihi: 16 Mart 2020 Makale Kabul Tarihi: 10 Nisan 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SOME ATTENTION TO THE CRITICISMS OF TEVFİK FİKRET

Recai ÖZCAN

Abstract

In our literary history, many artists are known for their ideology before their work. We know and love Namık Kemal with the concepts that stimulate our national feelings such as "freedom" and "homeland", which he added to our lives through his works. Mehmet Âkif earned the title of "poet of independence" in the hearts of the Turkish nation with his "İstiklâl Marşı". The name Abdülhâk Hâmid Tarhan has become synonymous with "Makber", although there are dozens of works of the poet. According to some, this work is enough to make Hâmid a "şâir-i âzâm." The fact that the artist becomes popular with his ideology or a work prevents his works from being evaluated objectively. Tevfik Fikret is one of our poets who, during his lifetime and after his death, were exposed to positive, negative but mostly emotional criticism of many names near or far away. Those who call himself an idealist poet and say that he is the greatest poet of Turkish poetry, and those who underestimate his poetry because he is "ideological" emphasize the human and emotional side of the poet rather than his artistry. When we look at the evaluations of Tevfik Fikret, who were the closest names of the poet, such as Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, and Mehmet Rauf, during the period when Servet-i Fünun magazine was published and after the death of Tevfik Fikret, we can see examples of this subjective attitude. However, there are many names who do not know Tevfik Fikret in his life, but do not like him because of his ideas contrary to their own ideologies, because of his weaknesses in his character and because of his weakness in his poetry and criticize him ruthlessly. In this article, the evaluations / criticisms about Tevfik Fikret's temperament, artist and poetry, which took place in some periodicals until the 1940s, will be mentioned.

Keywords: Tevfik Fikret, Servet-i Fünun, criticism, poetry, Turkish Literary

Giriş

Tevfik Fikret'in idealizmi, vatan sevgisi, dine karşı olumsuz tutumu, duygusallığı, samimiliği, öfkeli mizacı, isyankârlığı gibi birçok özelliğinin yanı sıra sanatkarlığına yönelik akademik, popüler çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bundan sonra da şair hakkında yeni bilgiler ve belgeler ışığında, farklı bakış açılarıyla değerlendirmelerin yapılması tabiidir. Beşir Ayvazoğlu'nun eserinde ifade ettiği gibi, "Edebiyat tarihimizin belli bir dönemine damgasını vurmuş" olan Fikret'i "anlamak ve anlatmak" kolay değildir ve bu zorluk Fikret hakkındaki yazılanların azlığından değil

çokluğundan kaynaklanır. (Ayvazoğlu, 2019: 17) Bir sanatkâr hakkında görüşlerin dönemden döneme farklılık göstermesi, söz konusu zorluğu artıran nedenler arasındadır. (Rıza Tevfik, 1916: 432)

Servet-i Fünun edebiyatının Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Cenap Şahabettin, Ahmet İhsan, Ahmet Reşit gibi önde gelen isimlerinin hatıralarında Tevfik Fikret'in namuslu, dürüst, ailesine tutkun, haksızlığa tahammülsüz, mütevazı, hasımlarına karşı kibirli ve haşın olması gibi karakteristik özellikleri öne çıkar. Şairin, kişiliğiyle ilgili tespitlerin ortak noktalarından biri onun, değişken ruh hâline sahip olduğudur. Kendisini tanımayanların, dışarıdan bakarak kibirli olduğunu söylemesine karşın Rıza Tevfik'in onun hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Fikret'i haşın, mütekebbir zannederler; hâlbuki öyle değildir. Fikret belki biraz sitemkârdı. Bunu görenler, sathi nazarlarla kibrine kâil olurlar. Ne kadar yanlış... Fikret bilmeyerek bir kimsenin kalbini kırsa kendini affettirmek için ona hizmet eder, paltosunu giydirdirdi, bu kadar hassastı.” (Rıza Tevfik, 1916: 432)

Şairi henüz okul sıralarında tanıyan Rıza Tevfik; onun, haksızlığa uğrayan bir arkadaşını, kendi geleceğini düşünmeden savunacak kadar cesaretli; çalışkan, okul kurallarına riayet eden bir örnek öğrenci olduğunu ifade eder. (Bölükbaşı, 2015: 14) Ahmet İhsan, Fikret'i *“melekliğe yaklaşan temiz ruh”*a sahip büyük bir şair olarak vasıflandırırken; prensipli, dürüst, şahsiyetli biri olduğunu, Fikret'le küskünlükler yaşamasına rağmen, onun çoğu zaman haklı olduğuna inanır. Söz konusu anlaşmazlıkların sebebi Fikret'in mükemmeliyetçiliğidir. Görmek istediği *“ideal”* insanı bulamayan şairin ümitsizliğe düşmesi, insanlardan soğuması, kendi iç dünyasına çekilmesi tabiidir. (Tokgöz, 2012: 127-128)

Tevfik Fikret, yakın çevresine göre iyi bir idareci, birleştirici ve yönlendirici, yol gösterici bir *“lider”*dir. Galatasaray Sultanîsi müdürlüğü görevinde başarılı işler yaptığına şahit olduğunu belirten Satı Bey, onun *“şairden müdür olur mu?”* diyenlerin yüzünü kızartacak derecede iyi bir idareci olduğunu söyler. (Ruşen Eşref, 1919: 35-36) Satı Bey'e göre bu yıllarda Fikret çok gayretlidir. Okulunun eksiklerini bilir ve bunları tamamlamaya çalışır:

“Onu orada sık sık ziyaret etmiştim; her gidişimde başka bir yerde, başka bir işle meşgul bulmuştum; orada Fikret, “bütün hüviyet ve uzviyeti”yle müdür ve mürebbi olmuştu. O büyük mektebin hayatından hiçbir şeyi gözünden kaçırmaz, muallimlerin derslerinden, müeyyidlerin tavırlarından, hademelerin işlerinden, talebenin esvablarına kadar her şeyi

düşünür ve her şeyi takip ederdi. Onun şairliği Sultani müdürlüğü esnasında, yalnız mektebin maddiyatına verdiği zarafet, maneviyatına zerk ettiği nezahet ile tecelli ederdi.”
(Satı, 1337: 130-133)

Yakın arkadaşlarının gözünde “kahraman”, devrinin “Promete”si ve “Namık Kemal’in öfkeli sesinin devamı” olan Tevfik Fikret, kızgınlığının nedenlerini farklı biçimlerde dile getirir. Bu konuda, 1314’te Süleyman Nazif’e gönderdiği mektubuna göre, biri “zalim yönetim”, diğeri de onun zulmüne sessiz kalan “menfaatperestler” olmak üzere Fikret’in öfkesinin iki kaynağı vardır. Mektuptaki ifadelerden anladığımız kadarıyla, şairin hayat karşısındaki ümitsizliği had safhadadır: “Ye’s...Ye’s...Ye’s!...Me’yusum, kardeşim; dehşetli bir buhran-ı infial içindeyim, sönüyorum. Bu biraz daha devam ederse, eyvah!...” Fikret, kendisini “koca bir âlem içinde” yalnız ve “sokağa çıplak çıkmış gibi” hisseder, bundan utanır. İnsanların duyarsızlığına isyan eder. Ona göre etraf “namuslu geçinenlerle” dolmuştur. Namus konusunda hassas olması gereken gazeteciler bile buna önem vermez; onların hepsi birer “jurnalci” hâline gelmiştir. Fikret’in dostları, bu olumsuzluklara karşı durmak bir yana, onu haksız bulmakta, ondan uzaklaşmaktadır. (Tevfik Fikret, 1333: 518-519) Fikret’i farklı kılan, öfke ve isyan duygularındaki samimiyetidir. II. Abdülhamid yönetimiyle çatışmasının sebebi, bu idarenin hayatın her alanına müdahalesi, onun yaşam kaynağı olan “mefkûresini” rencide etmesidir. İdarenin “zulmünden” birçok insan zarar görür; bunlar ancak menfaatlerine dokunulduğunda itiraz ederler:

“İstibdad ve tahakküme karşı ekser insanlar isyan ruhu taşırlar. Fakat biraz tahlil edilecek olursa görülür ki birçok kimselerin duyduğu bu hiss-i isyan ve nefret ulvi bir mefkurenin rencide olmasından değil, menfaatleri temin edilememesinden, izzet-i nefislerine dokunulmasından mütevellidir. (Mehmet Emin, 1333: 473)

Milli edebiyatın önemli isimlerinden biri olan Yusuf Akçura’ya göre Fikret’in idealizmi ve aşırı hassasiyeti onun rahatsızlığının başlıca nedenidir. İdeal bir dünya arayışı, şairi çevresiyle uyumsuzluğa sürükler. Servet-i Fünun neslinin “hayal hakikat çatışması”, “ümitsizlik”, “aşırı hassasiyet” gibi marazî hâlleri Fikret’te de görülür. Sosyal hayatta şahit olduğu düzensizliği değiştiremediğinde şairin huzursuzluğu nükseder:

“Tevfik Fikret neden böyle geçimsiz, hırçın, dürüst olmuştur? Neden halkından, milletinden kaçmış, uzaklaşmış gibi görünüyordu?... Ben bütün bu suallere ancak bir tek cevap bulabiliyorum: Tevfik Fikret hakiki ve samimi bir idealist idi... İdealist kemâle inanır; ona ermek ister. Vakaide, şuunda

kemalin, idealin tahakkukunu göreceğim sanır. Göremeyince kızar, bağırır, isyan eder, küfür eder, lanet eder. İdealist hakâyık-ı hayatla uyuşmaz, hayatı ideale uydurmak ister. Uymayınca incinir, yaralanır, hasta olur, çıldırır...” (Yusuf Akçura, 1333: 441)”

Ayrıca vatanına ve milletine duyduğu muhabbet de bu tedirgin hâlinin sebebidir. Tevfik Fikret’i bir başka açıdan değerlendiren Akçura’ya göre, şairin vatan millet aşkı olmasa, bitmek bilmez öfkesi de olmaz:

“Siz hanım efendiler, tahlile, muhakemeye hacet kalmaksızın, sırf hissiniz ile, tabii ve insiyaki bir surette, adeta ruhunuzun keşif kuvvetiyle duyar ve anlarsınız ki muhabbetle hiddetin, sevdâ ile cinayetin, merhametle lanetin karabetleri vardır... Hiddet bazen muhabbetten doğar; insan çok sevdiğini çok incitir, muhabbetin, aşkın son derecesi bazen cinayetlere kadar götürür. Hiç şüphe etmiyorum ki Tevfik Fikret’e “vicdanım terk-i tabiiyet etti” dedirten, onun milletine, vatanına son derece aşk ve sevdası idi...” (Yusuf Akçura, 1333: 442)

Şair Oldu Ama “Adam Olmadı”: Babasının Gözünde Fikret

Bilindiği üzere Tevfik Fikret’in edebiyat dünyasına katılmasında Recaizade Mahmut Ekrem ve İsmail Safa’nın payı büyüktür. Ali Ekrem Bey (Bolayır) hatıralarında, İsmail Safa’nın Türk edebiyatında yaptığı en “güzide” işlerden birinin Tevfik Fikret’i “millete bildirmesi” olduğunu ifade eder. (Özgül, 1991: 436) Ahmet İhsan, Servet-i Fünun topluluğunun oluşmasını sağlayan Fikret’in, Recâizâde sayesinde derginin edebiyat sayfalarından sorumlu olduğunu anlatır. Ancak Ebubekir Hâzım Bey’e göre Fikret’in babası Hüseyin Efendi, bu durumdan hiç memnun değildir. Kendisiyle sohbetlerinden birinde ona Tevfik Fikret’in Âveng-i Şühûr adlı manzumesini okur. Hüseyin Efendi, bu şiiri oğlunun yazdığını söyler ve Fikret’in “şairlik sevdasına” yönelik şu şikâyetini ekler:

“kendisini Hariciye Nezaretinde iyi bir kaleme yerleştirdik; biz kâdem peyda ederek ilerleyecek diye umarken günün birinde memuriyetini terk etti. Şimdi böyle boş şeylerle uğraşiyor. Adam olmadı ve olmayacak, bu halden pek müteessirim; hatta her ay kendisine göndermekte olduğum paraları da bu teessürle kestim. Maksadım biraz parasız kalarak terk ettiği mesleğe dönmesidir.” (Hayber, 1988: 143)

Babasının gözünde “adam olamayan” Fikret’in şairliği konusunda pek çok söz söylenmesine rağmen, hakkında hüküm vermeye kalkanlar onu “ya yere batırmak yahut göğe çıkarmak” isterken şairin değerini gözden

kaçırmışlardır. Tevfik Fikret'in hakkındaki olumlu, olumsuz eleştirilere bakıldığında büyük tezatlarla karşılaşılır:

“Dinsiz-peygamber; vatanperver-kozmopolit; cemiyeti seven-cemiyetten nefret eden diğergâm-bencil; cesur-korkak; ahlâklı-ahlâksız; melek-şeytan; derin surette hassas-çok sığ hassasiyetli...” (Kaplan, 1998: 59)

“Müceddit Şair” mi, “Efsâh-ı Üdebâ” mı?

Abdülhâk Hâmid kendisiyle tanışmadan önce Tevfik Fikret'in şiirlerini okuduğunu, kimi zaman bu şiirlerdeki duygu yoğunluğu nedeniyle ağladığına dair şu hikâyesi ilginçtir:

“Üstadımız Ekrem merhum bundan takriben otuz sene mukaddem Şûrâ-yı Devlet dairesinin bir تنها köşesinde genç bir zat ile konuşuyordu. Üstad galiba -bu kimdir- demek istediğimi anladığı için ben sormadan evvel -işte istikbalimizin büyük şairi- dedi. O genç zat iki seneden beri bizi ağlatan Fikret idi.” (Abdülhâk Hâmid, 1333: 420)

Abdülhâk Hâmid yazının devamında Tevfik Fikret'in şairliğini irdelemeye devam eder. Hâmid'e göre Fikret'e sadece “büyük şair” demek yeterli değildir. Fikret'in şairliği “mütefekkirliğiyle”, “mücedditliğiyle” birlikte düşünülmelidir. Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in Servet-i Fünun topluluğunun iki büyük şairi olduğu konusunda -çoğu zaman hangisinin daha büyük olduğu meselesi tartışılrsa da- topluluk içinde genel bir kanı vardır. Topluluğun yayın faaliyetinin devam ettiği dönemlerde, şairlikleriyle ilgili karşılıklı yazılarına baktığımızda, hem Tevfik Fikret'in hem de Cenap Şahabettin'in “mütevazılığı” elden bırakmadıklarını görürüz. Örneğin Tevfik Fikret, “Cenab Şahabeddin Bey” başlıklı “Musahabe-i Edebiyye”lerinden birinde onu “ibda-perver” olarak tanımlar ve Fikret'e göre bu vasıf, Cenab'ın şairliğindeki dehayı tarif edebilmek için çok uygundur. (Haz.Parlatır, 1993: 239) Cenap Şahabettin ise Tevfik Fikret'in ölümüne yakın bir dönemde kaleme aldığı yazıda onu “büyük şair” olarak niteler. Her ne kadar Fikret'i “kemâl-i fesâhat ve belâgat noksanlığı” ile itham edenler olsa da Cenab'a göre bunu söyleyenler şiirlerini değil Fikret'e olan kinleri nedeniyle onun şahsiyetini eleştirmektedirler:

“Tevfik Fikret büyük, en yüksek manasıyla pek büyük bir şairdir. Evet, şiirlerini bir intizâm-ı hendesi ile itham edenler kemâl-i fesâhatini bir nâkıs-a-i belâgat gibi telakki etmek isteyenler, şairi noksan-ı his ve hatta fıkdan-ı his ile mazur görmeğe özenenler var, biliyorum. Fakat iman-ı kâmil ile haykırırım ki bunlar hep elsine-i kin ve hasedden akan

çirkablardır. Fikret'in a'sâr-ı sanatı dimağ-ı kariî alelekser öyle kamaştırır ki münderecatı fikir mi, his mi yoksa fikir ve his fevkinde saf bir nur-ı belagat midir farkına varamazsınız; onun muhafaza-i eşarında saklanan bedâyîi biz tamamıyla her zaman keşfedemiyor, zabt ve idrak edemiyoruz. Zira onlar çok kere birer mecmua-i lafziye değil birer ruh, birer tecella-yı dehaettir.” (Cenab Şahabeddin, 1330:1)

Bu sıralarda beliren büyük şairliğin yanında Tevfik Fikret, yeni bir edebiyatın ortaya çıktığını görür ve bu edebiyatı geliştirmek konusunda Cenab'ın desteğini ister:

“İşte pek vazîh tahattur ediyorum: aleltakrib yirmi sene evvel bir gün Servet-i Fünun matbaasında Fikret güzel ve sanatkâr elini omuzuma dayamış, demişti:

-Cenab hissediyorum, bir yeni edebiyat, doğmak üzeredir. Bunu yaşatmak için benimle beraber çalışmağı vaad ediyor musun?

O zaman zannetmiştim ki bütün ağaçlar bir müjde-i musiki ile titredi, deniz kenarında ebkem taşlar dalgalardan daha belîğ oldu bulutlar bir şiir-i harir ile ve güneş bir lisan-ı nur ile tekellüm etti: çünkü Fikret'in iki sitaze-i didesi neşide-i ümidi terennüm ediyordu...” (Cenab Şahabeddin, 1330: 2)

Cenab Şahabettin bir başka yazısında Fikret'i ağırlıklı olarak fizikî özellikleriyle ele alır. Fikret'in sesinde “ezeli bir ihtizâz-ı nevâzîş” gören şaire göre “Fikret'in şi'ri!..Üstadın şi'ri bir ahenk, sesi diğer bir ahenk”tır. Tevfik Fikret'e adlı şiirinde Rübâb-ı Şikeste'yi öven Cenab'a göre Fikret'in bu kitabındaki şiirler “insanlığın gerçeklik çukurunda yandığı” bir zamanda “sığınacak bir liman” gibi yetişmişlerdir. Onun eseri felsefenin “ye's” levhasıdır, “elem ve ümidin fesahatle” dile gelişidir. (Haz.Kaplan, 1984: 260-261) Cenab'ın ilk yazılarında tasvir ettiği Tevfik Fikret, dili topluluk üyelerinin hepsinden iyi bilir. Dile hakimiyeti ile “ince ve sağlam” zevki onun iki önemli edebî ayrıcalığıdır:

“Fikret dili hepimizden iyi bilirdi. Kelimelere hiç birimiz onun kadar sahip olamaz, hükmedemeyiz. Zevki hepimizinkinden çok daha ince ve sağladı: İşte onun, gerçekliği söz götürmeyen iki edebî meziyeti.” (Haz.Kaplan, 1984: 78)

Bütün bu vasıflarıyla Fikret, “efsâh-ı üdeba” olarak adlandırılır. Ayrıca Fuzulî'den Hâmid'e kadar gelmiş şairler arasında kimse, onun kadar dile hâkim değildir. (Cenab Şahabeddin, 1330:1)

Cenab Şahabettin'in Fikret'in sanatkârlığının kıymeti konusunda fikirlerinin zaman içinde değiştiğini görmek şaşırtıcıdır. İctihad'da kaleme aldığı yazıda da ifade ettiği gibi Servet-i Fünun mektebinin kurucularından biri Tevfik Fikret'tir; (Şahabeddin, 1330: 2) ama bu mektebin tamamlanması için, başka unsurların var olmasına ihtiyaç vardır. Cenab Şahabettin, Tevfik Fikret'in edebiyatla alakası konusunda Halit Ziya'nın ilerisinde bir eleştiri yapar. Cenab'a göre Tevfik Fikret tek başına bu "inkılabın" başına geçebilecek "bilgiye" sahip değildir. Ne "Şark"ı ne de "Garb"ı yeterince tanımayan bir Fikret (Uşaklıgil, 1987: 428) çevresindekilerin desteği olmadığı müddetçe tek başına bu hareketin başında olamaz; arkadaşlarını etkilediği kadar onlardan etkilenmiştir. (Ünaydın, 1985: 77) Bütün bunların yanında, Halit Ziya'nın dil, ifade ve fikirler üzerine tesiri Tevfik Fikret'ten ilerde olduğunu belirten şair, topluluğun yüzde altmış nispetinde Halit Ziya'nın eseri olduğunu iddia eder:

"ama yine de, Edebiyat-ı Cedide'nin kurucusu olmak bakımından, onun yeri emin olunuz ki Halit Ziya'dan daha aşağıdadır. Halit Ziya'nın dil ve ifademiz, fikirlerimiz üzerindeki tesirinin Fikret'inkinden pek fazla olduğuna inanınız. Edebiyat-ı Cedide, hiç olmazsa yüzde altmış nisbetinde, Halit Ziya'nın dehasının eseri, dehasının meyvesidir: Rauf'u, Cahid'in, Faik Ali'nin tesir ve kudretlerini de küçümsemeyiniz. Bunlardan arta kalanı, ama yalnız arta kalanı, Fikret'e borçluyuz." (Cenab Şahabeddin, 1330: 70)

"Sistemci Bir Nâzım"

Millî edebiyatın öncü isimlerinden olan Ali Canip, Fikret'in Türk şiirine katkısını kendi zaviyesinden ele alır ve onun daha çok dilde gerçekleştirdiklerini şöyle anlatır:

"Rübâb-ı Şikeste şairi her şeyden evvel "sistemci" bir nâzımdır; Hamid'in selikasından başka bir şey tanımayarak yazdığı bedialar, lisanda bir anarşi doğuruyordu; işte Muallim Naci'yi ortaya çıkaran bu edebi hükümeteşizliktir... Sonra Fikret yetişti, kaidecilikle bediîyatçılığı telif etti; ortaya, o zamana kadar görülmemiş pürüzsüz manzumeler koydu ve İstanbul şivesini nazm ile birleştirdi... Bu noktadan bütün "edebiyat-ı cedide" şairleri onun arkasından yürümüşlerdir." (Ali Canib, 1333: 461-462)

Servet-i Fünun edebiyatının en önemli romancısı Halit Ziya, Fikret değerlendirmelerinde Cenab Şahabettin'e benzer bir tutum sergiler. Onun da Tevfik Fikret'in sanatkârlığı üzerine düşünceleri zamanla değişir. Servet-i

Fünun mecmuasında kaleme aldığı bir yazısında Tevfik Fikret'in sanatı ile ilgili özetle şu değerlendirmelerde bulunur:

"1.Tevfik Fikret her yönüyle harikulade vasıflara sahip bir insandır. Özellikle edebiyatımızda mensur şiir sahasında çok önemli işler yapmıştır.

2.Fikret nesir yazarlarının düzyazıda yapamadıklarını şiirde gerçekleştirebilmiştir. Bu hayret verici kabiliyeti karşısında akıllara hep: "nasıl yapıyor?" sorusunu getirir.

3.Şiirlerini bir "edâ-yı tabii" ile yazar. Gündelik hayatında küçük şeylerle uğraşırken bir yandan şiir yazan Fikret, Osmanlı edebiyatının "altı asır" yapamadığını başarmıştır. Halit Ziya, Fikret'in şiirdeki ustalığını onun "Verin Zavallılara" adlı şiirinden örneklerle ispatlamaya çalışır." (Halit Ziya, 1314: 263)

Halit Ziya, bunları söyledikten yaklaşık kırk yıl sonra Ruşen Eşref'le yaptığı röportajda Cenap Şahabettin ve Tevfik Fikret'in şairlik konusunda neredeyse eşit olduklarından bahsederken aralarındaki sanat kıymetinin hâlâ tartışılır bir noktada olduğunu ifade eder. Halit Ziya'ya göre Fikret'in şiiri *"daha ağır başlı, ölçülü biçili, daha asil, belki daha derin"*dir. Cenab'ın şiiri ise daha *"şuh, daha şakrak"* işleniş bakımından *"daha cazibeli"*dir. (Ünaydın, 1885: 61) Halit Ziya'ya göre, şiirlerindeki farklı renklere rağmen iki şair de Türk şiirine getirdikleri yenilikler konusunda tartışmasız büyüktürler. Edebiyat tarihçilerinin birçoğunun kabul ettiği, Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in şiirimizde geleneksel biçimleri radikal bir şekilde yıktıkları görüşünü Halit Ziya da paylaşır. (Akyüz, 1965: 89) Ayrıca bu iki şair, şiirde aruzun farklı kalıplarını kullanarak, klasik ölçüyü Türkçenin ses özelliğine uydurmuşlardır:

"Her şeyden önce nazımda öteden beri bilinen ve bir tür kurallaşmış olan biçimlerin çerçevelerini kırmışlardı. Üstelik kendilerinden biraz önce gelen ve belli ölçüde yenilik getirmiş olan okulların bile bu alanda yaptıkları denemeleri pek korkak adımlar türünden saydıracak başkaldırmalarla, nazma büsbütün başka kalıplar bulmuşlardı. Daha sonra aruz ölçüsünün ana kalıpları arasında uzun ve geniş kulaçlamalarla yüzüp geçerek bunların arasında Türkçe'nin tatlı havasına, Türk'ün zevkine en çok uyumluluk gösterecek müzikal anlamı hangisinde buldularsa ona sahip çıkmışlardı. Artık bunları bulup ellerinin altında her isteklerine boyun eğecek bir tutsak hâline getirdikten sonra ölçüyü, elindeki kemandan mucizeler çıkaran bir virtüöz gibi, kullanmışlardı." (Ünaydın, 1985: 61)

Edebî Eleştirinin Ölçüsü: Objektif Olmak

İsmail Hikmet, edebî eleştiride objektivitenin gerekliliğini belirterek, şair hakkında söylenenlerin birçoğunun objektif olmadığı kanaatini ifade eder. Ayrıca Cenap Şahabettin'i yüceltmek için Tevfik Fikret'i küçültmeye çalışanlara karşı çıkar. İsmail Hikmet'e göre iki şairi, "haksız bir biçimde", "duygularla" hareket ederek mukayese etmek yanlıştır. İki şair de kendine has özellikleriyle edebiyatımız için birer değerdir. (İsmail Hikmet, 1337: 101)

Konuya bir başka açıdan yaklaşan Yusuf Şerif'in değerlendirmesine göre Tevfik Fikret'in edebiyatımıza en büyük katkısı; şiirimizi "*şuurileştirmesi*" ve "*efkâr ve hayatın câzibedar bir ifadesi hâline getirme*"ye çalışmasıdır. Tevfik Fikret, şairliğinin boş laflarla yüceltilmesinden çok, belirli ölçütlere dayanılarak tenkit edilmesi taraftarıdır. Yazdığı bir şiiri arkadaşlarına okuduğunda, şiirini güzel bulanlara, hangi sebeple bu değerlendirmeyi yaptıklarını ısrarla sorar. (Yusuf Şerif, 1333: 498) Tevfik Fikret'i Türk şiir dilinde büyük inkılap gerçekleştiren şair olarak niteleyen Halid Fahri'ye göre o, dilde yaptıklarıyla haleflerini "esaretten" kurtarmıştır. Abdülhak Hâmid'in eski şiirin şekline "ruhi" anlamda getirdiği yenilik yeterli değildir. Bu şiirin değişmesi için gereken "sarsıntı"yı Fikret başarmıştır. Şiirimizde değişimi "dehasıyla" gerçekleştiren Fikret'in şiir diline katkılarını Halid Fahri şöyle ifade ediyor:

"Bir hamlede diyebiliriz, eski klasik mısraı kırdı, Hâmid'in açtığı yeni tahassüs ufkunda yavaş kalan mühim bir noktayı doldurdu. Birden bire bir yıldız gibi parlayan o noktada yeni bir âlemin abidesi yüklenmişti. Bu Fikret'in lisanı idi. Yarın şübhesiz Fikret'ten daha sanatkâr, daha ince şairler yetişebilir. Fakat hepsine silah-ı teceddüdü veren Fikret'tir. İster hece vezni, ister aruz vezni galip gelsin, esas bunda değildir. Çünkü vezin sanatkâr için bir vasıttan ibarettir. Asıl olan samimi ve saf bir musiki, pürüzsüz bir lisandır ki bunda en çok Fikret muvaffak oldu ve kendisinden sora gelenlere:-İşte yürünecek yol...Haydi ileriye!..." dedi." (1333: 1359)

Tevfik Fikret'i eleştirenlerin "ifrat" ve "tefrit" arasında gidip geldiğini belirten İbrahim Alaaddin'le (1927:4) benzer düşünen Vasfî Mahir 1928'de Meş'ale Mecmuasında yayınlanan bir yazısında, elinden geldiği kadar objektif olmaya çalıştığını hatırlatarak Tevfik Fikret'in şairliğini değerlendirir. Fikret'in sanatkârlığı hakkında söz söyleyenlerin tümünün ideolojik davrandığını, oysa şairin estetik bağlamda ve döneminin şartları içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Vasfî Mahir'e göre, şairin eserleri bu bakış açısıyla eleştirilmediği müddetçe, onda "şairlik vasfını"

ortaya koymak zor olacaktır. Fikret'in sanatkârlığını küçümseyenler onun “*şekilci, sathi*”, hayallerinin “*dar ve mahdud*” olduğunu söylerler. Ancak Fikret'in özgün fikirleri, hayalleri, ifade tarzı vardır. Servet-i Fünun topluluğunun diğer şairlerinde “taklit” olan hayaller Fikret'te orijinal hâlde bulunur:

“Edebiyât-ı cedîdenin bir vasf-ı mümeyyizi, daha doğrusu sâri bir hastalığı olan mavi, beyaz, eflatun göllerden; muhayyel yeşil ormanlardan; sükun ve inzivadan bahsetmek, diğerlerinde tesir ve taklid olduğu hâlde, Fikret'in orijinalitesini teşkil eder! Baştan başa-levs-i rüya-dalgaları arasında yüzen bir cemiyete karşı yalnız fazilet ve hak mütehassiri olan ruhunda böyle bir arzunun doğması gayet tabii idi. Bütün hayatı müddetince bu arzularına mutabık kalışı da bu hayallerinde ne kadar samimi olduğunu gösterir.” (Vasfi Mahir, 1928: 4)

Fikret'in şiirinde “nadide bir hayal” ya da “yepyeni bir buluş” arayanlar için “his ve fikirle” dolu Rübâb-ı Şikeste ya da Haluk'un Defteri yeterli değildir. Tevfik Fikret “*sanatını aşkına feda eden bir mefkûreci*” olduğu için şiirlerine yalnız sanat ölçüsüyle bakmak yanlıştır. O, bütün yazı ve şiirlerini Namık Kemal gibi “*bir şey anlatmak, bir şey duyurmak*” için yazmıştır ki bu tavrı, asıl kıymetini ortaya çıkarır: “*O, Türk edebiyatında yol gösteren bir şair, bir mürşid*”tir ve sanatkârlığının gücü “ilhamını” hayatın her alanından alıyor olmasından gelir. Birçok şairin yaptığı gibi sadece aşk şiirleri yazmaz. “*Balıkçılar, Hasta Çocuk, Yağmur, Fener, Bisiklet*” gibi şiirlerinde işlenen mevzular, Türk edebiyatına ilk defa onun şiirleriyle girmiştir. Fikret kazandırdığı bu konuların yanı sıra “*Türk hissini Türk zevkiyle terennüm etmiş, gençlik üzerinde fiilen müessir olmuş bir inkılapçı*” olarak edebiyatımıza katkıda bulunmuştur. Şairlik konusunda Fikret, Abdülhak Hâmid'le karşılaştırılmaz çünkü o, bize “*zevkiyle, ruhuyla, lisanıyla*” Hâmid'den daha yakındır: “*Onun için Haluk'un Defteri'ni “Liberte”den Rübâb-ı Şikeste'yi “Makber”den çok sevmekte haklıyız. Fakat bu yakınlık Hamid'in daha büyük şair olduğunu takdir etmemize mani değildir...*” Vasfi Mahir, Fikret'in sanatkârlığı ile ilgili, yukarıda özetlediğimiz detaylı tespitlerinden sonra şu hükmü verir:

“Netice şu: Fikret; şiiri, şahsiyeti, düşüncüsü kendine mahsus kuvvetli bir sanatkâr, büyük bir şairdir. Şairliğinin, edebiyatımızda hiç kimseye benzemeyen, hususi cebhesiyle edebiyatımıza ve memleketimize ettiği hizmetler onu ilelebed kalbimizde yaşatacak fakat bin bir itina ile işlenen mısralarının birçoğu -her ne kadar çelikten olsa da- aranılan mücevherleri ihtiva etmediği için bir müddet sonra tozlanmağa mahkum...” (Vasfi Mahir, 1928: 4)

En Güzel “Şiir Söyleyen” Şair

II. Abdülhamid idaresinde mabeyn kâtipliği, sarayın hizmetinde olmak ya da saraya yakınlık Tefik Fikret açısından düşünüldüğünde affedilecek bir faaliyet değildir. Servet-i Fünun topluluğu içinde Ali Ekrem ve Ahmet Reşit gibi isimlerin bu görevlerini sürdürmeleri nedeniyle rahatsız olan Tefik Fikret, söz konusu kişilere mesafeli durur. Ali Ekrem, bir arkadaşıyla birlikte Fikret’le görüşmeye gittiklerinde “mabeyn kâtipliği” konusunda Fikret’in kendilerine nasıl “saldırdığını” şöyle anlatıyor:

“O gün de cürm-i meşhudumu ele aldı, istifa etmeyerek zalimin hizmetinde kaldığım için söylemediği sözü bırakmadı! Ben ber-mutad hiç mukabele etmeden dinliyordum. Arkadaşım da müşkil mevkide kalan bir insan vaz’u hâliyle sükut ediyordu. Fikret benden cevap alamayınca hiddetlendi, hışmını öbür zattan almağa kalkıştı. “Ya siz, diyordu, ya siz? Niçin bu kadar fazl ü kemalinizle sükut edip duruyorsunuz? Niçin milleti uyandırmıyorsunuz? Sizin ilm ü irfanınız ne işe yarar? Bilmem ki dünyada niçin yaşarsınız?..” Söyledi, söyledi. Neye uğradığını bilmeyen zavallı adamcağızın müdafaa yolunda vermek istediği cevapları da ağzına tıkadı ve adeta muhakkirane kelimât ile hücumla başladı.” (Bolayır, 1991: 456)

Tefik Fikret’in Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı öfkesi, yukarıda da görüldüğü gibi, padişaha ve çevresine hakarete kadar varabilir. Fikret tarafından sıkça tarizlere maruz kalan Ali Ekrem, bütün bu olumsuz tutumlarına rağmen onun “büyük sanatkâr” olduğunu söylemekten çekinmez. Şairin edebiyat sohbetlerine katılan Ali Ekrem, Fikret’in edebiyatımızda “vatan şairi” olarak bilinen Namık Kemal’in şiirlerini okurken ağladığını kaydeder. Fikret, Namık Kemal’in “perişan evrak” üzerine yazılı şiirlerini hem okuma hem de düzenleme görevini, tıpkı Namık Kemal’in türbesinin planlama işini üzerine aldığı gibi üstlenir. (Bolayır, 1991: 442-443) Ali Ekrem, Fikret’in hayatını iki safhaya ayırır. Bunları “şakraklık” ve “hırçınlık” olarak adlandıran yazar, ilk olarak onun “alaycı, sarakacı” yönünü açıklar. Fikret eskiyi bilir ve eski biçimlere kendi fikirlerini katarak güçlü şiirler kaleme alır. O, şiir yazdığı gibi “söylemekte” de üstündür. Hatta şairliği olmasa hatipliği Fikret’i sanatkâr mertebesine çıkarabilir. (Bolayır, 1991: 450) Ali Ekrem’e göre Tefik Fikret, Namık Kemal’den sonra en güzel şiir okuyan kişidir:

“Ben Namık Kemal’den sonra Tefik Fikret kadar güzel şiir okuyan kimseyi görmedim, bilmiyorum. Şiiri bu kadar nefis bir eda, bir muvaffakiyetle inşad eden bir hatibin nesri ne güzel okuyabileceği pek kolay tahmin olunur. Fikret’in inşad ve

hitabetle uğraşmağa, bu vadilerde bir hayli çalışmış olduğu da bir iki sahife okur okumaz anlaşılıverdi. Artık ne teessür, ne feryat, ne hatta büka(ağlama)...” (Bolayır, 1991: 444)

Servet-i Fünun topluluğunun bütün üyelerinin “edebiyat meseleleri” söz konusu olduğunda “kibirli olmamak”, “inat etmemek” ve “üstünlüğü kabul etmek” gibi özellikleri Tevfik Fikret için de geçerlidir. (Bolayır, 1991: 452) “Hırçınlık” Tevfik Fikret’in hayata ve siyasete dair düşüncelerinden kaynaklanır. Huysuzluğu, tarizleri, hakaretleri karşısında sırf Fikret’in “kalbinin temizliği” ve yaradılışının “yüceliği” dolayısıyla sessiz kalmayı tercih eden Ali Ekrem ve arkadaşları onun “*her cevrine tahammül gösterir*”ler. (Bolayır, 1991: 455-456)

“Üslupçu” ve “Mefkûreci” Şair

Topluluğun önemli münekkittlerinden biri olan Ahmet Reşit, Tevfik Fikret’i “talakat ve fesahat”i birleştiren bir şair olarak tanımlar. İfade biçimiyle insanı “büyüleyen” şair, Servet-i Fünun edebiyatının “temel taşı”dır. (Rey, 1945: 320) Ahmet Reşit eski ve yeni edebiyat arasındaki tekamülün ve bu süreçte Tevfik Fikret’in rolünün farkındadır. Fikret’in Rübâb-ı Şikeste adlı eserini, yazarının şahsiyetinden bağımsız olarak ele alan yazar, Fikret’in şiir hayatını iki bölümde inceler. Ahmet Reşit’e göre Fikret’in Rübâb-ı Şikeste’de netleşen üslupçuluğu onun sanatkârlığını gösterir. Haluk’un Defteri ile “şetâretini” kaybeder ve “bedbinleşir”. “Süs” şiirinin zerafetinden “Sis” şiirinin getirdiği “karanlık üslup”a kendisini bırakır. (Rey, 1945: 320) Fikret’in bazı şiirlerine değinen Ahmet Reşit “La Dans Serpantin”, “Süs”, “Heybet-i Sâi”, “Şehidlikte”, “Yarın”, “Verin Zavallılara” adlı metinlerin mevzuu ve üslubu bakımından dengeli olduklarını söyler. (Ahmet Reşit, 1901: 1000)

Servet-i Fünun mecmuasının sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz), topluluğun diğer üyeleri gibi Tevfik Fikret’in şahsiyetine gıpta eder. Kendisine büyüğüymüş gibi saygı ve sevgi duyduğunu belirten Ahmet İhsan’a göre Fikret’in “*yüksek bir fıtratı ve ruhu*” vardır. “Celadeti” ve “mefkûreciliği” önemli hususiyetlerindendir. Ayrıca Ahmet İhsan, Fikret’in düzenliliğini örnek alır:

“Fikret’te son derece intizam ruhu da vardı. Onun el yazısı bile güzeldi, yazılarını yazdığı muntazam oda gibi çalışma köşeleri, o tarihlerde İstanbul’da hemen hemen hiç görülmezdi. İntizam nümunesini ben Tevfik Fikret’ten aldım demekten asla çekinmem. Tevfik Fikret böyle intizam ve zarafet ve yüksek mefkure ruhuyla büyüdüğü ve yaşadığı için yaradılışın onun yüreğine hediye ettiği celadet kuvveti de daima yüksek durmuştur. Mefkuresine uymayan hadiseler karşısında derhal feveran eder, hiçbir tehlikeyi düşünmez, kendi menfaatlerinin

bozulacağını aklına getirmez, düşündüğünü olduğu gibi söylerdi.” (Ercilasun, 1996: 100)

Tevfik Fikret’le bir dönem husumet yaşayan edebiyatçılarımızdan biri de Ahmet Hikmet’tir. Aralarındaki problemin sebebi Tevfik Fikret’in kız kardeşi ile Ahmet Hikmet’in ağabeyinin geçimsiz aile hayatları ve Fikret’in kız kardeşinin genç yaşta ölümüdür. Bu vaka şairi çok üzmüş ve “Hemşirem İçin” adlı manzumeyi kaleme almasına sebep olmuştur. Bu şiirde Ahmet Hikmet’in ailesine yönelik hakaretler ve bu aile için “mezbele” ifadesini kullanması, onun Fikret’e öfkесinin sebebidir. Buna rağmen Ahmet Hikmet, Fikret’i sevdiğini ifade eder. (Tevetoğlu, 1986: 61)

Tevfik Fikret hakkında detay bilgilerin yer aldığı en önemli kaynaklardan biri mektuplardır. Servet-i Fünun dönemi şairlerinden olan Fâik Ali’nin, Tevfik Fikret monografisi yazma niyetinde olan Midhat Cemal (Kuntay)’a gönderdiği mektuplarda şairle ilgili değerlendirmeleri bulmamız mümkündür. Bu mektuplarda, Fâik Ali’nin hem Servet-i Fünun topluluğu hem de Fikret’le ilgili ifade ettiği bazı hususlara dikkat etmekte fayda vardır. 5 Eylül 1946 tarihli mektupta Fâik Ali, Tevfik Fikret’le nasıl tanıştığını anlatır ve Kuntay’ın şairle ilgili sorularını cevaplar. Fikret’in Servet-i Fünun mecmuasındaki çalışmaları, arkadaşları ile arasındaki ilişkiler, “titiz, mağrur, hırçın” oluşu gibi pek çok özelliğine değinen şaire göre Fikret’in ressamlığı ayrıca tetkike değer bir özelliğidir. (Andı, 2000: 175-189)

Şairle ilgili olumlu olumsuz bütün değerlendirmelerin yanı sıra Eşref Edib’in Fikret hakkında tertip ettiği *Tevfik Fikret’i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri* başlıklı kitabı bu noktada unutulmamalıdır. Bu eserde Fikret’in bireysel, sosyal, edebî özelliklerine yönelik değerlendirmeler yapılır. Bunların birçoğu, Tevfik Fikret hakkındaki olumsuz yargıları içerir. Fuad Köprülü, Ali Canib, Celaleddin Ezine, Abdülkadir Ceyhun, Hüseyin Cahit, Ömer Rıza Doğrul, İsmail Habib, Kâmrân Demir, Ömer Seyfeddin, Nurullah Ataç, Nihat Sami Banarlı, Yahya Kemal, Ruşen Eşref ve dönemin birçok isminin Tevfik Fikret hakkında, farklı gazete ve mecmualarda yayınladıkları yazılarından alıntılarla oluşturulmuş bu kitaptaki değerlendirmelerin çoğunluğu edebî tenkitten ziyade yazarın şahsiyetine, ideolojisine yönelik eleştirilerdir.

Sonuç

Yazımızın sınırları dahilinde gözden geçirmeye çalıştığımız metinler ışığında Servet-i Fünun topluluğunun içinde ya da dışında yer alan isimlerin Tevfik Fikret hakkındaki değerlendirmelerinin çoğunun, onun eserlerine değil ideolojik duruşuna ve kişiliğine yöneldiği görülmektedir. Birçok arkadaşına göre Fikret’in “gür” sesi Namık Kemal’den izler taşır. Şiirlerinin “estetiki”nden ziyade “edası” önemlidir.

İnsani anlamda Fikret; “namuslu, özü ve sözü doğru, duygularını gizlemeye çalışmayan ve ne hissediyorsa karşısındakine söyleyebilen, küçük hesaplar peşinde koşmayan, yargılayan ve hüküm veren” bir yapıya sahiptir. Özellikle Galatasaray Sultanisinde görev yaptığı dönemde eğitim yönetimi konusunda son derece titiz olduğu anlaşılmaktadır. Dışarıdan bakıldığında yöneticilik vasfına sahip olmadığı düşünülse de Tefvik Fikret’in bu konuda da başarılı olduğu yakın çevresince ifade edilir. Tefvik Fikret’i farklı kılan özelliklerinden biri de özgürlüğe verdiği değerdir. Alacağı kararlarda kendisine baskı uygulanmasından hoşlanmaz. Bu yönde bir müdahale veya herhangi bir zorlama hissettiğinde görevini bırakmaktan çekinmez.

Tefvik Fikret, Servet-i Fünun mecmuasında yazdığı sürece topluluğa sanatkar kazandırmayı bir görev olarak kabul eder. Edebî sohbetlere, tartışmalara değer verir. Eserlerinin sanat yönünden eleştirilmesini ister, arkadaşlarından kimi zaman bunu talep eder ancak “esere yönelik eleştirinin” yetersizliğinden şikâyetçidir. Siyasi iktidarın mecmuaya yönelik sansürüne karşıdır ancak gerek gördüğünde arkadaşlarının eserlerine sansür uygulamaktan kaçınmaz. Bu uygulamaları sonucunda pek çok hasım kazanır. Fikret’in bu doğrultudaki yaptırımlarını, onun sansürden ziyade estetik kaygılarının gereği olarak düşünmek gerekir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

Ahmet Reşit, (1317) “Tecrübe-i Tenkid/Rübâb-ı Şikeste”, (*Mâlûmât*), Cilt: 13, S: 292.

Akyüz, Kenan, (1965) “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, (*Türkoloji Dergisi*), Cilt: 2, S: 1.

Ali Canib, (1333) “Tevfik Fikret”, (*Muallim*), Cilt: 2, S:14.

Andı, M.Fatih, (2000) Edebiyat Araştırmaları I, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ayvazoğlu, Beşir, (2019) Fikret, Everest Yayınları, İstanbul.

Bölükbaşı, Rıza Tefvik, (2005) Tefvik Fikret, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Cenab Şahabeddin, (1330) (*İctihad Mecmuası*), S:117.

Ercilasun, Bilge, (1996) Ahmet İhsan Tokgöz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Eşref Edip, (1943) Tevfik Fikret'i Beş Cepheden, Kırk Muharririn Tenkitleri, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1943.

Halid Fahri, (1333) “Yâd-ı Fikret”, (*Donanma Mecmuası*), S: 85.

Halit Ziya, (1314) “Bir Bedia-i Sanat”, (*Servet-i Fünun*), S: 381.

Hayber, Abdülkadir Hayber, (1988) Ebubekir Hazım Tepeyran, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbrahim Alaaddin, (1927) Büyük Adamlar Serisi-Tevfik Fikret, Sebat Matbaası, İstanbul.

İsmail Hikmet, (1337) “Edebiyat Musahebeleri”, (*Dergâh Mecmuası*), Cilt:1, S: 7.

Kaplan, Mehmet, (1984) Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri, İstanbul Üniv.Yay, İstanbul.

Kaplan, Mehmet, (1998) Tevfik Fikret(Devir-Şahsiyet-Eser), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Özgül, Metin Kayahan, (1991) Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Parlatır, İsmail, (1993) Tevfik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazıları, TDK Yayınları, Ankara.

Rey, Ahmet Reşit, (1945) Canlı Tarihler, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Rıza Tevfik, (1333) “Âşiyanda Bir Konferans”, (*Muallim*), Cilt: 2, S:14.

Ruşen Eşref, (1919) Tevfik Fikret-Hayatına Dair Hatıralar, Kütübhan-e-i Südi, İstanbul.

Satı, (1337) “Fikret'in İstifaları”, (*Dergâh Mecmuası*), Cilt.1, S: 9.

Tevetoğlu, Fethi, (1986) Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Tokgöz, Ahmet İhsan, (2012) Matbuat Hatıralarım, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Uşaklıgil, Halit Ziya, (1987) Kırk Yıl, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Ünaydın, Ruşen Eşref (1985) Diyorlar ki, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Vasfî Mahir, (1928) “Tevfik Fikret ve Edebiyatımızdaki Mevkii”, (*Meşale Mecmuası*), S: 4, Cilt:1, S:4.

Yusuf Şerif, (1333) “Bir Şikâyet”, (*Muallim*), Cilt:2, S: 14.

ARŞİVLERDE VE KÜTÜPHANELERDE YEREL KÜLTÜREL DEĞERLERİN KORUNMASI BAĞLAMINDA EFEMERA KOLEKSİYONUNA KARŞI SORUMLULUKLAR

Hüseyin ODABAŞ*

Öz

Arşivler ve kütüphaneler, büyük oranda doğru ve denetimli bilginin farklı zaman dilimleri boyunca, nesilden nesle aktarılmasına olanak sağlayan toplumsal örgütlerdir. Bilgi taşıma amacıyla üretilen her türlü material, bu iki tür bilgi merkezinin hedefleri ve potansiyel koleksiyonu arasında yer alır. Bu hedefe rağmen, daha çok gündelik yaşam içinde yönlendirme ve bilgilendirme amacıyla üretilen efemera, -taşıdığı enformasyon değerine karşın- toplum içinde ve aynı zamanda toplumları var eden arşivler ve kütüphanelerde yakın zamana kadar yeterince ilgilenilen materyal grubu içerisinde yerini alamamıştır. Efemeranın belgelendirme ve entelektüel değer paylaşımı amacının dışında farklı amaçlarla üretilmiş olması, bilgi merkezlerinin bu türe karşı mesafeli duruşuna etki etmiştir. Bu çalışmada, öncelikle yerel kültürün tescili ve korunması konularında efemeranın tanımı üzerinde durulmuş; efemera koleksiyonundan yararlanmanın yararlılıkları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra dünyada ve Türkiye’de kütüphane ve arşivlerde efemera koleksiyonunun derlenmesi, nitelendirilmesi, sayısallaştırılması ve hizmete sunulması konularında karşılaştırmalara gidilmiştir. Söz konusu alanlarda standartlaşmanın yararlılıklarına ilişkin örneklerle yer verildikten sonra; Türkiye’de kütüphanelerde ve arşivlerde efemera hizmetlerinin geliştirilmesi hususunda atılması gereken adımlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arşivlerde Efemera, Kütüphanelerde Efemera, Efemera Sorumluluğu, Efemera Kataloglama, Efemera Derleme

* Prof. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odabashuseyin@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1239-4866

Makale Gönderilme Tarihi: 20 Ocak 2021 Makale Kabul Tarihi: 1 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

RESPONSIBILITIES TOWARDS THE EPHEMERA COLLECTION ON THE PRESERVATION OF LOCAL CULTURAL VALUES IN ARCHIVES AND LIBRARIES

Hüseyin ODABAŞ

Abstract

Archives and libraries are social organizations that allow the transmission of highly accurate and controlled information across different time periods from generation to generation. All kinds of material produced for the purpose of carrying text are among the targets of these two types of information centers. Despite this goal, ephemera, which is produced mostly for orientation and information in daily life, could not take its place in the material group of interest in the society, but also in the archives and libraries that create societies. The fact that ephemera was produced for different purposes other than certification and intellectual value sharing has affected the distance of information centers towards this type of material. In this study, first of all the definition of ephemera is focused on the registration and protection of local culture; and then evaluations are made on the usefulness of using the ephemera collection. Later comparisons are made on the work of ephemera that collecting, describing, digitization and putting into service in the library and archives in the world and Turkey. After giving examples of the usefulness of standardization in the said fields; the development of ephemera services in libraries and archives in Turkey is made proposals on the issue.

Keywords: Ephemera in Archives, Ephemera in Libraries, Ephemera Responsibility, Ephemera Cataloging, Ephemera Collecting

Giriş

Bilgi merkezleri, zaman ve uzam yolculuğunda insanlığa yol arkadaşlığı yapan, bilgi taşıyıcısı materyalin derlenmesi ve paylaşılmasına yönelik kamuya açık hizmetler sunan örgütlerdir. Bilgi merkezleri, türüne göre içinde bulunduğu toplumun bilgi gereksinimini karşılayan ve bu yönüyle tarihi sorumlulukları olan kuruluşlardır. Bilginin geçmişten günümüze iletilmesini sağlama ve geleceğe aktarılmasını vadetme amacıyla hizmet üreten bilgi merkezlerinin, genel olarak kütüphaneler ve arşivler şeklinde iki tür altında sınıflandırıldığı, kabul gördüğü ve yaygınlaştığı bilinmektedir. Odaklandıkları alan itibarıyla farklılıklara sahip olsalar da her iki tür bilgi merkezinin zaman ve uzam yolculuğunda insanlığın bilgiye olan gereksinimini karşılamak gibi ortak bir amacı bulunmaktadır. Bu amacın

yerine getirilebilmesi için parçası oldukları toplumun yapısı, sahip oldukları olanaklar, bağlı oldukları örgütün amaçları gibi pek çok etkene paralel olarak her bilgi merkezi farklılıklar gösteren materyali derleme sorumluluğunu yerine getirir.

Kütüphaneler, tarihi misyonunu daha çok telif kapsamındaki materyali derleme suretiyle yerine getirirken; arşivler, orijinal belgeleri bir araya getirme ve muhafaza etme sorumluluğu ile hizmet üretirler. Kütüphane ve arşiv materyalinin bilgilendirme ve belgelendirme süreçlerinin temel amacı olan kanaat oluşturma, kanıtlama ve ikna etme işlevleri farklılıklar sergiler. Kütüphane materyalinin kanıtlama ve ikna etme çabası, daha çok araştırma ve bilim dünyasına yöneliktir. Örneğin bir araştırmacı kütüphane materyalini kendi yayınında kullanarak, o alan içerisinde bir gerçekliği aydınlatmaya ve dolayısıyla alan mensuplarını bilgilendirmeye/ikna etmeye çabalar. Arşiv materyalinde kanaat oluşturma, kanıtlama ve ikna etme amacı ise daha çok idari ve hukuki süreçlere yöneliktir. Çoğunlukla kanıt hükmünde olan özgün kaynak anlamında ‘belge’ye ev sahipliği yapan arşivler, hakkın adil ve hukuki süreçlere uygun olarak verilmesi misyonunu yerine getirir. Bu yönüyle arşivler, büyük oranda kişiler ve kurumların kendi içinde ve/veya aralarında yürüttükleri eylemleri kanıtlamak amacıyla ürettiği belgeleri muhafaza etme zorunluluğu olan kurumlardır. Yine bu yönüyle arşivler, kurumlarda işleyen organik süreçlerin doğurduğu birimler ve koleksiyonlardır; arşiv materyali ise organik süreçler sonucunda oluşan ürünlerdir. Diğer taraftan her iki bilgi merkezi türünde de diğer türün görev ve sorumluluk alanına giren materyali derleme ve düzenleme uygulamalarıyla karşılaşmaktadır. Örneğin eşi olmaması nedeniyle özgünlük özelliğine sahip olan ve Osmanlılar döneminde kadılık müessesesinin iş süreçlerinin kaydedildiği şer’iyye sicilleri gibi defterler, kütüphanelerin envanterlerinde de bulanabilmektedir. Benzer durum arşivler için de söz konusu olabilmektedir.

Efemera, kütüphanelerin ve arşivlerin derleme yaklaşımları arasında alışık olunmayan bir yöntemle bir araya getirilen ve genellikle ancak bir araya getirildiklerinde tematik anlamlara dönüşen materyal türüdür. Gerek bu nedenle ve gerekse arşivlerin belgelendirme önceliği içerisinde yer almaması (Organ, 1987) nedeniyle efemera, son dönemlere kadar arşivcilik hizmetleri içerisinde hak ettiği yeri elde edememiştir. Benzer şekilde kısa ve parçalı olması, bilgilendirme amacıyla üretilmesi, biçimsel standartlarının olmaması gibi nedenlerle, kütüphanelerin de uzun dönemler boyunca ilgilenmediği bir tür olarak bilinmektedir (Altermatt ve Hilton, 2012; Organ, 1987). Oysa efemera materyal, üretildiği dönemin kültürel, ekonomik, tarihi, sanatsal, bilimsel ve/veya siyasal olmak üzere pek çok alanını aydınlatmaya yarayabilecek içeriğe sahip olabilmektedir. Buna ek olarak, efemera

materyalinin biçimsel özellikleri, geçmiş dönemin üretim becerileri ve donanımları ile ürün tasarımına yönelik dönemsel bakışı yansıtabilecek özellikleri de günümüze taşıyabilmektedir. O halde efemera, günümüze kadar derlenen kütüphane ve arşiv materyaline oldukça benzerdir; hatta sıra dışı olmaları nedeniyle toplumda çok fazla ilgi görmektedir. Bu özellikleri nedeniyle bilgi merkezlerinin sergi faaliyetlerinde sıklıkla yararlanılabilecek bir tür olma özelliği sergiler.

Amaç ve Yöntem

Efemera, arşivlerde ve kütüphanelerde araştırmacıların hizmetine sunulan diğer bilgi kaynakları gibi araştırma süreçlerinde yararlanılabilecek kaynaklardan biridir. Sosyal tarih araştırmaları başta olmak üzere, akademik çalışma alanlarının pek çoğuna hitap edebilecek verilere sahip olmaları yönüyle efemeraya son yıllarda araştırma dünyasında gösterilen ilgi artmıştır. Arşivler ve kütüphaneler, gösterilen bu ilgiyi karşılamakla mükellef kurumlardır. Bu çalışmada, arşivler ve kütüphanelerde efemera koleksiyonuna ne ölçüde sahip olunduğu, nasıl hizmete sunuldukları ve hizmet esaslarının genel standartlara uygun olup olmadığı gibi soruların yanıtları aranmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın amacı arşivler ve kütüphanelerde efemera sorumluluğunun düzeyi hakkında durum tespiti yapmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda efemeranın daha fazla kitleler tarafından tanınırlığını sağlamak; arşivler ve kütüphaneler açısından önemini ortaya koymak da araştırmanın diğer amaçları arasında yer almaktadır. Çalışmada, arşiv ve kütüphane çalışanlarının efemera koleksiyonlarının derlenmesi ve yönetilmesi konularında sorumluluklar taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu amaçlara, hem efemeranın özelliklerini yansıtarak hem de yurt içinde ve yurt dışında bazı bilgi merkezlerinin konu hakkında yürüttükleri çalışmalar gösterilerek varılmaya çalışılmaktadır.

Çalışma, betimleyici araştırma yöntemine uygun olarak tamamlanmıştır. Betimleyici araştırmalar, araştırılan konunun betimlemesini ve tasvir edilmesini amaçlayan çalışmalardır. Betimlemenin yapılması sırasında veri toplama aracı olarak literatür taraması ve gözlem tekniğinden yararlanılmıştır. Literatür taraması, alanyazın kapsamında mevcut kaynak ve belgelerin incelenmesine dayalı veri toplama tekniğidir (Karasar, 1994, s. 83). Araştırmada arşivler ve kütüphanelerin vermekte olduğu efemera hizmetleri, kurumsal web siteleri ve söz konusu siteler üzerinde hizmete sunulan kataloglar üzerinde gözlem tekniğine dayalı veriler derlenerek değerlendirilmiştir.

Efemeranın Tanımı ve Özellikleri

Efemera, belirli bir zaman dilimi içerisinde yapılması gereken bir faaliyetin duyurusunu yapmak ya da bir ürün veya hizmeti tanıtmak üzere üretilen

türde dokümanlar olarak bilinir. Efemera, üzerinde taşıdığı enformasyonun zaman içerisinde üretim amacının dışında kıymet kazanabileceği (Somer ve Keskin, 2012, s. 444) ve/veya döneminin bazı konularını aydınlatmak üzere yararlanılabileceği düşüncesiyle derlemesi yapılan; günümüzde daha çok koleksiyonerlerin elinde, arşivlerde, kütüphanelerde ve müzelerde muhafaza edildiği bilinen enformasyon taşıyıcısı materyal türüdür. Günümüze kadar konu hakkında hazırlanan kaynaklarda çeşitli disiplinlerin amaçları ve gereksinimleri doğrultusunda efemeranın, farklı özelliklerine vurgu yapılmak suretiyle tanımlandığı görülmektedir. Önceleri dokümanın üretilmesine neden olan eylemin bitiş zamanı, efemeranın tanımında belirleyici etken iken; ilerleyen dönemlerde tanımın zaman, eylem ve üretilen materyalin türü bağlamında genişlediği görülmektedir. Önceleri tren bileti, davetiye, yılbaşı kartı gibi özel ve sınırlı bir amaç için üretilen; genellikle zamanı geçtikten sonra atılan, basılı türde malzeme efemera materyali olarak tanımlanmakta iken; kitap kapağı, etiket, sigara paketleri, kartvizit gibi bu tanıma sığmayan ürünlerin de zaman içinde efemera koleksiyonu olarak kabul görmeye başladığı ve tanımın bu algı çerçevesinde genişlediği anlaşılmaktadır (Makepeace, 1985, ss. 5-7). Bununla birlikte dijitalleşme ile birlikte efemeranın dijital dünyaya özgü özellikleri kapsayacak şekilde yeniden tanımlandığı da görülmektedir. Zira günümüzde bazı özel konularla ilgili dijital doğan bazı nesnelerin bir araya getirilmesiyle efemera koleksiyonu oluşturulduğu da bilinmektedir.

Günümüze kadar yapılan efemera tanımlarına bütün olarak bakıldığında, efemera çalışmalarının fiili durumuna göre, zaman içerisinde bu tanıma bir takım eklentilerin yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bazı araştırmacıların efemeranın tanımını ve açıklamalarını kendi disiplininin özelliklerine vurgu yaparak yaptığı da anlaşılmaktadır (Kaya, 2017; Makepeace, 1985; Somer ve Keskin, 2012). Bununla birlikte, günümüze kadar yapılan tanımlamalarda sorunlar olduğunu düşünen Davis, efemeranın sanat yapımlarını da kapsayacak biçimde genişletilerek yeniden tanımlanması gerektiğini savunmaktadır (2005, s. 1).

Kütüphane ve arşiv camiasında yapılan çalışmalara bakıldığında, efemera koleksiyonun kapsamının saptanmasında tam bir standardın olmadığı görülmektedir. Örneğin Chris E. Makepeace tarafından kaleme alınan 'Ephemera: A book on its collection, conservation and use' adlı kaynakta verilen tanımlarda, fotoğraf ve basılı materyaller efemera kapsamında sınıflandırılırken (1985, s. 39); 'The Library of Virginia Collection Development and Collection Management Guidelines' adlı çalışmada, aynı materyallerin efemera dışında ayrı bir tür altında tanımlandığı görülmektedir (The Library of Virginia, 2007, ss. 19-20).

Efemera katalogları için kullanılan sınıflama türlerinin çeşitliliği bile, bu türün henüz bilgi merkezlerinde yeni ve çerçevesi üzerinde uzlaşa sağlanamayan bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin bunların “kitapdışı materyal”, “geçici materyal”, “gri yayın” veya “muhtelif materyal” gibi içeriklerini yansıtmayan, sadece fiziksel özelliklerini nitelemesi nedeniyle yakıştırılan bir takım sıfatlar altında sınıflandırıldığı görülmektedir (Makepeace, 1985, s. 4).

Fiziki olarak sıra dışı olsa da efemera, dönemine ilişkin önemli olgusal ve tanımlayıcı bilgileri içerebilmektedir. Belli bir konunun dönemine ışık tutuyor olmaları yönüyle özellikle bazı türlerin derlenmesi araştırmacılar için gerekli olsa da; her türlü efemerayı sürekli olarak derlemek kolay değildir. Zira günümüzde toplumun sosyal yaşamını konu alan sayısız tür ve miktarda efemera üretimi yapılmaktadır. Yalnızca belirli bir günü işaretleyen ve o gün yapılan eylemin nihayetlenmesinden sonra üretim amacı bağlamında amacını yitiren türde materyaller olmaları nedeniyle, bilgi merkezlerinde aynı türün bütün örneklerini muhafaza etmek yerine rastgele derlenenlerin yahut bir türün içinden örneklem yöntemiyle seçilen belirli bir grubun muhafaza edilmesi genellikle tercih edilen bir uygulamadır. Efemera materyal, ticari el broşürlerinden posterlere kadar ayrı boyalarda olabilmekte; kabartma baskıdan sinema biletlerine kadar farklı kültürel içeriği kapsayabilmekte; meyve kasası etiketlerinden siyasi rozet ve yaka kartlarına kadar farklı formatlarda tasarlanabilmektedir (The Library of Virginia, 2007, s. 20). Bu sıra dışılıkları, doğal olarak günümüze kadar yapılan tanımların farklılıklar içermesine neden olmuştur. Yine bu özellikler, efemeranın bellek kurumları içerisinde hangi türün esas hedefi içerisinde yer aldığını belirsizleştirmektedir. Zira efemera materyal, görsellik değerleri nedeniyle müzelerin, bilgi taşıyıcıları olmaları nedeniyle kütüphanelerin, kanıtsal özelliklere sahip olmaları nedeniyle de arşivlerin ilgi alanı içine girmektedir. Günümüzde efemeranın her türlü bellek kurumu bünyesinde derlenmiş olması da bu duruma göre hareket edildiğinin bir göstergesi, bu durumun bir yansımasıdır.

Archives Association of British Columbia tarafından yayınlanan ‘A Manuel for Small Archives’ adlı kaynakta efemera, herhangi bir faaliyetin yürütümü amacıyla düzensiz olarak üretilen ve faaliyetin sonlanmasından sonra atılan; geçici nesneler şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı kaynakta broşür, bilet, program, rapor, el ilanı, menü, reklam, poster gibi basılı veya yayınlanmış materyal efemera örneği olarak gösterilmektedir (Archives Association of British Columbia, 1999). Arşivlenmiş olan bu geçici materyal, geçmiş olaylar hakkında önemli bilgiler sunabilir. Geçmiş hakkında önemli bilgiler sunmaları nedeniyle efemera koleksiyonunun daha başka pek çok türünün olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. Örneğin Burant, bu listeye siyasi

düğmeler, hatıra madalyonlar, madeni para ve jetonlar, tebrik kartları ve kartpostallar, siyasi el ilanları gibi materyallerin de girmesi gerektiğini savunmaktadır. Hatta üretim gerekçesinin anlamını yitirmiş olan, elektrik direklerine asılan günlük ilanların da efemera koleksiyonu içerisinde yer aldığını ve derlenmesi gerektiğini belirtmektedir (1995, s. 194). Eski tarihli önemli bir toplantı davetiyesi, dönemin teknolojik ürününün tanımını yapan bir broşür ya da siyasi partilerin seçim ilanları, vaatleri ve liderlerinin resimlerinden oluşan bir poster tarihi olayları aydınlatmaya yarayacak veriler içerebilir.

ABD’de efemera koleksiyonu üzerinde araştırma yapıldığında, objeler üzerinde kullanılmış olan figürlerin incelenmesiyle, her dönem hangi ikonun yerel, bölgesel veya ulusal simge olarak tercih edildiği görülebilmektedir. Farklı coğrafik bölgelerde hangi ikonun belirli zaman kesiti içerisinde daha fazla önemsendiğini ve bir anlamda belirli zaman aralıklarında bazen önemli ve/veya ünlü kişilerin, bazen bayrak, flama, arma gibi simgelerin, bazen belirli bir olayı çağrıştıran resmin önemsendiğini bu ikonlar aracılığıyla görebilmek mümkün olabilmektedir (Harris, 2011; Sayers, 2011; Spiller, 2011). Bunlar belirli dönemlerde bir toplumun hangi konuların toplum gündeminde yer tuttuğunu ve hangi olaylara karşı hassasiyet gösterildiğini yansıtmaları bakımından kıymetli verilerdir.

Bilhassa yerel belleğin kalıcılığını ve/veya muhafaza edilmesini sağlamak için yerel bellek kurumlarının efemera koleksiyonunu derlemeye yönelik bilinçlendirme politikalarına ve bu doğrultuda stratejik hedeflerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Bilgi Kaynağı Olarak Efemera ve Yerel Bilgi Hizmetleri

Kütüphane, arşiv ve müze gibi bellek kurumları, bilimsel araştırmaların sürdürülmesine hizmet eden başlıca merkezlerdir. Yalnızca bulundukları coğrafik bölgenin ya da bağlı bulundukları kurumun gereksinimini değil, aynı zamanda çoğunlukla ait olduğu yerin dışındaki coğrafyalar, birlikler ve bireyler arasında fark gözetmeksizin herkesin ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bu özellikleri nedeniyle kültür kurumlarını insanlık yararına hizmet veren ve/veya üreten çok yönlü merkezler olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Belli bir bölgenin ve/veya toplumun kültürel birikimine ışık tutan nadir eserler genellikle yerel bellek kurumları tarafından derlendiği için, yerel bellek kurumlarının yerelliği yansıtmaya adına toplum yaşamında önemli bir yeri vardır. Basılmamış, az sayıda yayınlanmış ve zamanla varlığı unutulmuş, yayınlanma amacının dışında zaman içinde başka anlamlar yüklenmiş türde materyaller, bazı özel konuların aydınlatılmasında kullanılabilir. Efemera, bu tür arasında yer alır.

Üretildikleri bölgelerin yerel kültürünü kuşaktan kuşağa aktaran araçlar olması, efemera koleksiyonunun en önemli özelliklerinden biridir. Güçlü ve doyurucu bilgiler içermeseler de efemera materyalinin en belirgin özelliği, üzerindeki her verinin doğal ve özgün olmasıdır. Kültür tarihine ilişkin gerçek verileri içermesi nedeniyle efemera, arşiv belgelerinin sahip olduğu özgünlük özelliğine sahip tür arasında yer alır. Zira efemera, hayatın doğal akışı içerisinde ve manipüle edilmeden üretilen türde materyaldir. Bu yönüyle efemera gerçek, özgün ve tamamlayıcı bilgi kaynağı olarak çoğu disiplinin tarihine ışık tutabilecek potansiyele sahiptir.

Dijital teknolojiler, bellek kurumlarına koleksiyonlarını güvenli bir şekilde saklamak ve en önemlisi de yerel kültür unsurlarının zenginliğini duyurmak için fırsatlar sunmaktadır. Bu sayede, en büyüğünden en küçüğüne, en yerelinden en geneline kadar bütün bellek kurumlarının bu güne kadar üzerinde çalışılmayan ve unutulmuş koleksiyonlarını araştırma dünyasına kazandırmak gibi yeni bir hedefi yaşama geçirmeleri gerekmektedir (Aufderheide, Hansen, Jacob, Jaszi ve Urban, 2015, s. 5).

Efemera koleksiyonu, geçmiş dönemin sosyal tarihine ışık tutan veri, resim ve şekil gibi unsurlar içeren objelerden oluşur. Efemera koleksiyonu çoğunlukla toplumların geçmişine ışık tutması amacıyla derlenmiştir. Bu amacın önemsendiği bölgelerde, yerel bellek kurumlarının formal bir düzen içerisinde efemera derlemesi yaptığı bilinmektedir. İnfomal derleme yapan özel efemeristlerin koleksiyonlarında ise çeşitlilik daha fazladır. Örneğin bu tür koleksiyonlar şişe etiketi, sigara paketi ve siyasi toplantı afişleri gibi çok çeşitlilik gösterebilmektedir.

Makepeace, efemera derlemenin gerekçelerini birkaç amaç altında açıklamaya çalışmıştır. Belirli bir zaman kesiti içinde yaşamın tam bir resmini yansıtmaya yardımcı olmaları, bunların derlenmelerine neden olan ilk gerekçe olarak gösterilmektedir. Bazen incelenen herhangi bir konu ile ilgili mevcut kaynakların yeterli olmadığı boşlukları dolduracak cevaplar efemeradan edinilebilmektedir. Efemeranın toplanmasının önemli olmasının ikinci nedeni, bazen başka bir yerde bulunmayan ya da mevcut ise izlenmesi zor olan bilgilerin bunlar üzerinden sağlanmasıdır (1985, ss. 36-37). Belirli ürünlerin piyasa değerlerinin efemera üzerinde karşılaştırmalı olarak izlenebilmesi mümkün olabilmektedir.

Kanada Efemera Derneği başkanı Barbara Rusch, efemeranın ve efemera koleksiyonlarının geçmişle bir çeşit bağ kurduğunu; ünlü küratör ve efemera koleksiyoneri Maurice Rickards ise çoğu zaman ihmal edilen sosyal tarihin ayrıntılarına efemeranın ışık tutarak aydınlatılabildiğini vurgulamaktadır. Rickards, tarihin, kütüphane raflarında bulunanlar ile çöpte bulunan efemeralar arasında ikiye ayrıldığından bahsederek, efemeranın

bazen gerçekleri aydınlatmada daha belirleyici olabileceğine vurgu yapmaktadır (Burant, 1995, s. 190).

Efemera, aynı coğrafya üzerinde geçmiş dönemde yaşanan pek çok sosyal olayın günümüz toplumuna hatırlatılmasında yararlanılabilecek bir bilgi taşıyıcısıdır. Örneğin geçmiş dönemde yaşanan kıtlık ve kıtlığın ürünlere, etiketlere ve yayınlara dönüştüğü efemera, günümüzde tasarruf kampanyalarda güçlü bir hatırlatıcı olarak kullanılabilir. Sosyal sorumluluk projelerinin toplum tarafından benimsenmesi, geçmiş dönemde benzer zorlukların aşılmasına yönelik benzer vakalara ilişkin efemeranın gün yüzüne çıkarılması ile güçlendirilebilir. Sosyal yardım programlarının, yalnızca bu döneme özgü bir durum olmadığı; geçmişte benzer süreçlerin toplumun desteği ile sürdürüldüğü gerçeği efemera materyalinin bilgi merkezleri için ne derece önemli olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Arşivlerin ve Kütüphanelerin Efemera Sorumlulukları

Kütüphaneler ve arşivler, var oluş amaçlarına bağlı olarak gelecekte yararlanılması muhtemel her bilgi taşıyıcısını toplama, düzenleme ve sunma görevini yerine getiren örgütlerdir. Yayıncılık sektöründe sürekli, düzenli, kurallı ve olağan olarak üretilen materyaller, toplumun genelinin bildiği, aradığı ve kullandıkları arasında yer alır ve bunlar çoğunlukla uzun dönemler boyunca kütüphaneler tarafından derlenirler. Buna mukabil efemera gibi bilgiyi iletme tarzı, aktüel ömrü ve format farklılığı olan materyal türleri ise arşivler ve kütüphaneler tarafından çoğunlukla göz ardı edilir (Zietz, 1992). Herhangi bir yerleşim yerinde üretilen sirke şişesinin etiketi, yerel bir futbol turnuvasının final maçı bileti ve afişi, tipik düğün davetiyesi, muhtarlık seçimlerinde adayların tanıtım el ilanları veya festival programları gibi materyaller söz edilen bilgi merkezleri tarafından sistematik şekilde derlenmemektedir. Efemeranın yerellik sergileyen karakteristiğe sahip olması, bu sorunun doğmasına etki eden nedenlerden biridir. Bu nedenle yerel faaliyetlerin sonucu olarak üretilen her efemeranın ülkenin her yerinde derlenebilmesi mümkün değildir; ancak yalnızca söz konusu yerleşim yerindeki bilgi merkezleri tarafından derlenebilir. Efemeranın belirli bir tarih aralığını sembolize eden özelliği de bu türün derlenmesine engel teşkil edebilmektedir. Söz konusu materyaller çoğunlukla üretim amacını yerine getirmelerinden kısa bir süre sonra tarih sahnesinden yok olup gitmektedir. Bu nedenle yerellik ve tarih aralığı gibi kısıtlılıklar içerisinde üretilen efemeranın yerel bellek kurumu kimliği altındaki her türlü bilgi merkezi tarafından derlenmesi önemli bir sorumluluktur.

Efemera, sıradan bir vatandaştan araştırmacıya ve bilim insanına kadar her sınıf insanın yararlanabileceği tür materyaldir. Eski günleri yâd etmek, tarihe yolculuğun keyfini sürmek, eski objelerin estetiğini incelemek gibi

nedenlerle görsel seyir yapmak isteyen herkes, efemerden yararlanmak isteyebilir. Bununla birlikte özel bir konunun aydınlatılması ve/veya mevcut durum ile karşılaştırılması amacıyla konu uzmanları tarafından incelenmesi de söz konusu olabilir. Ayrıca coğrafik, etnik veya kültürel farklılıkların üretilen materyallere ne oranda yansıdığını görmek amacıyla bu tür üzerinde inceleme yapılması gereği duyulabilir. Benzer şekilde efemera, bir yörenin geçmişini merak edenlerin araştırma yapmak isteyebileceği özelliklere de sahip olabilmektedir. Bu bakımdan efemera, aynı zamanda yabancıların da inceleyebileceği potansiyel değeri haiz olabilmektedir.

Efemera derleme, aynı zamanda bir yörenin geçmişine ve değerlerine bağlılığın dolaylı bir göstergedir. Efemeral materyalin derlenmesi, takip gerektiren, özel iş planları ile hareket edilmesini zorunlu kılan ve aynı zamanda maliyetli olan bir faaliyet alanıdır. Bu bakımdan efemera derlemesinin yapıldığı kurumların ve bu kurumlarda hizmet veren personelin, bu zor işin altına girme cesareti göstermeleri nedeniyle saygın bir iş yaptıkları düşünülür. Aynı zamanda efemera, bulunduğu bölgenin kültürel değerlerini yansıtan turizm potansiyeline sahiptir. Bu değeri fark eden, efemeranın derlenmesi ve hizmete sunulmasına katkı sağlayan ve özellikle de turizm potansiyeli olabilecek materyali halkla ilişkiler aracı olarak kullanabilen bilgi merkezleri, aynı zamanda bulundukları bölgenin turizm faaliyetlerine katkıda bulunabilirler. Örneğin Çanakkale Savaşları ile ilgilenenlerin savaş dönemine ilişkin yerel efemerayı web aracılığıyla görmesi ve/veya izlemesi, bu insanların kenti ziyaret etmek istemesi ile sonuçlanabilir. Bu bakımdan aynı zamanda efemera koleksiyonunun yerel bellek kurumları tarafından nitelikli bir şekilde yönetilmesi ve bu süreçte dijital olanaklardan olabildiğince iyi yararlanılması da önemlidir.

Arşivler, herhangi bir kurumun faaliyetlerini kanıtlamak amacıyla üretilen belgelerin fonksiyonel bağlarını da korumak suretiyle bir arada tutulduğu yerlerdir. Arşivlerde belgeleri derleme ve düzenlemenin amacı, aynı faaliyet ve konu içerisinde üretilen belgeleri kanıtlama gayesiyle bir araya getirmektir. Efemera ise kanıtlama amacıyla üretilen ve güncel kullanım süreleri sonrasında arşivlere standart iş akışı içerisinde aktarılan bir tür olmayıp, özel ve maliyetli emeklerle bir araya getirilebilen materyal türüdür. Bu türün arşiv dosyalarının dosya birlikteliği esasına uygunluğu söz konusu değildir. Efemeranın kurum arşivlerinde özel bir çalışma alanına dönüşmemesinin ve arşivlerin yaygınlıkla ve yüksek hacimde efemera koleksiyonuna sahip olmamasının nedenlerini, bu özel durum içinde aramak gerekir.

Belki de bu durumun bir sonucu olarak arşivciler, efemerayı kitaplara ve diğer yayınlara benzer “basılı materyal” olarak görme ve dolayısıyla kütüphanecilerin sorumluluğu içerisinde algılama eğilimlidirler. Arşivciler

basılı ve basılı olmayan kayıtlar arasında herhangi bir ayırım yapmaz ve belgeyi bir koleksiyonu tamamlayan parçalar olarak görür ve işleme alırlar (Organ, 1987). Bu bakımdan arşivlerde efemeraya herhangi bir koleksiyonun tamamlayıcı unsuru olarak bakılması yaygın bir anlayış olmuştur.

Arşivler ve kütüphanelerin efemera çalışmalarında göstereceği performans, özellikle sanat camiasının geçmişle buluşması gereksinimini karşılama konusunda önemli bir açığı kapatmaktadır. Basılı ve diğer formatlardaki geçici materyalin toplanması, görsel ve performans sanatçıları için de önemlidir. Tiyatro, dans, performans sanatları ve doğaçlama gösteriler, değerli kültürel mirasın önemli parçalarıdır. Bu nedenle arşivciler ve kütüphaneciler, bu alanlarda üretilen ve tüketilen materyalin derlenmesi ve korunmasına da diğer türler kadar önem atfetmelidirler (Davis, 2005, s. 2).

Efemera, bellek kurumlarının yaygın materyallerinde bulunmayan önemli fikir ve kültür içeriğine sahip olabilmektedir; bu bakımdan efemeranın sadece arşivlerde değil, müzeler, galeriler ve kütüphaneler gibi bütün bellek kurumlarında bulunması gerekir (Burant, 1995, s. 191). Arşivlerin ve efemeranın özelliklerine bütün olarak bakıldığında, efemeranın yerel düzeyde; ancak ulusal koordinasyon çerçevesi içerisinde derlenmesinin doğru olacağı düşünülebilir. Bunun için başta kent arşivleri olmak üzere, sorumlu kuruluşların, ulusal standartlar çerçevesi ve merkezi koordinasyon bütünlüğü içerisinde derleme ve düzenleme çalışmalarını sürdürmesi konusunda teşvik edilmesine ihtiyaç vardır.

Efemeranın Arşivler ve Kütüphanelerde Derlenmesi ve Düzenlenmesi

Efemera, arşiv koleksiyonlarının ve koleksiyonun alt gruplarının tamamlayıcısı ve bütünleştirici parçasıdır; bu özellikleriyle efemera arşivlerde ikincil tür bilgi kaynağıdır. Her arşiv kurumu, her türlü efemera koleksiyonunu derleme sorumluluğu üstlenemez. Bununla birlikte her arşivde ilgi alanı ve hedef kitlesine olan uygunluklarına göre efemera derlemesi yapılmalıdır. Toplumun tamamına veya büyük bölümüne hitap eden ve dolayısıyla hizmet ve materyal çeşitliliği bakımından zengin olan arşiv kurumlarında ise her türlü efemera koleksiyonunu derleme amacıyla hizmet verebilir. Örneğin kent arşivleri, bölge arşivleri veya ulusal arşivler bu hizmetin yürütümünde öncü türler arasında yer alabilirler.

Diğer yandan daha dar amaçlar içinde hizmet veren arşivlerde de efemera derlemesi yapılmalıdır. Ancak bu tür içinde derlenen efemeranın kurumun kendi amacına, diğer bir ifade ile sahip olduğu arşiv koleksiyonunun özüne uygun olması gerekmektedir. Bu tür arşivlerde efemera, sahip olunan koleksiyonun tamamlayıcı unsuru olarak derlenmelidir. Örneğin yerel esnaf ve sanatkârlar odası arşivlerinde ticari reklam, ilan ve broşürlerin; tabipler

odası arşivinde ilaç prospektüsü ve kutularının; çay üretimi yapılan bölgelerin ilgili arşivlerinde ise çay paketlerinin arşivlemesi yapılabilir.

Efemera koleksiyonunu derleme ve hizmete sunma konusunda kütüphanelerin arşivlere kıyasla görünümü ve hizmet kalitesi daha üst düzeylerde. Sahip olduğu materyali halkın yararına sunma amacı ve bu amaç doğrultusunda yüzyıllardır olgunlaştırdıkları araçlar sayesinde kütüphaneler, bu materyal türünün hizmete sunumunda daha başarılı bir profile sahiptir. Arşivler, sahip oldukları materyalin özgünlüğü ve muhafaza yaklaşımının baskınlığı nedeniyle, halkla ilişkiler ve açık hizmetler konusunda görece daha geri durumdadır. Aslında arşivlerin belgenin dışında, dokümanların derlenmesi ve hizmete sunulması faaliyetlerini de güçlendirmeleri, bu kurumların halkla olan bağlarını ve zaman içinde halka açık hizmetlerin kalitesini de arttıracaktır. Bu bakımdan, efemera arşivler için iyi bir fırsattır; özellikle efemera koleksiyonunun ciddi bir yaklaşım içerisinde arşivlerin hizmet hedefleri içinde güçlendirilmesi, bu kurumların kamu yaşamı içinde güçlendirilmesini de sağlayacaktır. Bunun içinse öncelikli olarak efemera hizmetleri konusunda kararlı olunmasına, ulusal ve kurumsal olmak üzeri iki ayrı düzeyde strateji geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Arşivlerde toplanan efemera koleksiyonun düzenlenmesinde genellikle arşivlerin genel provenans prensibi dikkate alınarak dosyalar/kutular içine yerleştirilen materyal yerel sınıflandırma esaslarına göre depolanmakta; fon/seri ve alt seri düzeylerinde depolanan/nitelenen materyal katalog ve/veya dizinlerden oluşan erişim araçlarıyla hizmete sunulmaktadır. Kütüphanelerde ise daha önceki dönemlerde AACR2 prensiplerine göre MARC kayıtları oluşturulan materyaller diğer kütüphane materyali gibi kataloğa dâhil edilebilmektedir. Son yıllarda MARC yerine daha üst düzeyli paylaşım ve keşif yeteneklerine sahip olması nedeniyle katalog kayıtları daha çok RDA standardına göre oluşturulmaktadır. Ancak buna rağmen, kütüphanelerin halen çok azında efemera materyalini kataloglama başarısı sergilenebilmiştir (Zietz, 1992). Bu materyalin turizm ve ticari katma değer sağlama potansiyeli nedeniyle kent belleği kimliği ile öne çıkan kent arşivlerinde, özel koleksiyonerlerin ve işletmelerin dermelerinde daha ileri düzeylerde hizmete sunulduğu bilinmektedir. Efemera koleksiyonunda tek tek materyalin her birine katalog çıkartmak ekonomik değildir; binlerce parçadan oluşan bir koleksiyonun her bir parçası için gerekli yatırımı yapmak doğru bulunmamıştır. Bu nedenle genellikle konu üzerinden arama eğilimi gösteren araştırmacılara, koleksiyonun tamamına yönelik oluşturulan zengin içerikli katalog kayıtları ile hizmet vermek yaygın bir durumdur. Aynı zamanda her iki bilgi merkezinde gerek efemera derleme çalışmalarına ilgi gösterilmemesinin, gerekse derlenen efemeranın ayrıntılı kataloglarının oluşturulamamasının tek nedeni bu değildir. Efemeranın son birkaç on yıl

öncesinde araştırma dünyasında günümüz kadar ilgi görmüyor olması da bu nedenlerden biridir. Bilgi merkezlerinde yayıncılık, teknoloji ve toplumsal gereksinimler gibi nedenlere bağlı olarak iş yükünün önemli oranda artmış olması da soruna neden olan diğer etkenler arasındadır. Aynı zamanda bilgi merkezlerinde efemerayı kataloglama geleneğinin olmaması da bu sorunun yıllara yayılmasının etkenlerinden biridir (Zietz, 1992).

Efemera, standartları oluşmuş ve/veya belirginleşmiş bir tür değildir. Bu bakımdan Türkiye’de bellek kurumları arasında derleme ve düzenleme hususlarında görev, sorumluluk ve iş dağılımı konularında da ciddi belirsizlikler yaşanmaktadır. Hangi kurumun, hangi konularda ve ne oranda efemeraya sahip olduğu genellikle bilinmemektedir. Ulusal bir eşgüdüm mekanizmasının, derleme, düzenleme ve hizmete sunma standartlarının bulunmaması nedeniyle ve konuya duyulan ilgi nispetince çok az kurumda efemera çalışmaları yürütülmektedir. Yerel efemeranın derlenmesi, kişisel inisiyatiflere dayalı olarak sürdürülmektedir ve bu çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle efemera üzerinde ulusal ölçekli yeni bir politikaya ve stratejiye gerek duyulmaktadır.

Yerel sosyal tarihi doğru anlayabilmek, doğal gözlemlemeye olanak sağlayan efemera benzeri bütün kaynakların yerel bilgi merkezlerince sistematik biçimde derlenmesi ile mümkün olabilir. Örneğin siyasi, dini, etnik, entelektüel ve sanatkâr gibi çeşitli sosyal gruplar tarafından üretilen efemera derlendiğinde, gelecekte tarihe sosyal yolculuk yapacak kişilerin sıklıkla başvuracağı kaynaklar arasında yer alabilirler. O halde yerel bilgi merkezlerinde efemeranın planlı şekilde toplanması ve bilgi merkezlerinde yaygınlıkla kullanılan niteleme standartlarına uygun olarak yönetilmesi konusunda daha fazla çaba sarf edilmelidir (The Library of Virginia, 2007, s. 20). Bunun için her yerel bellek kurumunda efemera koleksiyonunun derlenmesi ve düzenlenmesine yönelik eylem planları oluşturulmalıdır. Her yerleşim yerinde bölgenin özelliklerini yansıtacak biçimde ticari, kültürel, sanatsal vb. konularda farklı faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan yerel bellek kurumlarında oluşturulması gereken efemera eylem planı, yerelliğin bütün unsurlarını içerecek şekilde özgün olarak hazırlanmalıdır. Örneğin Erzurum’da *Kar Film Festivali* için hazırlanan el ilanları, programlar ve davetiyeler gibi materyallerin her yıl derlenebilmesi için, eylem planında bu tür etkinlikler listelenmeli, güncellenmeli; derleme işlemini sürdürecektir personelin ne zaman, ne tür materyali, hangi yöntemlerle derlemesi gerektiğine dair eylem detayları belirlenmelidir. Aslında efemera koleksiyonunun derlenmesi, aktif olmayı gerektirmektedir. Bu türün derlenmesi, personelin aktif ve fiziki mekân dışında operasyon yapmasını gerektirdiği için, klasik sağlama yöntemlerinin bir adım ilerisine geçilerek efemera materyalinin üretim özelliğine bağlı bir derleme eyleminin yaşama

geçirilmesine ihtiyaç vardır. Aynı zamanda eylem planında koleksiyonere yönelik bağış sisteminin yaşama geçmesi ve/veya güçlendirilmesi konusuna da yer verilmelidir (Archives Association of British Columbia, 1999).

Dünyada ve Türkiye’de Arşivler ve Kütüphanelerde Efemera

Arşivlerde ve kütüphanelerde efemera farkındalığını, sorumluluğunu ve buna yönelik hizmetlerin durumunu saptayabilmek için pek çok teknikten yararlanmak mümkündür. Söz konusu merkezlerde efemera çalışmalarının durumu, konu hakkında yayınlanmış olan literatür üzerinde incelemeler yapılarak ortaya çıkartılabilir. Bununla birlikte bellek kurumlarında efemera üzerinde sürdürülen faaliyetlerin yoğunluğu, kurumların web sitelerindeki veriler üzerinde gözlemlenebilir. Aynı zamanda katalog sistemlerinde efemera kayıtlarının niceliği ve niteliği de bu değerlendirmeye yardımcı olabilir. Söz edilen tekniklerin tamamı disiplin içinde efemera farkındalığını ortaya çıkarabilecek bulguların saptanmasına yardımcı olabilir; aynı zamanda efemera koleksiyonunun ne oranda önemsendiğini ve nasıl hizmete sunulduğunu ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki bölümünde dünyada ve Türkiye’de kütüphaneler ve arşivlerin kurumsal çalışmalarında ve katalog hizmetlerinde efemera materyalin durumu incelenmiş; elde edilen bulgularla her iki tür bilgi merkezinde efemera çalışmalarının karşılaştırması yapılmıştır.

Wellcome Kütüphanesi

İngiltere’de özellikle tıp ve sağlık tarihi konusunda saygın ve köklü bir kütüphane olarak bilinen The Wellcome Library, papirüsten el yazması eserlere kadar ve Uzakdoğu ülkelerinden Ön Asya ve Ortadoğu coğrafyasına kadar eski uygarlıklardan günümüze ulaşan pek çok eseri dermesinde bulunduran önemli bir kütüphanedir. Kütüphanenin, tıp ve sağlık tarihi konusunda eşsiz ve sayısız kaynağı web aracılığıyla araştırmacıların hizmetine sunmak şeklinde bir amaç üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Kütüphane, zengin bir efemera koleksiyonuna da ev sahipliği yapmaktadır (What we do, 2018, s. 107). Katalog kayıtları üzerinde on binlerce efemera materyaline sahip olduğu görülebilen kütüphanede, katalog incelemesi yapıldığında efemera materyalin yönetilmesine ve verilerinin paylaşılmasına diğer türler kadar özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Kütüphane kataloğunun detaylı tarama modülünde kitap, müzik, harita gibi 25 farklı format türü içinde efemera için ayrı bir seçeneğe yer verilmiştir. Katalog sisteminin kütüphanenin diğer bütün materyalini de içerecek şekilde bütünsel olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Tarama sonuçları, tarama öncesinde ve sonrasında araştırmacının amacına göre kısıtlanabilmektedir. Katalog verilerinin oldukça ayrıntılı olarak hazırlandığı görülmektedir. Katalog kayıtlarının doksan dört alt konu başlığına göre konu etiketiyle

sınıflandırıldığı görülmektedir ve bu yolla tarama sonuçlarının daha isabetli sonuçlandırılmasının yolu açılmıştır. Her bir katalog kaydının, ayrı bir modül altında LCSH (Library of Congress Subject Headings - Kongre Kütüphanesi Konu Başlıkları Listesi) ve MeSH (Medical Subject Headings - Tıp Konu Başlıkları) dizinindeki hiyerarşik konumunu gösterecek şekilde ayrıntıları görüntülenebilmektedir.

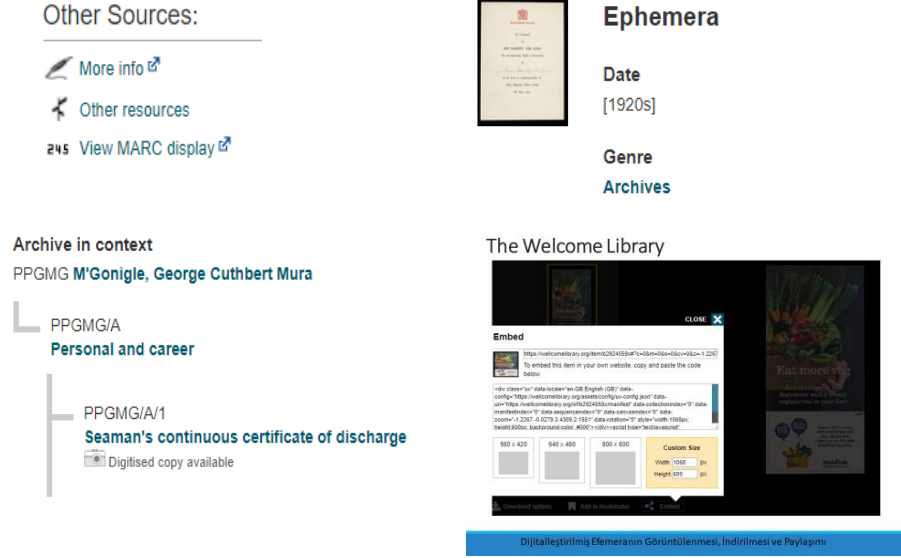
Aynı zamanda koleksiyonun yaklaşık üçte birlik bölümü dijitalleştirildiği için, bunların görüntülenebilmesi, indirilebilmesi ve hatta başka web sayfalarında paylaşılabilmesi için gömü kodlarının alınabilmesi de olanaklıdır. Katalog kayıtları, efemera koleksiyonunun derlenmesi çalışmalarının günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Zira efemera koleksiyonu içinde 1600'lü yıllardan günümüze kadar farklı dönemlere ilişkin materyalin yer aldığı görülebilmektedir. Aynı zamanda araştırmacıların ve kütüphanecilerin çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla sistem diğer bütün kaynaklarda olduğu gibi efemera kataloglarının da CSV, Turtle, MARC gibi bazı kayıt formatlarının veri transferine izin vermektedir (Wellcome Library encore, 2018).

Reference	GC/47/12
Title	British Rheumatic Association ephemera See the rest of this archive
Level	Item
Extent	1 file
Date	c.1956
Box Number	1
Ordering Instructions	This is an Item level record: click on the appropriate options to consult it in the Rare Materials Room, provided it is not Closed, or to order copies. If the Item has been digitised there will also be a link at this level to a digital facsimile.
Access Status	Open
Access Conditions	The papers are available subject to the usual conditions of access to Archives and Manuscripts material.
Reproduction Conditions	Photography is permitted for non-commercial research and private study. Please note that material may be unsuitable for copying on conservation grounds. Researchers who wish to publish material must seek copyright permission from the copyright owner.
Material Type	Archives - Non-digital
System No.	1e011495-db18-4b17-975d-0d89bf7e7fb5

Resim 1. Wellcome Kütüphanesi Efemera Materyal Kataloğu Örneği

Bütün bu değerlendirmeler, Wellcome Library'de efemera koleksiyonunun derlenmesi gerektiği bilincinin uzun yıllardan beridir var olduğunu; bu türün diğer türler gibi araştırma süreçlerinin vazgeçilmez birer parçası olduğu şeklinde algılandığını ve en önemlisi de efemeranın tanımlanması, sınıflandırılması ve paylaşılması süreçlerinde uluslararası standartlara

uyulduğunu göstermektedir. Standartlara uyulmuş olması, bu koleksiyonun hizmet verilen fiziki mekâna ya da coğrafik bölgeye hapsolmasını önlemiş; böylece bunları bütün dünyanın yararlanabileceği evrensel bir değere dönüştürmüştür.



Resim 2. Wellcome Kütüphanesi Efemera Kataloğu Seçenekleri

John Johnson Basılı Efemera Koleksiyonu

Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi John Johnson Basılı Efemera Koleksiyonu, türü içinde dünyanın en önemli koleksiyonlarından biridir. Kısa ve çeşitli amaçlar için üretilen reklamlar, el ilanları, oyun faturaları, programlar, menüler, tebrik kartları, posterler, kartpostallar dâhil olmak üzere yüzlerce orijinal basılı doküman bu kütüphanede İngiliz tarihine ışık tutmak üzere araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Yaklaşık 700 konu başlığı altında sınıflandırılan efemera koleksiyonu, bir kısmı dijitalleştirilmiş ve karakter tanıma süreçleri tamamlanmış halde web üzerinde kullanıcılarıyla buluşturulmaktadır (About the Collection, 2021).

Koleksiyon kataloğu üzerinde yapılan değerlendirmelerde, kayıtların genellikle çok kısa veriler içerdiği, notlar alanında ayrıntılara yer verilmediği görülmektedir. Buna karşın koleksiyonun bir bölümünün dijital kopyaları ücretsiz görüntülenebilmekte; bazılarının ise ticari bir veritabanına abone olunması karşılığında erişim izni verilmektedir. Materyalin her birinin MARC kayıtları görüntülenebilse de niteleme kayıtları ve görüntülerin paylaşımı konusunda sunulan seçeneklerin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte her bir materyalin indeks listesi ile ilişkisi görüntülenebilmekte; kayıtlarda materyalin konu hiyerarşisindeki yeri anlaşılmaktadır.

Data display

ALL "_turkish" Find from entry: 16

101 Entries found (Display more)

1. Political cartoons: The allied gourmands taking a luncheon; or
 2. Postcards: Turkish baths advertiser. [s.a.]
 3. Political posters: The Turkish commercial treaty of 1838. 1856
 4. Printed fabrics -- handkerchief: International Liverpool Exhibit
 5. Advertisements. [s.a.]
 6. Theater programs. [c. 1890]
 7. Trade cards. [s.a.]
 8. Playbills. Monday, June 16th, 1828
 9. Theater programs. [c. 1876]
 10. Theater programs. [1878]
 11. Playbills. Friday, September 10th, [1800]
 12. Advertisements -- Tailor's: J. Hepworth & Son, Limited, the w
 13. Picture puzzles: Russo Turkish puzzle. [between 1875 and 18
 14. Picture puzzles: A Turkish atrocity. [c. 1876]

Look for: turkey in this index: Keywords

217 turkey
 1 turkey-knob
 44 turkeys
 6 turkies
 101 turkish
 1 turkish-greek
 3 turko
 31 turks
 1 turks-head
 4 turkey
 1 turky-stone
 1 turkytees
 4 turl
 1 turle
 7 turleigh
 1 turley
 3 turlington

Category: Advertisements
 First line: Imperial Turkish Baths
 Company: Imperial Turkish Baths
 Town: London
 Trades: Turkish baths; baths
 Date: [s.a.]
 Notes: printed in brown on cream. Gives prices
 Shelfmark: Trade Cards 2 (106) subsect. Baths and spas

Link: https://allegro.bodleian.ox.ac.uk/johnson/200

Change display Index entries < > Record history

IMPERIAL
 TURKISH
 BATHS
 RUSSELL SQUARE
 LONDON - W.C-1
 TEL-TERMINUS 3655
 LADIES - EXTN 105
 GENTLEMEN - 103

Shelfmark: Trade Cards 2 (106)

Resim 3. John Johnson Basılı Efemera Koleksiyonu Kataloğu

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Milli Arşivi ve Belge İdaresi

Arşivin katalogları incelendiğinde, efemeranın materyal türü içinde ayrı bir sınıf olarak tahsis edilmediği görülmektedir. Bu nedenle katalogda yalnızca efemera materyaline erişebilmek kolay olmadığı gibi; toplam koleksiyon içerisinde efemeranın ne oranda olduğunu anlayabilmek de güçtür. Milli arşivin katalogunda kısıtlama yapmadan ‘efemera’ sözcüğü ile tarama yapıldığında, toplam 197 sonucun ekrana yansıdığı; basılı efemera serisi içinde ise 648 adet efemera materyalin yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, efemeranın bilgi merkezinde önemli bir materyal ve sınıflama türü olarak neredeyse dikkate alınmadığını gösteren bir kanıt olarak kabul edilebilir. Saptanan efemeranın büyük bölümü ise dergi, fotoğraf, broşür gibi konu uzmanlarının efemeranın kapsamı üzerinde uzlaşa sağlayamadığı bölümü içinde yer almaktadır. Buna rağmen efemera olarak tanımlanan materyalin ayrıntılı veriler içermeyen katalog kayıtları, uluslararası standartlara uyumluluğu sayesinde CSV, XML, PDF gibi bazı formatlar biçimde indirilebilmektedir (The National Archives Catalog search, 2021).

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, arşivlerde belge düzenleme yaklaşımının büyük oranda kurumsal faaliyetlere ve fonksiyonlara göre olması nedeniyle, efemeranın bu ulusal arşiv kataloğunda bir tür olarak yer almaması makul görülebilir. Yine de ulusal boyutlu bir arşivde efemeranın daha fazla sayıda olabileceği varsayılabilir.

The screenshot displays the National Archives Catalog website. The top navigation bar includes 'ARCHIVES.GOV', 'LOGIN', 'REGISTER', and 'VETERANS' SERVICE RECORDS'. Below the navigation bar, a search bar shows '1 - 20 of 648 results in 0.19 seconds.' The left sidebar contains filters for 'Refine By: Data Source', 'Refine By: Level of Description', and 'Refine By: Type of'. The main content area shows a search result for 'Printed Ephemera Files, 1/20/2001 - 1/20/2009' with a description: 'Collection: Records of the Calligraphy Office (GWB-CALL) From Collection: GWB-CALL This series includes invitations, menus, program materials were produced by the White House in the calligraphy of President George W. Bush. National Archives Identifier: 5956692 Creator: President (2001-2009 - Bush), Calligraphy Office (2001-2009 - Bush)'.

On the right side, there is a table with the following information:

Level of Description:	File Unit
Type(s) of Archival Materials:	Textual Records
The creator compiled or maintained the series between:	1/20/2001 - 1/20/2009
Access Restriction(s):	Restricted - Partly Specific Access Restriction: Presidential Records Act (PRA) Note: These records may need to be reviewed for release.
Use Restriction(s):	Restricted - Possibly Specific Use Restriction: Copyright Note: Documents in the series that are the official duties of the President of the United States (Title 17, USC), copyrighted materials.

Below the search results, there is an 'Export Selected Records' dialog box with the following options:

- Export 1 records as:
- Descriptions: ☒ Brief ☐ Full
- Include Thumbnails? ☐ Yes ☒ No
- Include User Contributions: ☐ Tags ☐ Comments
- Export Format:
 - CSV
 - JSON
 - PDF
 - TXT
 - XML
-

On the right side, there is a preview of a document titled '02/06/2001 - Dinner in honor of the Commanders in Chief - Menus' with a calligraphic menu for 'DINNER in honor of THE COMMANDERS IN CHIEF' featuring 'Monkfish with Pancetta Bacon', 'Penne, Mussels with Basil', 'Lemon Gremolata', and 'Tulley, Charlemagne, Charles, Kingyard 2001'.

Resim 4. ABD Milli Arşivi Kataloğu

Sydney Kent Arşivi

Sydney kent arşivinin kataloğunda yapılan incelemelerde, koleksiyon miktarının oldukça yüksek ve zengin çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Kent hafızasını güçlendirmek amacıyla arşivde, kente mal olmuş önemli kişilerin arşivlerinden efemera koleksiyonları dijitalleştirilerek, 'ArchivePix' adlı site üzerinde arama ve sergileme fırsatı sunulmaktadır (Past in Print project: City of Sydney, 2018). Sistemde kayıtlı efemera örneklerine bakıldığında fotoğraf, afiş, kartvizit, kartpostal ve otobüs tarifi gibi materyalin tamamı bu tanım içinde görünse de, katalog verilerinin standartlara uyumlu olmaması paylaşım bakımından önemli bir sorundur. Sistemde yalnızca efemera koleksiyonunu görüntülemeyi olanaklı kılacak detaylı tarama seçeneği bulunmadığı gibi, 'efemera'nın arşiv materyali

H. ODABAŞ

ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt: 12, Sayı: 1, Nisan 2021 / Volume: 12, Issue: 1, April 2021: 17-46

içinde ayrı bir sınıf içinde tanımlanmamış olması nedeniyle, efemera sorgusunun sonucunda, bütün görsellerin tek tek gözden geçirilmesi gibi bir sorun yaşanmaktadır.

The screenshot displays the City of Sydney Archives website. The top navigation bar includes links for 'Live', 'Explore', 'Learn', 'Community', 'Business', and 'Development'. The main content area features a 'Past in Print project' section with a 'Community ephemera project' description. Below this, there is a grid of image galleries. A detailed view of a 'Formal invitation' is shown, featuring a colorful, ornate design with the text 'JUBILEE OF THE MUNICIPALITY OF THE GLEBE' and 'MAYOR AND ALDERMEN'. The invitation is dated 2 August 1909 and is for the 'Jubilee of the Municipality of the Glebe' on 2nd August 1909. The right sidebar contains metadata for the image, including file name, description, date, format, record series, citation, and provenance.

Past in Print project

Community ephemera project

Anyone can help preserve Sydney's history. The Past in Print is a project that collects ephemera – items designed to be useful for a short time. This includes pamphlets, seed-pot posters, tickets, beer coasters, business cards, menus, postcards, badges, bus timetables and stickers.

Ephemera tells us about the diverse and changing character of our local area over time – giving insight into our residents, businesses and community groups.

Today's junk mail is tomorrow's historical detail. The Past in Print is about collecting materials that are usually thrown away or recycled, and preserving them for future generations. The best pieces donated to the project are featured here in image galleries.

Image galleries

Gallery 1: Ephemera.com makes you 10
Gallery 2: Signs of the times
Gallery 3: Viewing the sear
Gallery 4: Queensland ephemera
Gallery 5: The Michael Doyle Collec
Gallery 6: Federation...one people, o
Gallery 7: The Michael Doyle Collec
Gallery 8: Federation...one people, o
Gallery 9: The Michael Doyle Collec
Gallery 10: Federation...one people, o

Search Results: ephemera Image 7 of 9

Formal invitation

File: 050/050732

DESCRIPTION: Blank invitation from the Mayor and Aldermen of the Municipality of the Glebe to attend their Jubilee celebrations at The Glebe on 2nd August 1909. Highly decorated with buildings of The Glebe.

DATE: 2 August 1909

FORMAT: Colour print. Hi-Res digital copy available.

RECORDSERIES: Sydney Reference Collection

CITATION: SRC17067. Now 2011/010 in CRS 1142. Community Ephemera Collection (see box CSA005107).

PROVENANCE: City of Sydney Archives

Resim 5. Sydney Kent Arşivi Kataloğu

Vancouver Kent Arşivi

Vancouver, oldukça zengin materyal ile hizmet veren kent arşivine sahip bir şehirdir. 1700'lü yıllardan günümüze ulaşmış yaklaşık dört bin harita, binin üzerinde gemi planı, bir milyondan fazla fotoğraf ve diğer pek çok materyal ile bir kilometreden fazla raf uzunluğuna sahip bir arşivdir (City of Vancouver, 2017). Arşiv katalogları incelendiğinde efemeranın ayrı bir sınıf içerisinde tanımlanmadığı görülmektedir. Bu nedenle özellikle efemera koleksiyonu üzerinde inceleme yapmak isteyen bir araştırmacı, uygun tarama stratejisi belirleme konusunda sorunlar yaşayabilmektedir. Efemera kataloglarında ayrıntıya yer verilmemiş olsa da, verilerin XML formatında paylaşılması ve aynı zamanda kataloglar arasında ilişkili yönlendirmelerin yapılmış olması, sistemin yararlı özellikleri arasında gösterilebilir (1906-1966: Knights of Columbus diamond anniversary dinner, 2018).

Yukarıdaki arşiv örneklerinde olduğu gibi İngiltere Milli Arşivi, Washington Eyalet Arşivi ve Avustralya Milli Kütüphanesi kataloglarında yapılan incelemelerin tamamında efemera koleksiyonun ayrı bir tür altında sınıflandırılmadığı görülmektedir (Advanced Search: National Library of

Australia, 2018; Washington State Archives, 2018; Archives, 2018). Söz konusu bilgi merkezleri üzerinde yapılan incelemelerde bir kısmı dijitalleştirilmiş halde, önemli oranda efemeraya sahip oldukları; dijitalleştirilmiş olanların ise büyük bölümünün web üzerinden görüntülenebildiği saptanmıştır. Bununla birlikte katalog sistemlerinde efemera altında bir sınıfın tanımlanmamış olması, bilgi merkezlerinde efemera koleksiyonuna olan ilginin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu duruma, gerek kütüphane ve arşiv disiplinlerinde gerekse diğer disiplinlerde efemeranın sınıfsal ayırdının net olmamasının ve/veya tanımı üzerinde uzlaşşı sağlanamamasının neden olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte derleme için özel bir çabaya gereksinim duyulması, düzenli temin edilememesi, tekil olarak her birinin kataloğunu hazırlama güçlüğü, her bir materyalin ayrı bir uzmanlık alanı içine girmesi gibi etkenler de arşivlerde ve kütüphanelerde efemeranın gereken ilgiyi görmemesine etki eden faktörler olarak değerlendirilebilir.

The screenshot shows the Vancouver Archives website interface. At the top, there's a search bar with 'ephemera series' entered. Below the search bar, it says 'Showing 10166 results'. On the left, there's a sidebar with 'Narrow your results by:' and categories like 'PART OF' and 'CREATOR'. The main content area shows a list of results, with one result expanded to show details: 'Part : LEG1319.200 – Sectional map and street directory of Vancouver, British Columbia : Byrnes Typewriters Ltd. advertisement'. Below this, there's a thumbnail image of a typewriter advertisement. The advertisement is for 'BYRNES TYPEWRITERS LTD.' and includes the text 'TYPEWRITERS ADDING MACHINES Sold - Rented - Repaired' and 'We Pay Cash for Your Typewriter and Adding Machines'. It also mentions 'Distributors for British Columbia Royal Typewriters - Allen Adding Machines' and provides the address '592 Seymour St. Pacific 7942'.

Resim 6. Vancouver Kent Arşivi Kataloğu

Türkiye’de Arşivlerde ve Kütüphanelerde Efemera

Türkiye’de kütüphaneler ve arşivlerde efemera koleksiyonunun varlığı ve

durumu ile ilgili web üzerinde taramalar yapıldığında, bu türün kütüphanelerde ağırlıklı olarak kitap dışı materyal grubunda kayıt altına alındığı; yalnızca birkaç kütüphanenin sahip olduğu az sayıda efemera web üzerinde kullanıcıları ile buluşturduğu görülmektedir. Buna karşın arşivlerin web sitelerinde efemera koleksiyonunun hizmete sunulmadığı görülmekte; buna sistematik bir derleme çalışmasının olmamasının neden olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte, az sayıda kent arşivinde efemera hizmetlerinin sürdürüldüğü; buralarda ise niteleme uygulamalarının ve web hizmetlerinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün hizmetlerinin tanıtıldığı yayınlarda ve resmi web sitesinde efemera koleksiyonuna ilişkin bir hedefin ve hizmetin yer almadığı görülmektedir. İlgili kurumun web sitesinde 'online sergi' adlı sayfada Osmanlılar döneminden kalma pek çok belge ve kupürün konularına göre sınıflandırıldığı; ancak aralarında yaygın efemera tanımına uygun bir materyalin yer almadığı görülmektedir ("T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı", 2020). Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv kataloglarında ise resmi belge kayıtlarının dışında efemera türünde doküman kayıtlarının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Milli Kütüphanenin sahip olduğu derme üzerinde inceleme yapıldığında *Kaşif* arama motorunun gelişmiş seçenekleri arasında efemera'nın ayrı bir tür olarak sınıflandırılmadığı; buna karşın sistemin tarama sonuçları arasında efemera türünü kitap dışı materyal sonuçları arasında gösterdiği görülmektedir. Milli Kütüphanenin *Dijital Kütüphane Sistemi* adlı tarama modülünde ise 'afiş' anahtar terimi ile yapılan tarama sonucunda listelenen 1.234 kaydın pek çoğu efemera olmasına rağmen sisteme kitap dışı materyal grubu altında karma bir sınıf içerisinde depolandıkları anlaşılmaktadır. Üyelik kaydı ile görüntülenebilen kayıt görüntülerinin niteleme unsurlarının oldukça yüzeysel olduğu görülmekte; kayıtların MARC ve RDA gibi kataloglama standartlarına uygun olarak oluşturulmadığı ve paylaşılabılır özellikler sergilemedikleri anlaşılmaktadır ("Dijital Kütüphane Sistemi", 2021).

Efemera koleksiyonu üzerinde faaliyetleri ile bilinen yerlerden biri de SALT Galata içinde hizmet veren SALT Araştırma Kütüphanesidir. SALT Araştırma merkezinin kütüphane ve arşiv kayıtları arasında kupür, davetiye, mektup, kartpostal, fotoğraf, katalog, bülten, fotokart, afiş, broşür, kart ve fatura gibi onlarca tür materyalin pek çoğuna web üzerinde erişim yapılabilmektedir. Örneğin 'davetiye' anahtar terimi ile tarama yapıldığında erişilen 584 adet materyalin, 206'sı belge, 18'i davetiye, 5'i kartpostal ve içinde efemera'nın da bulunduğu her türlü materyalin katalog kaydına ve görüntüsüne erişebilmek mümkündür. Katalog kayıtlarının Dublin Core Üstveri Setine göre oluşturulduğu anlaşılmakta, sonuç ekranında

görüntülenen nesneler indirilebilmekte; üstveri paylaşımı yapılabilen; belgenin türü ve içinde yer aldığı koleksiyon bilgisini kapsadığı görülmektedir. Tamamı için geçerli olmasa da ayrıntı gerektiren efemera materyalinin büyük bölümü oldukça ayrıntılı veriler içermektedir (“SALT Araştırma”, 2021).

Koleksiyonunda zengin efemera materyali bulunan VEKAM (Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları ve Uygulama Merkezi), Ankara ve çevresi ile ilgili kapsamlı uzmanlık kütüphanesi ve zengin arşivinde önemli miktarda efemerayı araştırmacıların hizmetine sunmaktadır (“VEKAM”, 2021). VEKAM’ın dermesinde reklam paraları, biletler, şehir planları ve haritaları, yerleşim planları, ilanlar gibi çok sayıda ve türde efemera katalog aracılığıyla taranabilmekte; tarama sonucunda elde edilen listenin pek çoğunun görüntüsü indirilebilmektedir. Efemera kayıtlarının Dublin Core Üstveri Setine göre düzenlenmiş olduğu görülmekle birlikte, kayıtların aynı zamanda MARC verilerine de erişilebilmektedir. Koç Üniversite Suna Kıraç Kütüphanesi Kataloğu ile bütünleşik şekilde taranabilen kayıtların atıf verileri, yaygın birkaç stil içerisinde seçilerek alınabilmektedir. Söz konusu kütüphanenin Dijital Koleksiyonlar sayfası üzerinde seçenekleri daraltmak suretiyle efemera materyalinin tamamına daha kolay ulaşabilmek mümkündür (Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu, 2021).

BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı* adıyla İstanbul Kalkınma Ajansı’nın desteği ile oluşturulan bilgi ağı, çok sayıda araştırma merkezi kütüphanesinin toplu kataloğu olmasının yanı sıra, çok dilli dijital koleksiyonları bir araya getiren, araştırma ve etkinlikler için geliştirilen işbirliği platformudur. On üç araştırma kütüphanesinin altmış beş bin civarında materyali bu bilgi ağı üzerinde taranabilmekte; söz konusu kütüphanelerin efemera materyalinin katalog verilerinin yanı sıra bir kısmının görüntülerine de ulaşılabilir. Sistemin paydaşı olan merkezlerin kayıtları birbirinden farklılıklar göstermekle birlikte, çoğunun kayıtlarını Dublin Core Üstveri Setine göre oluşturmuş olduğu; aynı zamanda MARC kayıtlarını paylaştığı ve bazılarında kayıtların ISBD görünümünün de bulunduğu anlaşılmaktadır (“biblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı”, 2021).

* Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi tarafından yürütülen, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, SALT Araştırma, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Hollanda Araştırma Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Orient-Institut Istanbul, İsveç Araştırma Enstitüsü ve Yunanistan Başkonsolosluğu Sismanoglio Megaro, Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı, Türkiye’de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü ve ARTER kütüphanelerinin ortaklığında meydana gelen BiblioPera, bu kütüphanelerin ortak kataloğu işlevini sürdürmektedir.



Resim 7: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı

Özellikle son on yıldır çoğunlukla belediye başkanlıkları uhdesinde kurulan kent arşivlerinde, yerel kültürün derlenmesi ve muhafaza edilmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çalışmalar boyunca çoğunlukla geçmiş fotoğraflar ve yerel deyimler, maniler, şiirler, yemek tarifleri, giyim-kuşam kültürü gibi içeriğin derlenmesi ve tek bir merkezde toplanması olanaklı hale gelmiştir. İncelenen kent arşivlerinin web sitelerinde, arşiv ve kütüphane kataloğunda ya da bunların materyal listelerinin hiç birinde ‘efemera’ kavramıyla bir sınıflandırmaya rastlanılamamış ve söz konusu sitelerde bu türe yönelik herhangi bir faaliyete yer verilmemiştir. Kent arşivlerinde sürdürülen çalışmalar yerel dinamiklerin etkisi ve desteği ile yürütüldüğü için, bu örgütlerde sürdürülen çalışmalar çeşitlilik, nitelik ve hedefler konusunda birbirinden oldukça farklı özellikler sergileyebilmektedir. Örneğin Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivinde kentin tarihine ışık tutacak görsel materyal derlemesi yapılmış; fakat derlenen materyal sadece bir liste halinde duyurulmuştur (Fotoğraflar, 2018). Çorum Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivinde ise şehrin tarihine ışık tutan 4.500 fotoğrafa ev sahipliği yapıldığı ifade edilmekte; bunlardan bazıları ise web sitesinde ‘fotoğraf arşivi’ adlı sayfa üzerinde sergilenmektedir. Fotoğrafların hiç biri için tanımlama ve sınıflama yapılmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların arşivcilikte ve kütüphanecilikte standartlaştırma uygulamalarına girmediği; bu haliyle yalnızca sergilemekten ibaret olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf Arşivi: Çorum Belediyesi, 2018).

Benzer şekilde Kızılay Arşivi kataloğu incelendiğinde, efemera koleksiyonunun saptanabilmesi için gerekli olan efemera serisine sistemde yer verilmediği görülmektedir. Efemera türü içinde değerlendirilebilecek afişler, pullar ve kartpostallar gibi bazı materyal görüntülerinin web sitesi üzerinde sergilendiği; ancak bunların da standart katalog verilerine sahip olmadığı görülmektedir (Tarihi Afişler: Kızılay tarihi, 2018).

Son yıllarda özellikle sivil toplum örgütleri olarak hizmet veren bazı organizasyonların kendi hizmet alanları içinde yer alan özel arşivleri, uluslararası standartlara uygun açık kaynak kodlu içerik yönetimi yazılımları aracılığıyla hizmete sunduğu görülmektedir. Daha çok tematik bir görünüm içinde olan bu arşivlerin içeriği metin, video ve resim gibi farklı türlerden oluşmakta; bu nedenle araştırmacılara aynı yapı üzerinde hem seyir hem de tarama seçeneği birlikte sunulmaktadır. Örneğin Mudurnu Dijital Kent Arşivi ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği Arşivinde dijitalleştirilen ve web üzerinde kullanıcıların hizmetine sunulan materyalin tanımlanmasında Dublin Core Üstveri Seti'nden yararlanılmıştır. Aynı zamanda içerikleriyle birlikte her kayıt, atom, dc-rdf, dcmes-xml, json, omeka-json, omeka-xml ve rss2 formatlarında indirilebilmektedir. Bu yönüyle sistemin uluslararası paylaşılabılır formatlarla kullanıcılara özgür olanaklar sunduğu söylenebilir. Ancak her iki sistemde de materyal sınıfları arasında efemera koleksiyonu için ayrı bir grup oluşturulmamıştır; sistemde efemera sınıflaması yapılmadığı için de bu türün keşfi son derece zor olmaktadır (Dijital Arşiv Politikası: Türkiye Yardım Sevenler Derneği Dijital Arşivi, 2018; Nesnelere Gözet: Mudurnu Dijital Kent Arşivi, 2018).

Sonuç

Yapılan incelemeler, arşivler başta olmak üzere her iki tür bilgi merkezinde efemera olgusu üzerinde farkındalığın düşük olduğunu; efemeranın bu bilgi merkezlerince yaygın şekilde ve yeterince derlen(e)memiş olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda ve belki bu nedene bağlı olarak, her iki bilgi merkezi türünde de kataloglama ve sınıflama süreçlerinde efemeranın ayrı bir tür altında sınıflandırılmadığı dikkat çekmektedir. Dermesinde efemera olan kütüphanelerin bu türün kataloglanması ve sınıflandırılmasında arşivlere oranla uluslararasılaşmayı daha fazla önemsedikleri görülmektedir. Bunu, ortaya koydukları katalog sistemlerinin uluslararası katalog standartlarına ve paylaşılabılır verilere sahip olmalarından da anlayabilmek mümkündür. Örneğin ABD'de kütüphane, müze ve arşivlerin başını çektiği çok sayıda bilgi merkezinin kırk bir milyon civarında resim, metin, video ve ses kaydını harmanlayan DPLA (Digital Public Library of America) web platformunda 'davetiye kartı' şekline yapılan tarama sonucunda 618 kayıt listelenmekte; bu kayıtları sisteme sağlayan kuruluşlara bakıldığında ise çok büyük çoğunluğunun kütüphaneler olduğu görülebilmektedir. Sistemde kayıtlı sanat eserleri çok yüksek çözünürlükte tarandığı için, kullanıcılar derinliklerini inceleyebilecekleri şekilde görselleri büyütebilmektedirler. Kayıt künyeleri ve görselleri sosyal medya aracılığıyla paylaşılabilmekte; bilgi merkezlerinin otomasyonları, bireysel kaynak yönetimi yazılımları ve araştırmacıların bibliyografik listeleri için kaynakların künyeleri farklı formatlara dönüştürülüp transfer edilebilmektedir. Dublin Core Üstveri

Setine uygun şekilde oluşturulan kayıtlar, konu grupları içindeki yerleri tayin edilmiştir; bu yerlerin dinamik köprüleri sayesinde aynı kategoride yer alan diğer benzer kayıtlara erişimi yapılabilmektedir (“Digital Public Library of America”, 2021). Benzer şekilde 193 ülkeye ait 19.747 materyalin harmanlanarak araştırmacıların hizmetine sunulduğu World Digital Library üzerinde ‘resim’ anahtar terimi ile yapılan taramada 4.609 kayda ulaşılmakta; bunları sağlayan bilgi merkezlerine bakıldığında yine kütüphanelerin büyük çoğunluğu oluşturduğu, buna karşın arşivlerin müzelerin de gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır (“World Digital Library Home”, 2021).

Yurtdışı kökenli örneklerin durumu ile karşılaştırıldığında Türkiye’de efemera koleksiyonuna az sayıda arşiv ve kütüphanenin sahip olduğu; bu bilgi merkezlerinin sahip olduğu efemera miktarının da çok az olduğu; bu koleksiyonu efemera türü içinde sınıflandırmadıkları; pek çoğunun ise efemera ve benzeri materyali daha çok sergilemeyi öncelikledikleri görülmektedir. Bazı kuruluşların ve hatta bazı bilgi merkezlerinin web üzerinde paylaşılan efemerayı kataloğundan ayrı tuttuğu ve paylaşılabilir üst veriden yoksun şekilde sergilemekle yetindiği anlaşılmaktadır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, günümüze kadar kurum arşivlerinde efemeranın koleksiyon içerisinde yeterince yer alamamasının ve fark edilebilir bir malzeme olamamasının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Arşivlerin kanıta dayalı belgeleri toplama ve düzenleme sorumluluğu, diğer ve daha çok informal özelliklere sahip dokümanları esas hedef dışına itmektedir. Bu nedenle efemera, kurum arşivlerinden ziyade daha çok kent arşivleri gibi turizm potansiyeli olan merkezlerde kendini göstermektedir. Kurum arşivlerinin kataloglarında efemeranın materyal türü olarak sınıflamada yer alamamasının bir başka nedeni ise arşivlerde muhafaza ve kataloglamanın tekil materyal üzerinde yapılmasının zahmetli ve maliyetli olmasıdır.

Kent arşivleri, hem bağlı bulunduğu kuruluşun kurumsal arşivlerini, hem de coğrafik bölgenin geçmişine ve bu gününe ilişkin kültürel mirasını derleme ve muhafaza etme sorumluluğunu yerine getirir. Bu yönüyle yerel bellek kurumlarının tamamı ve özellikle de günümüze kadar verdiği hizmetlerle bu misyonun ana aktörü olan kent arşivleri, efemera derleme ve hizmete sunma sorumluluğunu daha nitelikli olarak sürdürmek zorundadır. Efemera, yerel düzeyde takip edilmesi gereken bir türdür. Bu nedenle ulusal strateji programı altında, her yerel bellek kurumu yerel eylem planları dâhilinde bulunduğu bölgede efemera çalışmalarını yürütmelidir. Bu çalışmalar, yerel kültürün geçmişi üzerinde iz sürebilmenin olmazsa olmaz koşullarından biridir. Aksi takdirde Afyonkarahisar’da birbirinden değerli iki bin civarında kibrit kutusu derlemiş olan koleksiyonerin, bu mirası devretme isteğine

muhatap bulabilmesi kolay olmaz (Çetinkaya, 2017); bu mirasın zamanla yok olması yerellik sergileyen sosyal tarih, sanat, dil gibi pek çok alanın geçmişine uzanan yolların bozulmasına neden olabilir.

Bununla birlikte Türkiye’de arşivlerde ve kütüphanelerde konu hakkında yapılan incelemelerde dijital efemeranın derlenmesine ilişkin bir örneğe rastlanılamamıştır. Örneğin günümüz insanının her gün karşı karşıya kaldığı dijital reklamlar ve bunlarla paylaşımına giren dijital nesnelerin ve sembollerin gelecekte bireysel, kurumsal, ulusal ve uluslararası gerekçelerle yeniden incelenmesine ihtiyaç duyulabilir. Bu amaçla dünyada bazı bilgi merkezleri dijital efemeranın derlenmesine yönelik çalışmalara başlamış bulunmaktadır. Library of Congress, George Washington Üniversitesi ve Syracuse Üniversitesi gibi çok sayıda kurum, kütüphane ve arşivlerinde dijital efemeranın bir bölümünü derlemeye yönelik çalışmalar yürütmektedir (Saving digital ephemera, 2016).

Türkiye’de efemeranın bilgi merkezlerinde ve araştırma hizmetleri içerisinde hak ettiği yere taşınması, ülkenin kültürel sermayesini geliştirmek açısından önemlidir. Bu bakımdan arşivlerde, kütüphanelerde ve diğer bellek kurumlarında efemera koleksiyonunun derlenmesi, düzenlenmesi ve hizmete sunulması konularında daha planlı çalışmaların yürütmesi gereklidir. Bilgi merkezlerinde geleneksel efemeranın dijital verileri ile dijital efemeranın ortak ve standart ilkeler eşliğinde başarılı şekilde derlenmesi ve yönetilebilmesi için ulusal bellek kurumlarının ortak girişimler geliştirmesine ihtiyaç vardır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

1906-1966: Knights of Columbus diamond anniversary dinner. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://searcharchives.vancouver.ca/1906-1966-knights-of-columbus-diamond-anniversary-dinner-friday-february-18-1966-seven-oclock-p-m-st-marys-catholic-centre-vancouver-b-c> adresinden erişildi.

About the collection. (2021). *Bodleian Libraries*. 18 Ocak 2021 tarihinde <https://www.bodleian.ox.ac.uk/johnson/about> adresinden erişildi.

Advanced search:National Library of Australia. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <https://catalogue.nla.gov.au/Search/Advanced> adresinden erişildi.

Altermatt, R. ve Hilton, A. (2012). Hidden collections within hidden collections: Providing access to printed ephemera. *The American Archivist*, 75(1), 171-194.

Ankara fotoğraf, kartpostal ve gravür koleksiyonu. (2021). *Koç University Dijital Koleksiyonlar*. 19 Ocak 2021 tarihinde <https://librarydigitalcollections.ku.edu.tr/collection/ankara-fotograf-kartpostal-ve-gravur-koleksiyonu/> adresinden erişildi.

Archives Association of British Columbia. (1999). A Manual for small archives. 23 Mart 2018 tarihinde <http://aabc.ca/media/6069/manualforsmallarchives.pdf> adresinden erişildi.

Archives. (2018). The Discovery Service. 26 Mart 2018 tarihinde http://discovery.nationalarchives.gov.uk/advanced-search?_aq=ephemera&_dss=range&_ro=any&_st=adv adresinden erişildi.

Aufderheide, P., Hansen, D. R., Jacob, M., Jaszi, P. ve Urban, J. M. (2015). Statement of best practices in fair use of orphan works for libraries & archives. 18 Mart 2019 tarihinde <http://cmsimpact.org/wp-content/uploads/2016/01/orphanworks-dec14.pdf> adresinden erişildi.

biblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı. (2021). 19 Ocak 2021 tarihinde <https://www.bibliopera.org/> adresinden erişildi.

Burant, J. (1995). Ephemera, archives, and another view of history. *Archivaria*, 40.

City of Vancouver. (2017, 3 Mart). What's in our holdings. 26 Mart 2018 tarihinde <http://vancouver.ca/your-government/holdings-descriptions.aspx> adresinden erişildi.

Çetinkaya, Y. (2017). 2 bin kibrit kutusuyla nostaljik koleksiyon. <https://www.yenisafak.com/gundem/2-bin-kibrit-kutusuylanostaljik-koleksiyon-2831285> adresinden erişildi.

- Davis, K. (2005). Slipping thru the cracks: Issues with performing arts ephemera. *World Library and Information Congress: 71st IFLA General Conference and Council, August 14th-18th, Oslo, Norway*.
- Digital Public Library of America. (2021). *Digital Public Library of America*. 19 Ocak 2021 tarihinde <https://dp.la/> adresinden erişildi.
- Dijital Arşiv Politikası: Türkiye Yardım Sevenler Derneği Dijital Arşivi. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://tysdarsivi.hacettepe.edu.tr/policy> adresinden erişildi.
- Dijital kütüphane sistemi. (2021). *Milli Kütüphane*. 19 Ocak 2021 tarihinde <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Fotoğraf Arşivi: Çorum Belediyesi. (2018). 1 Mart 2019 tarihinde <http://kentarsivi.corum.bel.tr/dijital-arsiv/fotograf-arsivi/> adresinden erişildi.
- Fotoğraflar. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://kentarsivi.balikesir.bel.tr/Fotograflar.aspx> adresinden erişildi.
- Harris, L. J. (2011). Wrecking to save world's fairs. *The Ephemera Journal*, 14(1), 1-9.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık.
- Kaya, A. (2017). *Ephemera koleksiyonlarının derlenmesi, tanımlanması, erişimi ve korunması: İstanbul üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Makepeace, C. E. (1985). *Ephemera: A book on its collection, conservation, and use*. Aldershot: Brookfield.
- Nesnelere gözet: Mudurnu Dijital Kent Arşivi. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://mudurnukentarsivi.org/items/tags> adresinden erişildi.
- Organ, M. K. (1987). Ephemera in archives: What to do? A Possible solution from the University of New South Wales Archives. *Archives and Manuscripts—Journal of the Australian Society of Archivists*, 15(2), 105-118.

Past in print project—City of Sydney. (2018). 24 Mart 2018 tarihinde <http://www.cityofsydney.nsw.gov.au/learn/sydneys-history/urban-history/past-in-print-project> adresinden erişildi.

SALT Araştırma. (2021). 19 Ocak 2021 tarihinde https://saltresearch.org/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=salt&afterPDS=true&docId= adresinden erişildi.

Saving digital ephemera. (2016, 4 Ocak). *American Libraries Magazine*. 26 Mart 2018 tarihinde <https://americanlibrariesmagazine.org/2016/01/04/saving-digital-ephemera/> adresinden erişildi.

Sayers, J. G. (2011). SS United States: Sixtieth anniversary of an American icon. *The Ephemeral Journal*, 14(1), 18-23.

Somer, Ş. N. ve Keskin, İ. (2012). Bir bilgi kaynağı olarak efemera ve türleri. *Bilgi Dünyası*, 13(2), 437-456.

Spiller, H. J. (2011). The Ephemeral newsstand paperweight. *The Ephemera Journal*, 14(1), 10-17.

Tarihi afişler: Kızılay tarihi. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde <http://kizilaytarihi.org/galeri-afisler.html#> adresinden erişildi.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2020). 19 Haziran 2020 tarihinde <https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/AnaSayfa.aspx?dab> adresinden erişildi.

The Library of Virginia. (2007). Collection development and collection management guidelines. The Library of Virginia. 20 Ocak 2021 tarihinde <https://www.lva.virginia.gov/about/policies/colldev061107.pdf> adresinden erişildi.

The National Archives catalog search. (2021). 19 Ocak 2021 tarihinde https://catalog.archives.gov/search?q=*&f.ancestorNaIds=5956692&sort=naIdSort%20asc adresinden erişildi.

VEKAM. (2021). 15 Ocak 2021 tarihinde

<https://vekam.ku.edu.tr/vekam/hakkimizda/vekam/> adresinden erişildi.

Washington State Archives: Digital archives. (2018). 26 Mart 2018 tarihinde

<https://www.digitalarchives.wa.gov/> adresinden erişildi.

Wellcome Library encore. (2018). 23 Mart 2018 tarihinde

[http://search.wellcomelibrary.org/iii/encore/home?lang=eng&suite=coalt&advancedSearch=true&searchString=t%3A\(a\)%20w%3Al](http://search.wellcomelibrary.org/iii/encore/home?lang=eng&suite=coalt&advancedSearch=true&searchString=t%3A(a)%20w%3Al) adresinden erişildi.

What we do. (2018). 23 Mart 2018 tarihinde

<http://wellcomelibrary.org/what-we-do/> adresinden erişildi.

World Digital Library home. (2021). webpage. 19 Ocak 2021 tarihinde

<https://www.wdl.org/en/> adresinden erişildi.

Zietz, S. J. (1992). Ephemera: MARC-Formatted Cataloging Records. *Rare Books and Manuscripts Librarianship*, 7(2), 152-159.

İSKENDERUN VAKIFLARI

Naim ÜRKMEZ*

Öz

19. yüzyıla kadar, tam anlamıyla şehirleşemeyen İskenderun'da, tespitlerimize göre o döneme kadar herhangi bir vakıf bulunmamaktaydı. 17. yüzyılda İskenderun'a gelen Evliya Çelebi, burada cami ve hamam bulunmayışını hayretle ifade ederken, daha ziyade Avrupalı tüccarlara hizmet eden meyhanelerin olduğundan bahseder. Ancak İskenderun, 19. yüzyılda dikkate değer bir şekilde büyümeye başlamıştır. Bu durum bölgedeki vakıf kurumlarına olan ihtiyacı nüfusun artışına paralel bir şekilde artırmıştır. İskenderun'da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tespit edebildiğimiz kadarıyla 20 vakıf kurulmuştur. Bu vakıfların 8'i Osmanlı Devleti döneminde tesis edilmişken, 12'si Fransız işgali sırasında kurulmuştur. Osmanlı döneminde kurulanlardan üçü cami, biri medrese, biri ise tekke vakfıdır. Osmanlı hâkimiyetinde kurulan diğer vakıflar ise herhangi bir kurumu ihya etmekten ziyade, fakirlere hizmet verme gibi hayır işlerine adanmışlardı. Fransız işgali sırasında kurulanlar, gelirleri daha ziyade yemek dağıtımı gibi hayır işlerine sarf edilen vakıflardı. Bu dönemde kurulan vakıfların üçü Alevi vakfı olarak tesis edilmiştir. Vakıfların büyük çoğunluğu Hatay'ın 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Osmanlı Devleti, Vakıf, Nusayri.

* Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, naimurkmez@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2356-6301

Makale Gönderilme Tarihi:14 Ocak 2021 Makale Kabul Tarihi:05 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

WAQFS OF ALEXANDRETTA

Naim ÜRKMEZ

Abstract

Until the 19th century, there was no waqf in İskenderun (Alexandretta), which could not be fully, urbanized, according to our findings. Evliya Celebi, who came to İskenderun in the 17th century, astonished that there were no mosques and baths here, but rather mentions that there are taverns serving European merchants. However, Alexandretta started to grow significantly in the 19th century. This situation increased the need for foundation institutions in the region in parallel with the increase in the population. As far as we can determine from the Ottoman Empire to the Republic, 20 waqfs were established in Alexandretta. While some of these waqfs were established during the Ottoman Empire, some were established during the French occupation. Three of the ones founded in the Ottoman period are mosques, one is madrasa and one is a tekke waqf. Other waqfs established under Ottoman rule were devoted to charitable works such as serving the poor rather than reviving any institution. The waqfs established during the French invasion were waqfs that spent more on charities such as food distribution. Three of the waqfs established during this period were established as Alawi waqfs. The vast majority of waqfs after you join the Republic of Turkey's Hatay on June 23, 1939 began to be governed by the Directorate General of Foundations.

Keywords: Alexandretta, Ottoman Empire, Waqf, Nusairi, Alawi

Giriş

İskenderun, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girdikten sonra 1521 yılında yapılan idari düzenlemede, Adana sancağının Özer kazasına (Çakar, 2002: 277; Dağlı, 2014: 18), 1527 yılında Şam beylerbeyiliğinin Özer sancağına (Çakar, 2003a: 359), 1568 yılında yapılan düzenlemede de Halep eyaletinin Özer sancağına bağlı bir nahiye şeklinde teşkilatlandırıldı. Özer sancağının, dolayısıyla İskenderun'un bu idari yapısı, 17 ve 18. yüzyıllarda da aynen devam etti (Çakar, 2003b: 30-31; Çakar, 2006: 59-62; Kılıç, 1997: 56). İskenderun ve çevresi 1815 yılında yapılan değişikliklerle 1832 yılına kadar Adana eyaletine bağlandı. Osmanlı ordularının, 1832 yılında Mısır Valisinin ordusuna yenilmesi üzerine bölge, aynı yıl Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa'nın hâkimiyetine girdi. İbrahim Paşa, bölgenin imarı ve bölgede bulunan bataklıkların kurutulması için teşebbüslerde bulundu. 1840 yılında Osmanlı Devleti bölgede tekrar hâkimiyet sağladı ve

İskenderun ve civarını yine, 1857 yılına kadar Adana eyaletine bağlı idari yapısını devam ettirdi. 1857 yılından sonra, bölgede faaliyet gösteren yabancı tüccarların da etkisiyle İskenderun ve civarı Halep eyaletinin Belen sancağına bağlı bir müdürlük olarak idare edilmeye başlandı. 1879 yılında yapılan değişiklikle İskenderun, Halep vilayetinin Halep sancağına bağlı bir kaza merkezi şeklinde teşkilatlandı ve bir kaymakam vasıtasıyla yönetildi. Bu idari durum, bölgede Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği dönem olan I. Dünya Savaşı'na kadar böyle devam etti (Ürkmez, 2016: 817-818). Fransız işgali sırasında sancak merkezi yapılan İskenderun, bölgenin 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasıyla birlikte Hatay'a bağlı bir ilçe olarak örgütlendi. İskenderun'un bu son idari konumu günümüze kadar devam etmektedir (Uğuz, 2019: 203).

Çevresi bataklıklarla çevrili olduğu için kalıcı nüfusun pek olmadığı İskenderun'da, 16. yüzyıldan itibaren daha ziyade Avrupalı tüccarlar, konsoloslar ve iskele görevlileri ikamet etmekteydi. Bu tüccarlar, bölgenin en önemli ticaret kenti olan Halep'ten İskenderun'a getirilip Avrupa'ya ve Avrupa'dan getirilip İskenderun'un üzerinden de Halep'e sevk edilen emtia için ticari acente vazifesi görüyorlardı. Sahilinin sivrisineklerle dolu bir bataklık olmasına rağmen; İskenderun'un Halep'in doğal bir iskelesi konumunda olması, Halep'ten İskenderun'a yolculuğun sadece 3-4 gün sürmesi, ayrıca yol güzergâhında bulunan Antakya şehrinin de konaklamak için oldukça uygun olup yağmacılara karşı koruma sağlaması buranın en önemli avantajıydı. İskenderun'un sahip olduğu bir diğer avantaj bölgenin doğrudan doğruya Halep valilerinin yönetiminde olmasıydı. Hükümetin aksi yönde emirlerine rağmen valiler, Avrupalıların mallarını İskenderun İskeleyi'ne boşaltmalarına göz yumuyorlardı. 1590'larda Avrupalılar Halep ile yaptıkları ticarete iskele olarak neredeyse sadece İskenderun'u kullanıyorlardı. Fakat burada bir gümrük merkezinin kurulabilmesi 1593 yılında mümkün olabildi (Eldem, 2003: 32-32). Avrupalı tüccarların dışında Rumların yaşadığı ve Müslüman tüccar ve yolcuların çekinerek geceledikleri İskenderun'da cami, han ve hamam bulunmamaktaydı (Evliya Çelebi, 1999: 32-33; Türkmen, 1937: 557).

Sanayi İnkılabı ile birlikte 19. yüzyılda dünya ticaret hacminde önemli miktarda bir artış oldu. Artış sonrasındaki ihtiyaç fazlası ürün, dünyanın diğer kısımlarına yine Sanayi İnkılabının icadı olan buharlı gemiler kullanılarak deniz yolu ile nakledilmeye başlandı. Bu ticarî deniz trafiği, sevkiyat noktası olan iskelelerin büyüüp gelişmesine sebep oldu. Önemli bir sevkiyat noktası olan İskenderun, bu değişimden nasibine düşeni aldı. Kasabanın demografik yapısında 19. yüzyılın ikinci yarısında dikkat çekici bir değişim yaşandı. Hiç şüphesiz uluslararası ticaret ve iskele hizmetleri hacminin artması bu değişimin en önemli sebebiydi. İskenderun'u Halep'e

bağlayan güzergâhta muntazam bir yolun inşası ve İskenderun'un çevresindeki bataklıkların kurutulma çalışmaları, demografik yapının değişmesinin sonucuydu. Deniz kenarındaki küçük saha, artık sevkiyat noktası olan İskenderun'un alt yapısı için yeterli gelmemekteydi. Bataklık olan kısım temizlenmeli, yeni yerleşim yerleri açılmalıydı. 20. yüzyılın başında İskenderun'un şube bir hat ile Bağdat Demiryolu hattına bağlanması ve bataklıkların neredeyse tamamının kurutulması, bu yeri önemli bir aktarım merkezi haline getirmişti.

1868 yılında Halep Valisi olarak göreve başlayan Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, İskenderun'un nüfusu 200 kişiden ibarettir. 1899 yılında İskenderun'un nüfusu yaklaşık 65 kat artarak 13.240 kişiye ulaştı (Ürkmez, 2012: 168-170). Buradan da anlaşılacağı üzere 19. yüzyıla kadar yerleşik ahaliden daha ziyade ticarî temsilcilerin bulunduğu İskenderun'da doğal olarak vakfa da ihtiyaç duyulmadı. Ancak bahsi geçen dönemden sonra yerleşik nüfusun artışı ve iskeleden gelip geçen insan sayısının günden güne artmasıyla birlikte vakfa ihtiyaç hâsıl oldu.

Sultan II. Mahmud'dan itibaren vakıfların büyük bir kısmı devlet denetimine alındı. Bu vakıfların gelirleri Evkaf Nezaretinin merkez hazinesine aktarılmaktaydı. Üst düzey devlet yöneticilerinin yeni vakıf kurması önceki döneme kıyasla azalmıştı. 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile toprak mülkiyetinin kişilere ait olması yeni vakıf kurulması işlemlerini yavaşlattı. İskenderun, aktarım noktası olması nedeniyle artık, çok sayıda yolcu, tüccar ve seyyahın uğrak noktasıydı. Bu durum hayır işlerine ihtiyacı da artırdı. Gelen kişilerin kalabileceği, yemek yiyebileceği, kişisel temizliklerini yapabilecekleri ve ibadet edecekleri mekânlara ihtiyaçları vardı. Bu noktada yöre halkı ve bölgede görev yapan memurların gayretleriyle mütevazı vakıflar ortaya çıktı. Bölgenin 1918 yılında işgal edilmesiyle birlikte Fransız mandası döneminde burada yeni vakıflar tesis edilmiştir. Bu vakıflar özellikle Alevi vakfı olarak kayda geçirildi. Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İskenderun'da bulunan vakıflar tespit edilmeye, bu vakıflar üzerinden bölgede yaşanan değişim ortaya konmaya çalışılmıştır. İskenderun vakıfları ile ilgili daha önce herhangi bir araştırma veya inceleme yapılmamıştır. Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan konuyla ilgili müteferrik evrak çerçevesinde şekillendirilen çalışmanın bu yönüyle daha sonra yapılacak incelemelere bir temel teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Devleti Döneminde Tesis Edilen Vakıflar

Kaptanpaşa Camii

1850'li yıllarda üç-beş Müslüman hanenin bulunduğu İskenderun'da, gelen giden yolcuların artmasından dolayı cami ihtiyacı kendini hissettirmişti

(BOA, EV. MH, 244-145). Nitekim sevkiyat için bölgeye gelen gemilerin mürettebatı, özellikle Cuma namazını kılacak bir mekân bulamamaktaydı.

Aslında İskenderun'da, daha önce inşa edilmiş bir cami vakfı bulunmaktaydı. Yapılan araştırmaya rağmen vakfiyesine ulaşılamayan bu vakıf ile ilgili bilgiler, konuya ilişkin yazışmalardan elde edilmiştir. Cami ve onun üç adet vakıf dükkânı, 1820 yılında Halep merkezli yaşanan deprem neticesinde harap olduğu için kullanılamaz bir haldeydi (BOA, EV. EMH, 46-122).¹ Caminin vaziyeti, 1850 yılında görev icabı İskenderun'a gelen Miralay Abdulkadir tarafından şöyle tasvir edilmekteydi; *bir duvarı ve üzeri yıkık olan ve sadece mihrap kısmında bir miktar örtülü yeri kalmış olan caminin harap olan mekânı, bir kısım gayrimüslim tarafından tuvalet olarak kullanılmaktaydı* (BOA, EV. MH, 244-144).

Caminin acil bir şekilde tamir edilmesi gerektiğini düşünen Abdulkadir Bey, mahalli yetkililer nezdinde girişimde bulundu. Caminin inşaatında kullanılmış olan kereste yeniden kullanılabilir durumdaydı. Bir miktar ilave kereste ile caminin yıkık duvarı, 2.500 kuruşluk masrafla inşa edilebilirdi (BOA, EV. MH, 244-144). Bu arada 1853-1856 Kırım Harbi sırasında Cebel-i Bereket, Kozan civarında bulunan aşiretlerden asker ve vergi alamayan devlet yetkilileri, burada bulunan aşiretleri itaat altına almak için bölgeye bir askeri operasyon yapma kararı almışlardı. 1865 yılında başlayan askeri operasyonun ilk ikmal noktası İskenderun'du. Fırka-i Islahiye ordusu 28 Mayıs 1865 tarihinde İskenderun'a ulaşmış, burada çalışmalarına başlamıştı (Halaçoğlu, 1996: 35). Çok sayıda askerin buradan iç bölgelere doğru aktarılması, İskenderun'da bir cami bulunmasını elzem hale getirdi. İşte bu sebeple İskenderun'da bulunan ve harap bir halde olan cami, 5 Kasım 1865 tarihinde, Fırka-i Islahiye Ordusu'nun lojistiğini sağlayan Nesim, Zafer ve Mecidiye Vapurlarıyla Ahter Biriki² süvarileri Hasan ve Hüseyin Beyler tarafından tamir edilerek hizmete açıldı (BOA, EV. MKT. 439-110; BOA, EV. MKT. 318-54; BOA, EV. MH, 244-146; BOA, EV. MKT, 441-62; BOA, EV. MKT, 449-42; BOA, EV. MKT, 450-148).

Tamir edilerek ibadete açılan caminin vakıf kaydı bulunamamaktaydı (BOA, EV. MH. 244-145). Vakfın isminin ve banisinin tespit edilememesi, bu durumun temel sebebiydi. Yapılan bütün araştırmalara rağmen ne tapu, ne de Evkaf Nezareti kayıtlarında caminin ve vakfın kaydına rastlanamadı (BOA, EV. MKT, 439-110; BOA, EV. MKT. 597-63). Sadece mahalli yönetim vasıtasıyla caminin üç adet boş dükkân arsası olduğu tespit edilebildi. Bu

¹ Bu caminin 1866 yılında inşa edildiği iddia edilmekteyse de bu bilgi doğru görünmemektedir. Cami, 1800'lü yılların başında yapılmış olmalıdır.

² Birik: İki direkli yelken gemisi.

bilinmezlik caminin sürekli hizmet vermesine engel teşkil edebilirdi. Vakıf geliri neredeyse hiç olmayan camiye, daimi bir imam ve hatibin tayin edilmesi de söz konusu değildi. Bu yüzden uzun bir müddet mescit olarak işlev gören mekân, Fırka-i Islahiye yöneticileri olarak bölgeye gelen Derviş Paşa ve Cevdet Efendi'nin (meşhur devlet adamı ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa) dikkatini çekmişti. Derviş Paşa, caminin mevcut vakfiyla kendini idare edemeyecek durumda olduğunu, bu sebeple imam ve hatip görevlendirilebilmesi için bu görevlilere verilecek maaşın Evkaf Nezareti hazinesinden karşılanmasını talep etmiş (BOA, EV. MH, 1230 -137), imam ve hatip olarak da bölge ahalisinden Şeyh Süleyman Efendi'nin 150 kuruş maaşla tayini düşünülmüştü (BOA, EV. MKT, 439-110). Vakıf ile ilgili bu incelemeler yapılırken camiye, Sultan Abdülaziz'e atfen "Aziziye" ismi verildi (BOA, EV. MKT, 591-89; BOA, EV. MKT, 599-76).

Ancak yapılan çalışmaların meseleye geçici bir çözüm getirdiği görülmektedir. Bu durum caminin vakit namazlarında açılmadığı ve minaresinden ezan dahi okunmadığı yönünde şikâyetlerle ortaya çıktı. Şikâyetin temel sebebi, İskenderun'da bir cami olması ve bu caminin görevlisine düzenli bir maaş ödenmemesi nedeniyle hizmetlerini aksatmasıydı. Görevliler, hayırseverlerin verdikleri yardım ve elde edilen cüzi kira geliriyle ihtiyaçlarını giderebiliyorlardı. Ara sıra göreve gitmediklerinde de İskenderun'da ezan sesi işitilmiyordu. Cami hayırseverler tarafından tamir edilmişse de yine tamire ihtiyacı vardı. Cami görevlilerine bir an önce tahsisat yapılmalıydı. Şehrin nüfusunun sürekli artmasına karşılık cami sayısında artış olması beklenirken mevcut caminin de doğru düzgün hizmet vermemesi şikâyetlere sebep olmaktaydı (BOA, EV. MKT, 1255-128). Aynı tarihlerde Antakya ve İskenderun Nusayrileri, Sünnilerle birlikte cami ve mescitlere gitmek istedikleri yönündeki taleplerini muhtarları aracılığıyla Babıali'ye ulaştırmışlardı. Babıali bu gelişmeyi memnuniyetle karşılamış ve bölge ileri gelenlerine bu durumun kabullenilmesi ve Nusayrilerin camilere rahatça girmesinin temininin sağlanması yönünde talimatlar göndermiştir. İskenderun'daki cami tamirinin gündeme gelmesinde bu yaşananların da etkisinin olduğu söylenebilir (Tozlu, 2010: 83; Ürkmez, Efe, 2010: 129; Akbulut, 2014: 99).

Halep Evkaf Muhasebeciliği vakfın banisinin bilinmemesi ve kaydının olmamasından bahisle bu camiye başka bir vakfın gelirinden tahsisat yapılmasını talep etti. Buna karşın nezaret bu teklifi, şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesiyle geri çevirerek, hayırseverlerin yardımıyla caminin tamir edilmesini tavsiye etti (BOA, EV. MKT, 1580-6). Sonradan bu mekânın ismi günümüzde kullanılan şekliyle *Kaptanpaşa Mescidi* oldu. Limandan dolayı şehre gelen giden yolcu sayısındaki artış ve şehir nüfusunun artması, Cuma namazlarının kılınacağı bir mekânı gerekli kılıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla

bundan önce İskenderun'da Cuma Namazı kılınıyorsa da namaz için gerekli şartlar sağlanmıyordu. Kaptanpaşa Mescidi'nde Cuma namazlarının kuralına uygun olarak kılınabilmesi için buraya bir minber eklenmesi gerekiyordu. Bu sebeple 1902 yılında, gelirleri mescide bağlanmış olan ve yıllık 4.000 kuruş gelir getiren dört adet dükkândan elde edilen gelir ile mescide bir minber eklendi. Aynı tarihte vakfın mütevelliliği ile imamlığına aylık 200 kuruş maaşla Hafız Mustafa Lami Efendi bir berat ile tayin edildi (VGM. EVKF. MÜFETTİŞLİĞİ, 735-196; BOA, EV. MKT, 597-63; BOA, EV. MKT, 2178-78; BOA, EV. MKT. CHT, 386-155; BOA. EV. MKT. CHT, 389-23; BOA. EV. MKT. CHT, 391-7; BOA, EV. MKT. CHT, 449-130).³ 1906 yılında caminin vakfını idare etmek ve yıkılmaya yüz tutmuş yerlerini tamir etmek için Abdülhafız Efendi müteveli olarak tayin edildi. Bu sırada vakfın muhasebesini denetleme görevi ise İskenderun ve Belen Evkaf Müdüriyetinin Belen'de tek çatı altında birleştirilmesinden dolayı Belen Evkaf Müdürü Ahmed Derviş Efendi'deydi (BOA, MŞH. ŞSC. d, 5248, s. 58).

Mustafa Lami Efendi'nin ücretinin ödenmesi için camiye ait dört adet vakıf dükkânın gelirinden istifade edilmesi düşünüldü. Fakat bu dükkânların geliri ilerleyen yıllarda başka bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu (BOA, EV. MKT. 2259-77; BOA. EV. MKT, 2355-147; BOA, EV. MKT. CHT, 421-81; BOA, EV. MKT. CHT, 511-189). İskenderun kazasında bulunan bazı Nusayriilerin Sünni olduklarını beyan etmeleri ve hükümetten okul yapılmasını talep etmelerinden dolayı kazada beş adet ilkökul açılması planlanmıştı. Bu okullardan biri de kaza merkezinde açılacaktı. Açılacak okula 350 kuruş maaşla bir öğretmen tayin edilmişse de bu maaş tutarını yüksek bulan Maarif Nezareti paranın nasıl karşılanacağını hususunda mahalli yönetimden bilgi istedi. İskenderun Kaza Meclisi de tayin edilecek bu kişinin hem öğretmenlik hem de camide müezzinlik yapacak kabiliyette biri olacağını, bunu temin için de verilecek maaşın yüksek olacağı cevabını verdi. Tasarıya göre öğretmenliğe ilave olarak camide müezzinlik görevini yerine getirecek bu kişiye 350 kuruş maaş verilecekti. Mecliste alınan kararla bu maaşın 180 kuruşluk kısmı maarif gelirinden, 170 kuruşluk kısmı ise yukarıda bahsi geçen vakfın dört dükkânının kira gelirinden karşılanacaktı. Mevcut durumu hukukileştirmeye çalışan mahalli yönetim İskenderun Şer'i Mahkemesinden, bu vakıf gelirlerinin maarife terk edildiğine dair bir karar almıştı. Anlaşılabacağı üzere tayin edilen bu öğretmen aynı zamanda Kaptanpaşa Camii'nin müezzinliğini de yapacaktı. Lakin 1897

³ Resmi yazışmalarda Kaptanpaşa ismine tesadüf ettiğimiz en erken tarihli evrak 13 Şubat 1902 tarihli tevcih kayıdır. Bu isim, muhtemelen camiye tamir ettiren ve yukarıda isimleri zikredilen Hasan ve Hüseyin Beylere atfen verilmişti. Kaptanpaşa Camii bu tarihten önceki yazışmalarda *İskenderun Mescidi*, *İskenderun Camisi* veya *Cami-i Kebir*, *Cami-i Atik* isimleriyle anılmaktaydı.

yılında öğretmenliğe tayin edilen İsmail Hakkı Efendi, bir iki ay içerisinde maaşla ilgili sorun yaşamaya başlamıştır. Maarif bütçesinden maaş olarak tahsis edilen 180 kuruşluk kısmı aldığı halde, caminin vakıf gelirlerinden teslim edilmesi gereken 170 kuruşluk kısmı bir türlü alamamaktaydı. İsmail Hakkı Efendi, bir aylık maaşını cami vakfının mütevellisinden talep ettiğinde “nezaretin kendisini aldattığını, caminin böyle bir vakfının olmadığını, zaten bu vakfın gelirinin aylık 100 kuruş olduğu” cevabını almıştı. Ayrıca kendisine “Maarif Nezaretinin İsmail Hakkı Efendi’yi camiye müezzin tayin etme gibi bir yetkisinin olmadığı” cevabı verilmişti. Kira geliri getiren vakıf dükkânların mütevellisi olan Sabunî Ahmed Efendi, bu cevapla yetinmemiş, İskenderun Şer’i Mahkemesine başvurarak bu vakıfların Maarife terki hakkında verdiği hükme itiraz etmişti, temyiz için de konuyu 1894 Mart’ında Şeyhülislamlık makamına taşımıştı (Ürkmez, 2012: 302-303).

Bütün bu gelişmelere rağmen vakfın, vakıflar idaresi tarafından şahsiyet kaydı ancak 30 Mayıs 1910 tarihinde mümkün olmuştur (VGM. d, 167). Caminin daha sonraki yıllarda imam ve hatibi Abdurrahman Efendi idi. Onun istifası ile açılan imam ve hatipliğe 26 Şubat 1940 tarihinde İsmail oğlu Ahmed tayin edilmiştir. Daha sonra göreve getirilen İsa Sezen ise 29 Mayıs 1941 tarihinde vefat etmiştir (VGM. d, 164, s. 324-325).

Hamidiye Camii

Vakıfla ilgili verilecek bilgiler, konuyla ilgili yazışmalardan süzülerek elde edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskenderun’un nüfusu aşamalı olarak bir artış göstermekteydi. Bu artışa rağmen burada bulunan mevcut cami/mescit en fazla 40-50 kişiyi almaktaydı (BOA, EV. MKT, 2694-282). Bu sebeple 1892 yılına gelindiğinde yeni bir caminin inşasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu durumu yerinde müşahade eden Askeri Teftiş Komisyonu İkinci Reisi İsmail Hakkı Paşa, hem yeni bir caminin inşası için izin istemiş, hem de Sultan Abdülhamid’den şahsi hazinesinden 1.000-1.500 lira yardım talep etmişti. Caminin inşası için gerekli padişah izni Mayıs 1892’de çıkmıştı. Ancak Sultanın Hazinesini idare eden Hazine-i Hassa Nazırı talep edilen yardımın yapılamayacağını, caminin inşasına mahallince başlanması durumunda bu türlü hayır eserlerine yapıldığı gibi bu camiye de sultanın hazinesinden 250 lira yardım yapılacağını bildirmişti (BOA, Y. MTV, 61-42; BOA, EV. MKT, 1809-156; Ürkmez, 2012: 166). Ağustos ayı gelmesine rağmen cami inşaatına başlanamamıştı. Bunun en önemli sebebi caminin inşa edileceği yerin tam olarak belirlenememiş olmasıydı. Halep Evkaf Muhasebecisi camiye, daha önce antrepo inşası için kararlaştırılmış olan mahalle yaptırmak istemiş ve bu yere müdahalede bulunmuştu. Bu duruma Rüsumat Emaneti itirazda bulunmuş ve caminin inşa edileceği yer tartışma konusu olmuştu. Bir taraftan da padişahın emrinin gecikmesinden

çekinen yetkililer bir an önce caminin inşaatının başlamasını istiyorlardı. Bunun yanında burasının caminin vakfına ait bir arsa olmamasına rağmen inşaatın bu arsaya yapılmak istenmesinin sebebi de anlaşılamamıştı (BOA, EV. MKT, 1834-58; BOA, EV. MKT, 1833-224). Çünkü cami inşası için verilen izinde, inşaatın antrepo tesisi için kararlaştırılan mahalle yapılmasına dair bir malumat bulunmamaktaydı. Yapılan yazışmalar neticesinde caminin inşası için en uygun yerin hükümet konağı ile rüsumat dairesi arasında bulunan bu arsa olduğu anlaşılmıştı. Burası, hükümet binasına ve sahile yakın olduğu için tercih edilmişti. Bu sayede hükümette görevli memurlar ve hükümet ile işi olanlar ile deniz yolu ile gelenler inşa edilecek bu camide rahat bir şekilde vakit ve Cuma namazlarını eda edebileceklerdi. Aslında arsa, atık karantina arsasıydı. Rüsumat idaresi bu arsayı gümrüğe ilave ederek antrepo inşa etmek istemişti (BOA, EV. MKT. 1839-31).

Caminin keşfi yapılmış, ancak hesaplanan meblağ oldukça abartılı bulunmuştur. Bu sebeple cami keşfinin yeniden yapılarak tutarın kabul edilebilir bir seviyeye indirilmesi istenmiştir (BOA EV. MKT, 2011-7: BOA, EV. MKT. 2072-129; BOA, EV. MKT, 2376-10). Devletin kötü durumda olan ekonomik yapısı, 1897 yılında yaşanan Osmanlı- Yunan Harbi'nden dolayı daha da kötü bir hale gelmişti. Memurların maaşlarını bile ödemekte güçlük çeken maliye, gelirin ciddi bir kısmını askeri harcamalara tahsis etmişti. Hal böyle olunca İskenderun'daki cami inşaatı da gecikmişti. Oysa aynı yıllarda İskenderun'da yaşayan Nusayrilerin bir kısmının Sünni olduklarını beyan etmeleri ve camiye devam etmeye başlamaları, ibadet mekânı ihtiyacını daha da artırmıştı. İskenderun'un uluslararası ticaretteki konumunun artması dolayısıyla gelip giden insan sayısındaki artış, şehrin nüfusunun gün geçtikçe artmasına neden olmuştu. 1900 yılının Şubat ayında İskenderun'da bulunan muhtar, kabzımal ve Kaptanpaşa Camii İmamı Mustafa Lami Efendi doğrudan Sultan Abdülhamid'e bir yazı ile müracaat etmişlerdi. Bu kişiler İskenderun'daki cami ihtiyacını şu cümlelerle açıklamaktaydılar: *Yedi devletin iskelesi olan İskenderun her taraftan ahalinin gelmesi neticesinde gündün güne genişlemektedir. Eski mescidi (Kaptanpaşa) hâlihazırdaki cemaatini istiaba yeter iken. Nusayri taifesinin Sünnileşmesi neticesinde, değil Cuma ve Bayram namazlarında, beş vakit namazda bile yetersiz gelmektedir. Cemaatin bir kısmı, mecburen sokak ortasında yağmur ve çamur içinde namaz kılmaktadır. Bir kısmı ise dışarda dahi yer bulamayarak üzgün bir vaziyette namazını kılamayarak geri dönmektedir. Birçok yerde cami ve mescit inşa edilmiş, ancak yedi sekiz yıl önce buraya bir cami inşası için emir verdiğiniz halde bu caminin inşaatına henüz başlanılmamıştır. Buraya bir cami inşasını istirham ederiz* (BOA, Y. PRK. AZJ, 39-117; BOA, ŞD, 156-60). İskenderun kaymakamlığı da defaten benzer mahiyette müracaatla caminin inşasına biran önce başlanılmasını talep etmişti (BOA, EV. MKT. 2703-4; BOA, EV. MKT. 2825-35).

Ahalinin bu talebi üzerine caminin inşası için yeniden bir keşif yapılmıştı. 1901 yılında yapılan keşfin neticesinde cami inşası için 326.000 kuruş gerekmektedir. Bu tutarın içine arsa bedeli ve mefruşat da dâhildi. Ancak bu tutar mahalli yönetimin gücünün çok üstündeydi. Sonradan yapılan ikinci bir keşif kaydında inşaat tutarı 165.000 kuruşa düşürülmüştü. Sonunda 400-500 lirayı geçmeyecek bir miktar üzerine keşif defteri hazırlanmıştı (BOA. EV. MKT, 2625-115.).

Aynı yıl yapılan diğer bir keşifte ise caminin 184.103 kuruşa inşa edileceği tahmin edilmişti. Cami, 400 kuruş bedel ile bir mağazanın istimlak edildiği yere inşa olunacaktı. Bu mağazanın 200 liralık enkazı bulunmaktaydı. Enkaz bedeli düşüldüğünde arsanın maliyeti 200 liraydı. İnşaat masraflarına arsa bedeli de ilave edildiğinde 204.403 kuruşluk bir meblağ ortaya çıkmaktaydı. Bu meblağın, Evkaf Nezaretinin bir önceki yıl (1901) bütçesi tahsisatına ayrılmış olup hazineye bulunan tutardan karşılanması düşünülmüyordu (BOA, EV. MKT, 2694-282; BOA ŞD. 156-60; BOA, İ. EV, 31-19). Bu görüş Sultan Abdülhamid tarafından da uygun bulunmuş ve padişahın adına inşa edilecek caminin inşası için gerekli kaynak sağlanmıştı (BOA, İ. EV. 31-19; BOA, BEO, 1850-138707; BOA EV. MKT 3038-134; BOA EV. MKT, 2792-50; BOA, EV. MKT, 2820-82; BOA, EV. MKT, 2834-21; BOA, EV. MKT 2857-112). Caminin inşasının gecikmesinin bir nedeni belki de cami vakfına bir mütevellinin tayin edilmemiş olmasıydı. Aynı yıl İskenderun'un ileri gelenleri, Kaza naibinin öncülüğünde Hamidiye Camii'nin inşa ve sair işlerini takip etmesi için bir mütevellî tayinini talep etmişlerdi. Bunun için önerdikleri kişi Mehmed Hayreddin Efendi'ydi. 2 Haziran 1901 tarihli bir ilamla bunu tescil etmişler ve merkezden de onaylanması için bir berat talep etmişlerdi. Yine aynı tarihte Antakya'nın Cemaliye Mahallesi sakinlerinden Hacı Şerife, Müslümanların abdest ve temizlikte kullanabilmesi için Hamidiye Camii'nin önünde yapılan havuza akıtılan bir masuralık içilebilir suyunu, bir senet ile bahsi geçen camiye vakfetmişti. Bu vakfı İskenderun Şer'i Mahkemesinde kayıt altına aldırması ve senedi caminin mütevellisi olan Mehmed Hayreddin Efendi'ye teslim etmişti (BOA, MŞH. ŞSC. d, 5249). Fakat ertesi yıl kaynak bulunmasına ve padişah emri çıkmasına rağmen cami inşaatına bir türlü başlanamadı. Ayrıca İskenderun'da caminin inşası için sarf edilecek meblağın farklı bir kaynaktan sağlanacağı haberi yayılmıştı. Yetkili ağız olan İskenderun kaymakamı dahi caminin inşası için gereken 202.000 kuruşun Hazine-i Hassadan karşılanacağına dair padişah tarafından emir verildiğini zannetmekteydi. İskenderun'daki diğer cemaatlerin sayıları az olmasına rağmen ibadet mekânlarının gösterişli ve büyük olmasından yakılarak Müslümanların dinî mekânının da kış başlamadan bir an önce inşa edilmesini talep etmekteydi. İskenderun altı vilayetin iskelesi olması nedeniyle her gün yüzlerce seyyah ve ziyaretçi akınına uğramaktaydı. Kaymakam, kış günü namaz kılmak için beş altı saatlik yürüme

mesafesindeki köylerden gelen ahalinin, şehirde yaşayanların, iskeleden dolayı yolculuk maksadıyla gelen kişilerin çarşı ve sokak ortasında yağmur ve çamur içinde namaz kılmaya yer bulabilirlerse kendilerini bahtiyar addettiğini, camide yer bulamayanların üzgün bir şekilde geri döndüğünü belirtmekteydi (BOA, EV. MKT, 2825-35; BOA, EV. MKT, 2832-184). 20 Haziran 1904 tarihinde Evkaf Nezareti tekrar devreye girerek cami inşaatının biran önce başlaması için gereken yerlere emir vermiştir (VGM. d, 944, s. 111). Neticede çalışmalar başlamış ve İskenderun'da Hamidiye Camii inşa edilmişti (VGM. d, 169, s. 156-157).⁴

10 Ekim 1953'te İskenderun, Savaş Mahallesi, Nur Sokak 4 numaralı evde oturan Hacı Zeliha Maraşlı, Hamidiye Camii'ne oturduğu evi vakfetmişti. Bu ev, taş bina olup üç oda, bir mutfak ve bir kömürlükten oluşmaktaydı. Vakfın şartları arasında Zeliha Maraşlı'nın vefatından sonra her sene hacıların Arafat'ta olduğu gün ruhuna bir hatim indirilip, bir kurban kesilmesi bulunmaktaydı. Evin kesinlikle satılmamasını şart koşan Maraşlı, evin bütün eşyasının satılarak medreseye bağışlanmasını istemiştir. Ayrıca bankada bulunan 2.700 liranın 1.000 lirasının cenaze masrafı, sadaka ve hâkim masrafı olarak sarf edilip kalanının yetim mektebine verilmesini vasiyet etmiştir. Ölümünden sonra İskenderun'daki Büyük ve diğer Hamidiye Mahallesiindeki camilerde sala verilmesini, tabutunun üzerine yeşil atlas üzerine (Ayete'l-Kürsi ve Kâbe-i Muazzama) yazılı bir örtü örtülmesini istemiştir. Bu örtünün kendinden sonra camiye vakf olup Müslümanların üzerine örtülmesini vasiyet etmiştir. Zeliha Maraşlı son olarak cenazesinin cenaze arabasında taşınmamasını, omuzda götürmesini vasiyet etmiş, bunun için de ayrıca 100 lira bırakmıştır. Vasi olarak Fotoğrafçı Cemil Efendi'yi tayin etmiştir (VGM. d, 620, s. 97-98; VGM. d, 169, s. 130-131).

Abbas Efendi Vakfı

Bu vakıf, İskenderun'un Yenişehir Mahallesi sakinlerinden ve İran Devleti tebaasından tüccar Hüseyin Zeynal Abidin Efendi oğlu Esedullah Efendi oğlu Abbas Efendi tarafından 1 Eylül 1892 tarihinde tesis edilmiştir. Abbas Efendi, Yenişehir Mahallesi'nde iki katlı, 23 odalı, müstemilatıyla birlikte bir ev ile yine aynı mahallede 3 dükkân, müstemilatıyla iki katlı on odalı bir hane ki toplamda 4 hane ve 1 mağaza son olarak 3 dükkânda olan yarı hissesini vakfetmiştir. Vakfiye şartları ise şöyledir; vakfa ait mülkler hayatta olduğu müddetçe Abbas Efendi tarafından idare edilecektir. Abbas Efendi'nin vefatından sonra, beldede âdet olduğu üzere her sene vakıflar

⁴ Abdullah Kadir Soyer'in 8 Haziran 1944 tarihinde imam ve hatiplik vazifesinden istifa etmesiyle boşalan bu vazifeye, 26 Haziran 1945'te Antakya İhsaniye Camii imamı ve hatibi Rifat Efendi getirilmiştir.

kiraya verilecektir. Elde edilen kira gelirleri tamamen alınarak vakfın emlak vergisi ve sair zarurî masrafları ödendikten sonra kalan meblağ başka hiçbir yere harcanmayacaktır. Masraflar çıktıktan sonra kalan vakıf gelirleri tamamıyla Beyrut vilayetinin Hayfa kazasında Kermil Dağı'nda medfun bulunan Mirza Muhammedi Şirazî isimli türbenin mütevellisi tarafından türbenin masrafları ve sair giderler için kullanılacaktır. Abbas Efendi'nin vefatından sonra vakfın idaresi bahsi geçen türbenin türbedarlarına silsile yoluyla geçecektir (VGM. d, 1759; s. 205-206). Anlaşılacağı üzere bu vakıf İskenderun'da kurulmuş olsa da masraflar karşılandıktan sonra vakfın kalan geliri Hayfa'ya aktarılmaktaydı.

Bu vakıf Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından sonra Vakıflar İdare Meclisinin 2 Mayıs 1941 tarihli kararı üzerine vakıflar kütüğüne kaydedilip tescil olunmuştur.

İskenderun Medresesi

19. yüzyılın sonunda İskenderun'da hayır sahipleri tarafından inşa edilen bir medrese bulunmaktaydı. Medresenin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Osmanlı Arşivinde yer alan belgeden anlaşıldığına göre Müftü Hayreddin Efendi tarafından idare olunan bu medresede 1910 yılında 60 öğrenci öğrenim görmekteydi. Medresenin toplam geliri 3.400 kuruş olup bu meblağ medresenin müderrisi olan Hüsnü Bey'e tahsis edilmişti (BOA, EV. MKT, 3365- 47).

Arsuz Camii Vakfı

Arsuz'da Sultan II. Abdülhamid devrinden önce bir mescit veya cami bulunmaktaydı. Burada bulunan caminin kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Abdülhamid bu camiyi tamir ettirmiş ve 1890 yılında bu camiye bir minare eklettirmiştir (Şancı, 2006: 634). Muhtemelen aynı tarihlerde camiye bir de vakıf tahsis edilmişti. Arşiv çalışmaları sırasında caminin vakfına tesadüf edilememiştir. Ancak bu vakfın tevliyyetinin uzun bir müddet açıkta kalmasından dolayı Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından bir süre sonra Vakıf İdare Meclisinin 19 Ağustos 1944 tarihli kararına istinaden vakıf mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VGM. d, 169, s. 156-157).

Baki-zade Mehmed Hüsnü Bey Vakfı

Halepli olan Abdülkadir Ağa Baki-zade oğlu Ahmed Efendi oğlu Mehmed Hüsnü Bey Vakfının Arapça vakfiyesi İskenderun Şer'i Mahkemesi tarafından 26 Mart 1901 tarihinde tescil edilmiştir. Vakıf; İskenderun, Halep ve Arsuz'da bulunan 24 hisseli 17 adet binanın vakfedilmesiyle kurulmuştur. Vakfa göre vakfeden hayatta olduğu müddetçe vakıftan istifade edecek. Onun ölümünden sonra vakıf yönetimi çocuklarına geçecektir. Vakıf, Baki-zade soyu kesilince Hamidiye Camii'ne, bu cami vakfı ortadan kalkarsa

Kaptanpaşa Camii'ne o da ortadan kalkarsa İskenderun'da Müslüman çocukların devam ettiği okula kalacaktır. Vakıftan elde edilen gelirin üçte biri ile her yıl Recep ayında fakirlere Hamidiye Camii önünde yemek dağıtımı yapılacaktır. Üçte biri çocuklara bırakılacak, kalan üçte bir ise diğer giderlere sarf edilecektir (BOA, MŞH. ŞSC. d, 5246, 230; VGM. d, 618, s. 31). 12 Aralık 1940 tarihinde Hüsnü Bey Vakfı'nın tevliyeti Ahmet İkbâl Baki'ye bırakılmıştır. Ahmet İkbâl Baki'nin 2 Nisan 1953 tarihinde vefatı üzerine vakfın tevliyeti 8 Nisan 1954 tarihinde Muttasım Baki'ye bırakılmıştır. Muttasım Baki 10 Mayıs 1971 tarihinde vakfın yöneticiliğinden istifa etmiştir. Açık olan vakıf tevliyeti 26 Mart 1973 tarihinde Ercüment Hüsnü Baki'ye bırakılmıştır. Ercüment Hüsnü Baki vakıf yöneticiliğinden 27 Ekim 1986 tarihinde istifa etmiştir. Onun istifasından sonra vakfın yöneticiliğine 21 Haziran 1989 tarihinde Ahmet Hüsnü Baki getirilmiştir. Ahmet Hüsnü Baki, 10 Haziran 1996 tarihli kararla Merkez Tevcih Komisyonunun kararıyla mütevellilikten azledilmiş, ancak 27 Mart 1997 tarihinde tekrar görevine iade edilmiştir (VGM. d, 169, s. 152-153). Vakfın mütevellisi olan Ahmet Hüsnü Baki'nin 17 Haziran 2003 tarihinde vefatı üzerine vakfın mütevelliliğine 21 Eylül 2003 tarihinde Mehmet Sami Baki atanmıştır (VGM. d, 169, s. 156-157).

Baki-zade Mehmed Hüsnü Bey Vakfı'nın şartlarında 1984 yılında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikten önce vakfın geliri olan 160.000 Türk Lirasının hatim hayır işlerine tahsis edildiği görülmektedir. Değişiklikten sonra ise tutarın 100.000 TL'si ile fakirlere yemek dağıtılması, 60.000 TL'si ile de yine hatim hayır şartının yerine getirilmesi istenmiştir (VGM. d, 2144, s. 205-206). 20 Ekim 1994 tarihinde ailenin talebiyle yapılan düzenlemede yıllık gelirin 96.796.040 TL olduğu, bu miktarın 43.800.000 TL'si hayır şartları karşılığı olmak üzere toplam yıllık giderin 61.748.450 TL olduğu bilinmektedir. Kalan 35.047.590 TL ise vakfiye şartı uyarınca evlada kalmıştır. Hayır işlerinin içinde hatim ücreti, hazır erzak alınarak fakirlere dağıtılması, fakirlere yemek, Kur'an kursuna hibe kalemleri bulunmaktadır (VGM. d, 2371, s. 208).

1995 yılında vakfın geliri 348.158.000 TL idi. 175.200.000 TL'si hayır şartlarına olmak üzere bunun 205.549.000 TL'si masraflar için kullanılırken kalan 142.609.000 TL'si ise evlada kalmıştı (VGM. d, 2371, s. 317).

Mehmed Salim Cezmati Vakfı

Tüccar Ahmed Efendi oğlu Mustafa Efendi oğlu Mehmed Salim Efendi, İskenderun kazasında Meydan mevkiinde Çarşı Sokağı'nda ve sair yerlerde bulunan dükkân, mağaza ve otelini vakfetmiştir. Bu vakfın vakfiyesi 1 Nisan 1908 tarihinde padişah emriyle vakıflar idaresinin kayıtlarına ilave edilmiştir (VGM. d, 898, s. 37; BOA, EV. MKT, 3212-209). 18 Nisan 1917 tarihinde

vakfının tasdikine dair Salim Efendi'ye beratı verilmiştir (BOA, EV. MKT. EVM, 40-253). Vakfa göre vakfın tevliyeti Salim Efendi hayatta olduğu müddetçe kendisine daha sonra eşine ve ardından çocuklarına intikal edecektir. Yani vakıf evladiyelik bir vakıftır (BOA, EV. MKT. EVM, 40-252).

Vakıf varlığını Fransız işgali döneminde de devam ettirmiş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğünün denetimine girmiştir. 1996 yılında Mehmed Salim Efendi Vakfı'nın mütevellisinin müracaatı üzerine vakfa yeni tevzin cetveli düzenlemesi yapılmıştır. Vakfın 1995 yılı kesin hesap cetveline göre yıllık toplam gelirinin 196.002.000 TL olduğu görülmektedir. Bu meblağın, 45.000.000 TL'si hayır işlerine olmak üzere 60.673.000 TL'si yıllık sair giderlere harcanmakta, kalan 135.329.000 TL de vakfiye şartları uyarınca evlada intikal etmekteydi. Hayır giderlerinin içinde; Kur'an-ı Kerim okuyan hafıza, sure okuyan hafıza, hayrat okuyana ve İmam Busri'nin Kasidesi, Burdesini okuyana ücret verilmesi ve sair hususlar bulunmaktaydı. Vakfın 1995 yılındaki mütevellisi Saime Zühran Cezmati idi (VGM. d, 2371, s. 314).

Saime Zühran Cezmati 352m² garaj statüsündeki taşınmazını Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfına bağışlamış ve 13 Ekim 2009 tarihinde vefat etmiştir.⁵ Saime Hanım'ın kardeşi olan vakıf mütevellisi statüsünde bulunan Mehmet Adnan Cezmati de 27 Temmuz 2001 tarihinde vefat etmiştir. Vefatından önce kız kardeşi ile birlikte 53 iş yerini Mehmetçik Vakfına bağışlamıştır.⁶

Miskinler Dergâhı

Vakfiyesine ulaşamadığımız Miskinler Dergâhı'nın vakfının ne zaman tesis edildiği vakfiye şartlarının neler olduğu tespit edilememiştir. Vakfın varlığı yazışmalara, 1884-1891 yılları arasında İskenderun'da bulunan Gureba Hastanesi'ne ve Miskinler Dergâhı'na et temin edip satan Artin Efendi'nin alacağını talep etmesi üzerine yansımıştır. Bahsi geçen yıllar arasında bu iki yere verilen et ücreti olan 5.279 kuruş 10 para Evkaf Hazinesinden karşılanmıştır (BOA, EV. MKT, 2438-141). Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescil edilen vakıflar arasında bulunmayan bu vakıf Cumhuriyet dönemine intikal etmemiştir.

⁵ <http://www.mehmetcik.org.tr/haber/saime-zuhran-cezmati-vi-rahmetle-aniyoruz-535>. (erişim tarihi 3.2.2020)

⁶ <https://www.mehmetcik.org.tr/haber/mehmet-adnan-cezmati-vi-rahmetle-aniyoruz>. (erişim tarihi 3.2.2020)

Fransız İşgali Sırasında Tesis Edilen Vakıflar

Bayezid-zade Ahmed Fehmi Efendi

İskenderun'un Nehir Mahallesi sakinlerinden Ömer Efendi'nin oğlu Mehmed Hayreddin Efendi'nin oğlu Bayezid-zade Ahmed Fehmi Efendi, aynı mahallede bulunan dört evini İskenderun'un Fransız işgali döneminde 30 Mayıs 1926 tarihinde Arapça bir vakfiye ile tescil ettirerek vakfetmiştir. Vakfettiği dört evinin de çatısı kiremitle kaplıydı. Bunların üçünün zemini fayans/karo ile döşeliydi. Bu evlerin hepsinin su sarnıcı bulunmaktaydı. Bir kaçının karoyla döşeli avlusu vardı. Evlerin kiler ve müştemilatı mevcuttu. Evladiyelik olan bu vakıfta soyun kesilmesi durumunda vakfın tevliyetinin İskenderun'daki Cami-i Kebir (Kaptanpaşa Camii)'e geçmesi şart koşulmuştur (VGM. d, 1966, s. 149-150). Vakfiye, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından sonra Vakıflar İdare Meclisinin 10 Haziran 1944 tarihli kararı ile vakıflar kütüğüne kaydedilerek tescil edilmiştir. Bir daha mütevellî tayinine imkân olmadığından dolayı 2 Şubat 1973 tarihinde Vakıflar İdare Meclisinin kararıyla mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VMG. d, 168; 148-149).

Derviş Ağa Vakfı

Fransız işgali altındaki İskenderun Sancağı Kadısının 26 Şubat 1925 tarihinde tasdik ettiği vakfı, İskenderun'un Yenişehir Mahallesi ahalisinden ve Alevî taifesinden Salih oğlu Derviş Ağa tesis etmiştir. Arapça olan vakıfta Derviş Ağa, İskenderun Yenişehir Mahallesi'nde bulunan evini kiler, müştemilat, iki mutfak ile birlikte aynı mahallede bulunan tüm dükkânlarını vakfettiğini tescil etmiştir. Evladiyelik bir vakıf olarak şart koştuğu vakfı, erkek ve kız soyunun kesilmesinden sonra vakfın yönetiminin, Yenişehir Mahallesi'ndeki Alevi taifesinden en salih, Allah'tan en çok korkan kişisine bırakılmasını şart koşturmuştur. Vakfın geliriyle aynı mahallede bulunan Alevi taifesinden kimsesiz fakirlere 500 kuruş harcanarak hizmet edilmesi vakfın diğer şartıdır. Vakıf hiçbir şekilde satılmayacak, içine oturulmayacak, ancak hamamın girişi müstesna, içinde ve bedelinde değişiklik yapılmayacaktır. Ne haczedilecek ne de rehin bırakılacaktır (VGM. d, 2113, s. 356-357). Vakıf, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından sonra 15 Mayıs 1946 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimi altına alınmıştır (VGM. d, 168, s. 170). Şahsiyet kaydı ise 30 Mayıs 1973 tarihinde yapılmıştır (VGM. d, 167, s. 320).

Tanus oğlu İlyas Vakfı

Vakıf, Nadir oğlu Tanus oğlu İlyas tarafından 5 Ocak 1926 tarihinde Fransız işgali döneminde İskenderun'da tesis edilmiştir. Tanus oğlu İlyas, Rum Ortodoks cemaatinden olup İskenderun'un Kilise Mahallesi'nde ikamet etmekteydi. İlyas Efendi, Kilise Mahallesi'ndeki hanesini müştemilatıyla

birlikte olacak şekilde, Arapça bir vakfiye ile İskenderun kadılığında tescil ettirmiştir. Evladiyelik olan vakfın mülkünü ölene kadar kendisi, öldükten sonra da çocukları tasarruf edecekti. Çocuklarının vefatından sonra hanenin geliri, Kilise Mahallesi'nde yaşayan ve Rum Ortodoks taifesinden olan fakir ve miskinlere sarf edilecekti (VGM. d, 1760, s. 1-2).

Vakfiye, Hatay Türkiye Cumhuriyeti'ne katılınca, Vakıflar İdare Meclisinin 14 Nisan 1941 tarihli kararıyla vakıflar kütüğünde kayıt ve tescil edilmiştir. Ardından vakıf, vakfın tevliyetinin aktarılacağı kimse olmayınca, Vakıf İdare Meclisinin 23 Temmuz 1942 tarihinde aldığı karar üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilen mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VGM. d, 169, s. 156-157).

Rıdvan Efendi-zade Halil Efendi Vakfı

Bu vakıf, Fransız işgali altındaki İskenderun Sancağı Şer'i Mahkemesinde 28 Eylül 1921 tarihli Arapça vakfiye ile tesis ve tescil edilmiştir. Vakfın kurucusu İskenderun'un Yenişehir Mahallesi'nde ikamet eden Halil oğlu Rıdvan oğlu Halil'dir. Halil Efendi aynı mahalledeki iki katlı evini ve kira getiren mülklerini evladiyelik olarak vakfetmiştir. Vakfı kuranın her şekilde soyu kesilirse vakfın tevliyetinin Alevî taifesinin ileri gelenlerinden bir erkeğe bırakılacağı vakfiyede şart koşulmuştur. Bu mütevellî, vakfın hayır işleri yanında bakım ve onarımıyla da ilgilenecektir. Vakfın gelirinin yarısı vakfın yöneticiliğini/mütevelliliğini yapacak evladına, yarısı ise hayır işlerine sarf edilecekti. Bu hayır işlerinin içinde yılda birer defa olmak üzere Ramazan ve Kurban Bayramlarında bir sığır ile iki koyun etinden keşkek pişirilerek aşure ile birlikte Yenişehir Mahallesi'ndeki Alevî taifesinin fakirlerine dağıtılması şartı bulunmaktaydı (VGM. d, 1759; 384-385).

Hatay, Türkiye Cumhuriyetine bağlandıktan sonra vakıf, Vakıflar İdare Meclisinin 31 Mart 1941 tarihli kararı ile vakıflar kütüğüne kayıt ve tescil olunmuştur. Vakıflar Merkez Tevcih Komisyonunun 3 Aralık 1953 tarihli kararıyla vakfın mütevelliliği Fatma Turhan'ın uhdesine tevcih edilmiştir. Ancak bu karar bir müddet sonra iptal edilmiş ve vakfın tevliyeti 19 Ocak 1966 tarihinde İbrahim Şanlı'ya bırakılmıştır (VGM. d, 169; 154-155).

Rıdvan oğlu Halil Efendi'nin İskenderun'da tesis ettiği vakfın mütevellisi 1995 yılında tevzin cetveli düzenlemesini talep etmişlerdir. Buna göre adı geçen vakfın 1995 yılına ait bir yıllık geliri 37.000.000 TL'dir. Bu gelirin 15.000.000 TL'si hayır şartlarına olmak üzere 18.440.000 TL'si masraflara sarf edilmekteydi. Kalan 18.560.000 TL ise vakfiye şartı olarak evlada bırakılmaktaydı. Aynı yıl vakfın mütevellisi olan İbrahim Şanlı (VGM. d, 2371; 272), Vakıflar Merkez Tevcih Komisyonu'nun 18 Ekim 1996 tarihli kararına istinaden bu görevinden azledilmiştir.

Şeyh Hıdır Vakfı

İskenderun'da tesis edilmiş olan bu vakıf, 8 Ocak 1969 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğünün şahsiyet kütüğüne kaydedilmiştir. Aynı tarihte Vakıflar İdare Meclisinin kararıyla mazbut vakıflar arasına alınarak doğrudan Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmeye başlanmıştır (VGM, d, 169; 134-135).

Ali Veziroğlu Abdullah Vakfı

İskenderun'un Ekber köyünde Ali Veziroğlu Abdullah tarafından tesis edilmiştir. Tevliyeti ilk önce Abdullah oğlu Süleyman'a ardından Süleyman'ın çocukları Mehmet ve Cabir'e intikal etmiştir. Vakıf, Vakıflar Meclisinin 7 Haziran 1994 tarihinde mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VGM. d, 168; 14-15).

Salih Cihnioglu Derviş Zürri Vakfı

İskenderun'un Fransız işgali döneminde İskenderun'un Yenişehir Mahallesi sakinlerinden ve Alevi taifesinden olan Salih oğlu Derviş Ağa, 26 Şubat 1925 tarihinde İskenderun Şer'i Mahkemesinde vakfını tescil ettirmiştir. Yenişehir Mahallesinde bulunan iki mutfak, semavi avlulu bir ev ve yanındaki dükkânın tamamı vakfedilmiştir. Evladiyelik bir vakıftır. Soyu kesilirse Yenişehir Mahallesi ahalisi Alevi taifesinin fukarasına vakf olunmasını şart koşturmuştur. Tevliyeti ise Alevi taifesinin en muttaki ve en salih olanına bırakılacaktır. Vakıftan elde edilen gelirler öncelikli olarak vakfın tamiri için harcanacaktır. Ardından her sene Kurban Bayramında Yenişehir Mahallesi'nde sakin olan Alevi taifesinin fukara ve miskinlerine 500 kuruş sarf olunacaktır. Kalan ise mütevellî arasında taksim edilecektir. Vakıf satılmaz, hibe olunmaz, taksim olunmaz, hükkam tarafından müdahale olunmaz, rehin olunmaz, haciz olunmaz, icarsız oturulmaz, tağyir olunmaz ve statüsü değiştirilemez (VGM. d, 2157; s. 1-2).

Bu vakıf, Vakıflar İdare Meclisinin 30 Mayıs 1973 tarihli kararıyla mazbut vakıflar arasına alınmıştır. Ancak yapılan itiraz üzerine Danıştay'ın 17 Kasım 1975 tarihli kararına istinaden vakfın mazbutluğu reddedilmiştir (VGM. d, 167; s. 320-321).

Şeyh Muhammed el-Mihrabî Vakfı

Vakfiyesine dolayısıyla şartlarına ulaşamadığımız bu vakıf İskenderun Arsuz'da⁷ kurulmuştur. Vakfın şahsiyeti 27 Mart 1984 tarihinde vakıflar kütüğüne kaydedilmiştir. Aynı tarihte alınan kararla zapt ve tescil işlemi de gerçekleştirilmiştir (VGM. d, 166; s. 43).

⁷ Arsuz, 2020 Büyükşehir Yasası ile Hatay iline bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.

Kömür Çukuru Vakfı

İskenderun'da kurulmuş olan vakfın, 8 Ocak 1969 tarihinde alınan karar ile şahsiyeti kütüğe kaydedilmiştir. Aynı tarihte Vakıflar İdare Meclisinin kararı çerçevesinde mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VGM. d, 169, s. 134).

Mahmut Ağa Kavvas Vakfı

Hasan Bekfelavioğlu Mahmud Ağa Kavvas vakfının vakfiyesi 29 Eylül 1919 tarihinde tanzim edilmiştir (VGM. d, 2349, s. 1).

İskenderun'da kurulmuş olan Hasan Bekfelavioğlu Mahmut Ağa Kavvas Vakfı, Vakıflar Meclisinin 16 Şubat 1988 tarihli kararıyla kütüğe işlenmiş, aynı tarihte kütüğe tesciliyle birlikte mazbut vakıflar arasına alınmıştır (VGM. d, 169; s. 138-139).

Ermeni Protestan Kilisesi Vakfı

Vakfiyesine ulaşamadığımız İskenderun'da bulunan Protestan Kilisesi vakfının şahsiyet kaydı 5 Mayıs 1982 tarihinde yapılmıştır (VGM, Kutu 5/1144). Tevliyeti açıkta kaldığı için faaliyeti sona ermiştir.

Nergizlik Ermeni Ortodoks Cemaati Vakfı

Vakfiyesine ulaşamadığımız Ermeni Ortodoks Cemaati Vakfı'nın şahsiyet kaydı 29 Kasım 1983 tarihinde Vakıflar İdare Meclisinin Kararı ile yapılmıştır (VGM, Kutu 5/2057). Daha sonra tevliyeti açıkta kaldığı için faaliyeti sona ermiştir.

Sonuç

19. yüzyıla kadar vakıf bulunmayan İskenderun'da, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar toplam 20 vakıf tesis edilmiştir. Bu gecikmenin en temel sebebi İskenderun'da 19. yüzyıl öncesinde bir şehirleşmenin olmaması, burada ikamet edenlerin daha çok gayrimüslim ve/veya Avrupalı tüccarlardan oluşmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çekici bir şekilde gelişen İskenderun'da bu gelişime paralel olarak vakıf kurumlarına ihtiyaç duyulmuştur. Aktarma, ticari ve askeri lojistik üssü haline gelen bu yerde ilk vakıf faaliyetleri cami ihtiyacına binaen ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti zamanında kurulan ve vakıflar idaresi kayıtlarına girmeden varlığını kaybeden İskenderun Medresesi ve Miskinler Tekkesi adlı 2 vakıf haricindeki vakıfların tamamı Cumhuriyet'e intikal etmiştir. 20 vakıftan 8'i Osmanlı hâkimiyeti sırasında, 12 ise Fransız işgali döneminde kurulmuştur. Fransız işgali döneminde kurulan vakıfların 3'ü gayrimüslim, 3'ü ise Alevi vakfı olarak kaydedilmiştir. Fakat gayrimüslim vakıflarının üçünün de tevliyeti açıkta kaldığı için faaliyetleri vakıflar idaresi tarafından sona erdirilmiştir.

Bunlardan ilki Rum Ortodoks, ikincisi Ermeni Ortodoks ve sonuncusu ise Ermeni Protestan vakfıdır. Fransız işgali sırasında kurulan Alevi vakıfları, bir kurumu ihya etmekten ziyade bir topluluğa hizmet etme amacı taşıyan vakıflardır. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulup faaliyet gösteren bölge vakıflarında, Sünni veya Aleviler faydalanır ya da bunların fakirleri istifade eder şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Fransız işgali döneminde kurulan vakıfların neredeyse tamamında bu ifadeler açıkça beyan edilmiştir. Kuvvetle muhtemel Fransızlar bölgede mezhep kavgası meydana getirerek bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmek istemişlerdi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Akbulut, Uğur (2014). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrileri Sünnileştirme Çabaları”. Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014 Selanik Bildiriler Kitabı, 1. Cilt, Ankara Türk Tarih Kurum Yayınları, s. 95-110.
- Bilgili, Ali Sinan, Selahattin Tozlu, Uğur Akbulut, Naim Ürkmez (2010). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Çakar, Enver (2002). “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12/1, s. 261-282.
- Çakar, Enver (2003a). “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13/1, s. 351-374.
- Çakar, Enver (2003b). XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çakar, Enver (2006). 17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Dağlı, İlknur (2014). 109 Numaralı Üzeyr (Özer) Sancağı Tapu Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı (1999). Seyahatname. C. 3, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (1996). “Fırka-i Islâhiyye”. Diyanet İslam Ansiklopedisi, XIII, İstanbul, s. 35-37.

Kılıç, Orhan (1997). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı. Elazığ.

Eldem, Ethem vd. (2003). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul. Çev: Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şancı, Fuat (2006). Hatay İlinde Türk Mimarisi I. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Tozlu, Selahattin (2010). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl)”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 54, s. 79-110.

Türkmen, A. Faik (1937). Mufassal Hatay Tarihi. C. 2, İstanbul: Reklam Basımevi.

Uğuz, Sacit (2019). Tarihte Nusayrîler. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Ürkmez, Naim, Aydın Efe (2010). “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîlere Ait Genel Bilgiler”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 54, s. 127-134.

Ürkmez, Naim (2012). Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun. Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Ürkmez, Naim (2016). “Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/42, s. 815-830.

İnternet Kaynakları

<http://www.mehmetcik.org.tr/haber/saime-zuhran-cezmatiyi-rahmetle-aniyoruz-535> (erişim tarihi 3.2.2020)

<https://www.mehmetcik.org.tr/haber/mehmet-adnan-cezmatiyi-rahmetle-aniyoruz> (erişim tarihi 3.2.2020)

Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO (Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı), 1850-138707.

BOA, EV. EMH, 46-122.

BOA, EV. MH (Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Muhasebe Kalemi Evrakı), 244-144; BOA, EV. MH. 244-145; BOA, EV. MH, 244-146; BOA, EV. MH, 1230 -137.

BOA, EV. MKT (Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı), 318-54; BOA, EV. MKT, 441-62; BOA, EV. MKT. 439-110; BOA, EV. MKT, 449-42; BOA, EV. MKT, 450-148; BOA, EV. MKT, 591-89; BOA, EV. MKT. 597-63; BOA, EV. MKT, 599-76; BOA, EV. MKT, 1255-128; BOA, EV. MKT, 1580-6; BOA, EV. MKT, 1809-156; BOA, EV. MKT, 1833-224; BOA, EV. MKT, 1834-58; BOA, EV. MKT. 1839-31; BOA EV. MKT, 2011-7; BOA, EV. MKT. 2072-129; BOA, EV. MKT, 2178-78; BOA, EV. MKT. 2259-77; BOA, EV. MKT, 2355-147; BOA, EV. MKT, 2376-10; BOA, EV. MKT, 2438-141; BOA, EV. MKT, 2625-115; BOA, EV. MKT, 2694-282; BOA, EV. MKT. 2703-4; BOA EV. MKT, 2792-50; BOA, EV. MKT, 2820-82; BOA, EV. MKT. 2825-35; BOA, EV. MKT, 2832-184; BOA, EV. MKT, 2834-21; BOA, EV. MKT 2857-112; BOA EV. MKT 3038-134; BOA, EV. MKT, 3212-209; BOA, EV. MKT, 3365- 47.

BOA, EV. MKT. CHT (Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti Cihat Kalemi Evrakı), 386-155; BOA, EV. MKT. CHT, 389-23; BOA, EV. MKT. CHT, 391-7; BOA, EV. MKT. CHT, 421-81; BOA, EV. MKT. CHT, 449-130; BOA, EV. MKT. CHT, 511-189.

BOA, EV. MKT. EVM, 40-252; BOA, EV. MKT. EVM, 40-253.

BOA, İ. EV (İrade Evkaf), 31-19.

BOA, ŞD (Şura-yı Devlet Evrakı), 156-60.

BOA, Y. MTV (Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat), 61-42.

BOA, Y. PRK. AZJ (Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller), 39-117.

BOA, Meşihat Şeriyye Sicilleri (MŞH. ŞSC. d), 5246; MŞH. ŞSC. d, 5248; MŞH. ŞSC. d, 5249.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

VGM. d, 164; VGM. d, 166; VGM. d, 167; VMG. d, 168; VGM. d, 169; VGM. d, 618; VGM. d, 620; VGM. d, 898; VGM. d, 944; VGM. d, 1759; VGM. d, 1760; VGM. d, 1966; VGM. d, 2113; VGM. d, 2144; VGM. d, 2157; VGM. d, 2349; VGM. d, 2371.

VGM. EVKF. MÜFETTİŞLİĞİ, 735-196.

VGM, Kutu 5/1144; VGM, Kutu 5/2057.

MAKBÛL HADİS

Hikmetullah ERTAŞ*

Öz

Hadisler kabul edilebilirlik bakımından makbûl ve merdût olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Çalışmamız rivayetin sıhhat durumuna taalluk etmesi bakımından bu kısımlardan makbûl hadis ile ilgilidir.

Burada Hz. Peygamber'e (s. a. s.) ait olduğuna kanaat getirilen hadislerin tarihsel süreç içerisindeki parametrelerine dikkat çekilerek; mutakaddimûn usûl eserleri öncesi, mutakaddimûn dönemi ve mutaahhirûn dönemi şeklindeki başlıklara göre tespitler yapılmış değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda makbûl hadisin içeriğini oluşturan “sahîh”, “hasen”, “mürsel”, “telâkki bil kabûl”, “ziyâdetü's-sikâ” kavramları usûl eserlerinin müelliflerini değerlendirmede temel kriter alınmıştır.

Makbûl hadis parametrelerinin şekillenmesinde dönemsel siyâsî ve fikrî cereyânların oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İmâm eş-Şâfiî (ö. 204/820), Ebû İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998), Ebû Abdullah Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) ile Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) zikredilmesi gereken en önemli şahsiyetlerdir. Sahâbe dönemi kabul kriterlerinin eş-Şâfiî ile birlikte değiştiği, İbn Salâh'ın ise eş-Şâfiî'den sonraki süreçte görülen ufak değişimleri de göz önünde bulundurarak kabul kriterlerini sabitlediği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makbûl, Merdût, Hadis, Sünnet, Sahîh, Hasen

* Dr. Öğrt. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hiktas@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-2621-626X

MAQBŪL HADITH

Hikmetullah ERTAŞ

Abstract

It is commonly known that hadiths are evaluated in two different categories named “maqbūl” (acceptable) and “mardūd” (rejected) as in the manners of their acceptability. Thus, this study especially examines the position of “maqbūl” hadith as it is associated with the genuineness of the riwayas. Moreover, hadiths that are said to have been reported by Prophet Mohammed himself were not only sophisticated in the manner of their parameters in the historical process but also certain topics such as the pre-“Mutaqaddimūn” (early) period’s and “Mutaqaddimūn” period’s hadith methodology were covered. It was not neglected to study “Mutaakhirūn” period’s conditions too. There were several terms that have been regarded as signs and methods, used to comprehend the concept of makbul hadith and its entire sides. These terms are described “*ṣaḥīḥ*”, “*ḥasan*”, “*mursal*”, “*telakki bi’l-kabul*” and lastly “*ziyadat al thiqa*”. Consequently, this study shows that the parameters of maqbūl hadith have been shaped through political, and philosophical conditions. In this manner, al-Shāfi‘i, al-Tirmidhī, al-Khāṭṭābī, al-Ḥākim al-Naysābūrī and Ibn al-Ṣalāḥ were referenced. Also, another outcome of this study revealed that critiques coming from other disciplines led to emerging a defensive and radical reaction at first and then to increase in the affairs aiming the protection of the existing one/tradition.

Keywords: Maqbūl, Mardūd, Hadith, Sunnah, Ṣaḥīḥ, Ḥasan

Makbūl Hadis

Makbūl (مقبول) kelimesi kabile (قَبِيل) fiilinin ismi mefūl şekli olup beğenilen, hoş karşılanan, kabul edilen anlamlarına gelir (el-Ezherî, 2001, s. 9/141; Feyyūmî, t.y., s. 488). Hadis literatüründe “Dirâyetu’l-hadis”ın konusu olan “makbūl”, râvînin güvenilirliğini ve rivayetin sıhhat durumunu belirtmek için kullanılır (Müslim b. Haccâc, 1955, s. 8; Nevevî, 1985, s. 39; krş ; Şhrezûrî, 2002, s. 217; Yücel, 2003, s. 429). Bu bağlamda makbūl kelimesinin zıttı merdūt olup, olumsuz anlamı ise makbūl olmayan “gayri makbūl” ifadesidir. Müslim (ö. 261/875) sikâ râvînin rivayetine makbūl, fâsıkın rivayetine ise gayr-i makbūl/merdūt şeklinde isimlendirmiş, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ile Ebû ‘Avâne (ö. 316/928) ise sünnete aykırı haber için merdūt/gayr-i makbūl ifadelerini kullanmışlardır (Müslim b. Haccâc, 1955, s. 8; İbn Huzeyme, 1975, s. 4/26; Ebû ‘Avâne, 1998, s. 4/189). Subhî

es-Sâlih (ö. 1986) ise “*Râvî veya mervî hakkında: Bunlar makbûldür veya merdûttur dediğimiz zaman, makbul sözü ile onlarla amel etmeyi, merdût sözü ile onlarla amel etmemizin caiz olmadığı mânâsını kastetmiyoruz. Bizim kabul ve reddimiz sadece nakil bağlamındadır. Râvîyi makbûl saymamız, ona değer verip rivayetini kabul etmemiz demektir. Reddetmemiz de ona değer vermeyip rivayetini mühimsemediğimizi gösterir. Rivayet edilen haberi kabul ediyoruz, onun vârit olduğuna inandığımızın, ret ediyoruz de, o haberden şüphelenip sıhhatini kabul etmediğimizin ifadesidir*” (Çev. Kandemir, 1981, s. 87) demektedir.

Çalışmamızdaki “makbûl hadis”ten kastımız “sünnet-hadis” kavramlarının epistemolojik tartışmalarından bağımsız olarak (rivayetin sıhhat durumuna taalluk etmesi bakımından) Subhî es-Sâlih’in mervî ile ilgili olarak değerlendirmesinde olduğu üzere “Hadis ilmine göre” zayıf ya da mevzu olmayan makbûl görülen hadistir. Bu tanımlamada “sahîh” kavramını kullanmaktan kaçınmamızın sebebi, “sahîh”in hicri ilk iki asırda “makbûl hadis”i ifade eden kavramsal kuvveti üçüncü asırdan itibaren “hasen” ile paylaşmasıdır. Bununla birlikte artık “sahîh” kavramının otantik anlamında tarihsel süreç içerisinde evrilmeler meydana gelmeye başlamış önceki parametrelerde güncelleme ihtiyacı hissedilmiştir. Böylece makbûl hadisin şartları önceleri sadece sahîhin şartları iken zamanla Irâkî’nin (ö. 806/1404) de işaret ettiği üzere ittisâl, adâlet, hatâ ve gafletten uzak olmak, mestur-meçhûl ve kesîru’l-galat olmamak üzere takviye edilme, şâzz ve illet barındırmamak şeklinde genişlemiştir (Zeynuddîn el-‘Irâkî, 1423, s. 1/176-177). Nureddin İtr (ö. 1442/2020) ise bunları “Adâlet, tam olmasa da zabt, ittisâl, şâzz olmama, illet-i kâdihâyı bulundurmama ve gerektiğinde takviye edilebilme” diye maddeler haline getirmiştir (İtr, 1981, s. 286). “Mürsel rivayetin kabulü”, “sikânın ziyâdesi”, “telâkki bi’l-kabûl” hususları bu genişlemenin öğeleri olarak zikredilebilir. Makalede “makbûl hadis” kavramına etkisi bakımından söz konusu unsurların hadis usulündeki tarihi gelişimi ele alınmış, dönemsel fikrî cereyânlar ile diğer disiplinlerin “makbûl hadis”in içeriğine tesiri de değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak “sahîh”, “hasen”, “mürsel”, “ziyâdetü’s-sikâ” “telâkki bi’l- kabul” ifadelerinden kastımızdan kısaca bahsedilecek daha sonra Mutakkadimûn’a ait usûl eserleri öncesi “makbûl hadis” anlayışı ele alınarak sonraki dönemlerde “makbûl hadis” anlayışında görülen farklılığın hadis usûlü eserlerindeki değişim izleri takip edilecektir.

Kavramsal Çerçeve

Bu araştırmanın konusu “Makbûl Hadis”tir. Çalışmada ele alınan kişiye veya döneme göre rivayetlerin kabul kriterleri ve kavramlarının değişken olması doğaldır. Bu sebeple anakronizme düşmemek adına alışlagelmiş sıhâte dâir

kavramlar ile geriye doğru okumalar yaparak tahlillerde bulunmak istemiyoruz. Bu itibarla tespit edilen kavramsal ölçekler mümkün mertebe en geniş anlamları kastedilerek kullanılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla makbûl hadisten kasıt “Hz. Peygamber’den (s.a.s) tevârûs eden hususlardan sıhhat değerlendirmesi çerçevesinde ret edilmeyen bilâkis makbûl görülenlerdir”. Bu ifadeyi açmak gerekirse Hz. Peygamber’den (s.a.s) bilcümle aktarılan söz, fiil, takrirlerin tamamı bunun içlemidir. “Sıhhat değerlendirmesi” ise, rivayetin tahlil edilen kişi/dönem bazlı ölçeklerine göre makbûliyetini belirtir. Zira Nebevî mirası kabul veya ret etme kabilinde hangi kriterlerin kim tarafından, ne zaman, hangi şartlarda konulduğu son derece önemlidir. Elimizdeki hadis usûlü kriterlerine göre makbûl kriterlerin doğuş gelişim değişim süreçleri ile kriterlerin statik dinamik yapısının tespiti yeni anlam ve anlamlandırmalara götürebilir.

Çalışmada aşağıdaki ifadeler klasik terim-anlamları dışında-karşılarında gösterilen anlam kastedilerek kullanılmıştır.

Sahîh: Rivayetin en üst derecedeki makbûliyeti.

Hasen: Sahîhe göre daha alt derecedeki makbûliyeti.

Mürsel: Senedin her hangi bir yerindeki kopukluk.

Ziyâdetü’s-sikâ: Rivayeti kabul edilen râvînin metne yaptığı ilâve.

Telâkki bi’l-kabûl: Merdud bir hususun ümmetin veya bir grubun uygulaması yada fetvâsı ile makbûliyeti.

Mutekaddimûn Usûl Eserleri Öncesi

Mutekaddimûn dönemi ilk usûl eseri Râmehurmuzî’nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-va’î*’si olarak bilinmektedir. Bu eserden önce hadis istilâhlarına dâir erken dönemde telif edilen usûl kitapları da vardır. Ali İbu’l-Medînî’nin (ö. 234/848) *Ulûmu’l-hadîs*’i ile Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem’in (ö. 268/882) *Ma’rifetu ulûmi’l-hadîs ve kemmiyeti ecnâsiha*’sı bu çerçevede zikredilebilir. Ne var ki bu eserler günümüze ulaşmadığı için içerikleri hakkında bilgi sahibi değiliz. *el-Muhaddisu’l-fâsıl*’dan önce telif edilen Müslim’in (ö. 261/875) *Sahîh*’inin Mukaddimesi, Ebu Dâvûd’un (ö. 275/888) Mekkelilere yazdığı mektup, Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-Câmi*’nin sonunda yer alan *el-İlel*’i ve Ali İbu’l-Medînî ile Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-İlel*’i ise hadis usûlüne dâir bilgiler içermektedirler. Benzer şekilde Şâfiî mezhebinin kurucu Muhammed b. İdris eş-Şâfiî’nin (ö. 204/820) *er-Risâle*’si de hem hadis hem de fıkıh sahasında ilk usûl eseri olarak bilinmektedir (Suyûtî, t.y., s. 1/44-45; krş; Türcan, 2016, s. 413).

Mutekaddimûn usûl eserleri öncesi makbûl hadis değerlendirmesinde eş-Şâfiî önemli bir yer teşkil eder. Zira eş-Şâfiî, sünnetin bağlayıcılığı, bir rivayetin hadis olarak kabulü, hadislerdeki illetler, nâsih mensûh gibi hadise dâir pek çok konuyu cedelci bir üslupla ele almış hadis ıstılâhlarının oluşum ve gelişiminde etkili olmuştur (Kırbaçoğlu, 1997, s. 87; Türcan, 2016, ss. 413-414; Hâbil Nazlıgöl, 2016, ss. 719-720). Hadis muhaliflerine karşı gerekçeli kuvvetli savunusu sebebiyle (Nazlıgöl, 2012, s. 136) kendisine “ناصر الحديث/nâsiru'l-hadis” (Beyhakî, 1970, s. 1/472) ünvânı verilmiştir. Hadis müdafaası alanında ilk müstakil eser (*er-Risâle*) de ona aittir (Nazlıgöl, 2012, s. 130). Eş-Şâfiî'nin konumuz bağlamında görüşlerini ve savunmacı tutumunu daha iyi analiz etmek için ondan önceki ilk iki asra bakmakta fayda vardır.

Bilindiği üzere hicri I. asır dinî ilimler için sonraki dönemlerde ortaya çıkacak kavramların teşekkül dönemidir. Bu dönemde her ne kadar ıstılâhî manâda “makbûl hadis”ten bahsedilemese de, çalışmamız bağlamında sahâbe dönemi düşünüldüğünde teknik anlamda zayıf/mevzu görülmeyen, merdût olmayan rivayetler için bazı kriterler söz konusudur. Râvinin kimliği/fâsık olup olmaması, zabtının tam/kusursuz olması bunu destekleyen şahit/shahitlerin bulunması, Hz Peygamber'den (s.a.s) menkûl söz, uygulama ve Kur'an'a uygunluk bunlar arasında sayılabilir (Çiftci, 2019, ss. 17-33; Özsoy, 2011, ss. 330-333). Bu ölçütler sonraki dönemlerde neşet edecek kavramların temelini oluşturmuş, iki tanesi râvî (râvinin güvenilir dinî kimliği, zabtının tam olması) diğerleri de mervî ile ilgili (rivayetin diğer rivayet ve uygulamalara uygunluğu ile Kur'an'a aykırı olmama/uygunluk) kriterleridir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) “yakın akrabalarını uyar” (Şuarâ 26/214) ayeti akabinde Kureyşlilere Safâ tepesinde seslenirken kendisinin güvenilir biri olduğunu belirterek konuşmaya başlaması, İslâm öncesi Arap toplumunda insanların kendilerine ulaşan bilgileri ilk önce haber veren kişinin güvenilir olup olmadığına göre değerlendirdiklerini göstermektedir. Habercinin kimliğinin araştırılması ile ilgili Kur'an'î referanslar¹, Hiz. Ebu Bekir'e (ö. 13/634) “sıddık” vasfının verilmesi (İbn Hişâm, 1955, s. 1/399) gibi konuyu destekleyen diğer hususlar da düşünüldüğünde haberin doğruluğunu, habercinin kimliğine göre tespit etme (Özsoy, 2011, ss. 1-39) anlayışının dinî dayanaklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Hiz. Ömer (ö. 23/644) döneminde genişleyen fetih hareketleri Müslümanların farklı din, dil ve kültürlere mensup milletler ile birlikte yaşamaya sevk etmiştir. Yeni durum sosyal ve siyâsî sonuçları ile fitne olayları hadis uydurma faaliyetlerini

¹ “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın (fâsık) biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.” (Hucurât 49/6).

tetiklemiş (Yücel, 2020, s. 42-47) böylece rivayet kabulünde habercinin kişiliğine dâir alt kriterlerin sonraki zamanlarda konulmasının yolunu açmıştır (Koçyiğit bu bağlamda “Siyâsî ve itikâdî ihtilâflar, İslâm düşmanlığı, Irk, belde ve mezhep taasubu, Hikâyeci ve vaizler, Terğib ve terhib” gibi sebepleri zikreder; Bk: Koçyiğit, 2007, ss. 135-167). Bu anlayış önceleri bilimsel bir sorgulamadan ziyâde günlük tecrübelerin getirdiği alışkanlık iken Kur’ân’dan ve Hz. Peygamber’den (s.a.s) konuya dayanak oluşturacak referanslar ile birlikte makbûl rivayetin tespitinde râvî merkezli anlayış epistemolojik bir dayanağa kavuşmuştur. Fitne olayları, sahâbe ve büyük tâbiîlerin vefatı; başta Irâk bölgesinde olmak üzere genel olarak fırkaların ve bazı câhil sûfilerin uydurma faaliyetlerini arttırmış, tedvin faaliyetleri ile birlikte bu hususlar isnad merkezli kriterlerin konulmasını iyice güçlendirmiştir (er-Râmehurmuzî, 1971, s. 208-209). İsnadın menşei ile ilgili tartışmalara makalemizin sınırların aşmamak adına sadece Selâhattin Polat’ın şu değerlendirmesini aktarmakla yetinmek istiyoruz:

“Yahudi, Hristiyan ve Hindlilerce kullanıldığı iddia edilen isnadlar İslâm âlimlerinin rivayet kritik ölçüleri içerisinde değerlendirildiğinde hiçbir kıymet ifade etmemektedir. Bir metnin başına sadece râvîler zinciri eklemek o metnin mevsûkiyetini göstermez. Bu zincirin uydurma olup olmadığı, râvîler arasında kronolojik irtibatın bulunup bulunmadığı, râvîlerin güvenilirlik durumu incelenmelidir. Bu açıdan İslâm isnad sisteminin bir benzeri daha gösterilememektedir. Ayrıca Müslümanlar isnad sistemiyle ilgili pek çok yan ilimler geliştirmişlerdir. Gelişi güzel bir takım rivayet zincirlerine bakarak isnad sisteminin menşei Müslümanların dışında aramak haksızlıktır.”(Polat, 1997, s. 15-16).

Bizim de katıldığımız Polat’ın bu değerlendirmesinin İslâm öncesi Arap toplumunda var olan anlayışın yukarıda bahsi geçen hususların da etkisiyle isnadın sistematik anlamda kullanılması şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz.

Rivayetin makbûl olmasının mervî ile ilgili olan “rivayetin diğer rivayet ve uygulamalara uygunluğu ve Kur’an’a aykırı olmama” kriterlerine gelince bu kıstasların sahâbeden itibaren kök saldı, sonraki süreçte ortaya çıkan disiplinlerin usûllerinde yer edindiği görülmektedir. Zikredilen kriterler, sahâbenin aşağıda bahsedilecek özellikleri çerçevesinde değişim ve dönüşüm geçirmek suretiyle sonraki nesillerin kurduğu ekoller vasıtasıyla metodolojilerin karakteristik özellikleri hâline dönüşmüştür. Bunları hafıza, zekâ, karakter, kabiliyet, yetiştirme tarzı ve ortamı, yaş, İslâm’a giriş önceliği, Hz. Peygamberle (s.a.s.) geçirilen vakit şeklinde sıralamak mümkündür. İşte bu özellikler Hz. Peygamber’den (s.a.s.) tevârûs eden mirası algılama ve aktarmada farklı tavırlar geliştirmiştir (Bunları birinci ve ikinci temâyül diye ikili olarak tasnife edenler olduğu gibi farklı kategorilere ayırarak

değerlendirenler de vardır. Bk. Görmez, 2000, s. 46-51). Buna bağlı olarak sahâbenin bazıları zâhirî ve lafızcı şekilde bir eğilime sahip olup çokça rivayette bulunmuş iken diğer bir kısmı aksi istikâmette davranmıştır (er-Râmehurmuzî, 1971, s. 551-560). Zâhirî yaklaşım sergileyenlerin başında Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Amr (ö. 65/685), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-694), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi isimler gelirken lafızdan çok anlama önem verenler ise Hz. Ömer, İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Hz. Âişe (ö. 58/678), İbn Abbas (ö. 68/687-688) sayılabilir (Detaylı bilgi için bk. Aktepe, 2018, s. 79-93). Onların ilmî mirasını devr alan tabiun talebeleri hocalarının yolunda giderek hocalarının bakış açılarını kendilerinden sonraki nesle aktırmışlardır (Erul, 2004, s. 97). Böylece İslâm'ı tebliğ etmek üzere farklı coğrafyalara dağılan sahâbe, gittikleri yerlerde sahip oldukları zihniyetlerin yerleşmesini sağlamış, onların talebeleri olan tabiun nesli de üstâd, muhit ve malumât farkına bağlı olarak "Ehl-i Medine/Hicâzlılar ve Kufe/İrâklılar" diye temelde iki gruba ayrılmıştır (Karaman, 1989, s. 163). Bu isimlendirmenin ikinci asırda/Abbasiler döneminde "Ehl-i hadis ve Ehl-i rey" şekline dönüştüğü görülmektedir.

Gerek söz konusu bu ekoller gerekse ikinci asırda teşekkül eden fikrî, siyâsî ve itikâdî bütün mezheplerin anlayışlarını sadece sahâbenin yukarıda işaret edilen farklılıklarına bağlamak eksik bir değerlendirmedir. Zira bununla birlikte siyasî, ekonomik, kültürel pek çok faktörden bahsedilebilir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra siyâsî sahada yaşanan gelişmeler, ileriiki devirlerin fikir hareketlerine zemin hazırlamış hatta bazı doktrinlerin ortaya çıkmasında önemli roller oynamıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatını takip eden çeyrek yüzyılda, ilk üç devlet başkanının ikisi sûikaste kurban giderken, fetihlerin beraberinde getirdiği coğrafya genişlemesi, kapital şişme ve demografik yapının karmaşıklaşması, beraberinde pek çok yeni sorunu da getirmiştir. İslâm toplumu çevre kültür ve antik inançlarla yüz yüze gelmiş, onları etkilemiş ve onlardan etkilenmiştir. Özellikle yeni kurulan yerleşim merkezleri, kadîm kültürlerden maddi ve mânevi pek çok şeyi tevarüs etmiştir (Özaşar, 2015, s. 31-32). İşte bu hususlar İslâm toplumunda Hâricilik, Şi'a, Cebriye, Mürcie, Mutezile, Ehl-i sünnet, Ehl-i hadis, Ehl-i rey, Ehl-i zühhd gibi pek çok siyasî, itikâdî ve fikrî akımı etkilemiştir (Karataş, 2017, s. 122;269-282; Koçyiğit, 2007, ss. 113-135; Türcan, 2016, ss. 86-129; Yücel, 2013, ss. 36-70). Bu akımlar da Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi dinî ilimlere derin bir şekilde nüfûz ederek yöntem ve metodolojilerini farklılaştırmıştır.

Öte yandan ikinci asırdaki resmi tedvin (er-Râmehurmuzî, 1971, s. 373)² faaliyetlerindeki kontrol mekânizmasının da daha sonraki kabul şartlarını şekillendirmede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kâdî İyâz'ın (ö. 544/119) bildirdiğine göre, “Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720) fukahâyı topluyor ve onlardan sünnetleri ve kendileriyle amel edilen hükümleri tespit etmelerini istiyordu. Bunlardan kendisiyle amel olunmayan bir şey olunca, mahreci/râvisi sikâ olsa da onu atıyordu” (el-Kâdî İyâd, 1982, s. 1/46). Halife emriyle taşrada yazılan hadisler defterler hâlinde önce merkeze gönderiliyor orada kontrol edilenler istinsâh edilerek İslâm beldelerine yollanıyordu (Karataş, 2017, s. 176-177). Bu durum merkezde toplanan rivayetlerin belli bir kontrolden geçirildiğini ve sadece ma'mulun bih rivayetlerin baz alındığını göstermektedir. Söz konusu faaliyette devlet eliyle ne kadar hadisin kayıt altına alındığı veya burada işaret edildiği üzere mehreci sahîh olmasına rağmen kendileriyle amel edilemeyen rivayetlerden atılan/imhâ edilenlerin miktarı tespit edilmiş değildir. Öyle anlaşıyor ki, resmi tedvin faaliyetleri ma'mulun bih rivayetleri toplamaya, amel edilmeyenleri ise imhâ etmeye hizmet etmiştir. Dönemin makbûl hadis anlayışını gösteren bu faaliyet, ma'mulun bih rivayetlerin toplumda yerleşmesine katkı sağlamış, öte yandan o gün için uygulanmayan ve sayısı belli olmayan miktardaki rivayetlerin yok edilmesi gibi telâfisi mümkün olmayan bir duruma da sebep³ olmuştur.

Tedvin faaliyetlerini bireysel olarak yürütenlerden de sadece makbûl kabul ettiği rivayetleri toplayanlar olmuştur. Ancak bu şekilde faaliyet gösterenler mahreci sahîh olsa bile ma'mulün bih olmayanları imhâ yoluna gitmemiş/gidememişlerdir. Bununla birlikte tedvinde sadece makbûl rivayetleri değil makbûl ile birlikte merdûtları da tedvin edenler olmuştur. Bu şekilde davrananlar zayıfla amel etmek için değil (Yücel, 2020, ss. 172-173) sikâ olmayan râvîlerin rivayetlerini araştırmak ve zayıf olduğunu bilmek (İbn Ebî Hâtim, 1371, s. 2/36), merdût rivayetleri makbûl olanlardan ayırmak için merdûtları toplamışlardır.

Ehl-i hadis, Ehl-i rey ve Mutezile arasındaki fikrî çatışmalar, fikhî mezheplerin ekolleşmesi, Müslümanların gündemindeki meseleler ile fikrî, siyâsî ve itikâdî sahadaki çekişmeler ve ihtiyaçlar, ikinci asrın son yarısı ile üçüncü asırda yazılan eserlere yansımıştır (Ekoller arası tartışmalar Mihne olayı ve Ehl-i hadise yönelik eleştiri edebiyatında ayrıca Cerh ve tadilde etkili olmuştur. Bk. Yücel, 2013, ss. 77-83). Bundan dolayıdır ki dönemin eserlerinde kullanılan dil genelde çatışmacı olup, eserler cedelci bir üslupla muhaliflere cevap verme tarzında kaleme alınmıştır. Eş-Şâfî ile İbn Kuteybe

² Resmi tedvin faaliyetlerini başlatan Ömer b. Abdulazizdir (ö. 101/719).

³ O gün için uygulanmayan bir husus zaman ve şartlara bağlı olarak başka bir dönemde uygulama imkânı bulabilir.

bunun hadis sahasındaki tipik örnekleridir (Özşenel, 1999, ss. 114-119). Aynı üslûp dördüncü asırda kaleme alınan Mutakaddimûn döneminin ilk usûl eseri Râmehurmuzi'nin *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-va'i*'sinde devam etmiştir.

Esasında ikinci asrın gündemindeki tartışmalar genelde rivayet malzemesinin nasıl kullanılacağı temelinde yöntem-metot bağlamında olup (Gürler, 2006, s. 28. Yazar bu makalede Rey ve Hadis ekollerі arasındaki tartışmaları bu bağlamda değerlendirmektedir) makbûl hadisin tespiti ile muhteviyâtındaki mesajın doğru tespitine yöneliktir. Başka bir ifadeyle hadislerin fıkıh ve kelâm sahasına taalluk eden hükümleri bakımından haberi vâhidin bilgi değeri, değerlendirme ölçütleri ve içeriğine dâirdir. Bu sebeple hangi rivayetlerin makbûl olduğu sorusuna ilimlerin pencerelerine göre farklı cevaplar verilmiştir. Kelâmcılara göre hadislerin makbûliyeti ilim ifade edebilmesine bağlı olarak sübût ve delâletlerinin kat'î olmasına bağlıdır. Dolayısıyla mütevâtirler makbûl, âhâd haberler ise zannî oldukları için akla, tecrübeye, mütevâtir haberlere aykırı olmama şartlarına bağlı olarak kabul edilebilir (Hüseyin Hansu, "İtikâdî Konularda Hadisin Delil Olma Değeri", Erul, 2020, ss. 344-345; Kahraman, 2005, ss. 89-110). Fıkıh alanı için ise makbûliyette uygulama önemli bir kriterdir. Özellikle ikinci asrın önemli hadis müdevvenâtından olan *Muvatta'*'nın sahibi İmâm Mâlik (ö. 179/795), Medine uygulamasını bu bağlamda esas görmektedir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmâm Muhammed eş- eş-Şeybânî'de (ö. 189/805) de durum benzer şekildedir. Şeybânî, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) geldiğinde şüphe bulunmayan ve Müslümanların işlerini bu güne kadar ona uygun şekilde düzenledikleri rivayetlere ma'rûf hadis ismini verir. Ebû Yûsuf ile Şeybânî sıhhat şartlarına şâzz olmamayı ilâve etmişlerdir (Özşenel, 1999, ss. 168-169). Fâkihler buradaki "ma'ruf" ifadesini hadisçilere göre makbûl olan rivayetlere karşılık gelecek şekilde kullanmışlardır (Alkan, 2016, 4. 142-157; Özşenel, 1999, ss. 156-180). Aynı zamanda makbûl rivayetler için meşhûr, sâlih, ceyyid, müstakim, sâbit, nebil, mahfâz ifadeleri de kullanılmakta idi (İbn Hacer, 1984, s. 1/229; Geniş değerlendirme için bk. Yücel, 2020, s. 172-188). Konu ile ilgili bazı çalışmalarda, Ebû Hanîfe ve talebelerinin hadis anlayışlarında; "Kur'an' ve akla uygunluk, insana verilen değer, kolaylık ve maslahata uygunluk, maksada, örfe ve ortaya çıkan yeni sorunlara uygunluk" şeklindeki bazı hususların esas alındığını belirtmektedir (Ünal, 1989, ss. 85-133).

Dikkat edildiğinde fikhî boyutta (Mâlikî ve Hanefî mezhebinde) makbûliyet, râvîlerin mevsûkiyeti ve metnin doğru anlaşılmasına dönük olmak üzere; özellikle tenâkuz durumunda Kur'an'a ve pratiğe uygun olma şeklindeki

bazı şartların esas alındığı görülmektedir.⁴ Bu ölçülerin Kelâmcıların haber-i vâhid için aradıkları şartlarla detayları farklı olsa bile yaklaşık olarak örtüştüğü söylenebilir.

eş-Şâfiî (ö. 204/820)

Kendisine izafe edilen Şâfiî mezhebiyle de meşhur olan Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin yukarıda işaret edildiği üzere konumuz ile ilgili görüşleri oldukça önemlidir. Hadis usûlüne dâir mevzuları içermesi, ayrıca hadis usûlüne etkisinden dolayı *er-Risâle* çalışması pek çok kişi tarafından incelenmiştir.

a. Bu esere bakıldığında eş-Şâfiî'nin ilmi (haberi), amme (mütevâtir) ve hassa (haber-i vâhid) şeklinde taksim ettiği görülmektedir. Amme (Mütevâtir) haberin kesinliğinden dolayı, ilm-i amme'den şüphe edenin tevbeyle davet edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Şâfiî, 1940, s. 461). Haber-i hassa'yı ise "Hz. Peygamber'e (s.a.s.) veya Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonraki bir râvîye ulaşıncaya kadar tek kişinin tek kişiden rivayet ettiği haber" şeklinde tarif etmiş akabinde bunu etraflı biçimde açıklamıştır. O, açıklamasında râvînin adâlet ve zabt sahibi olması, rivayetin (manen ve lafzen aktarılıyorsa belli şartlar taşınması), râvînin müdellis olmaması, senedin muttasıl, rivayetin diğer rivayetlere uygun olması (rivayetin şâzz olmaması) hususlarını aktarır (Şâfiî, 1940, ss. 369-370). Eş-Şâfiî'ye göre sünnet, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) özeldir. Sahâbe görüşleri, toplumsal kabul ve uygulamalar (amel-i ehl-i Medîne) sünnet olarak telâkki edilemez. Sünnet sadece merfû haberler ile tespit edilir. Sünnetin bağlayıcılığı Kur'ân ile eşdeğerdedir (Bk. Aktepe, 2018, ss. 330-331).

Böylece eş-Şâfiî gerek ilm-i amme (mütevâtir) gerekse (kendisinin belirlediği şartlara uygun) ilm-i hasse (haber-i vâhid) rivayetlerini makbûl hadis olarak görmektedir. Onun bu tutumunda kendisinden önceki Hanefî, Mâlikî ve Kelâmcılarla yaşadığı tartışmaların etkisi olsa da daha çok Irâk ve Hicâz fıkıh ekollerinin düşünceleri etkili olmuştur. O, bu sebeple haber-i vâhidi sünnetin tespit edileceği yegâne kaynak olarak belirler ve merfû haberlerin sahâbe kavli ve amel-i ehl-i Medîne gibi delillerden üstün olduğunu vurgular (Aktepe, 2018, ss. 238-331; Liv, 2020, s. 146).

b. İlk üç asırda "mürsel" ifadesiyle, muhaddisler senedinde sahâbenin düşmüş olduğu rivayetleri, fâkihler ise mutlak anlamda muttasıl olmayan rivayetleri kastetmişlerdir. Eş-Şâfiî tabiunun Rasulullah'tan (s.a.s.) aktardığı

⁴ İmam Mâlik'in haberleri amel-i ehl-i Medîne'ye arz etme anlayışı, Hanefîlerin haber-i vahidi meşhur sünnete arzetmeleriyle hemen hemen aynı mantığa dayanmaktadır. Mâlik, haber-i vâhidleri sened ve metin tenkidine tâbi tutmuştur. O, haber-i vâhidleri Kur'ân'a, maslahat-ı mürseleyle, sedd-i zerâyâ ve amel-i ehl-i Medîne'ye arz ederek değerlendirir. Bk. Aktepe, 2018, ss. 231-232.

haber için mürsel/munkatı ifadelerini, senedin herhangi bir yerindeki kopukluk anlamında ise sadece munkatı kavramını kullanır. Ahmet Yücel'e göre eş- Şâfiî munkatı kavramını ilk kullanan olduğu gibi mürsel hadisin delil oluşunu da tartışan ilk kişidir (Yücel, 2020, ss. 180-182). Eş-Şâfiî'nin kendisinden önce delil olarak kabul edilen mürsel hadisi tartışmaya açmış olması, onun mürsel hadisleri tamamen reddettiği anlamına gelmemektedir. Zira O, (ilk dönem) büyük tabiunun mürseli başta olmak üzere bazı unsurlarla takviye edilen mürsellerin -muttasıl rivayetler kadar kuvvetle olmamakla birlikte- delil olabileceğini söylemektedir (Çelik, 2017, ss. 119-125; İstemi, 2011, ss. 104-107; Şâfiî, 1940, s. 461-464; krş; Yücel, 2020, s. 181).

c. Yukarıda işaret edildiği üzere eş-Şâfiî mürsel/munkatı rivayetlerin bir kısmını takviye edici unsurlara bağlı olarak kabul etmektedir. Eş-Şâfiî bu bağlamdaki “mirasçıya vasiyet yoktur” rivayeti ile ilgi olarak; ümmetin rivayetin muhtevâsı (medlûlü) konusunda ittifak etmesi ayrıca megâzî âlimlerinin bilcümle bunu aktarması sebebiyle rivayetin “كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ/Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı” (Bakara 2/180) ayetinin neshini beyan ettiğini belirtir. Ona göre bu rivayetin senedinde meçhul râvîler bulunması ve inkıta sebebiyle rivayet makbûl değildir. Ne var ki fetvâ ehlinin rivayete göre ameli ve icmâsı ayrıca megâzî ehlinin rivayeti ittifakla aktarması sebeplerine bağlı olarak söz konusu ayetin neshine işaret edilmiştir (Şâfiî, 1940, s. 137).

d. Onun makbûl hadis olarak gördüğü diğer bir husus ise ziyâdetü's-sikâ mevzusudur. Eş-Şâfiî bu hususu *er-Risâle*'de konu ismi veya benzer isimler belirterek ele almamıştır. Ancak onun bazı hadislerin sened veya metnine ilâve yapıldığından bahisle tahlil ettiği bazı hadisleri sahîh kabul etmesi, sikânın ziyâdesini makbûl gördüğünü göstermektedir (Örnekler ve detaylı bilgi için bk. İstemi, 2011, ss. 111-112).

eş-Şâfiî'nin görüşleri kendisinden sonra büyük bir yankı bulmuştur. Ancak onlara dâir tespitlerin tamamını burada zikretmek çalışmamızın sınırları dışında kalmaktadır. Örnek olması bakımından M. Hayri Kırbaçoğlu'nun bu husustaki görüşlerini aktarmakla yetineceğiz.

Kırbaçoğlu'na göre, Hadis usûlü ile ilgili literatür günümüzden geriye doğru tarandığında eş-Şâfiî'nin *Risâle*'deki düşüncelerinin literatür ve zihniyet olarak İslâm düşüncesinin Sünnet ve Hadis'e olan yaklaşımlarını etkilediği görülür. Ona göre Şâfiî'nin literatürdeki etkisi kendisinden ortalama iki asır sonra ortaya çıkmış; beklenenin aksine Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, Nesâî, Dârimî, İbni Mâce ve benzerleri üzerinde hiçbir şekilde etkili

olmamıştır. Literatüre etkisi ise Hâtib el-Bağdâdî ile başlamış neredeyse bütün Hadis Usûlü eserlerini etkileyerek günümüze kadar devam etmiştir. Şâfiî'nin zihniyet bakımından etkisi ise Sünnet-Vahiy ilişkisi ve buna dâir deliller, sahîh hadis tanımı, literatürdeki tekelcilik, âhâd hadislerin bağlayıcılığı gibi hususlarda olmuştur (Kırbaçoğlu, 1997, ss. 87-99).

Kırbaçoğlu'nun işaret ettiği bu hususlardan, çalışmamız kapsamına giren kısımları ile ilgili değerlendirmemizi sonuç bölümüne bırakarak Hadis usûlü ile ilgili bilgilerin yer aldığı Müslim'in *Sahîh*'ini ele almak istiyoruz.

Müslim'in *Sahîh*'inin Mukaddimesi

Müslim'in *Sahîh*'inin mukaddimesi yedi konu çerçevesinde şekillenmiş olup Hadis usûlüne dâir bazı hususları ihtivâ etmektedir. Biz de burada Mukaddime'nin çalışmamızın konusu bağlamındaki kısımlarına işaret etmek istiyoruz.

a. Müslim, sahîh hadis tanımlaması yapmamıştır. Ancak onun mu'an'an rivayetlerle ilgili değerlendirmesinde sahîh anlayışına dâir ipuçlarını bulmak mümkündür. Zira o, “Eski, yeni bütün (hadîs ve rivayet) âlimleri sikâ bir râvînin kendi gibi sikâ bir râvîden rivayet ettiği hadisin râvîlerinin muasır olmasını- görüşmüş olma şartına bağlamaksızın- yeterli saymış, rivayeti sabit (sahîh) ve hüccet olarak görmüşlerdir” şeklindeki ifadesinde “sikâ bir râvînin sikâ bir râvîden aktardığı hadisin sahîh” olduğuna işaret etmiş haberi- i vâhid ile ilgili kanaatini de belirtmiştir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. 1/29).

b. Müslim'in mürsel rivayet hakkındaki düşüncesi; “Bizim ve ehl-i ilmin kesin kanaati, mürsel rivâyetlerin hüccet olmamasıdır” (Müslim, 1374-75/1955-56, s. 1/29) şeklinde olup mürsel rivayetin makbûl olmaması biçimindedir.

c. Çalışmada ele alınan “sikânın ziyâdesi” mevzuunda ise Mukaddime ile ilgi tezinde Abdurrahman Kurt; “Teferrüd eden muhaddisin rivayetinin kabul edilmesinde aranan ilim ve hıfz sahibi olması şartlarından” hareketle (Müslim, 1374-75/1955-56, s. 1/6) Müslim'in sikânın ziyâdesini makbûl gördüğünü belirtir. Ancak kanaatinin bütün sikâların ziyâdesini kabul ettiği şeklinde mutlak olarak anlamının hatalı olacağını ilâve eder (Kurt, 2013, ss. 46-48).

Özetle Müslim'in, sikâ ve zabt sahibi bir râvînin kendi gibi sikâ ve zabt sahibi bir râvîden muttasıl olarak aktardığı (mürseli ret etmekte) rivayetleri makbûl gördüğü anlaşılmaktadır. Müslim hadislerin sahîh ve sakîm şeklinde iki gruba (öncekiler gibi) ayırdığını da belirtmektedir (Müslim, 1374-75/1955-56, s. 1/8).

Ebû Dâvud'un er-Risâle ilâ Ehl-i Mekke'si

Mekke âlimlerinin *Sünen* hakkında Ebû Dâvud'tan bilgi istemeleri üzerine yazılan bu çalışma, konumuz bağlamında değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir.

a. Ebû Dâvud'un risâlesinde “Kitabımda yer alan şiddetli zayıflığı (vehn) bulunan hadisleri açıkladım. Senedi sahîh olmayanlar bunlardandır. Böyle bir açıklama yapmadığım hadisler sâlihtir ve bunların bir kısmı diğerlerinden daha sahîhtir.” (Ebû Dâvud, t.y., s. 27) şeklindeki ifadelerinden rivayetleri temelde sahîh olmayanlar ile sâlih olanlar diye iki gruba ayırdığı görülmektedir. Sâlih olan rivayetlerin sıhhat derecelerinin de kendi içinde farklı olduğuna işaret etmiştir. Ne var ki onun bu ifadeleri çerçevesinde Ebû Dâvud'un rivayetleri sıhhat bakımından üç, beş kısma ayırdığını belirterek “Hasen kavramını” da kullandığını söyleyenler olmuştur (Akyüz, 2020, s. 55; Dinçoğlu, 2008, s. 305-311). Söz konusu değerlendirmeleri Ebû Dâvud ile ilgili çalışmasında ele alan Mehmet Dinçoğlu'na göre; “*Hasen diye tarif edilen hadisler Ebû Dâvud'a göre sahîh hadisin kısımları arasında görülmelidir. Zira gerek risâlesindeki ifadelerinden gerekse Sünen'deki açıklamalarından anlaşıldığına göre o, hadisleri sahîh ve zayıf diye iki kısma ayırmış olmalıdır*” (Dinçoğlu, 2008, s. 312). Aynı kanaati paylaştığımızı ifade etmek isteriz.

Çalışmamız kapsamında olan mürsel rivayetler konusunda ise Ebû Dâvud, geçmişte âlimlerin mürselleri kabul ettiğini belirterek onlarla aynı kanaatte olduğunu paylaşmaktadır (Ebû Dâvud, t.y., s. 24). Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Dâvud ile Müslim'in görüşleri arasında irsâl konusu hariç benzerlikler söz konusudur.

Tirmizî'nin el-‘İlelû's-Sağîr'i

Ebu İsâ et-Tirmizî'nin *Sünen*'in son kısmı elli birinci (bazı nüshâlarda kırk yedinci) kitab *el-‘İlelû's-sağîr*'dir. Makalemizin konusu bağlamında el-‘ilel bazı⁵ yaptığımız bu çalışmada;

a. Tirmizî'nin hasen kavramını tarif ettiği görülmektedir. Ona göre “*Hasen; senedinde yalan ile itham edilmiş râvînin bulunmadığı, şâzz olmayan ve başka tariklerle de desteklenen hadistir*” (Tirmizî, 2013, s. 1295).

b. Tirmizî, mürsel rivayetin, Hadis ehlinin çoğuna göre sahîh olmadığını ve pek çok kimse tarafından zayıf görüldüğünü naklederek (Tirmizî, 2013, s. 1159) kanaatinin zayıf olduğunu belirtir. Yine ona göre hafızasına güvenilen râvînin ziyâdesi makbuldür (Tirmizî, 2013, s. 1162).

⁵ Tirmizî'nin *Sünen*'den önce müstakil olarak kaleme aldığı bir başka *İlel*'i daha vardır.

Görüldüğü üzere Tirmizî, hadislerin sıhhat bazlı değerlendirmesinde sahîh-sakim(zayıf) şeklindeki ikili taksime hasen kavramını dâhil⁶ ederek makbûl rivayetin içeriğini kavramsal olarak teorik düzlemde genişletmiştir. Yine o, mürsel rivayeti zayıf, sikânın ziyâdesini de makbûl görmektedir.

Hattâbî (ö. 388/998)

Hicri 319-388 yılları arasında yaşamış olan Ebû Süleyman Hattâbî el-Büstî, ilk usûl eser sahibi Râmehurmuזî gibi dördüncü asrın önemli şahsiyetlerindendir. Bu velûd âlimin konumuz ile ilgili önemli değerlendirmeleri vardır.

Hattâbî, sahîh ve hasen hadis ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır:

“Hadis âlimlerine göre hadisler; sahîh, hasen ve sakîm diye üç gruba ayrılır. “Sahîh hadis, ta’dil edilmiş râvîlerin muttasıl senetle naklettiği haberdır”. “Hasen ise ricâlî meşhur kaynağı ma’rûf olan hadistir”. Hadislerin çoğu bu şekilde (hasen) olup, âlimler hasen hadisi makbûl görmüş fâkihlerin genelide onunla amel etmişlerdir”(Hattâbî, 1351/ 1932, s. 1/6).

Hattâbî’nin sahîh hadis tanımlamasının kısa ve özlü oluşu ile tanımlamada kullandığı bazı ifadeleri tartışılmıştır. Tanımlamasını oldukça kısa/eksik görüp; râvînin zabt durumuna, rivayetin şâzz ve illetli oluşuna işaret edilmediği için tenkit edenler olmuştur. Buna mukâbil tanımdaki “tadil edilmiş” ifadesin bilinçli olarak seçilerek zabtı da kapsayacak şekilde geniş olduğunu iddia savunanlar da vardır (Değerlendirmeler için bk. Suyûtî, t.y., s. 1/62).

Karacabey bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:

“Hattâbî’nin eserleri dikkatli tetkik edilince onun bu konunun ayrıntılarına kısa ama net bir şekilde temas ettiği görülmektedir. Böylece sahîh hadisin tarifini hem müsbet hem de menfî yönden ele alarak yapmıştır da denebilir. Bunları, tarife benzer bir şekilde ifade etmeye çalışırsak karşımıza şu çıkmaktadır. Sahîh hadis; Hadis rivayetinde kendisine güvenilir, âdil, herhangi bir kusurdan dolayı cerh edilmemiş, sağlamlığı kesin olan râvîlerin, isnadda kopukluk olduğu şüphesine yer vermeyecek şekilde, muttasıl sened ile rivayet ettikleri, zayıf hadisin kusurlarından arınmış olarak Hz. Peygamber’e kadar ulaşan hadistir”(Karacabey, 1990, ss. 145-146).

Karacabey’in tesbiti Hattâbî’ye ait çalışmaların akademik tetkikinin muhtemel sonuçlarından süzülmüş, sahîh hadisin sonraki dönemlerde

⁶ Burada Hasen kavramının ilk defa kimin tarafından kullanıldığı tartışmalarına çalışmayı uzatmamak adına girilmemiştir (Değerlendirmeler için bk. Özdemir, 2013, ss. 67-110).

yapılan tariflerini andırmaktadır. Bu tarif ne kadar ona izâfe edilse de sonuç itibariyle Hattâbî'nin bizâtihî yaptığı bir tarif değildir.

Hattâbî'nin hasen hadis tarifine gelince, onunla ilgili olarak da tartışanlar olmuştur. Hasen'in tam olarak tarif edilmediği, zayıftan ayrıştırılmadığı, sınırlarının belli olmadığı şeklindeki itirazları değerlendiren Suyûtî; Hattâbî'nin tanımından sonra yaptığı açıklamalara dikkat çekerek, onu şu ifadelerle savunmuştur:

“Hadislerin çoğu bu şekilde (hasen) ifadesi, *pek çok hadisin sahîh derecesine ulaşmadığını*, âlimler hasen hadisi makbûl görmüş ifadesi *bazı muhaddislerin müteşeddîd davranıp rivayeti zayıf düşürsün veya düşürmesin her türlü kusurdan dolayı hadis'i tenkit etmiş olduklarını*, fâkihlerin geneli de onunla amel etmiş ifadesi ise *hüccet olduğunu* belirtmektedir (Suyûtî, t.y., s. 1/167). Suyûtî'ye göre burada aynı zamanda amel karinesine de işaret vardır.

Çalışmamız bağlamında değerlendirmeye aldığımız “sikânın ziyâdesi” konusunda ise Hattâbî sikâ'nın ziyâdesinin makbûl olduğu kanaatini taşımaktadır (Hattâbî, 1351/ 1932, s. 1/138; 2/134; 2/177). O, bazı şahısların (İmâm Mâlik gibilerin) mürsellerini istisnâ edip diğer mürsel rivayetleri zayıf saymaktadır (Karacabey, 1990, s. 149).

Değerlendirme

Makbûl hadis bağlamında incelemeye aldığımız “Mutekaddimûn Usûl Eserleri Öncesi” dönem Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından itibaren yaklaşık üç asırlık uzun bir zamanı ifade etmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sahâbe; Hz. Peygamber'den (s.a.s.) tevârüs eden birikimin tespitinde râvînin tam olarak zabtı (ki bunun için şahit istenmiş) fâsik olup olmaması ile mervînin Kur'ân'a ve uygulamaya uygunluğu şeklinde kriterleri şart koşmuşlardır. Aktarılan rivayet bu şartları taşıyorsa makbûl değilse ret edilmekte idi. Sahâbenin bu tutumu dört halife döneminde ortaya çıkan fitne olayları ile birlikte daha da belirgin hâle gelmiştir. Şam Emevî Devletinin kurulması ve hâkimiyet sağlamasından sonra totaliter dışlayıcı devlet uygulamaları daha önce makbûl hadis için aranan şartları detaylandırılmış, devletin teokratik yapısı ve Emevî karşıtlarının din referanslı muhalefetleri ise söz konusu kıstasların iyice yerleşmesini sağlamıştır. Bu dönem tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi disiplinlerin de doğuş dönemidir. Sahâbenin yukarıda işaret edilen farklı özellikleri, Hz. Peygamberden (s.a.s.) tevârüs eden (Kur'an, Sünnet ve Uygulamaları) mirası değerlendirmede sonraki neslin tutumunu hatta kendilerinden sonra gelen talebelerini de etkilemiştir. Böylece dinî ilimlerin kavram ve metotlarının nüvesi sahâbe dönemine dayanan zihniyet biçimleri

çerçevesinde şekillenmiştir. Zaman ve zemin olguları da eklenince Hz. Peygamber'in (s.a.s) mirasını değerlendirme kriterleri doğal olarak farklılaşmıştır. Bunun neticesi "Kur'an'a ve uygulamaya uygunluk" önceliği ile rivayeti makbûl sayan Fıkıh mezhepleri (Hanefî ve Mâlikî); benzer şekilde rivayetleri akla ve Kur'an'a muvafık olma ölçütleri ile değerlendiren İlm-i Kelâm taraftarları (Mutezile) ve Ekoller bazında ise asârı önceleyen Ehl-i hadis ve asârı reye göre değerlendiren Ehl-i rey taraftarları oluştu.

eş-Şâfiî'ye gelince o, makbûl hadis kriterlerini Ehl-i hadis, Ehl-i rey çatışması temelinde Kelâmî tartışmaların gölgesinde tespit etmiştir. Böylece râvî öncelikli ama mervîyi de bütünüyle dışlamayan bir anlayışı ortaya koymuştur. Daha açık ifadeyle haber-i hasa dediği ahâd haber için ehl-i hadisi -tam olmasa da- sevindiren bir tanım yapmıştır. Tarifine göre müdellis olmayan (aykırı/şâzz rivayetler aktarmayan) zâbit ve sikâ râvîlerin muttasıl senedle her tabakada tek kişiyle de olsa aktardığı merfu rivayet makbûldür. Böylece eş-Şâfiî, sünneti merfu haberle sınırlandırdı. Yine ona göre, sikâ râvînin rivayetteki ziyâdesi makbul; meşhur bazı tabiun hariç mürsel rivayetler ise merdûttur.

eş-Şâfiî'nin konumuz bağlamındaki makbûl hadis kriterleri ondan önceki dönemlere göre râvî merkezli (sahîh tanımı, sikânın ziyâdesini kabulü, bazı mürsilleri ayırması) Ehl-i hadis anlayışına (sadece merfu olanları aldığı için) nispeten uygun şekilde belirlenmiştir. Merfu nitelikli haber-i vâhidleri sünneti taşımada ön koşulsuz (arz etmeksizin) kabul etmesi de bu kabildendir. Görebildiğimiz kadarıyla eş-Şâfiî, tavrını sünnetin taşıyıcı iki unsuru arasından rivayetten yana koymuştur. Bununla birlikte ona göre makbûl olmayan rivayet, uygulama ile takviye edilebiliyorsa o da makbul olur. Ancak bunların sayısı azdır. Netice olarak eş-Şâfiî'nin kendinden önceki makbûl hadis kriterlerini daralttığı söylenebilir.

İmam Müslim ile Ebû Dâvud'un da kabul kriterleri Şâfiî'nin kriterlerine benzemektedir. İkisi de hadisleri iki gruba ayırmış râvî merkezli tarife katılmışlardır. Üçünün de makbûl hadis anlayışı örtüşmektedir. Tirmizî ise makbûl hadisin içeriğini, ilave ettiği hasen kavramı ve amel karinesinin rivayeti tashihi ile genişletmiştir. Hasen kavramı sayesinde bazı zayıfların tashih edilmesi rivayet merkezli algıyı güçlendirmiş, amel karinesinin ölçü alınması rivayetin yanı sıra amelin de önemsendiği algısını oluşturmuştur. Tirmizî öncesinde var olan, eş-Şâfiî ile hızlanan, Buhârî ve Müslim'in eserleri ile doruğa ulaşan haber-i vâhid merkezli din algısı/sıhhat kriterleri onun döneminde iyice yerleşmiştir. Bu anlayış fikhî mezheplerinin müdevvenâtında yer alan bazı ma'mulun bih rivayetlerin mevcut makbûl hadis kriterlerine göre sakîm/zayıf sayılmasına yol açmıştı. Belki de Tirmizî'yi makbûl hadisin içeriğini teorik olarak genişletmeye iten neden budur.

Rivayetin amel karinesi ile desteklenmesi hususu istisna edilirse Hattâbî ile Tirmizî'nin makbûl hadis kriterleri arasında fark yoktur. Tirmizî gibi Hattâbî de hasen kavramını kullanmaktadır. Tarifleri bir birine yakındır. Kanaatimize göre haber-i vâhid merkezli din algısı/sıhhat kriterlerinin iyice yerleşmesi sonrası fıkıh kitaplarında yer alan uygulama kaynaklı bazı hususlara (hasen kavramı ile) teorik düzlemde çözüm bulma ihtiyacı Tirmizî gibi Hattâbî'yi de Hasen kavramını kullanmaya yönlendirmiş olmalıdır.

Mutekaddimûn Dönemi

er-Râmehurmuzî (ö. 360/971)

Bu dönemdeki ilk eser er-Râmehurmuzî diye meşhur Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-va'î*'sidir. Ehl-i hadis ve asâra öfke duyan onları haşviyye diye tenkit edenlere karşı Ehl-i hadisi savunmak üzere eserini telif etmiştir (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 159-162). Ona göre son dönem fakîhleri rihleleri küçümseyip rihle ehlini ayıpladıklarından dolayı nâzil isnadların âli isnada dönüşme imkânı kalmamıştır. Hâlbuki fakîhler hadis talebelerinin rihleler ile elde ettikleri eserler sayesinde fetvâ meclislerinde hüküm verip ahkâm kesmektedirler (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 216-219).

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre er-Râmehurmuzî, Ehl-i hadisi haşviyecilikle (İbn Kuteybe, 1999, ss. 135-136; Özafşar, 2015, ss. 68-77), asârı da sadece nakledip anlamamakla itham eden kanaatimize göre dönemin başta mutezile ve fıkıh ehlinin bir kısmını (Şehrezûrî, 2002, s. 117) hedef almıştır. Ona göre muhaddis, rivayet ile dirâyeti birleştiren kişidir. Rivayetleri ancak muhaddisler doğru anlayabilir (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 312-328).

er-Râmehurmuzî'nin eserinde makbûl hadise dâir kriterlerde eş-Şâfiî gibi düşündüğü söylenebilir. Ona göre haber-i vâhid, ma'mulun bih olsun ya da olmasın her hâlükârda hem makbul hem de hüccettir (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 404-405). Aktardıklarından anlaşıldığına göre o; sikâ ve zabt sahibi ma'rûf müdellis olamayan râvîlerin şâzz ve muallal olmayan muttasıl rivayetlerini sahîh görmektedir (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 406-418;451). Rivayetlerin sahîh sakîm şeklinde ayrıldığına atıfta bulunmaktadır (er-Râmehurmuzî, 1971, s. 221). Hasen hadis kullanımı söz konusu değildir.

Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014)

Mutekaddimûn dönemine ait diğer bir eser ise Ebû Abdullah Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Ma'rîfetu ulûmi'l-hadîs*'idir. Hâkim'in hadisleri temelde sahîh (makbûl) sakîm (merdût) şeklinde iki grup olarak analiz ettiği görülmektedir. Ona göre sahîh hadis; bilinen (meşhur) bir sahâbinin

Rasulullah'tan (s.a.s.), ondan da iki âdil tabiunun aktardığı ve günümüze kadar hadis ehlinin, şehâdet üzerine şehâdet misâli makbûl gördüğü şekilde rivayet edilmesidir (Hâkim en-Nîsâbü'rî, 1977, s. 61). Zerkeşî, Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin (ö. 489/1096), bu hususta ne fâkihlerin ne de muhaddislerin sıhhat değerlendirmesinde râvî sayısını şart koşmadıklarını bilâkis haber-i vâhidi makbûl saydıklarını, râvî sayısının bazı kelâmcılar tarafında dile getirildiğini belirterek Hâkim'e katılmadığını Sem'ânî'ye katıldığını ifade eder (Krş; es-Sem'ânî, 1999, s. 1/399; eş-Şâfiî, 1998, s. 1/113). Hâkim'in sahâbeden sonraki râvîlerin sayısının en az iki olarak şart koşmasını, sahâbeden beri şâhit istenmesi durumuna benzetenler (Suyûtî, t.y., s. 1/135-136) olsa da netice olarak bu kriter muhaddisler açısından yeni bir kriterdir. M. Bilen'in de dediği gibi hadisçiler buna itibar etmemişlerdir (Bilen, 1999, s. 253).

Hâkim, beli kişilerin mürsellerini hariç tutarak (Hâkim en-Nîsâbü'rî, 1977, ss. 25-26) genel olarak mürsel haberi zayıf, ziyâdetü's-sikâyı da (Hâkim en-Nîsâbü'rî, 1977, s. 39) makbûl saymaktadır.

Makbûl hadis çerçevesinde Hâkim'e baktığımızda makbûl hadis şartlarını; sahâbe hariç diğer tabakadaki râvîlerin sayısını asgari ikiye çıkararak, öncekilere göre daralttığı görülmektedir. Râvî sayısının asgari iki kişiden oluşması şeklindeki kriterinin de yukarıda işaret edildiği üzere kelâmcılardan etkilendiği ihtimâlini kuvvetlendirdiği söylenebilir. Onun bu kriteri muhaddisler tarafından kabul görmemiştir.

Hâtib el-Bağdâdî (ö.463)

Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* eseri mutekaddimûn dönemi eserlerinin sonuncusudur. Hâtib *el-Kifâye*'de yer vermediği bazı hadis konularını ise *el-Câmi li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi* isimli kitabında işlemiştir (Türcan, 2016, s. 425).

Hâtib, makbûl hadis bağlamında tanımlama yapmamış kendinden önceki bazı sahîh tanımlarını aktarmıştır. Hâtib'in aktardığı tanımlarda özetle “meçhul ve mecruh olmayan râvîlerin muttasıl senedle aktardığı rivayet”, “sikâ (meçhul ve mecruh olmayan) râvîlerin muttasıl senedle aktardığı rivayet” “sikâ maruf râvîlerin muttasıl senedle rivayet ettikleri hadis (Hâtib el-Bağdâdî, 2006, s. 20/24)⁷ şeklinde bilgiler yer almaktadır. Hayri

⁷ Bu tanımlamalar özetlenerek metne aktarılmıştır. Biri Muhammed b. Yahya ez-Züheylî'ye ait olup “Munkatı olmayıp meçhul ve mecruh ravisi bulunmayan muttasıl hadis” şeklindedir. Diğer tanımlar Yahya b. Muhammed b. Yahya'nın “Senette meçhul ve mecruhlardan bulunmamak üzere sika ravinin muttasıl senedle sikalarından rivayet ettiği hadis” tanımıdır. Bir diğer tanım ise Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'den gelmektedir. Humeydî “Şayet “Rasulullah'tan sabit olan ve delil olarak bizi bağlayan hadis hangi hadistir?” diye sorulacak

Kırbaçoğlu'na göre Hâtib'in bu tarifleri aktarması o tariflere katıldığı şeklinde anlaşılmalıdır (Kırbaçoğlu, 2006, s. 115). Konu ile ilgili diğer bir değerlendirme ise Veli Aba'ya aittir. Aba, şunları söylemektedir:

“...Burada temel olan mesele sahîh hadis konusunu ele almada Hatîb'in farklı bir bakış açısının olma ihtimâlidir. Çünkü Hatîb ne kadar da sahîh hadisi klasik hadis usulcileri gibi sistemli bir şekilde ele alıp incelemese de sahîh hadisin tanımı ve şartlarıyla ilgili neredeyse tüm bilgileri dağınık bir vaziyette özellikle el-Kifâye ve el-Câmî adlı eserlerinde değişik konular arasında işlemektedir. Sahîh kelimesi, genel anlamda kabul gören ıstılâhî tarifte, “adalet ve zabt vasıflarına sahip râvilerin muttasıl bir isnadla rivâyet ettikleri şâzz ve muallel olmayan hadisler” diye ele aldığımızda zaten Hatîb'in eserlerinde bu tanımda yer alan her bir vasfın geniş bir şekilde işlendiği görülecektir.”(Aba, 2013a, ss. 247-248).

Gerek Kırbaçoğlu gerekse Aba'nın görüşlerini birlikte değerlendirmek daha isabetli görünmektedir. Zira Hâtib aktardığı (Muhammed b. Yahya ez-Züheylî (ö. 252-258/866-871), Yahya b. Muhammed b. Yahya (ö. 260/873) ve Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834)) tanımlara katılmakla birlikte şâzz ve muallel olmama hususlarına da işaret etmiş olabilir.

Hâtib'in eserlerinde hasen hadise dâir değerlendirme tespit edemedik. Aba da Hatîb'in *el-Kifâye* ve *el-Câmî*'si başta olmak üzere onun eserlerinin hiçbirinde kendisinden önceki ve sonraki âlimlerin hasen hadisle ilgili ele aldığı konuların ne müstakil bir başlık altında ne de konu aralarında ele alınmadığını aktarmaktadır. Aba, Hatîb'in hasen hadise değinmemesini, er-Râmeihürmüzî ile Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin de hasen hadisten bahsetmemesinin nedenini onlardan etkilenmiş olma ihtimâline bağlamaktadır. Ona göre Hâtib, *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserleri hazırlarken hem konu tertibi hem de muhteviyâtı bakımından onlardan etkilenmiştir (Aba, 2013a, ss. 250-251).

Hâtib'in, er-Râmeihürmüzî ile Hâkim en-Nîsâbü'rî'den etkilenmiş olması elbette mümkündür. Ancak bu iki âlimden önce de kavramsal olarak hasen hadisten bahsetmeyen pek çok âlim olmuştur. Ayrıca Hâkim'in etkisinden bahsedilecekse onun sıhhat tespitinde sahâbe dışındaki tabakalarda ikişer râvî istemesinin Hâtib üzerinde etkisi “var mıdır ya da neden yoktur ?” şeklinde sorulara cevap bulunmalıdır. Zira Hâkim'den bu denli etkilenmiş olan Hâtib neden bununla ilgili bir değerlendirme yapmadığı sorgulanmalıdır. Bu itibarla Hâtib'in hasen hakkında hiçbir şekilde mâlumât aktarmamasında farklı sâikler de olabilir. Hasen hadisinin henüz yerleşmemiş olması veya Hâtib'in hasen hadis kavramını kabul

olursa diye başlayan soruya verdiği uzunca cevaptır ki orada da maruf sika ravilerin muttasıl olarak aktardığı rivayet şeklindedir.

etmemesi/sahîh-hasen-zayıf taksimatına karşı oluşu şeklindeki ihtimâller gibi.

Makalemiz kapsamında ele aldığımız diğer bir konu olan sikânın ziyâdesi mevzusunda ise Hâtib, sikâ râvîler tarafından yapılan ziyâdeliğin, fâkih ve muhaddislerin çoğuna göre makbûl olduğu bilgisini aktararak buna katılır (Hatîb el-Bağdâdî, 2006, s. 424). Mürsel rivayetler hakkında ise Hâtib, adalet vasfından dolayı sahâbe mürselini istisna ederek diğer mürsellerin kabul edilmeyeceğini belirtir (Hatîb el-Bağdâdî, 1421, s. 1/291-292).

Zayıf rivayetin “telâkki bi’l-kabul” ile takviyesi konusunda Hatîb rivayetin takviye göreceği düşüncesindedir. Ona göre “Varise vasiyet yoktur”, “Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir”, “Diyet âkile üzerine vacibtir” rivayetlerinde olduğu gibi “senedi sahîh olmayan rivayetler kâffe (avâm–havâs herkes) kâffeden husn-i kabûl ile alıp (ihticâc) amel etmesi sebebiyle senetlerine bakılmasına gerek kalmamıştır” (Hatîb el-Bağdâdî, 1421, s. 1/471).

Hâtib el-Bağdâdî’nin makbûl hadis telâkkisinin eş-Şâfiî’nin anlayışıyla genel hatları ile örtüştüğü söylenebilir. Rivayetleri “hasen” kavramını görmezden gelerek ikili grup halinde taksimi, sikânın ziyâdesini kabulü ve zayıf rivayetin amelle takviyesini makbûl görmesi düşünüldüğünde Hâtib’in, kendinden önceki Hâkim’e nazaran daha geniş bir makbûl anlayışına sahip olmasına rağmen üçüncü asır muhaddislerinden Tirmizî’ye göre ise rivayetleri kabul kıstaslarının daha dar ölçekli olduğu görülür. Zira Hâkim’in makbûliyetinde iki râvîyi asgari şart olarak belirlemesi Hâtib’e nazaran daraltıcı bir yorum sayılırken Tirmizî’nin amel karinesi ile rivayetlerin tashih edilmesi anlayışı (Acar, 2014) Hâtib’in anlayışına göre makbûliyet alanını genişletmiştir. Burada Hâtib’in, Tirmizî gibi amel takviyesi ile rivayetleri tashih ettiği akla gelebilir. Ancak Hâtib amel takviyesini eş-Şâfiî’nin de işaret ettiği sınırlı örnekler üzerinden okumaktadır. Dolayısıyla amel ile takviye konusunda Tirmizî gibi geniş bir selâhiyet alanı tanımamaktadır. Öte yandan Hâtib daha önceki dönemlerde (eş-Şâfiî’de olduğu gibi) farklı isimlerle ele alınan mütevâtir ve ahâd haber (Hatîb el-Bağdâdî, 2006, s. 26) konularında da değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre haber-i vâhidin tercihi ve anlaşılması konusunda “Akıl, Kitab (Kur’an), sabit (mütevâtir) haberler, icmâ ve sıhhatine işaret eden kesin kanıtlar, (Hatîb el-Bağdâdî, 2006, s. 434) herkesin bildiği ortak gerçeklikler ve genel uygulamaya uygunluk (Hatîb el-Bağdâdî, 1421, s. 1/354-355) ilkeleri esas alınmalıdır. Muhtemelen Hâtib bu hususta usûl-i fıkıhçılar ve kelâmcıların etkisinde kalmıştır (Aba, 2013, s. 423).

Değerlendirme

Mutakaddimûn usûl eserleri ile ilgi şunları söylemek mümkündür:

Bu dönemin ilk müellifi er-Râmehurmuzî hadisleri sahîh ve sâkim şeklinde ikili tasnifle analiz etmeye çalışmıştır. Makbûl gördüğü rivayetlere dâir anlayışı bu bağlamda eş-Şâfiî'nin sahîh hadis anlayışıyla aynıdır. Kelâmcılar ve ehl-i rey taraftarlarınca ehl-i hadise yöneltlen tenkitler üzerine kaleme alınan eser, savunma amaçlı tepkisel ifadeler içermektedir. er-Râmehurmuzî, hadislerin rivayetinin yanı sıra anlaşılması (dirâyeti) konusunun da oldukça önemli olduğuna, rivayet inceliklerini bilmeyenlerin dirâyeti de bilemeyeceklerine dâir örnekler vererek (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 329-350) iki hasleti birleştirenlerin sadece muhaddisler olduğunu söyler (er-Râmehurmuzî, 1971, ss. 312-328).

Bu dönemin diğer müellifi Hâkim ise makbûl hadis tanımlamasında sahâbeden sonraki râvîlerin en az iki kişi olmasını zorunlu görmektedir. Ziyâdetü's-sikâyı makbûl görürken mürselleri ise tashih etmemektedir. Râvî sayısının en az iki kişi olmasına dâir görüşü sonraki pek çok kişi tarafından tartışılarak reddedilmiştir. Hâkim'in bu kriteri kelâm ehlinin kriterlerine benzemektedir.

Mutakaddimûn döneminin son halkası Hâtib de hadisleri makbûliyet bağlamında iki gruba ayırmaktadır. O, sahîh hadise dâir geçmişte yapılan tarifleri aktarmaktadır. Onun görüşleri daha çok eş-Şâfiî ile örtüşmektedir. Eserleri, er-Râmehurmuzî gibi ehl-i hadis'e kelâmcılar ve ehl-i rey taraftarlarınca yöneltlen tenkitler ve bunlara verilen cevapları içermektedir (Aba, 2013b, ss. 237-238; Hâkim en-Nîsâbü'rî, 1977, s. 111). Buna göre er-Râmehurmuzî (ö. 360/971) ile Hâtib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) arasında 100 yıllık bir süreç olmasına rağmen Kelamcılar ile ehl-i rey'in fikrî baskısı her iki müellifi savunmacı bir yaklaşımla Şâfiî'nin görüşlerine yönlendirmiş olmalıdır.

Mutaahhirûn Dönemi

Kâdî İyâz (ö.544/1149)

Bu dönem Kâdî İyâz diye meşhur olmuş Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149) ile başladığı/geçiş dönemi olduğu söylenebilir. Onun *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* adlı eseri hadis usûlü bilgilerinin hepsi olmasa da bir kısmının isnadsız şekilde yer aldığı ilk eserdir.

Kâdî İyâz *el-İlmâ'*'da hadis usûlüne dâir bütün konulara yer vermemiştir (Bazı örnek rivayetler dışında genelde isnad zincirine yer vermez. Bk. el-Kâdî 'İyâd, t.y.). *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idil-Muslim* adlı çalışmasında ise usûl meselerine dâir bazı görüşlerini bulmak mümkündür. O, Hattâbî ve Tirmizî'ye atıfta bulunarak hadislerin sahîh-hasen-zayıf şeklinde tasnif edilmesine katılır (el-Kâdî 'İyâd, 1998, s. 1/92). Haber-i vâhidin tek kişinin

haberi olduğunu belirterek Ebû Alî Muhammed el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) haber-i vahid için asgari iki râvî bulunmalıdır şeklindeki görüşü başta olmak üzere muhalif bütün görüşleri tenkit ederek ret eder (el-Kâdî 'Îyâd, 1998, s. 1/168-170). Ona göre sikâ râvîlerin mürseli ve ziyâdesi makbuldür (el-Kâdî 'Îyâd, 1998, s. 1/103-104;166).

İbn Salâh (ö. 643/1245)

Esas ismi Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) olup İbn Salâh diye meşhur olmuştur.

İbn Salâh'ın, hadisleri mutakaddimûn döneminin aksine sahîh-hasen zayıf şeklinde üç gruba ayırdığı görülmektedir. İbn Salâh sahîh hadisi ; “Adalet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl senetle rivayet ettikleri şâzz ve mualllel olmayan müsned hadis” şeklinde tarif eder”. Hadisçilerin bu tanımda ittifak ettiklerini belirttikten sonra rivayetlerin bu vasıfları taşıyıp taşınamaması veya mürselde olduğu gibi bu vasıfları taşımanın zorunlu olup olmaması sebebiyle bazı hadislerin sıhhatinde ihtilâf edildiğini aktarır (Şehrezûrî, 2002, s. 79/80). Daha sonra Tirmizî ile Hattâbî'nin hasen hadis tanımlarını değerlendirir. Hattâbî'nin hasen hadisi “mahreci bilenen, ricâli meşhur olup âlimlerin çoğunun makbûl görüp fakîhlerin genelinin amel ettiği hadisler” şeklinde tarif ettiğini bildirir. Akabinde Tirmizî'nin “ravisi yalancılıkla itham edilmeyen ve şâzz olmayan birçok tarikle rivayet edilen hadise hasen denir” şeklindeki tanımını verir. Sonraki dönemlerde hasen hadisin, muhtemel/ufak bir zayıflık barındırmakla birlikte amel edilebilen hadis şeklinde anlaşıldığını ancak bu tanımların hiçbirisinin yeterli olmadığını, haseni sahîhten ayıramadığını belirterek tenkit eder. Akabinde hasen hadisi iki kısma ayırarak şu şekilde tarif eder.

İlk kısım: Hasen hadisin râvîleri ehliyeti tespit edilemeyecek şekilde mestûrdurlar. Ancak râvîler aşırı hata edecek kadar gafil olmayıp, yalancılıkla itham edilmemişlerdir. Açık kizbleri ve fîsk durumları da yoktur. Bu rivayetler aynı nitelikteki bir ya da birçok mütâbî veya şâhid ile desteklenerek şâz ve münker olmaktan kurtulup ma'rûf hale gelirler. Tirmizî'nin tanımı işte bu kısma tekâbül eder.

İkinci kısım: Sıdk ve emanet açısından sahîh hadisin ricâli kadar kuvvetli olmasına rağmen zabt ve ıtkân bakımından daha aşağı derecedeki râvîlerin teferrüdü sebebiyle rivayeti münker derecesine düşürecek kadar zayıf olmayan râvîlerin aktardığı şâzz, münker ve mualllel olmayan hadistir. Hattâbî'nin tanımı bu kapsamda değerlendirilir (Şehrezûrî, 2002, s. 29-32).

Yukarıda görüldüğü üzere İbn Salâh'ın sahîh hadis anlayışı eş-Şâfî ile nispeten örtüşmektedir. O, *Ulûmu'l-hadis*'i yazarken, Hatîb'in *el-Kifaye* adlı eseri ile diğer eserlerden de faydalanmıştır. Kırbaçoğlu'na göre İbn Salâh'ın

meşhur sahîh hadis tanımına ilham kaynağı olan bir tanım aranacaksa bu ancak eş-Şâfiî'nin tanımı olabilir (Kırbaçoğlu, 1997, s. 93). Ne var ki, İbn Salâh'ın sahîh hadis anlayışını sadece sahîh tanımlamasına göre değerlendirmek isabetli olmayabilir. Zira onun sahîh algısı kendisinden öncekilerin görüşlerine uymadığı gibi ondan sonra gelen neredeyse herkesin tenkit ettiği görüşleri de vardır. Onlardan birisi de çokça tartışılan şu ifadeleridir:

“Bazı hadis cüzleri vesâire çalışmalarda isnadı sahih (sahîh hadis) olarak verilen bir hadis şayet Sahîhayn eserlerinde bulunmaz ayrıca güvenilir meşhur hadis imâmlarının çalışmalarında bu rivayetin sıhhatine (sahîh olduğuna) dâir bilgiler mevcut değilse onun sahihliği konusunda kat'i bir hüküm vermeye cesaret edemeyiz. Zira şu zamanda bu şekildeki rivayetlerin senedine itibar etmekle yetinmek sıhhat tespiti için yeterli değildir. Çünkü kitaptan (yazılı materyalden) aktarılan isnadların hiçbirisi sahîh tanımında ki hıfz, zabt, itkân şartlarını taşımamaktadır. O halde, sahîh ve hasen rivayetler hususunda, meşhur oluşlarından dolayı tağyir ve tahriften korunmuş güvenilir meşhur hadisçilerin rivayetlerine itimat etmek gerekir. Tedâvüldeki diğer isnatların amacı (rivayetleri tashih değil) isnad sisteminin sadece bu ümmete has olduğunu göstermeye yöneliktir.”(Şehrezûrî, 1987, s. 83).

İbn Salâh burada Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* eserleri ile (ona göre) güvenilir meşhur hadis imamlarının çalışmaları sıhhat tespitinde temel ölçü kabul edip tedâvüldeki diğer isnatların amacının rivayetlerin tashihi olmadığını iddia etmektedir (Şehrezûrî, 1987, s. 117). İbn Salâh'ın neredeyse tüm görüşlerini âdetâ kopyalayıp aktaranlar dâhi, onun bu kanaatinin içtihat kapısını kapattığını belirterek İbn Salâh'ı tenkit etmişlerdir (Bağcı, 2003; Erdoğan, 2015; Gürler, 2007; Kırbaçoğlu, 1997; Tunç, 1997, ss. 68-74).

“Telâkki bi'l-kabul” konusunda da İbn Salâh; amel karinesi veya fetvânın rivayeti tashih etmeyeceğini belirtir (Şehrezûrî, 1987, s. 111). Çünkü ona göre âlimi sahîh rivayete muhalif davranmaya iten veya zayıf rivayetle amel etmeye/fetvâ vermeye sebep olan değişik faktörler olabilir. Âlimi ihtiyatlı davranması, konu ile alakalı başka bir rivayetin varlığı, zayıf rivayetle amel etmeyi caiz görmesi veya benzeri hususlar onu zayıf hadisle amele yönlendirmiş olabilir (Sabbâh, 1997/1419, s. 221). Bu itibarla amel etme veya fetvâ verme rivayetin sıhhati konusunda bir kriter değildir.

Öyle anlaşıyor ki İbn Salâh makbul hadis bağlamında mürsel rivayetlerin merdût olduğu kanaatini taşımaktadır. O, eş-Şâfiî'de olduğu gibi bazı kimselerin (Said b. Müseyyebi gibilerin) mürsel hadislerin başka tarikten takviye edilmesi durumunda zayıflıktan kurtulabileceklerini belirtir (Şehrezûrî, 1987, s. 53).

Görüldüğü üzere İbn Salâh, kendi zamanından önceki kriterleri harmanlamaktadır. Onun önceki kitaplarda dağınık olarak verilen usul konularını bir tertip ve düzen içinde okuyucuya sunması ve önceki âlimlere haklı eleştiriler getirmesi kendisinden sonraki alimlerin hemen hepsinin çalışmalarını kendi kitabına dayandırmasına neden olmuştur. Bu sebeple olsa gerek İbn Salâh, kendisinden sonraki dönemlerde takip edilmiş ve ona matûf çok sayıda çalışma yapılmıştır. Burada onlardan tek tek bahsedecek değiliz. Bize düşen şey, söz konusu çalışmalarda İbn Salâh'ın farklılıkları varsa onlara işaret etmektir. Bu bağlamda zikredeceğimiz ilk kişi İbn Salâh'ın çağdaşı Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'dir (ö. 676/1277). Nevevî, İbn Salâh'ın “Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* eserleri ile güvenilir meşhur hadis imamlarının çalışmaları sıhhat tespitinde yegâne ölçüdür” şeklindeki kanaatine katılmaz. Nevevî'ye göre; sonraki asırlarda tariklerin kolayca tespiti sayesinde sahîhi bulma imkânı artmıştır. Durum İbn Salâh'ın dediği gibi değildir. Dolayısıyla dönem sınırlaması olmaksızın sıhhat tespitine muktedir kişilerin tashihinin caiz görülmesi gerekir (Nevevî, 1985, s. 1/28, 1987, s. 1/135). Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373) ile İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de bu hususta Nevevî'ye katılmaktadır (İbn Hacer, 1984, s. 1/266-267; İbn Kesîr, 1951, s. 26-28). İbn Haldûn (ö. 808/1406), İbn Salâh'ın hadislerin sıhhat tespitinin yapılıp derecelerinin belirlendiğini dolayısıyla artık hakkında açıklama yapılmayan hadisleri tashih etme imkânının kalmadığını söyleyerek bu düşüncesine katılır (İbn Haldun, 2004, s. 2/181). Sehâvî (ö. 902/1497) de benzer şekilde İbn Salâh'ın değerlendirmesinin hadis ilmini iyice kavrayamamış kimseleri için olduğunu ifade eder (Sehâvî, 2008, s. 62).

Yine Nevevî zayıf hadisin amel ile takviyesi konusunda İbn Salâh'a katılmaz (Nevevî, 1985, s. 49). İbn Kesîr (İbn Kesîr, 1951, s. 97-98), İbn Hacer el-Askalânî (İbn Hacer, 1984, s. 494-495), Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) (Suyûtî, t.y., s. 1/66) ve Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî de (ö. 902/1497) benzer şekilde telakkî bi'l-kabûle mazhar olan zayıf hadisin sahîh olacağını düşünmektedir (Sehâvî, 2003, s. 1/350).

İbn Salâh kendinden sonra yazılan eserlere bâriz derecede etki etmiştir. Yukarıda işaret edildiği üzere; “ondan önce tedvin edilen muteber çalışmaların sadece tashihte ölçü alınması ve amel karinesinin zayıf hadisi tashih etmeyeceği” şeklindeki kanaatleri dışarıda tutulduğunda, İbn Salâh'ın etkisinin Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1914) Tâhir el-Cezâirî (ö.1920) Babanzâde Ahmed Naim'e (ö.1934) hatta günümüze kadar sürdüğü aşîkârdır.

Sonuç

Görüldüğü kadarıyla bir husus Hz. Peygamber'e (s.a.s.) izâfe edildiğinde sahâbe doğâl olarak onu araştırıyor öyle kabul ediyordu. Sahâbe, râvînin kimliği yani fâsık olup olmaması, zabtının tam/kusursuz olması, şâhit/şâhitlerin bulunması, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) menkul sözlere, uygulamaya ve Kur'ân'a uygunluk şeklinde sıralanabilecek bazı kriterlere göre haberleri makbûl saymıştır. Dört halife döneminde yaşanan fitne olayları çok sayıda siyâsî, itikâdî ve fikrî mezheplerin ortaya çıkmasını etkilemiş, hadis uydurma faaliyetlerini de tetiklemiştir. Bu durum kabûl kriterlerinde isnadı ön plana çıkarmıştır. Ne var ki resmi tedvin faaliyetlerinde sadece ma'mulun bih rivayetlerin tespit ve muhafazası, ön planda olan isnadı ikinci plana düşürmüş amelin öncelikli kriter olmasında etkili olmuştur. Eş-Şâfiî ise makbûl hadis kriterlerini uygulamayı neredeyse sıfırlayacak biçimde yeniden tanzim etmiştir. Râvîyi merkeze alacak şekildeki sahih hadis tanımı, sikâ râvînin ziyâdesini kabulü, bazı mürsillerin rivayetlerin ayırması, merfu nitelikli haber-i vâhidi sünneti taşımada ön koşulsuz (arz etmeksizin) kabul etmesi şeklindeki tavrı, rivayeti öncelediğini göstermektedir. Netice olarak eş-Şâfiî kendinden önceki makbûl hadis kriterlerini kanaatimizce daraltmıştır.

İmâm Müslim ile Ebu Dâvud'un makbûl hadis anlayışları eş-Şâfiî'nin görüşleri ile aynıdır. Tirmizî ise hasen hadis kavramı kullanması ve amel karinesinin rivayeti tashih edeceği görüşü ile makbûl hadisin içeriğini genişletmiştir. O, haber-i vâhid merkezli din algısı/sıhhat kriterlerinin yerleşmesiyle fikhî mezhep kitaplarındaki bazı ma'mulun bih rivayetlerin sakîm/zayıf sayılmasından hareketle makbûl hadisin içeriğini teorik olarak genişletmeye çalışmıştır. Benzer tavır Hattâbî'de de görülmektedir. Böylece Tirmizî ile Hattâbî hasen kavramıyla birlikte makbul hadisin içeriğini genişletmişlerdir.

Mutakaddimûn dönemi müellifleri ise hasen hadisten bahsetmemişlerdir. er-Râmehurmuzî ile Hâtib, Kelâmcılar ve ehl-i rey taraftarlarının ehl-i hadise yönelttikleri ağır tenkitlere bağlı olarak savunma karakterli tepkisel ifadelerle eserlerini oluşturmuş kabul kriterlerinde eş-Şâfiî'yi takip etmişlerdir. Hâtib el-Bağdâdî, haber-i vâhidin tercihi ve anlaşılması konusunda usûl-i fıkıhçılar ve kelâmcılardan etkilenerek bazı kriterlerden bahsetmiştir. Bu dönemin diğer müellifi Hâkim ise kelâmcıların etkisiyle rivayetin sıhhatı için sahebe dışındaki ravilerin her tabakada en az iki kişiden oluşmasını şart koşmuştur. Hâkim'in diğer görüşleri ise eş-Şâfiî ile aynıdır. Kanaatimize göre mütekaddimun dönemi muhaddisleri ehl-i rey ile kelâmcıların tenkitlerinden menfî şekilde etkilenmiş bu sebeple olsa gerek hasen kavramına yüz çevirerek, savunmacı bir tavrıla eş-Şâfiî'nin makbûl anlayışına irca etmişlerdir.

Müteahhirûn dönemine geçişi sağlayan Kâdî İyâz kendisinden iki asır öncesi üretilen hasen kavramına dönüş yaparak hadisleri üçlü grupta tasnif etmiştir. Hasen kavramını tekrar gündeme taşımış, mensubu olduğu Mâlikî mezhebinin tesiriyle olsa gerek amel karinesi ile amel-i ehli medine ilişkisine işaret etmiştir. İbn Salâh ise eş-Şâfiî'den beri süre gelen rivayet merkezli makbûl kriterlerini Tirmizî, Hattâbî ve Kâdî İyâz'ın dillendirdiği hasen kavramıyla bütünleştirmiştir. O kabul kriterlerinde, yedinci asırdan önce tedvin edilmiş hadis çalışmalarını yegâne ölçü olarak belirlemiş, rivayetin onaylamadığı uygulamaları ise ret etmiştir. “Tashihte yalnızca, kendisinden önce tedvin edilmiş muteber çalışmaların baz alınması, amel karinesinin zayıf hadisi tashih etmeyeceği” şeklindeki kanaatleri dışarıda tutulduğunda, etkisinin Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1914) Tâhir el-Cezâirî (ö.1920) Babanzâde Ahmed Naim'e (ö.1934) hatta günümüze kadar sürdüğü görülmektedir.

Makalemiz çerçevesinde bakıldığında Kırbaçoğlu'nun “Hadis usûlü ile ilgili literatür günümüzden geriye doğru tarandığında Şâfiî'nin *Risâle*'deki düşüncelerinin literatür ve zihniyet olarak İslâm düşüncesinin Sünnet ve Hadis'e olan yaklaşımlarını etkilediği görülür” şeklindeki kanaatinin her dönemde olmasa da genel olarak etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak; makbûl hadis kriterlerinin zaman içerisinde değiştiği görülmektedir. Sahâbeden itibaren sünnetin taşıyıcı unsurları “rivayet ve uygulama” ikinci asra kadar makbûl hadis kriteri olarak kalmış, eş-Şâfiî ise tercihini rivayetten yana koyarak makbûl hadis kriterlerini daraltmıştır. Eş-Şâfiî'nin kriterlerini Tirmizî ve Hattâbî hasen kavramıyla azda olsa genişletmeye çalışmış bazı rivayetler amel karinesi ile makbûl sayılmıştır. Mutakkadimûn usûl eserleri ise eş-Şâfiî'nin makbûl hadis anlayışına göre şekillenmiştir. Mutaahhirûn döneminde yer alan Kâdî İyâz amel olgusuna atıfta bulunmuş makbûl hadis bağlamında ancak Tirmizî, Hattâbî çizgisine kadar ilerleyebilmiştir. İbn Salâh ise makbûl kriterlerini eş-Şâfiî'nin gölgesinde oluşturmuş rivayet merkezli tashih işlemini dâhi caiz görmemiştir. İbn Salâh'ın rivayetlerin tashihi işlemini durdurmasına (Nevevî ve pek çok kimse tarafından) itirazlar yükselmiş makbûl hadise dâir diğer meselelerde ise İbn Salâh adetâ kopyalanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Aba, V. (2013a). *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usulü Anlayışı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Aba, V. (2013b). Mütেকaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyeseşi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 233-249.
- Acar, Y. (2014). Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, (37), 41-69.
- Aktepe, İ. E. (2018). *Şafîi Ve Öncesinde Sünnet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akyüz, H. (2020). *Kavram Atlası Hadis I*. Gazi Kitabevi.
- Alkan, A. (2016). *Hicri İlk İki Asır Fıkıh Eserlerinin Hadis Usûlü Terimlerinin Oluşumundaki Rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağcı, H. M. (2003). Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu. *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu 2001*, 541-576.
- Beyhakî, E. B. A. b el-H. b A. (1970). *Menâkibu's-Şâfi'î*. ; (C. 1-2). Kahire : Dârü't-Türes.
- Bilen, M. (1999). Sahih Hadisin Tanımı Üzerine. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 247-260.
- Çelik, A. (2017). *Hadis Usûlü İlminin Doğuşu Ve Gelişimi Hicrî İlk III Asır*. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çiftci, M. E. (2019). *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Dinçoğlu, M. (2008). *Ebû Dâvud'un Sünen Adlı Eseri, Kaynakları Ve Tasnif Metodu*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'aş es-Sicistânî. (t.y.). *Risâletu Ebî Dâvûd 'ilâ 'ehli Mekke*. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye.
- Ebû 'Avâne, E. 'Avâne Y. b. İ. en-Nîsâbü'rî. (1998). *Müsnedu Ebî Avane*. ; (C. 1-4). Beyrut : Dârü'l-Ma'rife.
- el-Ezherî, E. M. M. b. A. b. el-Herevî. (2001). *Tehzîbu'l-Luğa* (C. 1-8). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- el-Kâdî 'İyâd, E.-F. 'İyâd b. M. el-Yahsubî. (1982). *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*. ; (C. 1-8). Rabat : Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuunü'l-İslâmiyye.

- el-Kâdî 'İyâd, E.-F. 'İyâd b. M. el-Yahsubî. (1998). *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idî'l-Muslim* (C. 1-8).
- el-Kâdî 'İyâd, E.-F. 'İyâd b. M. el-Yahsubî. (t.y.). *El-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. Kahire : Dârü't-Türâs.
- er-Râmehurmuzî, E. M. el-H. b. 'Abdurrahmân b. H. el-Fârisî. (1971). *El-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*. Beyrut : Dârü'l-Fîkr.
- Erdoğan, T. (2015). *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih Ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Erul, B. (2004). Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslâm Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri). *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler) 02-06 Ekim 2002*, 95-114.
- Erul, B. (Ed.). (2020). *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (1. bs.). İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- es-Sem'ânî, E.-M. M. b. M. el-Mervezî. (1999). *Kavâtü'u'l-edille fi'l-'Usûl* (C. 1-2). Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şâfiî, el-İ. B. E. A. M. b C. A. b B. ez-Zerkeşi. (1998). *En-Nüket ala Mukaddimeti İbni's-Salâh.* ; (C. 1-3). Riyad : Edvau's-Selef.
- Feyyûmî, E.-'Abbâs A. b. M. b. 'Alî el-H. (ö. 770/1369 civarı). (t.y.). *El-Misbâhu'l-munîr fî garîbi's-Serhi'l-Kebîr.* ; Beyrut : el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Görmez, M. (2000). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (2. bs.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürler, K. (2006). Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırm)a Yöntemi. *Dinî Araştırmalar*, 8(24), 27-58.
- Gürler, K. (2007). İctihat Ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Sened Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-San'ânî'nin İrşâdu'n-Nukkâd İlâ Teyşîri'l-İctihâd'ı Özelinde-. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(3), 58-93.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, E. A. İ.-B. M. (1977). *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs* (2. Baskı.). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. A. b. A. b. S. (1421). *El-Fakîh ve'l-mutefekkih* (2. bs., C. 1-2). Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî.

Hatîb el-Bağdâdî, E. B. A. b. A. b. S. (2006). *El-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Hattâbî, E. S. H. b. M. b. İ. b. el-Hattâb el-Bustî. (1351/ 1932). *Me'âlimu's-Sünen* (C. 1-4). Haleb: el-Matba'atu'l-İlmiyye.

İtr, N. (1981). *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis* (3. bs.). Dimaşk : Dârü'l-Fikr.

İbn Ebî Hâtîm, E. M. A. b. M. b. İ. (1371). *El-Cerh ve't-ta'dîl* (C. 1-9). Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Hacer, E.-F. Ş. A. b. A. b. M. el-Askalânî. (1984). *En-Nüket alâ Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker* (C. 1-2). Medîne: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî.

İbn Haldun, E. Z. V. A. b. M. b. H. (2004). *Mukaddimetü İbn Haldun* (C. 1-3). Dimaşk: Dârü'l-Belhi.

İbn Hişâm, E. M. A. (1955). *Es-Sîretü'n-nebeviyye* (C. 1-2). Kahire : Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî.

İbn Huzeyme, E. B. M. b. İ. b. H. en-Nîsâbü'rî. (1975). *Sahihu İbn Huzeyme*. ; (C. 1-4). Beyrut : el-Mektebü'l-İslâmî.

İbn Kesîr, E.-F. İ. b. 'Omer b. K. ed-Dimeşkî. (1951). *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs* (2. bs.). Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Kuteybe, E. M. 'Abdullâh b. M. b. K. ed-Dîneverî. (1999). *Te'vîlu muhtelifi'l Hadîs* (2. bs.). el-Mektebu'l-İslâmî.

İstemi, F. (2011). *Er-Risâle ve Er-Risâle'de Geçen Hadis İstılahları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Kahraman, H. (2005). Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 89-110.

Kandemir, M. Y. (Çev.). (1981). *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları /Ulûmü'l-Hadis ve mustalahuha*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Karacabey, S. (1990). *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri Ve Önemi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Karaman, H. (1989). *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Karataş, M. (2017). *Hadîs Rivayet Tarihi* (2. bs.). İstanbul: Ensar.

Kırbaçoğlu, M. H. (1997). İmam Şâfiî'nin "Risâle"sinin Hadis İlmindeki Etkileri. *İslâmî Araştırmalar*, 10(1-2-3), 87-99.

Kırbaçoğlu, M. H. (2006). *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Koçyiğit, T. (2007). *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurt, A. (2013). *Sahih-i Müslim Mukaddimesinin Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Liv, C. (2020). *Fıkıhın Kaynaklarına ve Fıkıh Mezheplerine Oryantalist Yaklaşım*. Fecr Yayınları.

Müslim b. Haccâc, E.-H. el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî. (1955). *Sahîh*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye.

Nazlıgül, H. (2012). İmam Şafii'nin Hadis İlmine Katkıları (ss. 129-165). Uluslararası İmam Şafii Sempozyumu (7-9 Mayıs 2010), sunulmuş bildirisi, İstanbul: Kent Işıkları.

Nevevî, E. Z. Y. b Ş. (1985). *Et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti suneni'l-beşîr en-nezîr fî usûli'l-hadis*. ; Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.

Nevevî, E. Z. Y. b Ş. (1987). *İrşâdu tullâbi'l-haka'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik sallallahu 'aleyhi ve sellem*. Medine: Mektebetü'l-İman.

Özafşar, M. E. (2015). *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* (2. bs.). Ankara: Otto.

Özdemir, V. (2013). Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45.

Özsoy, A. (2011). *Hicrî I. Yüzyıl Hadis Tenkîd Kriterleri Ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Özşenel, M. (1999). *Sünnet Ve Hadisi Değerlendirme Ve Anlamada Ehl-i Rey Ehl-i Hadis Yaklaşımları Ve İmam Şeybânî*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Polat, S. (1997). *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Sabbâh, A. İ. (1997/1419). *El-Hadîsü's-Sahîh ve menhecü'l-'ulemâi'l-müslimîn fi't-tashîh* (1. bs.). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Sehâvî, E.-H. Ş. M. b A. b M. (2003). *Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. ; (C. 1-4). Mısır : Mektebetu's-sunne.
- Sehâvî, E.-H. Ş. M. b A. b M. (2008). *Şerhu't-Takrîb ve't-teysîr li ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (2. bs.). Amman : ed-Dâru'l-Eseriyye.
- Suyûtî, E.-F. C. A. b E. B. (t.y.). *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribü'n-Nevevî* (C. 1-2). Riyad : Dâru Taybe.
- Şafîi, E. A. M. b İ. b A. (1940). *Er-Risâle*. ; (C. 1-3). Kahire : Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Şehrezûrî, E. A. T. O. b S. A. b M. İ.-S. (1987). *Stiyânetu Sahîhi Muslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskât ve's-sakat*. Beyrut : Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Şehrezûrî, E. A. T. O. b S. A. b M. İ.-S. (2002). *Mukaddimetu İbnü's-Salâh fi ulumi'l-hadis*. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Tirmizî, E. İ. M. b İ. (2013). *El- 'İlelu's-Sağîr*. Cübeyl: Dâru's-Siddîk.
- Tunç, M. (1997). *İbnu's-Salâh'ın Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Türcan, Z. (Ed.). (2016). *Hadis: El Kitabı*. Grafiker yayınları. Ankara : Grafiker Yayınları.
- Ünal, İ. H. (1989). *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yücel, A. (2003). Makbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yücel, A. (2013). *Hadis Tarihi*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları; 251. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Yücel, A. (2020). *Hadis İstılahlarının Doğuşu Ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır* (3. bs.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Zeynuddîn el-'Irâkî, E.-F. 'Abdirrahîm b. el-H. b. 'Abdurrahmân. (1423). *Şerhu't-Tabîrâ ve't-Tezkira*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

BİRÜNÎ'NİN ESERLERİNDE JEOMORFOLOJİ KAVRAMLARININ ANALİZİ*

Sefanur YILMAZ**, Nazan ÖZÜR***

Öz

Bîrûnî, Orta Çağ'da yaşamış bir bilim insanıdır. Bilim dünyasına birçok alanda katkı sağladığı bilinen Bîrûnî'nin coğrafya alanında da derin bir bilgisinin olduğu bilinmektedir. Bu bilim, insanlığın ortaya çıkışından itibaren gelişme göstermiş zamanla kendi içerisinde alt kollara ayrılmıştır. Bu kollardan biri de jeomorfolojidir. Jeomorfoloji kısaca yer şekillerini inceleyen bilim dalıdır. Bu çalışmada da Bîrûnî'nin eserlerinde jeomorfoloji ile ilgili verdiği bilgiler bir örneklem çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, Bîrûnî'nin jeomorfolojiye ait çalışmaları ve fikirlerini bir örneklem çerçevesinde incelemektir. Jeomorfoloji coğrafya biliminin bir alt dalıdır. Literatüre bakıldığında Bîrûnî'nin coğrafya bilimi ya da alt alanları üzerine yaptığı çalışmalarının ele alındığı araştırma sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu ise yukarıdaki çalışmanın amacını destekler niteliktedir. Çalışmanın yöntemi ise doküman analizidir. Çalışmada Bîrûnî'nin günümüze kadar ulaşan 23 eseri içerisinde beş tanesi analiz edilmiştir. Analiz birimlerinin belirlenmesi aşamasında jeomorfolojiye ait kavramlar listelenmiştir. Belirlenen eserler içerisinde listelenen bu kavramlar taranmıştır. Elde edilen veriler sınıflandırılmış ve frekans tabloları oluşturulmuştur. Yapılan analizler ile deprem, katman, alüvyon, dağ, ova, çöl, ada gibi yerin şekli ile ilgili hangi kavramların üzerinde nasıl durduğu, bunlara kaç kez değindiği ve bu kavramların özel isimlerinin dünya üzerinde kapladığı coğrafi alan sınırları ortaya konulmuştur. Toplanan veriler sonucunda Bîrûnî jeomorfoloji ile ilgili kavramlara sıkça değindiği tespit edilmiştir. Örnek olarak bu beş eserinde ilgili kavramlardan en sık, 155 dağ ismine 501 kez yer vermiştir. Bu dağ kavramları üzerine verdiği en önemli bilgilerden biri Alp-Himalaya dağ kuşağının yapısı ve onun geçtiği yer isimleridir. Ayrıca dış kuvvetlerin oluşturduğu körfez, haliç vb. yerçekillerinin oluşum süreçlerine değinmiştir. Daha birçok yer şekli ile ilgili

* Bu makale Sefanur Yılmaz tarafından 2019 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Bîrûnî'nin Coğrafya Alanındaki Çalışmalarının İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi sefanur-ylmz@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6105-6935

***Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çankırı/Türkiye, nkozur2@hotmail.com ORCID: 0000-0002-6626-3845

Makale Gönderilme Tarihi: 19 Ağustos 2020 Makale Kabul Tarihi: 16 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

coğrafi kavramlara yer veren Bîrûnî Arap yarımadası ve Afrika kıtası içlerindeki çöllerin isimlerinden de bahsetmektedir.

Taranan eserlerde önemli derecede Jeomorfoloji alanı ile ilgili bilgi bulunduğu tespit edilmiştir. Günümüzde coğrafya ve alt alanlarının anlaşılması, üzerinde çalışmalar yapılması için geçmişinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle özellikle jeomorfoloji alanında geriye dönük yapılacak çalışmalarda Bîrûnî'nin eserleri kaynak olarak incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Bîrûnî, Orta Çağ, Coğrafya, Coğrafya tarihi, Jeomorfoloji

ANALYSIS OF GEOMORPHOLOGY CONCEPTS IN BÎRÛNÎ'S WORKS

Sefanur YILMAZ, Nazan ÖZÜR

Abstract

Bîrûnî is a scientist who lived in the Middle Ages. This science has evolved from the emergence of humanity to the lower branches in time. One of these branches is geomorphology. Geomorphology is a science that briefly studies the landforms. In this study, the information given by Bîrûnî in his works on geomorphology was examined within the framework of a sample.

The aim of the study is to examine Bîrûnî's studies and ideas on geomorphology within the framework of a sample. Geomorphology is a sub-branch of geography. When the literature is examined, it is seen that there are very few studies in which Bîrûnî's studies on geography or its sub-fields are discussed. This supports the purpose of the above study. The method of the study is document analysis. In the study, five of the 23 works of Bîrûnî that have survived to the present day were analyzed. The concepts of geomorphology are listed during the determination of the units of analysis. The works were scanned with content analysis and the related concepts were listed. The obtained data are classified and frequency tables are created. With the analyzes, the geographical area boundaries of the concepts such as earthquake, layer, alluvium, mountain, plain, desert, island and how they focus on the shape of the place, how many times they deal with and the specific names of these concepts on the world have been revealed with the analyses. As a result of the collected data, it has been observed that the concepts of Bîrûnî geomorphology and the special names of these concepts on earth are frequently mentioned. For example, these five works included 155 mountain names 501 times. He also mentioned the structure of the

Alpine-Himalayan mountain belt and the place where it passes. It also mentions the names of deserts within the Arabian Peninsula and the African continent.

It has been determined that there is important information about the Geomorphology in the scanned works. For this reason, the works of Bîrûnî should be examined as a source especially in retrospective studies in the field of geomorphology.

Keywords: Bîrûnî, Middle Ages, Geography, Geography history, Geomorphology

Giriş

İnsan, yeryüzünde yaşamaya başladığı andan itibaren coğrafyanın konusu olmuştur. Tarih öncesi dönemlerden beri insanların çoğalması ve yeryüzünde dağılması ile farklı bölgelerde medeniyetler kurulmuştur. İnsanın yeryüzü ile artan şekilde etkileşime girmesi coğrafi bilgisinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu nedenle coğrafya genel olarak insan ve mekânın karşılıklı etkileşiminden doğan bir bilim olarak tanımlanabilir (Özçağlar, 2011: 2). Bu bilimin geçmişten günümüze gelişimini sürdürmesine katkı sağlayan önemli bilim insanları ve olaylar meydana gelmiştir.

Tanımda da değinildiği gibi coğrafya insan ve ortamın karşılıklı ilişkisinden doğan bir bilimdir. Bu bilimin geçmişini öğrenmek araştırıp ortaya çıkarmak ise coğrafyanın bir dalı olan coğrafya tarihinin görevidir (Özür, 2015: 8). Wright, coğrafya tarihinin tanımı için geçmişteki yazılı çizili coğrafi fikirlerin tarihi (Wright, 1926: 484) ifadelerini kullanmıştır. Tümertekin ve Özgüç ise bilim dallarının bunun içinde coğrafyanın da geçmişinin çok önemli olduğunu dile getirmiş, bu bilimin geçmişte oynadığı toplumsal role cevap bulmanın geleceğe ışık tutmak olduğunu dile getirmişlerdir (Tümertekin ve Özgüç, 2014: 1). Bu tanımlara bakarak coğrafyanın geleceğini inşa etmek için geçmişini bilmek gereği doğmuştur. Bu nedenle coğrafya tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan yeni bulguların akademik alanda coğrafya çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Coğrafya geçmişten günümüze gelişme göstermiş bu gün kendi içerisinde alt alanlara ayrılmış bir bilimdir. Ayrılan bu alt alanlardan biri de jeomorfolojidir. Bu çalışmada da Bîrûnî 'nin seçilen eserleri içerisindeki jeomorfolojiye ait bilgiler ele alınacaktır. Bîrûnî üzerine daha önce yapılmış az da olsa coğrafi araştırmalar vardır. Bunlara örnek olarak; Kâhya, E. (2019). Biruni ve Onun Jeodezi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış. *Biruni Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi (BSEBD)*, 3,1-4. Alavi, S. M. Z. (1976). Al-Biruni's Contribution to Physical Geography. *Indian Journal of History of Science*, 10(2): 230-234. Kışh, G. (1978). *A Source Book in*

Geography. London: Harvard Universty Press. Sen, S.N. (1975). Al-Bîrûnî On The Determination Of Latitudes And Longitudes In India. *IJHS*, 10 (2): 185-97 çalışmaları verilebilir. Bu verilen çalışmalar içerisinde özellikle jeodezi çalışmaları, yeryüzü üzerinde yaptığı enlem-boylam ölçüm hesaplamaları ön plandadır. Ayrıca Bîrûnî'nin yeryüzü üzerinde kıtalar ve okyanuslar hakkında verdiği bilgiler de değerlendirilmiş onun yaşadığı döneme karşın yeryüzü hakkındaki coğrafi bilgisinin önemi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada da Bîrûnî'nin seçilen beş eseri içerisinde jeomorfoloji ile ilgili kavramlar incelenecektir. Böylece jeomorfoloji alanındaki düşünceleri fikirleri ve seçilen eserler üzerinde bu konulara değinme sıklığı belirlenmeye çalışılmıştır. Öncelikle Ebu Reyhan el-Bîrûnî'nin hayatı incelenmelidir.

Ebu Reyhan el-Bîrûnî (973-148/1051)

Ortaçağ Müslüman bilim adamlarından Ebu Reyhan Muhammed İbn Ahmed el-Bîrûnî¹ 973'de Harizm'in başkenti Kas (Ket) şehrinin köylerinden birinde doğmuştur (Sayılı, 1974a: 2; Togan, 1979: 635). Fakat ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Öğrencisi Ebu'l-Fazl el-Serahsi Bîrûnî'nin ölüm yılını 1048 olarak vermiştir. Bu tarihle 77 yıl yaşamıştır (Aşirov,2005:1; Sezgin, 2008: 25). Fakat Bîrûnî *Kitap el-Saydana* adlı tıp eserinde seksen yaşında olduğunu belirtmiştir (Bîrûnî, 2011b: 39). Bazı araştırmacılar ise verilen bilgiler doğrultusunda 1061 yılında ölmüş olabileceği görüşünü benimsemişlerdir (Tümer, 1992: 41; Yakıt, 2017: 12). Bu şekilde Bîrûnî'nin ölüm tarihi hakkında net bir bilgi verilmemekte fakat seksen yıldan fazla yaşadığı bilinmektedir.

“Bîrûn” kelimesi bazı araştırmacılara göre dış, dışarı anlamına gelmekte, buna göre Bîrûnî “dışarıdan gelen, yabancı, taşralı” anlamında kullanıldığı söylenmiştir (Kamiar, 2009: 1). Bazı araştırmacılara göre de bu kelimenin kullanım amacı hayatının büyük kısmını vatanının dışında geçirmiş olmasından dolayı “dış” anlamı taşımaktadır (Duman, 2002: 33). Bîrûnî'nin ailesi, soyu hakkında da bir bilgi bulunamamıştır. Kendisi de bu konuda eserlerinde babasını, dedesini tanımadığını belirtmiştir (Meçin, 2014: 5).

Bîrûnî küçük yaşlarında Harzemşahlar sarayına alınmıştır. Burada matematikçi ve astronom Ebu Nasr İbn Irak ile Abdüssamed b. Abdüssamed el-Hâkimi gibi önemli hocalardan ders almış, eğitim hayatının temellerini sağlam atmıştır. Bîrûnî bu aldığı eğitimin yanında kendi kendisini de geliştirmiştir. Genç yaşlarında gözlem ve ölçümler yapmıştır (Tümer, 1992: 206-207).

¹ Çalışmanın buradan sonrasında sadece Bîrûnî kullanılacaktır.

Bîrûnî yirmili yaşlarının başında iken Harezmsahlar ve Memunoğulları arasında çıkan karışıklıklar nedeni ile çalışmalarına ara verip Harezmi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumu *Tahdidü Nihayatil Emakin* adlı eserinde anlatmıştır. “Bu günleri, Harezmi’nin büyükleri beyninde vuku’â gelen karışıklık takip etti ki bu meşguliyetimi terk edip saklanmaya, sonra aman talep ederek vatanımdan ayrılmaya beni mecbur etti” (Bîrûnî, 2013: 60). Harezmi’den 995’te ayrıldıktan sonra yeni bir yurt aramak için ilk olarak Tahran’daki Rey kasabasında bulunan Büveyhiler’e sığınmıştır. Daha sonra 1009 yılına kadar Cürcan’da Ziyariler Devleti’nin Kâbus b. Vaşmgir hizmetine girmiştir. Bu hükümdara ilk büyük kitabı olarak bilinen *al-Asar al-Bakiya’an al-kurun al-haliya* adlı eserini ithaf etmiştir (Sayılı, 1974a: 7; Togan, 1979: 637). 1009 senesinde Memunoğulları hükümdarı Ebul-Hasan Ali b. Memun’un daveti üzerine Bîrûnî tekrar Harezmi’ye dönmüş ve Memunoğulları (995-1017) himayesine girmiştir. Bîrûnî Memun’un sarayında Ebu Sehl İsa el-Mesihi, İbn-i Sina gibi dönemin önemli bilim insanları ile bilimsel tartışmalar yapma fırsatı bulmuştur (Duman, 2010: 21-22). 1017 yılında Gazneli Mahmud’un Harezmi’yi fethetmesi üzerine Memunoğulları sarayındaki Bîrûnî ve diğer bilim insanları da Gazne’ye götürülmüştür (Togan, 1979: 637; Tümer, 1992: 207-208). Bu dönemden sonra Bîrûnî ömrünün sonuna kadar Gazneli Devleti himayesinde yaşamış ve çalışmalarını burada sürdürmüştür.

Bîrûnî çok yönlü bir bilim insanıdır. Birçok bilim dalıyla ilgilenmiş, eserler vermiştir. Eserlerinde 30’a yakın bilim alanı hakkında bilgi verdiği bilinmektedir (Günay, 2013: 90; Meçin, 2014: 9). Bunlar arasında; astronomi, astroloji, geometri, fizik, kimya, tıp, eczacılık, tarih, kronoloji, coğrafya, filoloji, etnoloji, jeoloji, jeodezi, mineraloji, botanik, dinler tarihi, edebiyat gibi alanlar ve bilim dalları vardır (Sayılı, 1974b: 67; Yakıt, 2017: 13; Saliba, 2019: 1). Bîrûnî oldukça fazla bilim alanı ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

Bîrûnî akademik olarak dil öğrenimine de önem vermiştir. Döneminde Antik Yunan eserlerinin Arapça ve Farsça çevirilerine güvenmediğini belirtmiştir. Bu nedenle çalışmalarının daha güvenilir olması için farklı diller öğrenme yoluna gitmiştir. Bîrûnî Harezmi’de konuşulan yerel Türkçe dillerinden biri olduğu tahmin edilen anadili (Sayılı, 1974a: 5) ile birlikte Arapça, Farsça, Harezmi, Türkçe, Soğdca, Grekçe, İbranice, Süryanice, Sanskritçe, dillerini bilmektedir (Whitaker, 2011: 264-265; Günay, 2013: 90; Lim ve Sechepples, 2017: 17). Bîrûnî’nin çalıştığı alanlar göz önüne alındığında akademik açıdan çok yönlü bir bilim adamı olduğu anlaşılmaktadır. Birçok bilim alanında önemli eserler vermiştir. Bu eserlerinden önemli görülen ve günümüze kadar gelenler içerisinde coğrafya ile ilgili konuları barındıranlar da bulunmaktadır. Bîrûnî’nin eserlerinin sayısı kesin olarak bilinmese de

bazı kaynaklarda 180 eserinden bahsedilirken (Starr, 2019: 54) bazı kaynaklarda ise 148 eserinin olduğu belirtilmiştir (Bîrûnî, 2013: VIII). Bîrûnî hakkında batıda ilk kez çalışmalar yapan C. Eduard Sachau *El-Asarül Bakiye* adlı eserin tercümesinin sonuna çeşitli kaynaklardan toplayarak 126 eser adı listelemiştir (Bîrûnî, 1879). Eserlerinden 15'inin coğrafya ile ilgilidir (Whitaker, 2011: 278).

Verilen bilgilerden yola çıkarak Bîrûnî'nin döneminde ve sonrasında yaptığı çalışmalar ile önemli bir bilim insanı olduğu anlaşılmaktadır. Eserleri incelendiğinde diğer bilim alanlarının yanında coğrafya alanına da hâkim olduğu görülmektedir. Bu konu hakkında Bîrûnî, İslam devrinde bilhassa coğrafya ilminin eski Yunanlılar devrine kıyas kabul edilmeyecek derecede geliştiğini söylemiştir. Bizzat kendisinin de Batlamyus'un çalışmalarını birçok noktada geride bıraktığını ifade etmiştir (Togan, 1979: 640). Bu nedenle Bîrûnî'nin eserlerinde coğrafya ve özellikle alt dallarına ilişkin bilgiler aranmalıdır.

Araştırmanın Amacı

Farklı bilim dallarındaki araştırmacılar tarafından Bîrûnî'nin eserlerinde coğrafya ve alt alanlarına ait bilgiler verildiği belirtilmiştir. Fakat bunun ne mahiyette olduğu tam olarak ortaya konulmamıştır. Bu çalışma ile Bîrûnî'nin Türkçe'ye çevrilmiş beş eseri taranmıştır. Taranan bu eserlerde coğrafyanın bir dalı olan jeomorfoloji kavramları ele alınmıştır.

Jeomorfoloji yer şekillerini inceleyen coğrafyanın alt dalıdır (Erinç, 2015: 1). Eserlerde bu tanıma uyan jeomorfoloji ile ilgili kavramlar ve frekansları bir örneklem çerçevesinde taranmıştır. Ortaya çıkacak bulgular özellikle jeomorfolojinin tarihi gelişim sürecini anlamak açısından önemlidir. Çalışma “Bîrûnî eserlerinde hangi jeomorfoloji kavramlarını ne sıklıkla kullanmıştır?” problem durumu üzerine kurulmuştur. Bu problem sorusu çerçevesinde eserleri taranmış ve cevap aranmıştır. Çıkan sonuçlar bulgular kısmında tablo ve grafikler yardımı ile aktarılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinin alt desenlerinden durum çalışması kapsamında oluşturulmuştur. Durum çalışması “güncel bir olguyu gerçek bir yaşam çerçevesi içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir” (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 289). Bu nedenle öncelikle konu ile ilgili bibliyografik tarama yapılmıştır. Bu tarama ile Bîrûnî'nin coğrafya alanı ile ilgili eser yazmasında etkili olabilecek birey, ortam, olay gibi etkenler incelenmiştir.

Verilerin toplanması aşamasında doküman analizinden yararlanılmıştır. Patton'a (Patton, 2014: 4) göre "Nitel veri toplama şekillerinden biri olan doküman analizi için program kayıtları, yazışmalar, günlükler, açık uçlu anketlere verilen cevaplar ve kitaplar gibi çeşitli metinler incelenir". Bu analiz sırasında aşamalara göre önce dokümanlar belirlenmiştir. Taranan metinler Bîrûnî'nin Türkçeye çevrilmiş beş eseridir. Bunlar; *El-Asar el-Bakiye* (1001), *Tahdidü Nihayatil Emakin* (1025), *Tahkiku Ma Li'l Hind* (1030), *El-Cemahir fi Ma'rifeti'l Cevahir* (1041-1048) ve *Kitabü's Saydana Fi't-Tıb*(1050)'dir.

Analiz birimlerinin belirlenmesi aşamasında modern coğrafya içerisinde jeomorfolojiye ait kavramlar listelenmiş, bu kavramların kendisi ya da eş anlamları taranmıştır. Kavramlar oluşturulurken coğrafyaya giriş ders kitaplarından yararlanılmıştır. Bu kitaplar; Baydil (2002), Doğanay ve Doğanay (2014), Dönmez (1976), Elibüyük (1995), Gümüşçü (2013), Holt-Jensen (2017), Özçağlar (2011), Şahin (2003), Tümertekin (2011), Tümertekin ve Özgüç (2014), şeklinde sıralanabilir.

Son olarak elde edilen verilerin analiz kısmına geçilmiştir. Elde edilen veriler için Excel programı kullanılmıştır. Bu programın kullanılmasının nedeni tablo şeklinde verileri işlemesi ve işlenen verilerin birçok yönden (değerlerin toplanması, tablo ve grafiklere aktarılması, istenilen yönde sıralanması vb.) hızlı bir şekilde analizini yapması kolaylık sağlamaktadır. Bu aşamada içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi elde edilen verileri okuyucunun daha kolay anlaması açısından açıklama, inceleme, yorumlama sürecinde etkili bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Taramalar sonucunda listelenen kavram sayıları ve frekans dağılımları yorumlanmıştır. Bu analiz sırasında önce metinler içerisinde konu ile ilgili kavramlar ve kodlamalar yapılmıştır. Bu kodlama sırasında daha önce listelenen analiz birimlerinden yararlanılmıştır. Ortaya çıkan veriler, bulgular kısmında tablo ve grafiklere aktarılmıştır. Eserlerde geçen jeomorfoloji ile ilgili kavram ve frekanslar, verilerin aktarıldığı bu tablo ve grafikler üzerinden yorumlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Metinler İçerisinde Taranan Kavramlar

ALAN	KAVRAMLAR
JEOMORFOLOJİ	Alüvyon, Aşındırma, Çökelme, Deprem, Erozyon, Kara(Kıta), Katman, Taşıma, Tektonik Hareketler, Yerin Şekillenmesi (Ada, Boğaz, Burun, Çöl, Dağ, Haliç, Kıyı, Koy, Körfez, Kuyu, Mağara, Ova, Plato, Lav [Sıcak taşlar], Tepe, Vadi, Yanardağ, Yayla, Yükselip-Alçalma [Epirojenez], Kıvrılma-Kırılma [Orojenez]).

Bulgular ve Değerlendirme

Sayılı'ya (Sayılı, 1974a: 8) göre Bîrûnî'nin eserlerinin sayfa sayısı tahmini 13.000'dir. Bu çalışma kapsamında beş eseri taranmıştır. Taranan eserlerin sayfa sayıları 1720'dir. Taranan bu eserler içerisindeki jeomorfoloji ile ilgili kavramlar listelenmiştir. Ortaya çıkan hem ilgili kavram frekansları hem de jeomorfoloji konusuna ait bilgiler ciddi anlamda fazladır. Bu da Bîrûnî'nin bu alandaki bilgi birikimini ve ilgisini göstermesi bakımından önemlidir.

Bîrûnî'nin taranan eserlerinden ilki *Tahdidü Nihayatil Emakin*²'dir. Eser genel olarak matematik coğrafya ile ilgilidir. Bu eserin giriş kısmında fiziki coğrafya konularına değinilmiştir. Dünyanın oluşum sürecinden, kara ve denizlerin dağılışı, yeryüzündeki kıtaların hareket etmesinden bahsetmiştir. Eserin asıl bölümünde ise jeodezi çalışmaları verilmiştir (Bîrûnî, 2013). Taranan ikinci eser *Tahkiku Ma Li'l Hind*³'dir. Hindistan üzerine yazılmış bir eserdir. Bîrûnî Hindistan'ın fiziki, beşeri özelliklerini ayrıntıları ile vermiştir. Eser coğrafi bilgi açısından da zengindir (Bîrûnî, 2015). Üçüncü eser *El-asar el-bakiye 'ani'l kuruni'l-haliye*'dir. Eser eski toplumların kullandığı takvimler, gün, ay, yıl isimleri verilmiştir. Eserde fiziki beşeri birçok coğrafi bilgiye rastlanmıştır (Bîrûnî, 2011a). Dördüncü taranan eser *El-Cemahir Fi Ma'rifeti'l-Cevahir*⁴'dir. Eserde kıymetli cevherler, metaller ve alایشın sonucu elde edilen maddeler verilmiştir (Bîrûnî, 2017). Taranan son eser *Kitabü's-Saydana Fi't-Tıb*'dir. Eser genel olarak eczacılık ile ilgilidir. Eserde şifalı-şifasız bitkilerin hangi hastalıklara iyi geldiği açıklanmıştır. Bu bitkiler hakkında bilgi verirken onların nerede yetiştiğini, farklı dillerdeki adlarını vermiştir (Bîrûnî, 2011b). Bu bilgiler coğrafi açıdan önemlidir (Tablo 2).

Tablo 2. Taranan Eserler İle İlgili Temel Veriler

Eserler	Sayfa	Kelime
1. Tahdidü Nihayati'l-Emakin	196	49 740
2. Takiku Ma li'l-Hind	455	169 142
3. El-Asar el-Bakiye	356	100 944
4. El-Cemahir fi Ma'rifeti'l-Cevahir	357	67 200
5. Kitabü's-Saydana Fi't-Tıb	356	97 900
TOPLAM	1720	484 926

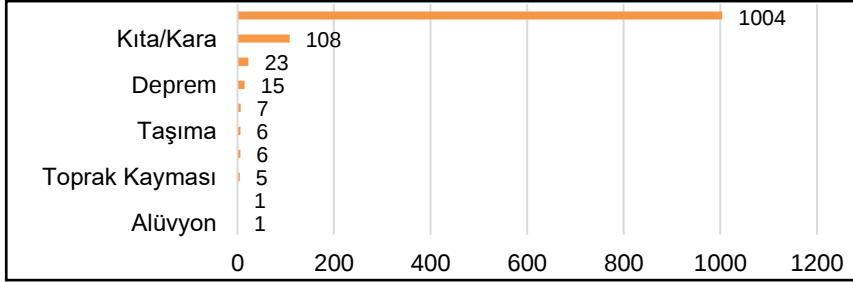
Eserlerdeki taramalar sonucunda Jeomorfoloji kavramlarının toplam frekansı 1176'dır. Listelenen ilgili alandaki terimler ve eserlerde geçme şekline bakıldığında Bîrûnî'nin yeryüzünün oluşum süreçleri ile ilgili bilgisinin olduğu görülmektedir. Kavramlar içerisinde yerin şekillenmesine dair olanlar en sık geçenlerdir. Bunun yanında yeryüzünün oluşumunda etkili

² Buradan sonra eser için *Tahdid* adı kullanılacaktır.

³ Buradan sonra eser için *Hind* adı kullanılacaktır.

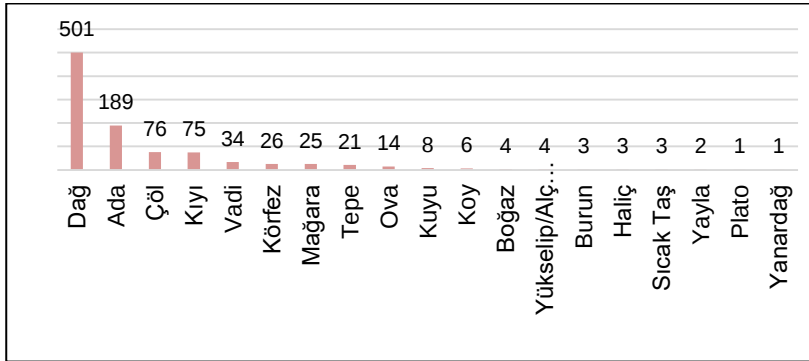
⁴ Buradan sonra eser için *El-Cevahir* adı kullanılacaktır.

olan iç ve dış kuvvetlere ilişkin kavramlara da rastlanmaktadır. Bu yer oluşumuna dair kavramlar arasında aşınım ve çökelim gibi uzun süreçler sonucu meydana gelen oluşum isimlerini de grafiklerde görmek mümkündür (Grafik 1).



Grafik 1. Eserlerdeki Jeomorfoloji Kavramlarının Frekans Dağılımı

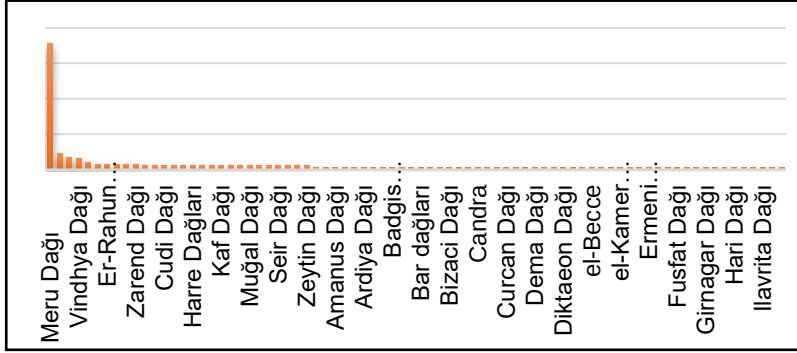
Jeomorfoloji içerisindeki kavramlara daha ayrıntılı bakıldığında yerin şekillenmesi ile ilgili kavramların fazlalığı göze çarpmaktadır. Bu kavram içerisinde 19 farklı alt kavram geçmektedir. Bunlar dağ, vadi, ova, ada gibi kavramlardır. Taranan bu kavramların özel isimleri de listelenmiştir. Örneğin dağ ve dağ isimleri en sık geçendir. Özellikle *Hind* kitabında geçen Hintliler'in kutsal dağları da bu çeşitliliği etkilemiştir (Grafik 2).



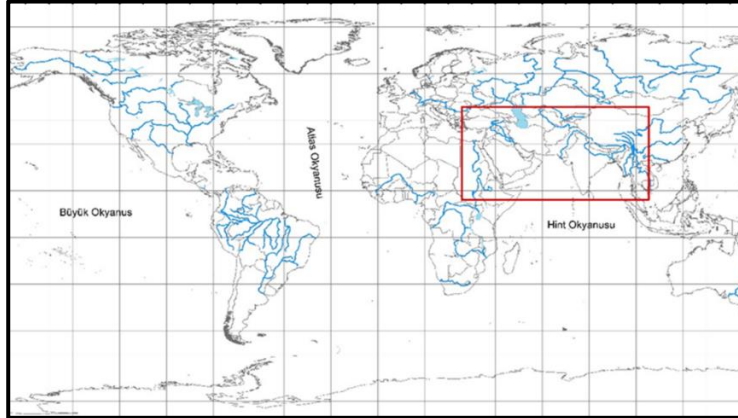
Grafik 2. Eserlerdeki Yerin Şekillenmesi Kavramlarının Frekans Dağılımı

Bîrûnî'nin eserlerinde taranan dağ kavramı ve 155 dağ adının toplam frekansı 501'dir. *Hind* eserinde sıklıkla geçen Meru Dağı bu frekansın artmasını sağlamıştır. Bîrûnî dağ isimlerine çeşitli konular kapsamında değinmiştir. Özellikle bir yerden bahsederken ya da bir bitkinin yetiştiği yeri anlatırken sıklıkla dağ isimlerini kullanmıştır. Ayrıca farklı bölgelerde dağların uzanış şekillerinden dolayı oluşan yağış biçimlerinden de bahsetmektedir. Bu şekilde dağ isimleri ve dağ kavramına sıklıkla değinmiştir. Verilen bu dağ isimleri genel olarak Hindistan, İran ve Hazar

Denizi çevresindeki bölgeleri kapsamaktadır. Bunun yanında bir kez Toroslar'dan bahsettiği görülmüştür (Harita 1), (Grafik 3).

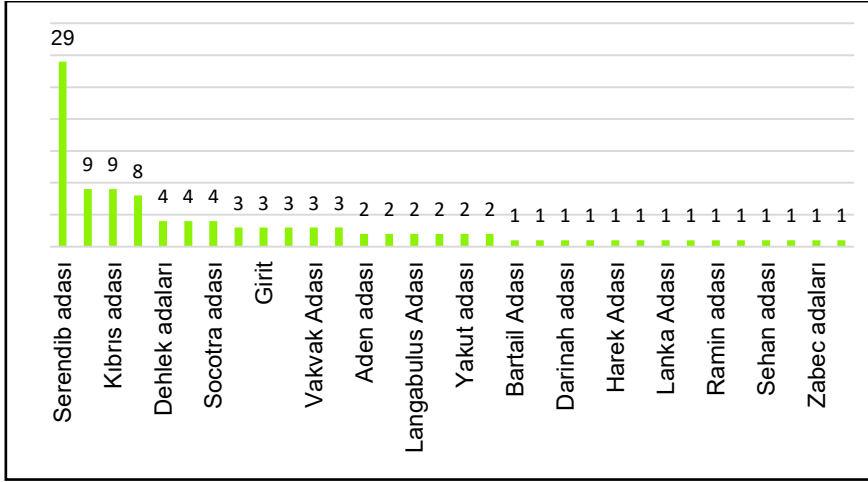


Grafik 3. Eserlerde Geçen Dağ İsimlerinin Frekans Dağılımı



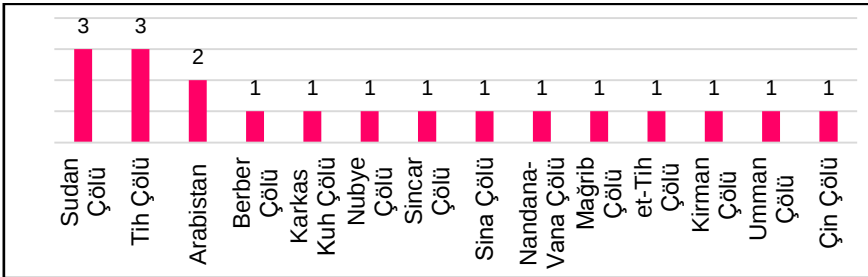
Harita 1. Bîrûnî'nin Eserlerinde Geçen Dağların Genel Olarak Dağılışı

Taranan eserlerde 189 kez ada kavramı ve farklı ada isimleri listelenmiştir. Bu frekans içerisinde 32 farklı ada ismi geçmektedir. Özellikle Hint Okyanusu'ndaki adalardan bahsetmektedir. En sık geçen ada Serendib adasıdır. Bîrûnî bu adadaki toplum, yetişen bitki, çıkarılan madenler hakkında bilgi vermektedir. Bu adadan bahsederken isminin nereden geldiğine de vurgu yapmıştır. *El-Cevahir* eserinde “*Dip*” her ada için kullanılan genel bir terimdir. Manasının çok sayıda ada, adalar topluluğu olabileceği sanılmaktadır. Serendib, sayısı binlerce olduğu düşünülen Maldivler'in (El-Dibcât) anası gibidir” (Bîrûnî, 2017: 57). Bunun yanında Akdeniz'deki Kıbrıs Adası da eserlerinde sıklıkla geçmiştir. Bu adalarda yaşayan toplumlar, yetişen bitkiler ve çıkarılan madenler hakkında bilgi verirken ada isimlerine değinmiştir (Grafik 4).

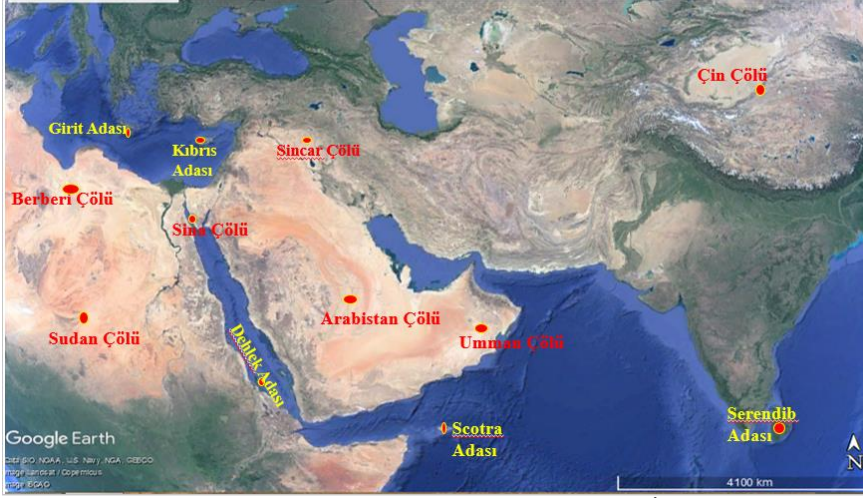


Grafik 4. Eserlerde Geçen Ada İsimlerinin Frekans Dağılımı

Bîrûnî yeryüzünün oluşumunu anlatırken çöllere de değinmiştir. Paleozoik dönemin başlarında deniz istilasına uğrayan (Büyükcoşkun, 1991: 250) Arabistan Çölü'nün bugünkü şeklini alma sürecinden bahsederken bu çölün eskiden deniz olduğunu zamanla kum, çakıl gibi unsurlar ile dolarak şimdiki şeklini aldığını açıklamıştır. Ayrıca bazı yerlerin konumunu açıklarken de çöl isimlerinden yararlandığı görülmektedir. Bu şekilde Bîrûnî 76 kez çöl kavramına değinmiştir. Taranan eserlerde 14 farklı çöl isminin adı da kaydedilmiştir (Grafik 5). Burada geçen çöl isimleri genel olarak Asya ve Afrika kıtasında bulunmaktadır (Harita 2).

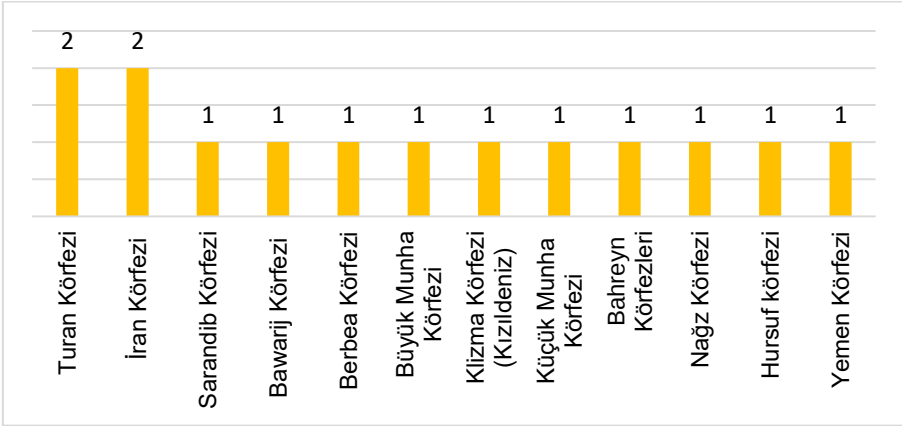


Grafik 5. Eserlerde Geçen Çöl İsimlerinin Frekans Dağılımı

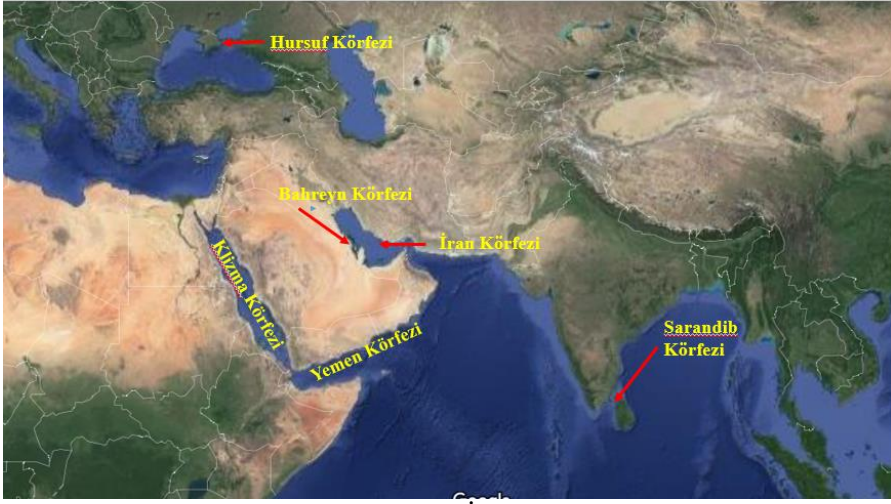


Harita 2. Eserlerde Geçen Bazı Ada ve Çöl İsimleri

Taranan eserlerde geçen diğer bir kavram körfezdır. Bîrûnî özellikle Hindistan'ın yer şeklini, okyanusa olan sınırını anlatırken körfezlere de değinmiştir. Sahil boyunca uzanan yerleşim yerlerinden bahsederken Hindistan kıyılarındaki körfez isimlerini de vermiştir. Taranan eserlerde 12 farklı körfez adı geçmiştir. Bu isimlerin çoğu Hint okyanusu çevresinde yer almaktadır (Grafik 6), (Harita 3).



Grafik 6. Eserlerde Geçen Körfez İsimlerinin Frekans Dağılımı



Harita 3. Eserlerde Geçen Bazı Körfez İsimlerinin Günümüzdeki Konumları

Taramalar sonucunda Bîrûnî'nin eserlerinde coğrafyanın neredeyse her alt alanında bilgi verdiği görülmüştür. Yukarıdaki verilen kavram frekanslarına ek olarak jeomorfoloji alanında önemli bilgiler eserlerinde geçmektedir. İncelenen eserlerde jeomorfoloji kavramları geneli kapsar şekilde çeşitlilik içermektedir. Yeryüzü şekillerinin oluşumlarını açıklarken bunların nedenlerini ve sonuçlarını günümüz bilimine uygun şekilde açıklaması bu konudaki uzmanlığını göstermektedir. Bîrûnî eserlerinde jeomorfoloji bilimi kapsamında önemli bilgiler vermiştir.

Kıtaların Kayması: Bu konu ile ilgili 20. Yüzyılın başlarında Alfred Wegener kıtaların kayma teorisini ortaya atmıştır. Bu teori ile yeryüzündeki kara parçalarının yoğun bir alt tabakanın üzerinde zamanla birbirinden ayrıldığı ve bugünkü şeklini aldığını belirtmiştir (Chander, 1999: 28; Hellman, 2001: 159). Buna karşılık Bîrûnî *Tahdid* eserinin giriş kısmında yeryüzü oluşumundan bahsederken "...yuvarlak olan arzın bir parçası ile yerinden kaydırılmış olması da mümkündür. Şu suretle ki yerinden oynamış parça ile yerinde kalan parça arasında boşluklar hâsıl olup, arzı ihata eden suyun bir kısmı o boşluklara dolmuş olabilir" (Bîrûnî, 2013: 21). Kıtaların kayma teorisinin öne sürüldüğü tarihten neredeyse 10 asır önce Bîrûnî bu konu hakkındaki düşüncelerini açıkça belirtmiştir.

Jeoloji ile ilgili çalışmaları: Jeomorfoloji, konusu itibariyle coğrafya ve jeoloji bilimlerinin girişim alanını kapsar (Erinç, 2015: 3). Jeoloji yerin içyapısının incelenmesi ile ilgili bir bilimdir (Ocakoglu, 2014: 4). Bîrûnî bu yeryüzü olayları ile ilgili konularda eserlerinde bilgiler vermiştir. *Hind* eserinde Hindistan ovasının oluşumunu anlatmıştır. Bu ovanın eskiden denizle kaplı olup akarsular tarafından getirilen alüvyonlar ile doldurularak

ova halini aldığını açıklamıştır (Bîrûnî, 2015: 132). Burada verdiği bilgi günümüz sedimantoloji ile ilgilidir. Sedimantoloji çökel bilimidir. Kavram ilk kez 1930 yıllarında Wadell tarafından ortaya atılmıştır (Kerey ve Erkal, 2014: 1). Bîrûnî bu bilim kapsamına giren konuda orijinal görüşler belirtmiştir (Sayılı, 1974a: 18). Bu konuda Arabistan çölünü örnek vererek bu yer için;

Burası evvelce deniz olup sonradan dolmuştur. Bunun alametleri bugün bile meydandadır. Havuz yahud kuyular kazıldığında burası toprak kum ve çakıl taşlarından ibaret tabakalar gösteriyor. Sonra bu tabakalarda çömlek cam ve kemik parçaları o kadar çoklukla bulunuyor ki bunları oraya birisi mahsus defnetmiş olduğuna hamletmek imkânsızdır (Bîrûnî, 2013: 14) ifadesini kullanmıştır.

Jeoloji bilimi 19. ve 20 yüzyılda ayrı bir bilim alanı olarak kendini göstermiştir. Buna karşılık ilk çağlardan beri bilinmektedir (Cailleux, 1992: 18). İnsan eski çağlardan itibaren yaşadığı yeri anlamlandırmaya çalışmıştır. Bunu yeri gözlemleyerek yapmaktadır. Bîrûnî'nin de verdiği bilgiler doğrultusunda dönemine göre iyi bir gözlemci olduğu görülmektedir. Uzun süreçler boyunca yerin oluşumunda meydana gelen değişiklikleri yorumlamıştır.

Amerika kıtasının varlığı: Orta Çağ'da daha keşifler başlamamışken yeryüzünde kara ve denizlerin dağılışı Batlamyus gibi bazı bilim adamlarının yaptığı haritalar kadarıyla bilinmektedir. Bu haritalarda bilinen karalar Asya, Avrupa ve Afrika'dan ibaret sayılmıştır. Müslüman bazı bilginler ise elde ettikleri bilgiler üzerinden daha gerçekçi kartografik çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri olan Bîrûnî bu kıtalar dışında farklı karaların olabileceğini de belirtmiştir. Bu düşüncesi ile hem doğuda Japonya'nın da üzerinde bulunduğu adalardan hem de Batıda okyanusun ötesindeki adalardan bahsettiği bilinmektedir (Bayraktar, 1992: 111; Ahmad, 2009: 174-175; Sezgin, 2013: 23). Bu konuda *Hind* adlı eserinde “Yeryüzü hem doğu hem de batı tarafından muhit denilen büyük bir deniz ile kuşatılmıştır. Yunanlılar ülkelerinin batısında yer alan bu denize okyanus derler. Bu deniz yaşanabilir dünyayı hem doğu hem de batısında yer alan kıtalar ve adalardan ayırır” ifadelerini kullanmıştır (Bîrûnî, 2015: 131). Bîrûnî'nin bu ifadeleri ve bu konuda yukarıda da atıf yapılan bazı yazarlara göre onun döneminde bilinen yeryüzünden farklı olarak batıda üzerinde yaşanılabilir bir kıtanın var olduğunu ilk kez belirttiği bilinmektedir.

Alp-Himalaya dağ kuşağı: Yeryüzü hakkında verdiği bir diğer bilgi de Alp-Himalaya sıradağlarının varlığı üzerinedir. Bîrûnî bu dağ silsilesini dünyanın omurgasına benzetmektedir. Eserinde “ ...doğudan batıya doğru uzanan

yüksek sıradağlar dizisi düşün. Bu dağlar Çin'den başlar, Tibet, Türkistan, Kabil, Bedehşan, Toharistan, Bamyân, Gur, Horasan, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Roma İmparatorluğu ile Frenkistan ve Galiçya sınırları boyunca uzanır" (Bîrûnî, 2015: 132). Bu çizdiği dağ kuşağı günümüzdeki Himalaya silsilesinden başlayarak Güney Avrupa sınırlarına kadar giden Alp dağlarına kadar uzanır. Bu dağ kuşağını dünyanın omurgasına benzetmesi ile yeryüzündeki varlığının önemini belirtmektedir (Harita 4).



Harita 4. Hind Eserinde Bahsedilen Dağ Silsilesinin izlediği Yol

Ümit Burnu: Bîrûnî'nin bir coğrafyacı ya da bir jeomorfolog gözüyle yorumladığı bir başka konuda Atlas ve Hint Okyanuslar arasında Kızıldeniz haricinde başka bir güzergâhın var olması düşüncesidir. Bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır;

Şam Denizinin Muhit Deniziyle birleştiği hizada Muhit denizinde gemi tahtaları bu tahtalar dikişle eklenmişlerdir. Hâlbuki dikilerek yapılmış gemiler, mıknaṭis çok olduğundan ancak Hind denizinde bulunur. Mağrip denizinde bulunmaz. Zira Mağrip denizindeki gemiler, dikişle değil belki çivi ile çivilenerek yapılıyorlar. Bu parçaların orada bulunmaları, bu iki deniz beynindeki ittisalden oraya geldiklerine delildir. Bunların bu ittisalleri Kulzüm Denizi cihetinden (vasıtasıyla) değildir. Binaenaleyh bunlar beyninde berzah var demektir (Bîrûnî, 2013: 84).

Bîrûnî'nin yaşadığı yeryüzü üzerindeki kara ve denizlerin dağılışı ile ilgili önemli bir bilgi birikiminin olduğu açıktır. Verdiği bilgiler dönem şartlarına göre ileri düzeydedir. Bîrûnî'nin yaşadığı Harezm, Gazne ve diğer küçük beyliklerin topraklarının batısına gitmediği bilinmektedir. Buna rağmen yeryüzü ile ilgili bu yorumları dikkat çekicidir. Yerin yapısını, şeklini, karaların konumunu bugünkü gerçeğe yakın bir şekilde açıklamaktadır. Bu orijinal fikirlerin oluşmasında çok fazla eser taraması ve birinci ağızdan elde ettiği bilgilerin büyük katkısı olmuştur. Zira bu konuda kendisi de bir bilgi hakkında kesin emin olmadan konuşamayacağını ve okuduğu yeni bir bilgiyi verirken kaynağı ile birlikte verdiğini eserlerinde birçok kez dile getirmiştir.

Tartışma ve Öneriler

Çalışmada Bîrûnî'nin eserleri üzerine içerik analizi yapılmıştır. Bu analiz sırasında taranan 1720 sayfalık beş eseri içerisinde kodlanan 1176 kavram jeomorfoloji alanına aittir. Bu kavramlar içerisinde yerin şekillenmesi sonucu oluşan her kavram ve özel isim kodlama listesine eklenmiştir. Çalışmaya başlarken doküman analizi sırasında konu üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Bîrûnî hakkında yerli ve yabancı yazarların yaptığı önemli çalışmaların varlığı görülmüştür. Bu çalışmalara kısaca bakılırsa 'Bîrûnî' başlığı altında onun hayatı, eserleri, çalışmaları etnik mensubiyeti gibi konularda genel olarak bilgi veren çalışmaların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda onun her bilim alanında olduğu gibi coğrafya bilimi üzerine yaptığı araştırmalara kısaca değinilmiştir. Bunun yanında Bîrûnî'nin tarihçiliği, edebi kişiliği, dini fikirleri, etnik mensubiyeti, farmakoloji, astronomi çalışmaları üzerine yapılmış birçok araştırma tespit edilmiştir. Ayrıca taranan literatür içerisinde onun coğrafya bilimi ile ilgili düşüncelerinin özel olarak ele alındığı az sayıda çalışmanın olduğu, genellikle coğrafi fikirlerinin diğer konular ile verildiği görülmüştür. Bu çalışmada da diğerleri gibi jeomorfoloji ile ilgili olan coğrafi fikirleri listelenmiştir. Fakat burada farklı olarak içerik analizi yöntemi kullanılmış, ilgili konular üzerine eserlerde kodlama şeklinde veri toplanmıştır. Böylece konu ile ilgili fikirleri eserlerinde hangi oranda ve sıklıkta kullandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. İçerik analizi sırasında 1720 sayfa içerisinde toplam 484.926 kelime taranmıştır. Bunlardan 1176'sı jeomorfoloji alanına aittir. Buna bağlı olarak eserlerdeki toplam kelimelerin % 0,24'ü jeomorfolojiye ait kavramlar içermektedir. Bu orana yüzde olarak bakıldığında az gibi görülebilir. Fakat geçen kavramlar yerin şekillenmesi hakkında dönemine ve teknolojik imkânlar yetersizliğine rağmen önemli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda Bîrûnî'nin yeryüzündeki oluşumlar hakkında var olan bilgisini eserlerine aktardığı, yerin şekillenmesi üzerine bir coğrafyacı bakış açısıyla incelemeler yaptığı görülmektedir. Eserlerinde geçen coğrafi bilgiler coğrafya tarihi açısından önemlidir. Coğrafya biliminde bugün gelinen

noktayı anlamak için arka planını bilmek gereklidir. Burada da coğrafyanın tarihini bilmeye katkı sağlayacak bir araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Bulunan veriler ele alındığında coğrafya bilimi ve içerisindeki alt alanlarına ait bazı konuların günümüzden çok önce incelenmiş olduğu görülmektedir. Coğrafya bilimi insanın mekân ile etkileşiminden doğan bir bilim dalı olarak bilinmektedir. Bu nedenle insanın olduğu ortamda doğrudan ya da dolaylı coğrafya biliminden de söz edilmelidir. Yaşanılan ortamda yer üstünde ve altında nelerin olduğunu bilmek o ortamdan iyi bir şekilde faydalanmayı sağlaması bakımından önemlidir. İnsan faaliyetleri ile bu denli iç içe olan bu bilim dalının günümüzde okullarda geri planda kalması, değersizleştirilmesi ve içerisindeki alt dalların farklı birer bilim dalı şeklinde ayrılması bu denli geniş bir alan ve geçmişi olan coğrafya bilimini ciddi anlamda olumsuz etkilemektedir. Özellikle coğrafyacıların yapacağı çalışmalar ile bu bilimin geçmişteki önemine tekrar kavuşması sağlanmalıdır.

Sonuç

Bîrûnî'nin eserlerindeki coğrafyanın alt dallarından biri olan jeomorfoloji ile ilgili çalışmaları incelenmiştir. İncelenen bu eserlerde taranan jeomorfoloji bilimine ait kavramlar, *Aliivyon, Aşındırma, Çökme, Deprem, Erozyon, Kara(Kıta), Katman, Taşıma, Tektonik Hareketler, Yerin Şekillenmesi (Ada, Boğaz, Burun, Çöl, Dağ, Haliç, Kıyı, Koy, Körfez, Kuyu Mağara, Ova, Plato, Lav [Sıcak taşlar], Tepe, Vadi, Yanardağ, Yayla, Yükselip-Alçalma [Epirojenez]ve Kıvrılma-Kırılma [Orojenez])* şeklindedir.

İncelenen eserlerde elde edilen veriler ve oranlarına bakıldığında: *Tahdid*'de jeomorfoloji üzerine 130 kavram bulunmuştur ve bunlar toplam içerisinde yüzdelik olarak bakıldığında %11'lik bir kısım oluşturmaktadır. İkinci eser olan *Hind*'de 500 kavram listelenmiştir. Bu kavramlar toplam içerisinde %42'lik bir orana sahiptir. Üçüncü eser *El-Asar el-Bakiye*'de toplamda 115 kavram elde edilmiştir ve %9,7'lik bir kısım oluşturmaktadır. Dördüncü eser *El-Cevahir*'de toplam 291 kavram %24,7'lik bir oran oluşturmuş ve sonuncu eser *Kitabü's-Saydana Fi't-Tıb* 140 kavram ile toplam kavram içerisinde %11,9'luk bir alan kapsamaktadır.

Taranan eserlerde jeomorfoloji ile ilgili kavramlara 1176 kez değinilmiştir. Bunlardan yerin şekillenmesi ile ilgili kavramların frekansı yüksektir. Bîrûnî'nin eserlerinde yerin şekli, oluşum süreçleri hakkındaki bilgilerin bazıları antik zamanlardan beri bilinse de bazılarını ilk kez kendisi söylemiştir. Amerika kıtasının varlığı, Ümit Burnu, çökme, kıtaların hareketliliği, yerçekillerinin uzanışı ile ilgili işlediği konular başlıcalarıdır.

Çıkan analizler sonucunda Bîrûnî'nin Orta Çağ'da yeryüzü ve üzerinde oluşan şekiller hakkında önemli bir bilgi birikiminin olduğu bu bilgileri

ayrıntılı incelediği söylenebilir. Yaşadığı dönemde bilinen dünya haritaları üzerinde kara ve denizlerin dağılımı hakkında verilen bilgilerden çok öteye giderek bu yer şekillerini daha gerçekçi bir şekilde tasvir etmesi jeomorfoloji dalının gelişimi açısından önemlidir. Jeomorfolojinin geçmişini araştıranlar için şüphesiz Orta Çağ'da yaşamış olan Bîrûnî ve onun bu alandaki çalışmaları bir kaynak görevi görmektedir. Bu nedenle coğrafya tarihi ve özellikle jeomorfoloji kapsamında çalışacaklar Bîrûnî'nin eserlerini incelemelidirler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Araştırmacılar çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, yorumlanması ve yazılmasına eşit oranda katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

Ahmad, R. (2009). Al- Bîrûnî; A Great Muslim Scientist, Philosopher and Historian. *În Pakistan Vision*. 10(1): 167-179.

Akademi Yayınları.

Alavi, S. M. Z. (1976). Al-Biruni's Contribution to Physical Geography. *Indian Journal of History of Science*, 10(2): 230-234.

Aşırov, T. (2005). *Bîrûnî'ye ve İbn Hazm'a göre Hristiyanlık* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Baydil E. (2002). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Bayraktar, M. (1992). *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Ankara: Rehber Yayınları.

Bîrûnî, E. R. (2011a). *El-Asar el-Bakiye* (çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Bîrûnî, Ebu R. (2011b). *Kitabü's-Saydana Fı't-Tıb*. (çev. E. Kâhya). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bîrûnî, Ebu R. (2013). *Tahdîdü Nihâyâtî'l-Emâkin* (Çev. M. D. Gökdoğan ve T. Uymaz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bîrûnî, Ebu R. (2015). *Tahkîkû mâ li'l-Hind* (Çev. K. Burslan), (Yay. haz. A. İ. Yitik). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Bîrûnî, Ebu R. (2017). *El-Cemahir fî ma'rîfeti'l-Cevahir* (Çev. E. S. Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bîrûnî, Ebu, R. (1879). *The Chronology of Ancient Nations* (Ed. Edward C. Sachau). London: Waterloo Place. <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/ssg/content/titleinfo/444225> (Erişim: 6.2.2020)
- Büyükcoşkun, K. (1991). "Arabistan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (3: 248-252). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cailleux A. (1992) . *Jeoloji Tarihi* (çev. S. Yüksel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chander, R. (1999). Wegener and his Theory of Continental Drift. *Resonance* 4 (7): 24-41.
- Doğanay H. ve Doğanay S. (2014). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Pegem
- Dönmez Y. (1976). *Bitki Coğrafyasına Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Duman, A. (2002). *Bîrûnîve Tarihçiliği* (Yayınlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Duman, A. (2010). Bîrûnî: İlim Kişiliği, Tarih Anlayışı ve Yöntemi. *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 10(2): 19-38.
- Elibüyük M. (1995). *Matematik Coğrafya*. Ankara: Ekol Yayınevi.
- Erinç, S. (2015). *Jeomorfoloji I* (5. Baskı Güncelleştirenler: A.Ertek ve C.Güneysu) İstanbul: Der Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2013). *Coğrafyaya Davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Günay, N. (2013). Bîrûnî'nin Dinler Tarihi'ne Katkısı. *Milel ve Nihal*, 10(3): 85-110.
- Hellman, H. (2001). *Büyük Çekişmeler* (Çev. F. Baytok). İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Holt-Jensen A. (2017). *Coğrafya Tarihi Felsefesi ve Temel Kavramları*. (Çev. E. Bekaroğlu, Ö. F. Anlı, H. Turut, S. Tuysuz), İstanbul: İdil Yayıncılık.
- Kâhya, E. (2019). Biruni ve Onun Jeodezi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış. *Biruni Sağlık ve Eğitim Bilimleri Dergisi (BSEBD)*, 3,1-4.
- Kamiar, M. (2009). *Brillant Bîrûnî*. Scarecrow Press: Plymouth. <https://books.google.com.tr> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

- Kerey, İ. E. ve Erkal, T. (2014). *Sedimentoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Kış, G. (1978). *A Source Book in Geography*. London: Harvard University Press.
- Lim, B. and Scheppler, B. (2017). *Al- Bîrûnî: Greatest Polymath Of The Islamic Golden Age*. New York: The Rosen Publishing Group. <https://books.google.com.tr> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).
- Meçin, M. M. (2014). Ebu Reyhan El-Bîrûnî ve Bilimsel Bakışı Üzerine Bir Analiz. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(20): 1-32.
- Ocakoğlu, F. (2014). Genel Jeoloji-I Ders Notları. <https://jeoloji.ogu.edu.tr/Storage/Jeoloji/Uploads/genel-jeoloji-1notlar-2014.pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- Özçağlar A. (2011). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Özür, N. (2015). Coğrafya Tarihi İçin Eski Metinler Üzerinde Bir Çalışma Modeli, [Bildiri], S. Şahin, A. Uzun, S. Aslan, B. Orhan (Ed.). *Coğrafyacılar Derneği 2015 Uluslararası Kongresi*, 21-23 Mayıs 2015, (ss.23-32). Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). İstanbul: Pegem Yayıncılık.
- Saliba, G. (2019). *Al-Bîrûnî*. Encyclopædia Britannica <https://www.britannica.com/biography/al-Biruni> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).
- Sayılı, A. (1974a). Doğumunun 1000. Yılında Beyruni. Aydın S. (Ed.). *Beyruni'ye Armağan* (s.1-40). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sayılı, A. (1974b). Beyrûnî ve Bilim Tarihi. Aydın Sayılı (Ed.). *Beyrûnî'ye Armağan* (s.67-82). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sen, S.N. (1975). Al-Bîrûnî On The Determination Of Latitudes And Longitudes In India. *IJHS*, 10 (2): 185-97.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik I. Cilt*. İstanbul: Entegre Yayınları.
- Sezgin, F. (2013). *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma Orta Asya'nın Altın Çağı* (Çev. Y. S. İnanc). İstanbul: Kronik Kitap.
- Şahin C. (2003). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

- Togan, Z. V., (1979). Bîrûnî. *İslam Ansiklopedisi* (2: 635-645). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tümer, G. (1992). Bîrûnî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (6: 206-215). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tümertekin E. (2011). *Beşerî Coğrafyaya Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi ve Film Merkezi.
- Tümertekin E. ve Özgüç N. (2014). *Coğrafya Geçmiş Kavramlar Coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Whitaker, L. (2011). Bîrûnî Çalışmalarının Bugünkü Durumu: Bir İnceleme ve Bibliyografya (Çev. Fatma Kızıl). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1): 259-294.
- Wright, J. K. (1926) A Plea For The History of Geography, *Isis*, 8(3):477-491.
- Yakıt, İ. (2017). Bîrûnî'nin Etnik Mensubiyeti Hakkında Tartışmalar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(228): 9-22.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

KENTLEŞMEDE İŞLEVSEL YAKLAŞIM VE AKSARAY KENTİ*

Halil Mesut BAYLAK*, Barış TAŞ**

Öz

Tarımın başlaması ile insanoğlu yerleşik hayata kapı aralamış ve devamında köyler kent yerleşmelerini oluşturan bir çekirdek görevi üstlenmiştir. Bir kentin gelişmesinde ve çevresiyle sürekli iletişim halinde bulunmasında önemli bir yeri olan fonksiyonların bütünü kent fonksiyonları olarak ifade edilir. Gelişen dünyada kentleri ortaya çıkartan, dinamik bir gelişme süreci içerisinde değerlendirilmelerine olanak sunan çok sayıda işlevler vardır. Bütün bu işlevlerin bir kentte aynı etkiye sahip olması mümkün değildir. Bu sebepten kentlerin sahip oldukları özelliklerden birinin diğerlerine göre genellikle bir adım öne çıktığı söylenebilir. Bu sebeple de ön plana çıkan fonksiyona göre kentleri gruplandırabiliriz. Kentleşme beraberinde genel olarak kent sayısının artması ya da kentlerdeki nüfusun artmasının yanında ekonomik gelişmeler, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artmasına neden olan süreçler bütünü olarak ifade edilen kent kavramını doğurmuştur. Kavram bünyesinde, tarihsel seyri ve fonksiyonel özellikleri olmak üzere iki önemli boyutu barındırır. Aksaray Kenti Anadolu'nun orta kesiminde yer almaktadır. Bu sebeple farklı yönlerden gelen yolların kesişim gösterdiği bir konumdadır. Aksaray kentinin sahip olduğu bu özelliğini tarih boyunca kullanabilmiş ve önemli bir yerleşim yeri olabilmeyi başarmıştır. Başka medeniyetlerin de ilgisi tarihsel süreçte bu şehir üzerinde olmuş ve halen dinamik bir şekilde varlığını ve gelişimini devam ettirmektedir. Tarih boyunca Aksaray'ın kent olarak oluşmasında ve gelişmesinde hangi özellikler ön plana çıkmıştır, bu özelliklerin kente ne gibi katkıları olmuş gibi soruların cevaplarına odaklanan bu çalışma Aksaray ilinin kent modellemelerindeki yerini belirlemeye yönelik bir araştırma olabileceği amacındadır. Literatür taramasıyla elde edilen bilgiler derlenerek Aksaray ili, kentleşmenin tarihsel süreci içerisinde değerlendirmesi üzerinde durulmuş ve fonksiyonel özellikleri ve nüfus artışı ışığında kentleşme modelleri sınıflandırması yapılmıştır.

* Bu makale 4. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresinde (Bodrum-Muğla) sunulan bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

*Doktora Öğrencisi Çankırı Karatekin Üniversitesi Coğrafya Bölümü Çankırı/Türkiye, hmesutb79@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6369-5765

**Prof. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Coğrafya Bölümü Çankırı/Türkiye, tas.baris@hotmail.com, ORCID:0000-0002-7469-9948

Makale Gönderilme Tarihi: 19 Kasım 2020 Makale Kabul Tarihi:22 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Anahtar kelimeler: İpek Yolu, Garnizon Kenti, Kent, Kentleşme, Üniversite Kenti

FUNCTIONAL APPROACH IN URBANIZATION AND AKSARAY CITY

Halil Mesut BAYLAK, Barış TAŞ

Abstract

With the start of agriculture, mankind has opened the door to settled life and subsequently villages have taken on a core task that forms urban settlements. All of the functions that have an important place in the development of a city and its constant communication with its environment are expressed as city functions. In the developing world, there are many functions that reveal cities and enable them to be evaluated in a dynamic development process. It is not possible for all these functions to have the same effect in a city. For this reason, it can be said that one of the characteristics that cities have is usually one step ahead of others. For this reason, we can group cities according to the prominent function. In addition to the increase in the number of cities in general or the increase in the population in the cities, economic developments have created the concept of urbanization, which is expressed as a set of processes that cause an increase in division of labor and specialization. The concept includes two important dimensions: its historical course and functional features. Aksaray City is located in the central part of Anatolia. For this reason, it is at a location where roads coming from different directions intersect. It has been able to use this feature of the city of Aksaray throughout history and has managed to become an important settlement. The interest of other civilizations has been on this city in the historical process and it still continues its existence and development in a dynamic way. This study, which focuses on the answers to the questions such as which features have come to the fore in the formation and development of Aksaray as a city and what kind of contributions these features have contributed to the city, aims to be a research to determine the place of Aksaray in city modeling. By compiling the information obtained from the literature review, the evaluation of the city of Aksaray within the historical process of urbanization was emphasized and urbanization models were classified in the light of their functional characteristics and population growth.

Keywords: Silk Road, Garrison City, City, Urbanization, University City

Giriş

İnsanoğlunun günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesinde tarımsal faaliyetlerle başlaması ile yerleşik hayatın kapıları aralanmış oldu. Yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte insanların bir arada yaşama gereksinimi de hızlanmış oldu. Bu arzu da kentlerin temel çekirdeğini oluşturan köylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece ilk kurulan kentlerde zamanla nüfusun artmaya başlamasıyla üretimde artmaya başladı. Üretimde meydana gelen artış beraberinde üretim fazlası ürünlerin değiş tokuş yöntemiyle el değiştirme çabalarını başlattı. Bu şekilde kendisinde ki fazlalığı eksikliğiyle kapatmaya yönelik ticareti başlatmış oldu. Böylece ilkel manada ticaretin başlangıcı meydana getirilmiş oldu. Ticari faaliyetlerin belli alanlarda yoğunlaşması sonucunda da ticaret kentleri kendisini göstermeye başlamıştır. Zaman geçtikçe nüfusun kalabalıklaşması kentlerde ticari faaliyetleri yönlendirecek, düzeni sağlayacak ve güvenliği kontrol edecek bir yönetici ve asker sınıfına ihtiyacın ortaya çıkmasına sebep oldu. Artık kentler iş bölümü adını verdiğimiz hiyerarşi içerisinde bir örgütlü toplulukların bir araya geldikleri alanlara dönüşmüş oldu. Kentlerde başlayan bu dönüşüm, Sanayi devrimiyle birlikte hem oransal olarak hem de işlevsel manada daha da hızlı bir değişim sürecinin başlamasını tetikledi. Günümüz dünyasına bakıldığında artık kentler kendi içerisinde bile çeşitli özelliklere ve büyüklüklere ayrılarak bu değişimi daha üst noktaya taşımış oldukları tahlil edilecektir. Artık büyük kentler, mega kentler ya da metropoller gibi sınıflandırmalar kendisini göstermektedir. Kentler günümüz koşullarında birkaç fonksiyonu beraberce yapılarında barındırabilmektedirler. Kısaca ifade edilecek olursa tarihsel süreçte kentlerin fonksiyonel özelliklerinin artması, kent nüfusunun yanı sıra bu yerleşmelerin de sayıca artmasına neden olmuştur. Hatta kentlerin tarihsel seyirlerinde işlevleri değişime uğramıştır. Kentler, bu değişime olumlu yönde işlevselliklerini geliştirerek küresel bir güç kazanmalarına bile sebep olmuştur. Kentlerin kazandığı bu küresel işlev, onların sahip olduğu özelliklerin, dinamik bir özellik niteliğinde olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

O halde kentler diğer kentlerle ilişki içerisinde değerlendirilmesine olanak veren birtakım özellikler/işlevler/fonksiyonlar barındırmaktadır. Genel bir tanımlama ile bir kentin gelişmesinde ve çevresiyle sürekli iletişim halinde bulunmasında önemli bir yeri olan fonksiyonların bütünü kent fonksiyonları olarak ifade edilmektedir. Bu fonksiyonlara ve fonksiyonlarının çeşitliliğine bağlı olarak dar veya geniş bir alanı etkiler. Kentlerin sahip oldukları bu özellikler, kentleri çevresine göre bir cazibe merkezi haline getirir ve nüfusu kendine doğru çeker.

Amaç

Çalışma ile, Aksaray ilini kentleşmesinin tarihsel süreci içerisinde, etkili olan fonksiyonları ve durumu nüfus artışı özellikleri açısından değerlendirip kentleşme modelleri sınıflandırmasını yapmak, tarihsel süreç değerlendirmelerinde bulunarak Türkiye Kentleri gelişimi içerisinde irdelemek amaçlanmıştır.

Yöntem ve Materyal

Çalışmada meta analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışma veri kaynaklarını ise, kitap, makale, tez, bildiri, rapor vb. gibi konu-saha çalışması olarak yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Literatür taramasıyla elde edilen bilgiler derlenerek Aksaray ili kentleşmesinin tarihsel süreci içerisinde değerlendirmesi üzerinde durulmuş ve fonksiyonel özellikleri yorumlanarak nüfus artışı da değerlendirilerek genel olarak kentleşme modelleri sınıflandırması yapılmıştır.

Kentlerin İşlev ve Özellikleri

Gelişen dünyada kentleri ortaya çıkartan, dinamik bir gelişme süreci içerisinde değerlendirilmelerine olanak sunan çok sayıda işlevler vardır. Bütün bu işlevlerin bir kentte aynı etkiye sahip olması mümkün değildir. Bu sebepten kentlerin sahip oldukları özelliklerden birinin diğerlerine göre genellikle bir adım öne çıktığı söylenebilir. Bu sebeple de ön plana çıkan fonksiyona göre kentleri gruplandırabiliriz. Kentleri sahip oldukları fonksiyon ya da işlevselliklerine göre; dinî kent, idari kent, askerî kent ile maden, ticaret, tarım, sanayi, liman, turizm ve kültür kentleri olarak bir taksime tabi tutabiliriz. Bir kentin bulunduğu özel konumu ve sahip olduğu özelliği itibarıyla genel fonksiyonlar arasında ön plana çıkan hizmetlere göre de özel fonksiyonlarına göre kentler olarak nitelendirilebilir. Bayartan (2008)'e göre, bütün bu özellikler o kente has bir fonksiyon olarak gelişir ve kente katkı sağlar. Kentlerin tarihsel gelişimi içinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, kentlerin kuruluş ve gelişimi sahip olunan bu özel fonksiyonla birlikte diğer fonksiyonların işleyişinde de bir etkiye sahiptir.

Kentler yalnızca kuruldukları mekânı değil aynı zamanda yakın çevrelerini de etkilerler. Ancak her kentin sahip olduğu etki alanı birbirinden farklıdır. Kentlerin çevreleri üzerindeki sahip oldukları etki alanının sınırları, işlevsel özelliklerinin yansıması ile yakından ilgilidir. Örnek verecek olursak fonksiyonel özellikleri az olan bir kent, yakın çevresindeki kırsal alanları daha çok etkilerken, birden çok fonksiyonu bünyesinde barındıran ayrıca da özel fonksiyonlara sahip kentler ise dünya çapında bir etki alanı oluşturabilmektedir. Kentleri etki alanları bakımından bir tasnif içerisinde değerlendirmek gerekirse; yerel etkiye sahip kentler, bölgesel kentler ve küresel kentler olarak ayrılabiliriz.

Kentler ile kırsal alanlar birbirlerinden bazı özellikler ile ayırt edilmektedir. Kentler ile kırsal yerleşmeler arasındaki ayırım, sahip oldukları fonksiyonel özelliklere göre yapılabilmektedir. Kırsal yerleşmelerde tarımsal faaliyetlerle ön planda çıkmakta iken kentler ise tarımla beraber tarıma dayalı sanayi de başta olmak üzere, yönetim, kültür, ulaşım ve turizm gibi fonksiyonlardan biri ya da birkaçının beraberce geliştiği alanlar olarak kendilerini göstermektedirler (Taş,2016). Türkiye’de ki durumu genel hatlarıyla irdelersek aynı durum geçerli olacaktır. Kuruluş ve gelişmelerinde tek bir fonksiyon etkili olduğu gibi birden fazla fonksiyon da etkili olabilmektedir. Örneğin ticari faaliyetlerin ön planda olduğu bir kentte; ulaşım, sanayi, turizm gibi faaliyetlerde gelişmiştir ya da madencilik faaliyetinin olduğu başka bir kentte aynı zamanda sanayi faaliyeti de kendisine yer bulmuş ve gelişmiştir. Bu bakımdan ülkemizdeki birçok kentte tarım, sanayi, ticaretle birlikte ulaşım, maden, turizm, kültür, idari ve askerî fonksiyonlar beraberce yer bulmaktadır.

Bir diğer ayırt edici özellikleri ise nüfus miktarı, dağıldığı alanın büyüklüğü ve iş bölümü gibi başlıklar altında verebiliriz. Ayrıca kentler kendi içinde bazı özel tanımlamaları oluşturabilen bir yapıdadır. Örneğin “Kentleşme” tanımı gibi. Ancak bu tarz bir yapı kırsal yerleşme tiplerinde görülmemektedir.

O halde Kentleşme nedir? Sayısal bir artışın ifadesi mi yoksa ekonomik yapı ile alakalı bir tanımlama mı? kavram hangi boyutlarda ele alınmalıdır? Keleş (1997) ve Işık (2005) kentleşmeyi, kent sayısının artması veya kentlerdeki nüfusun artmasının yanında ekonomik gelişmeler, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artmasına neden olan süreçler bütünü olarak ifade etmektedirler. Kentleşme kavramı bu tanımlamadan yola çıkılacak olursa bünyesinde iki önemli boyutu barındırmaktadır. Bunlar;

- a. Tarihsel seyri
- b. Fonksiyonel özellikleri.

Aksaray Kenti Anadolu’nun orta kesiminde yer almaktadır. Bu sebeple farklı yönlerden gelen yolların kesişim gösterdiği bir konumdadır. Aksaray kenti sahip olduğu bu özelliğini tarih boyunca kullanabilmiş ve önemli bir yerleşim yeri olabilmeyi başarmıştır. Konumu itibarıyla ticari açıdan Anadolu ve yakın çevresindeki medeniyetlerin ilgisini çekmiştir. Bulunduğu konumda iktisadi faaliyetler başladığı günden beridir hala aktif olarak devam etmektedir. Aşıklıhöyük’te on bin yıl öncesinde alış-verişlerin başladığına yönelik bulunan kalıntılar ile Anadolu’nun ilk kalesi olarak ifadelendirilen Güvercinkayasası ve en eski ticaret merkezleri arasında zikredilen Acemhöyük’teki bulgular şehrin iktisadi tarihinin de kuruluşu gibi çok eskilere dayandığını gözler önüne koymaktadır. Cumhuriyetin ilk zamanlarında diğer şehirlerde de görülen gelişmeler yoğun bir şekilde bu

şehirde de kendisini göstermiştir. Bu gelişim özelliği başka şehirlere göre biraz daha dikkat çekicidir. Tarih boyunca Aksaray'ın kent olarak oluşmasında ve gelişmesinde hangi özellikler ön plana çıkmıştır, bu özelliklerin kente ne gibi katkıları olmuş gibi soruların cevaplarına odaklanan bu çalışma Aksaray ilinin kent modellemelerindeki yerini belirlemeye yönelik bir araştırma olabilir amacıdadır.

Kavramlar: Kent ve Kentleşme

Kent kavramının tanımı ve içeriğinde ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak değişimler olmuştur. Bugün kent kavramının tanımlanmasında çok çeşitli ölçütler değerlendirilmektedir. Ekonomik etkinlik, istihdam yapısı ve nüfus yoğunluğu gibi farklı ölçütler kullanılmaktadır. Her bilim uzmanlık çalışmalarında veya yaklaşımlarında kendi metodolojilerine has bir ölçüt kullanmaktadır. Bunlardan en sık kullanılanı nüfusu dikkate alınarak yapılan demografik olanıdır (Yılmaz ve Çitçi,2011;254). “*Kent, kendine özgü bir iş-göç biçimi, toplumsal örgütü ve belli bir yerleşik kültürü bulunan çok nüfuslu yerleşmedir*” (Sencer,1979;4). Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın koordineli olarak yapıldığı ve belirli bir üretim biçiminin beraberinde getirdiği ilişkiler çerçevesinde nispeten heterojen sayılan ve bütünleşmeye doğru evrilen yerleşme birimidir (Kartal,1978;5). Kent, çevre yerleşmelerinin iktisadi faaliyetini denetleyen, ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idari yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen yerleşme merkezi (Ortaylı, 2012: 280). Bütün bu farklı tanımlamalar göstermektedir ki kentler farklı ölçütlere göre değerlendirilebilen bir yapı göstermektedir. “*Kentleşme*” olgusu ise yapının en önemli kavramını oluşturmaktadır.

Yılmaz ve Çitçi (2011)’e göre kentleşme, tek başına ele alınamaz. Çünkü toplumun sahip olduğu ekonomik, politik, kültürel yapılarıyla ilişkili bir süreci oluşturmaktadır. Kentleşmenin ana ögesini gösterdiği değişim süreci oluşturmaktadır. Kentleşme şehirleşme anlamında da kullanılır. Kentleşme, genellikle iç göç hareketinden kaynaklanan yapısal bir değişiktir. Kentleşme; ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi sürecidir (Keleş,1998;80).

Kentleşme toplumsal ve ekonomik değişmelerin bir tezahürüdür. Kentleşmenin kendisi toplumsal ve ekonomik değişmelerin bir sonucu olmasına karşın, ülkeler açısından gelecek zaman içinde ortaya çıkabilecek siyasal ve toplumsal yapı üzerinde biçimlendirici etkiye sahip olaylardan birisini de oluşturmaktadır. Kentleşme, kentsel olanakların büyük nüfus kesimlerinin yararına sunulması sonucunu doğuracak bir olanak ve

hizmetleri daha da yetersizleştirme sürecini belirlemektedir (Yılmaz ve Çitçi,2011;265).

Coğrafi bir model olarak kentleşme bölgesel dağılımın belirlenebildiği toplumsal-ekonomik farklılaşma ürünüdür. Bu açıdan kentlerin sahip olduğu büyüklük dağılımın değerlendirilebilmesi bakımından önemlidir. Kent büyüklüğü açısından Türkiye’de bir değerlendirmede bulunulacak olursa bölgeler arası ayrım kendisini göstermektedir. Bu ayrım kentleşme düzeyinin dağılımında bir dengesizlik yaratmaktadır. Kentleşme düzeyleri, gelişmişlik derecesinin göstergesidir. Kentleşme oranı gelişmişlik düzeylerinin bir göstergesi olarak yüksek veya düşük olduğu bölgeler aynı zamanda ülkenin gelişmiş ya da az gelişmiş alanları olarak ifade edilebilir. Bir bölgede her kent, kentleşmeden aynı ölçüde pay almamakta ve belli kentler büyüebilmektedir. Bütün bunlar ise bölgeler arası dengesizliğin bir yansımasıdır (Sencer,1979;84). Ortaya çıkan bu dengesizlikler devletlerin belirli dönemlerde uygulamaya koyduğu teşvik yasalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye’de Kentleşme ve Genel Özellikleri

Türkiye’de kentleşmenin gösterdiği özelliklerin değerlendirilmesi model olarak değerlendirilecek unsurların belirlenebilmesi için önemli bir adım olacaktır. Ortaya çıkan özellikler kentleşme modellerinin günümüz şartlarına göre yorumlanabilmesini kolaylaştıracaktır. Ülkemizde kentleşmenin seyri ve modellerinin incelenmesi amacıyla 3 dönem belirlenmiştir (Işık,2005;59). 1950 öncesi, 1950-1980 arası ve 1985 sonrası dönem. Özellikle “Büyükşehir Yasası” olarak adlandırılan kanun ile şehirlerin önce 50 km’lik çap ve daha sonrasında bütün il sınırındaki yerleşmelerin de belediye sınırlarına dahil edilmesiyle kentlerin nüfuslarında yapay olarak büyük bir artışa neden olmuştur.

1950 yılından sonra Türkiye’de hızlı bir kentleşme süreci başlamış ve hızını artırarak günümüze kadar devam etmiştir. Kırsal kesimdeki itici faktörler ve kentlerdeki çekici faktörler kent nüfusunu artıran önemli bir faktör olarak iç göç olgusunun bir sonucudur. Kentsel nüfus oranı ilk olarak 1985’te kırsal nüfusu geçmiş ve 2018 yılı TÜİK verilerine göre ise bu oran %92,3 kentli nüfus %7,7 ise kırsal nüfus olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemizde görülen kentleşme süreci içinde bulunduğumuz sosyo-ekonomik ve siyasal koşullardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu sebeple de farklı bir gelişim izlemektedir (Işık, 2005;60). 1950-1980 arası dönemde kentleşme üzerinde doğal nüfus artışı değil, kırsal alandan kentlere yönelik iç göçler etkili olmuştur. Tekeli (1998) ülkemizde 1950’den sonra kentleşme sürecinin hızla bir gelişme gösterdiğini ve bunda tarımda makineleşmeye ağırlık verilmesinin etkili olduğu üzerinde durmaktadır. Dışa açılma süreci

olarak ifade edilebilecek bu dönem, meydana gelen tarımsal modernizasyon ve karayolu ulaşım sisteminin geliştiği bir dönem olarak nitelendirilebilir.

Bütün bunlarla beraber gelişen tıp teknolojisi sağlıkta iyileşmeye ve ölüm hızının düşmesine neden olmuştur. Nüfus artışının artması ile kırsal kesimde toprak dağılımındaki dengesizlikler Peker (1999)'da belirttiği üzere kırsal nüfusu, kente iten temel faktörler olarak ortaya çıkarmıştır. 1950'li yıllar aynı zamanda Türkiye'nin hızlı bir sanayileşme sürecine girdiği dönemdir. Bu tarihten sonra sanayi yatırımlarının büyük kentlerde kurulmasıyla "Çekici faktörler" kentlerin temel özelliği haline gelmiştir.

Özoğuz (1986)' 1960-1970 yılları arasında kırsal alandan kentlere göçü frenleyen ve nüfus baskısının bir ölçüde azalmasını yaşanmasını destekleme alımlarının yapılmasına bağlar. Yener (1974)' yurtdışına gönderilen işçi göçünün kente göç edecek nüfus için bir alternatif olduğu görüşünü ortaya koyarak bu dönemde kente olan göçün azalmasına bir neden olarak ortaya koyar.

Işık (2005) 1970-1980 arası dönemi, ülkemizde kentleşme hızının en düşük olduğu¹ ancak mutlak nüfusun artmaya başladığı bir dönem olarak açıklamaktadır. Bunda en önemli neden ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal koşullardır.

1950-1980 arası kentleşme modellerini incelediğimizde ekonomik yatırımlar, önemli kentlere yakınlığın avantajlarını kullanma, siyasi kararlarla bazı merkezlerdeki sanayileşme hareketlerinin belirleyici etki olduğu görülmektedir.

1980 sonrası kentleşme hareket ve modellerini incelediğimizde yeniden ivme kazanan ekonomik koşullanma, yeni yönetsel yapılanma ve kentleşmenin coğrafi boyutunda önemli değişimler kendisini göstermektedir. Kentleşmeye terör olayları, turizm ve sanayi damgasını vurmuştur.

Sanayileşmeyi gerçekleştiren ülkelerde sanayileşmeye paralel olarak kentleşme oranında yoğun bir gelişim kendisini göstermiştir. Yılmaz ve Çiftçi (2011) Türkiye'de ise durum tarımın makineleşmesine bağlı olarak meydana gelen kırdan kente doğru göç hareketlerinin yaşanması ile karakterize edilebildiğini ve bu durumun Türkiye'de görülen kentleşme olgusunun temel özelliği olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye'de kentleşme, "tarımın makineleşmesine bağlı olarak meydana gelen kırdan kente doğru göç hareketlerinin yaşanması ile karakterize" edilemez. Ancak ve ancak tarımda verimsizlik, elde edilen gelirin yetersizliği, aile başına düşen toprak

¹ Türkiye'de kentleşme hızının en düşük olduğu dönem, binde 15.1 ile 1940-1945 arası dönemdir.

parçasının yetersizliği, toprak mülkiyetindeki dengesiz dağılım kapsamındaki “kırın iticiliği” ile karakterize edilebilir. Türkiye’de kırın iticiliğini esasta “tarımda makineleşme” oluşturmaz; ancak bu, kırın iticiliğinde önemli rol oynamış bir etkidir.

Hızlı Kentleşme Olgusu Açısından Türkiye’nin Değerlendirilmesi

Keleş (2010) ülkemizin kentleşme özelliklerini ortaya koyduğu ve değerlendirdiği makalesinde nüfusu 100.000 üzerinde olan 61 kent, milyonluk kentlerin ise 7 olduğunu vurgular. Sayısal olarak övünebilir bir sonuç olduğu ancak nitelik olarak derin değerlendirmeler yapılması gerekliliği üzerinde durur ve ülkemiz hızlı kentleşmesinin değerlendirmesini yapmıştır. Sonuçlar genel olarak şu başlıklar altında değerlendirilebilir:

- a. Ülkemizdeki kentleşme sanayileşmeyi gerçekleştirmek için değil, para hareketlerine bağlı durumdadır. Bunda ulusal kalkınma politika hedefi önemli bir rol oynamaktadır. Politika hedeflerinin Uluslararası iş bölümünün gerekli kıldığı ve uluslararası sermayenin belirlediği doğrultuda bir yapılanmaya yer vermediği sonucuna ulaşılır.
- b. Kentleşmede iş gücü hizmetler sektöründe dikkat çeken bir belirginlik vardır. Bir önceki maddede ifade edilenin tersi bir durum olsaydı dikkat çeken belirginlik imalat sanayinde olması gerekcekti
- c. Açık işsizlik oranları Büyük kent merkezlerinde bile yüksektir. Bunda esas etken, ekonomik temele dayanmayan, milli ekonomiye yük olan bir kentleşmenin var olduğudur.
- d. Kırsal alanlarının yoksulluğu kentlere taşınmaktadır. Bu sebepten kentleşmeler yapay gözükmekte, maliyeti yüksek olan ve sağlıksız bir özelliktedir.
- e. Kentleşme hızının gösterdiği niteliksiz yükselme beraberinde görev ve kaynak paylaşımındaki dengesizliği artırmıştır. Ayrıca kent yönetimlerini devlete daha bağımlı bir hale sokmaktadır.
- f. Kent kimlikleri ve ekolojik denge bozulmaları kendisini göstermektedir.
- g. Küreselleşme olgusunun bazı aydınların yanlı tutumları sebebiyle pek çok alanda olduğu gibi ulusal politikanın uygulanma şansını kentlerden uzaklaştırmaktadır.

Yukarıda verilenler ışığında ülkemiz için ifade edilen kentleşme modellerinin yeniden tanımlanması gereksinimi bulunmaktadır. Çünkü toplum ya da kamu yararı kavramlarının, kentleşme olgusu içerisinde yeniden tanımlanması gerekmektedir. Tanımlamada bize rehberlik edecek çözüm olarak, toplum olarak kentleşme kültürüne sahip olmamız yatmaktadır (Keleş,2010; 31).

Kentlerin Tarihsel Gelişimi

Kentler tarihsel koşullara bağlı olarak toplumsal koşulların oluşturduğu ve kendi içinde farklılıkları barındırmaktadır. Yılmaz ve Çitçi (2011)'de sosyo-ekonomik gelişmelerin kent kavramında değişimler oluşturduğunu ifade etmektedirler. Yaşanan değişimler kentleşmenin gerçek manada anlam kazanmasına neden olmaktadır. Bu değişimin son halkasını sanayi devrimi başlatmıştır. Değişimi, toplumsal ve ekonomik alanda meydana gelmiş olan değişimler bünyesine siyasal ve toplumsal yapılarla etkileşimi katmaya başlamıştır şeklinde özetlenebilir.

Kentleri tarihsel seyri içinde değerlendirdiğimizde, nüfuslarının çeşitli özellikteki gereksinimlerinin bir sonucu olarak sürekli gelişim içinde bulunmaktadır. Bu gelişme beraberinde mevcut bilgi birikiminin gelecek kuşaklara taşınması ve bunun sonucunda da insanlık geleceğinin yeniden şekillendirilmesi gibi faktörleri bünyesinde barındırmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse uygarlık dinamizminin en önemli faktörlerinden birisidir (Yılmaz ve Çitçi,2011;264).

Kentlerin günümüzdeki kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini tam anlamıyla kavrayabilmek ve buna göre geleceğe yönelik planlama yapmak için uzak ve yakın dönem iskân tarihinin doğru bir şekilde tahlil etmek oldukça önemlidir (Özdeş,2019). Sivas ve Bursa şehirlerini ele aldığımızda konu daha anlam kazanmış olacaktır.

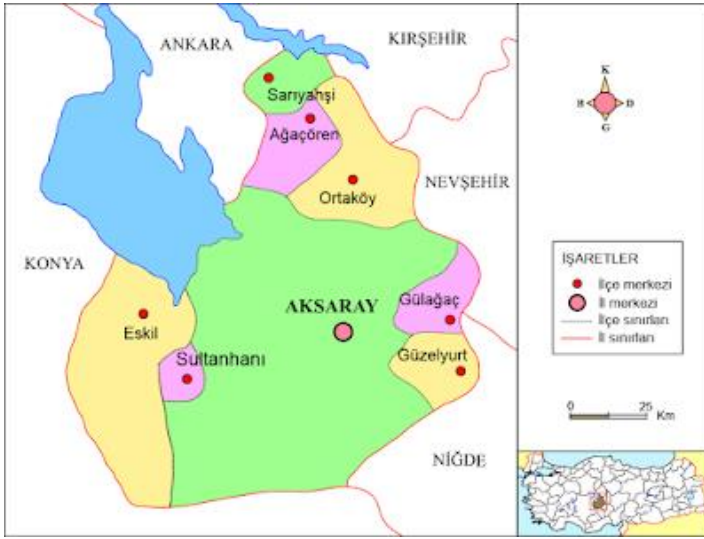
Bursa 1950 sonrası hız kazanmaya başlayan iç göç olgusu 1962 yılında ilk organize sanayi bölgesi için pilot bölge olarak seçilmesiyle kendisini göstermeye başlamıştır (Bahçalı ve Kahraman,2019). Sanayinin gelişmesiyle 1960-1965 arası ilk büyük göç dalgasıyla karşılaşmıştır. 1976 sonrasında organize sanayi bölgesinin kurulmasıyla Sivas şehri kuzeydoğu yönüne doğru gelişmiştir. Kentin gelişme doğrultusu ve gelişmesi üzerinde sanayileşme önemli olmuştur (Arınç vd.,2019).

Kentsel gelişimden kasıt, kentin geçmişten günümüze değin sahip olduğu nitelik ve değerlerin tümünün ortaya konulmasıdır. Bu nitelikleri, içsel faktörler olarak sınıflandırabiliriz (Coşkun, 2004, Aktaran: Eroğlu, 2008: 65-66). Kentlerin sahip olduğu içsel faktörleri; coğrafi konumları, doğal yapıları, insan güçleri, topraklarının durumu, yerel yönetim kaliteleri, yerel vatandaşların eğitim altyapıları, endüstriyel altyapıları, kültürde girişimci yaklaşımları, mevcut ya da sağlanabilir teknolojik altyapıları, kentin merkez yerel ilişkisindeki temsil gücü, yatırım potansiyelleri vb. gibi konular oluşturmaktadır (Şahin ve Yemen,2017;764).

Aksaray Kentinin Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Aksaray kenti coğrafi konum olarak İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde yer almaktadır. Kentin komşuları; doğusunda Nevşehir,

güneydoğusunda Niğde, batısında Konya ve kuzeyinde Ankara ve kuzeydoğusunda Kırşehir şeklindedir. İklimi yarı karasal iklimdir. İklimine bağlı olarak doğal bitki örtüsünü ise, ilkbaharda yeşeren (gelincik, papatya, keven ve diğer vs. otlar) yaz aylarında ise kuruyan bozkır bitki örtüsü oluşturur. Kentte önemli yüksek kesimlerini, Hasandağı (3268 m), Küçük Hasandağı (3040 m) ve Ekecik Dağı (2033 m) oluşturmaktadır. Bu dağlar volkanik karakterdedir. Bu sebeple lavların meydana getirdiği platolar diğer önemli yerçekillerini oluşturmaktadır. Aksaray, akarsu ve goller yönünden de zengin bir doğal kaynağa sahiptir. Melendiz dağlarından çıkarak Tuz Gölüne dökülen Ulurmak; Türkiye'nin 2. büyük gölü olan Tuz Gölü (2400 kilometrekare) bulunmaktadır. Aksaray kentinin kuzey ve doğu kesimi çok sayıda fay ve vadi kaynakları ile karakterize edilmektedir. Hasandağı'nın kuzey kesimindeki vadiler ile Melendiz Dağı'nın batı yamaç ve eteklerinde bu kaynak türleri yoğunlaşmıştır. Bahsedilen bu kaynaklardan çıkan suların oluşturduğu göller birleşerek Ulurmak (Melendiz Çayı)'ın kaynağını sağlarlar. Konya Ovasının önemli bir kesimi Aksaray il sınırları içerisinde.



Şekil 1. Aksaray İli Lokasyon Haritası (Aksaray Belediyesi web sayfasından düzenlenerek alınmıştır)

Doğal kaynaklarının yanında kentin sahip olduğu idari yapıdan bahsetmek gerekmektedir. Aksaray kenti merkez hariç toplamda 7 ilçeye sahiptir. Eskiil, Güzelyurt, Ağaçören, Gülağaç, Ortaköy, Sarıyahşi ve Sultanhanı ilçeleri oluşturmaktadır (Şekil 1). Nüfus miktarı bazında merkez ilçe haricinde Ortaköy en fazla, Sarıyahşi ilçesi ise en az nüfusa sahip ilçesidir. Sırasıyla

Eskil, Gülağaç, Güzelyurt, Sultanhanı ve Ağaçören ilçeleri gelmektedir. Yüzölçümü bakımından 214 km² yüzölçümü ile Sarıyahşi en küçük ilçesi iken, en büyük ilçesi ise 1601 km² ile Eskil'dir. Aksaray'ın yüzölçümü 7.997 km²'dir ve nüfus yoğunluğu 52/km²'dir (Aksaray Valiliği, 2011; 14-23).

Aksaray Kentinin Tarihsel Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi

Aksaray, Melendiz Çayı'nın bataklık alanda kaybolduğu Tuz Gölü'nün güneyinde, bu akarsuyun çıktığı alandaki Büyük Aksaray Birikinti Konisi üzerinde kurulmuştur. Antik devirde Garsaura adıyla tanınan şehir, bazı kaynaklarda dile getirilen Hitit şehri Kursaura'nın burası olduğu üzerinde dururlar. Şehir Kapadokya kralı Archeloas (Ö.17) tarafından yeniden kurulur sonra Archelais olarak isimlendirilir. Bizans kaynakları şehri Ta'xara (To'A'k Sara') olarak adlandırmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti egemenliğindeyken Sultan II. İzzeddin Kılıçarslan'ın (1155-1192) yaptırdığı saraya nispeten Aksaray adını aldı (Şahin,1989;291).

Aksaray topraklarının Aşıklı Höyük çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sayesinde 9000 yıldır yerleşik hayata ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. Bu topraklar antik çağda taş döşeli yollar ile ticaret ağına bağlanmıştır (Gülçur, 1999). Aksaray-Nevşehir güzergâhında halen kalıntıları bulunan taş döşeli yollar, Antik Çağ'da Aksaray'ın ana ticaret yolları üzerinde yer alan bir nüfus merkezi olduğunun ispatıdır (Aytekin,2018; 76). Acemhöyük olarak bilenen Pruşhanda, Asurlu tüccarların daimî temsilcilik kurduğu yerel bir ticaret merkezine dönüşmüştür (Kamış, 2017).

Strabon döneminde bağımsız olan Kapadokya Krallığı on bölgeyi içermektedir. Bu dönemin en önemli üç kenti Mazuka (Kayseri), Tyana (Kemerhisar) ve Arkhelais (Aksaray)'dı. Garsauritis ülkesinin son kralı Arkhelaos eski Garsaura kentini yeniden kurarak Aksaray'a kendi adını vermiştir. Mazaka'nın adını Caesarea olarak değiştiren de Antonius ve Octavianus'un desteğiyle başa geçen gene bu Arkhelaos'dur. Arkhelaos'un M.S. 17 yılında gözden düşüp ölmesiyle Tiberius Kappadokia'yı eyalet haline getirir. Claudius ise (M.S. 41-54) Arkhelais'e Roma kolonicileri yerleştirir. Bundan böyle kent Colonia Arehelats adını alır. Garsauritis bölgesinin başkenti Aksaray'dır. Kent, Anadolu'dan geçen antik yolların düğüm noktasında yer almaktadır. Efes'ten başlayarak Kilikya üzerinden geçerek Susa'ya ulaşan yol bu sebepten dolayı Aksaray'dan da geçmektedir (Gülçur,1994).

Anadolu Selçuklu devletinin egemenliği altında Anadolu'da yoğun bir imar hareketi başlayarak bayındır hale gelmiştir. Bu sadece imar faaliyetiyle değil aynı zamanda ticari yönden de muazzam gelişmelerle kendini göstermiştir. Bu dönemde İpek Yolu önemli bir ticaret güzergâhıdır. Aksaray'ın gelişmesinde İpek Yolu önemli bir rol üstlenir. Tarihin en uzun ve büyük

karayolu olarak tanımlanan İpek Yolu'nun önemli bir bölümü Anadolu'yu da içine almaktadır. Çin'den getirilen ipekli kumaşlar Avrupa'ya, Anadolu üzerinden ulaştırılmaktadır. Tebriz'den İstanbul'a ulaşan İpek Yolu'nun Anadolu'da iki güzergâhı vardır. Bu yollardan biri Van, Bitlis, Diyarbakır, Birecik, Halep, Adana, Konya, Aksaray, Akşehir, Kütahya ve Bursa istikametini takip etmektedir. Anadolu'daki birçok şehri bu ticaret yolu ile önemini artırmıştır. Ancak bu ticaret yolu Ümit Burnu'nun keşfiyle önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu gelişme beraberinde Orta Avrupa pazarlarına ulaşan karlı ve bereketli transit ticaret sahasına daha uzak ve masraflı yollarla ulaşılmaya çalışılmasına sebep olmuştur (Gül,2013;133: Öztürk,2002;861). Ancak bu dönemde dahi Aksaray kenti, ticaretin aktif olarak sürdürdüğü dönemlerde yapılan kervansaraylar ile gelişimini artırmayı başarmıştır. Bu sebeple de kervansarayların yer aldığı bir ulaşım kenti olarak gelişmesini sürdürmüştür.

Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan tarafından sürekli bir ordugâh ve garnizon haline getirilmesi kentte ilave bir satın alma gücü yaratarak kentin büyümesini hızlandırmıştır. Aynı dönemde kente dışarıdan getirilip yerleştirilen zanaatkâr zümresi de kentin belirli imalat kollarında ihraç edilebilir üretim yapar hale gelmesini sağlamıştır. Tarihsel olarak bakıldığında, karşılaştırmalı üstünlükler açısından kentin en önemli ihracat kalemleri marka değeri taşıdığı kabul edilen Aksaray halı ve kilimleri olmuştur (Aytekin,2018; 82-83). Bu dönemde dokuma ve deri sanayi kentin önemli bir uğraşısı haline gelmiştir.

Sultan II. Kılıçaslan tarafından Aksaray'ın bir garnizon kenti haline getirilmesi, efektif talebi arttıracak taze bir satın alma gücü eliyle kentin iç piyasasını canlandırmak sonucunu üretmiş olmalıdır. Kentte inşa edilen kaleye yerleştirilen gaziler dışında, ücret karşılığı kentte yerleşmesi teşvik edilen ve Azerbaycan ellerinden kente geldiği rivayet olunan büyükçe bir zanaatkâr zümresinin varlığı, Niğdeli Kadı Ahmet'in 1333'te kaleme aldığı eserinde nakledilmektedir (Ertuğrul, 2015). Aksaray'ın bu dönemdeki gelişmişlik düzeyini çağdaşı olan Anadolu kentleriyle kıyasladığımızda, kentin potansiyel barındıran bir Altın Çağ yaşadığı sonucuna ulaşılabilir (Aytekin,2018; 77).

Orta Anadolu'yu hâkimiyet altına alarak ticaret için gereken güvenlik ve istikrarı sağlayan Selçukluların,3 nüfus ve ticaret bakımından önemli kentleri olan Konya-Kayseri-Sivas bağlantısının en kısa güzergâhı, Aksaray üzerinden geçiyordu. Sivas'tan Erzurum ve İran içlerine doğru devam eden bu güzergâh, Sivas üzerinden Tokat yoluyla Sinop limanına doğru, Kayseri üzerinden Elbistan Yoluyla Halep'e doğru kuzey ve güney bağlantılarına kavuşuyordu (Turan, 1964). Selçuklu döneminin kervan ticareti anayolu üzerinde yer almak, Aksaray'daki nüfus artışını ve ekonomik gelişmeyi

açıklamak için tek başına yeterli değildir. Yol üzerinde yer almak büyümek için yeterli olsaydı, Selçuklu kervansaraylarının her birinin etrafında kentleşme görmeyi beklemek gerekirdi. Hâlbuki bir yerleşimi kente dönüştüren itici güç; o yerleşimin, satın alma gücü barındıran bir tüketim merkezi olmasını sağlamaktır (Aytekin,2018;76).

Seyahatnamelerde kent için refah artışı, kente yapılan yeni yatırımlara ve transfer edilen nüfusa dayandırılan bir gelişmişlik görünmektedir. İbn Batuta'nın Moğol istilasını takip eden döneme denk gelen 1333 yılında aktardığına göre; Aksaray'da dokunan eşsiz halı ve kilimler, Hindistan ve Çin'e kadar yayılan bir ihraç pazarına sahipti (İbn Battuta, 2005; 284-285). Anadolu Selçuklu Devleti kent için hedefini gerçekleştirmiş gözükmektedir.

Ancak Osmanlı döneminin yükseliş döneminde kent gelişimi durağanlaşmış hatta nüfus oranında kayıplar yaşanmıştır. Uzun yıllar boyunca rekabet halinde olduğu Karamanoğulları'nı yıkan Osmanlılar; bu Beyliğin olası mirasçılarının üçüncü kez güçlenip Anadolu'daki Türk siyasi birliğini bozmaması için 1472'de Karamanoğlu sarayını yerle bir ettiler. Konya, Karaman ve Aksaray zanaatkârlarını ise; zorunlu iskâna tabi tutarak İstanbul'a yerleştirdiler. Zorunlu iskânlar ile amaçlananın; İstanbul'u ekonomik olarak güçlendirmekle birlikte, eski Karamanoğlu toprakları üzerindeki ekonomik gücü elinde bulundurma avantajını lehine çevirerek Osmanlılara karşı isyan edebilecek alternatif bir siyasi merkez oluşturmaya dönüşebilecek eğilimlerin önüne geçilmesi olduğu sonucuna ulaşılabilir (Başkan, 2012). Fatih Sultan Mehmet devrinde, Aksaray ve çevresinde Karaman oğullarının etkinliğini kırmak ve yeni fethedilen İstanbul'da Türk nüfusunun artırılmak istenmesi gibi nedenlerden ötürü kentten birçok ilim adamını (muhaddis, müfessir âlim ve mutasavvıf) ve şehir halkından yüzlerce aileyi alarak payitahta (İstanbul) yerleştirmiştir. İstanbul'da ki Aksaray semti o zaman bu şehirden götürülen ailelerce kurulmuştur (Oral,2014;223).

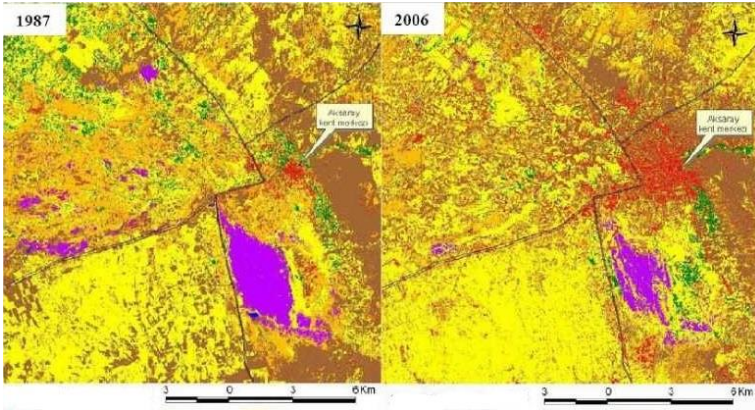
Aksaray Kentinin Geçirdiği Değişimlerin Değerlendirilmesi

Anadolu'nun tahıl ambarı sıfatını paylaşan şehirler içerisinde Aksaray ili, tarımsal verimliliği ve ticari hareketliliğindeki aktivite sebebiyle 1920'de liva olmuş ve "Azm-İ Milli Türk Anonim Şirketi" olarak un sanayi kurulmuş ve elektriğe kavuşmuştur (Gül,2013;133). Aksaray kenti bu gelişmelere bağlı olarak etki alanını genişletmeye başlamıştır. Kent nüfusunun temel ekonomik yapısı tarıma dayanmaktadır. Bu sebeple tarıma yönelik pazarların oluşmasına ve dolayısıyla da nüfusu hızlı bir artış göstermiştir. Bütün bu ortaya konulan özellikler şehrin Tarım kenti modeli içinde değerlendirebilmemize olanak vermektedir. Kentte bu değişkenlik yani

nüfusun artmaya başlamasıyla 1948 yılında ilk imar planı uygulanmasına ve yeni mahallelerin kurulmasına neden olmuştur.

Aksaray kentinin planlamasında 1965-1980 arası dönem anahtar dönem olarak ifade edilebilir. Bu dönemde hızlı nüfus artışının ortaya çıkardığı konut ihtiyacı inşaat sektöründeki yoğunluğu artırmış, nüfusun ekonomik gelişimi ve iş alanlarının çeşitlenmesi, Mamasun barajının yapımıyla sulamalı tarım sahasının gelişmesi ile Adana-Ankara kara yolunun 1958 yılında asfaltlanarak araç hacminin artması kentte değişim süreçleri meydana getirmiştir. Kent karayolu, kanal ve kanaletler çevresinde yoğunlaşarak buralarda yeni mahalleler kurulmuştur. Kent tepelik saha dışında bütün yönlerde doğru genişlemiştir (Arıbaş, 2008;255-256). Bu gelişmeler 1972 yılında ikinci imar planının, 1985 yılında üçüncü imar planının yapılmasını zorunlu hale getirmiş ve planlar uygulanmıştır (Şekil 2).

Kentin gelişiminde 2000 yılı sonrası sanayi ve ticari işlerin 1992 ve 1998 tarihli imar planlarıyla kent dışına Adana-Ankara karayolu boyuna alınmasıyla mahalleler buralara kaymıştır. Bu durum ulaşım kent modelinin uygulanması olarak yorumlanabilir.



Şekil 2. Aksaray Kenti 1987-2006 Yılları Arası Gelişimi (Arıbaş,2008;254).

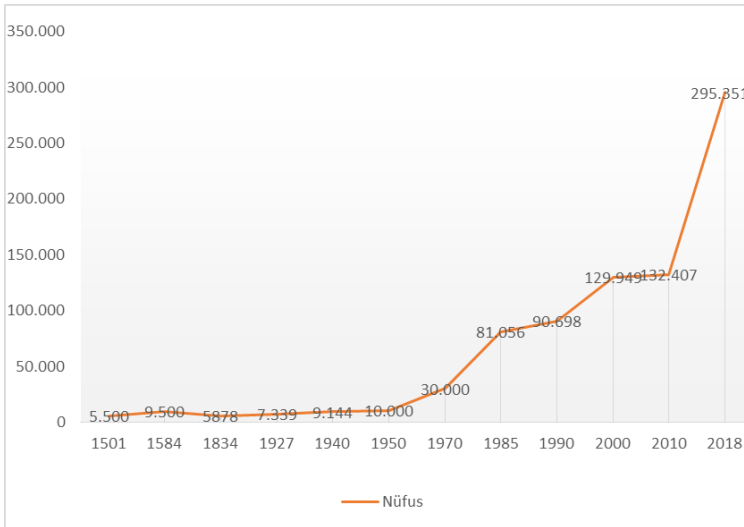
Uzun ve Altaş (2018)'ın Aksaray üniversitesi öğrencilerinin ihtiyaçlarının Kentte yaşanan mekânsal dönüşüm ve halkın bunu nasıl algıladığı üzerine yaptıkları çalışma da göstermektedir ki, öğrenci ihtiyaçlarına yönelik olarak kentteki belirli alanlar kullanım yoğunluğuna göre şekil değiştirmekte ve çevreye doğru bu etki gelişmektedir. Bu da kentin üniversite kent modellemesi açısından dönüşüm sergilemesine neden olmaktadır. Doğanay ve Eskin (2018) kentlerin insanın ihtiyaçları karşılayabilmek için ekonomik, toplumsal ve mekân özellikleri itibariyle birçok süreçten geçtiğini vurgulamaktadırlar. Aksaray kenti de çağın gereksinimlerine göre bir dönüşüm argümanı taşımaktadır. Kent, üniversitenin kurulduğu Adana yolu

boyunca ve Arıbaş (2008)'ın da belirttiği üzere Ankara yolu istikametinde gelişmektedir. Bu gelişme tarım arazilerini olumsuz etkilemekte ve bu arazilerde binalaşmanın artmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz etkiyi gidermeye yönelik olarak yerel yönetimce kent dönüşüm planlamaları yapılmaktadır.

Aytekin (2018) kentte yakıt veya metalürjik kaynakların bulunmaması, ağır sanayi kurulmasına olanak vermediği gibi; demiryolunun yokluğu da kentte sanayi tesisleri kurulmasını kısıtladığı yorumunu yapmaktadır. Aksaray kentinin günümüz kent modelleri içerisinde 17 Mart 2006 tarihinde kurulan Aksaray Üniversitesi nedeniyle eğitim kenti, sahip olduğu tarihi ve doğal özellikleri itibariyle de turizm kenti değerlendirmesi yönünde de ilerlemektedir.

Aksaray Kentinin Nüfus Seyri

Kentler kuruldukları zamandan itibaren herhangi bir sebeple bazı dönemler dahilinde çeşitli derecelerde nüfus miktarlarında küçük farklar meydana gelmekte ya da büyük farklar göze çarpmaktadır. Benzer koşullarda başlangıç yapan kentlerde dahi tetiklenmiş olan ve bu nedenle nüfus yönünden arayı açmaya başlatan küçük farkların, zaman içerisinde büyük farklara yol açtığı gözlemlenmektedir. Bu ifadeden olmak üzere nüfustaki küçük bir nicelik avantajı, yuvarlanan bir kartopu misali geometrik olarak artacaktır (Aytekin, 2018; 74). Bu duruma Aksaray kentinin uyumunu şekil 3'de belirtilen nüfus gelişim grafiği çok iyi yansıtmaktadır.



Şekil 3. Aksaray Kenti Nüfus Gelişimi Grafiği.

Aksaray kenti nüfus gelişimi verilerinin irdeleyecek olursak (Şekil 3), 1950 yılının bütün ülkeye olumlu yansımalarının Aksaray içinde geçerli olduğunu görmekteyiz. Kent tarihsel gelişim süreci içerisinde kendisine yüklenen siyasal, ekonomik ve sosyal misyonları kullanmayı başaramıştır. Bunun en güzel yansıtıcısı nüfusun izlediği seyirdir. Özellikle 2010 yılı sonrası hızlı bir nüfus artışı kendisini göstermektedir. Buna sebep olarak üniversite kent modeline dönüşmeye başlaması gösterilebilir.

Sonuç

Gelişen dünyada kentleri ortaya çıkartan, dinamik bir gelişme süreci içerisinde değerlendirilmelerine olanak sunan çok sayıda işlevler vardır. Bütün bu işlevlerin bir kentte aynı etkiye sahip olması mümkün değildir. Bütün fonksiyonların ya da işlevlerin bir kentte aynı etkiyi göstermesi mümkün olmamaktadır. Bu sebepten dolayı mevcut fonksiyonlardan biri genellikle diğerlerinden daha fazlaca ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Anadolu'nun orta kısmında yer alması sebebiyle yolların kavşak noktasında bulunan Aksaray, tarihin eski devirlerinden beridir önemli bir yerleşim yeri olarak varlığını kullanmıştır. Sahip olduğu bu özel konum nedeniyle ticari açıdan da çevre uygarlıklarında ilgisini çekmiş ve bu coğrafi alanda iktisadi faaliyetler hala aktif bir şekilde devam etmektedir.

Kentlerin tarihsel seyri içinde değerlendirdiğimizde, nüfuslarının çeşitli özellikteki gereksinimlerinin bir sonucu olarak sürekli gelişim içinde bulunmaktadır. Kentlerin günümüzdeki kültürel, sosyal ve ekonomik özelliklerini tam anlamıyla kavrayabilmek ve buna göre geleceğe yönelik planlama yapmak için uzak ve yakın dönem iskân tarihinin doğru bir şekilde tahlil etmek oldukça önemlidir.

Kent, Melendiz Çayı'nın bataklık alanda kaybolduğu Tuz Gölü'nün güneyinde, bu akarsuyun çıktığı alandaki Büyük Aksaray Birikinti Konisi üzerinde kurulmuştur. Antik devirde Garsaura adıyla tanınan şehir, Bazı kaynaklarda dile getirilen Hitit şehri Kursaura bu şehirdir. Şehir Kapadokya kralı Archeloas (Ö.17) tarafından yeniden kurulur sonra Archelais olarak isimlendirilir. Bizans kaynakları şehri Ta'xara (To'A'k Sara') olarak adlandırmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti egemenliğindeyken Sultan II. İzzeddin Kılıçarslan'ın (1155-1192) yaptırdığı saraya nispeten Aksaray adını aldı. Aksaray'ın bu dönemdeki gelişmişlik düzeyini çağdaşı olan Anadolu kentleriyle kıyasladığımızda, kentin potansiyel barındıran bir Altın Çağ yaşadığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak Osmanlı döneminin yükseliş döneminde kent gelişimi durağanlaşmış hatta nüfus oranında kayıplar yaşanmıştır.

Anadolu'nun tahıl ambarı sıfatını paylaşan şehirler içerisinde Aksaray ili, verimliliği ve ticari hareketliliği sebebiyle 1920'de il olmuştur. Kent nüfusunun temel ekonomik yapısı tarıma dayanmaktadır. Bu sebeple tarıma yönelik pazarların oluşmasına ve dolayısıyla da nüfusu hızlı bir artış göstermiştir. 1950 sonrası dönemde hızlı nüfus artışının ortaya çıkardığı konut ihtiyacı inşaat sektöründeki yoğunluğu artırmış, nüfusun ekonomik gelişimi ve iş alanlarının çeşitlenmesi, Mamasun barajının yapımıyla sulamalı tarım sahasının gelişmesi ile Adana-Ankara kara yolunun 1958 yılında asfaltlanarak araç hacmini artması kentte değişim süreçleri meydana getirmiştir. Kentin gelişiminde 2000 yılı sonrası sanayi ve ticari işlerin 1992 ve 1998 tarihli imar planlarıyla kent dışına Adana-Ankara karayolu boyunca alınmasıyla mahalleler buralara kaymıştır. Bu durum ulaşım kent modelinin uygulanması olarak yorumlanabilir.

Kentler çağın gereksinimlerine ve kendilerine yüklenen özelliklere uyum sağlama durumlarına göre tarihsel seyirleri içerisinde değişik kent modeli kimliklerine bürünmektedirler. Bunu başatabildikleri ölçüde gelişmeler kendini gösterebilmekte ve etki alanlarını genişletebilmektedir. Aksaray kenti tarihsel sürecin yüklediği özellikleri kimliğinde yansıtan şehirlerden birisidir.

Bütün bu durumlar Aksaray kentini, kent modellemeleri içerisinde her dönem için farklı bir yapıda değerlendirilmesini ortaya koymuştur. Aksaray antik dönemde ticaret kenti, Selçuklular döneminde Askeri (Garnizon) kent, Osmanlılar döneminde tarım kenti (İstanbul iâşesi için) modeli en belirgin özellikleridir. Ancak Aksaray kenti ilk zamanlarından beridir birikinti konisi özelliğinden ve su kaynağı sebebiyle halen tarım kenti özelliği en baştaki modeli oluşturmaktadır. Ancak kent 1950'li yıllar itibarıyla çağın gereksinimlerinin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi lüzumunu idrak ederek birçok fonksiyonu üzerinde barındırabilmeyi başarmıştır.

Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan'ın Aksaray Kentinde sürekli bir ordugâh kurması ve bu orduyu garnizon haline getirmesi kente askeri kent modelini hâkim kılmış, kente başka alanlardan getirip (Konya, Sivas, Horosan vb.) yerleştirdiği zanaatkâr zümresiyle de ticaret kenti haline gelmiştir. Garnizon kenti olarak varlığını kuvvetlendiren kent, günümüzde ise eğitim ve turizm kenti kimliğini geliştirmektedir. Karayollarının kavşak noktasında olmasıysa kente, ticaret kenti ve hafif sanayi kenti modelinin yerleşmeye başladığının ve varlığını geliştirerek devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazar Halil Mesut BAYLAK çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

İkinci Yazar Barış TAŞ çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Aksaray Valiliği, (2011). Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti (Birinci Baskı), Aksaray Valiliği Kültür Yayınları-3, Araştırma-İnceleme-1. Ankara.
- Arıbaş, K., (2008). Aksaray Kentinin Mekânsal Değişim ve Dönüşüm Süreçleri. TÜCAUM V. Coğrafya Sempozyumu (16-17 Ekim 2008, Ankara) Bildiriler Kitabı: 251-261.
- Arınç, K., Bebek, A. ve Sarı, S., (2019). Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Sürecinin Sivas Kenti'nin Gelişmesi Üzerindeki Etkisi. UCEK 2019 II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (3-5 Ekim 2019, Eskişehir) Bildiri Özetleri Kitabı: 378.
- Aytekin, H., (2018). Aksaray Kenti Coğrafi Konumunun İktisadi Gelişmeye Etkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ased), 2(2): 71-88.
- Bahçalı, S. ve Kahraman, S.Ö., (2019). Bursa'nın İç Göç Hatlarının Anom Analizi ile İncelenmesi. UCEK 2019 II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (3-5 Ekim 2019, Eskişehir) Bildiri Özetleri Kitabı: 367.
- Başkan, Y., (2013). Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus. Tarih Dergisi, 55: 107-134.
- Bayartan, M., (2008). Şehir Fonksiyonları Açısından Kütahya Çiniciliği. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 17: 37-45.
- Coşkun, R., (2004). "Rekabetçi Sakarya: Sakarya'nın Rekabet Gücü'nün Belirlenmesi ve Geliştirilmesi Projesi", Sakarya Üniversitesi, Adapazarı, Aktaran: A. Husref Eroğlu, (2007), "Şehirlerin Markalaşması", Yerel Siyaset Dergisi, 23: 65-66.

- Doğanay, S. ve Eskin, B., (2018). Aksaray İli Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4):45-54.
- Ertuğrul, A., (2015). Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i (İnceleme – Tercüme), 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Gül, M.F., (2013). Aksaray Şehrini İktisadî Tarihi Hakkında Bir Deneme. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 11(14):131-158.
- Gülçur, S., (1999). Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1994 Yüzey Araştırmaları. Anadolu Araştırmaları, 15;105-136.
- Gülçur, S., (1994). Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması. XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (30 Mayıs- 3 Haziran 1994 Ankara), T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 1735: 191-199. Ankara.
- Işık, S., (2005). Türkiye'de Kentleşme Hareketleri ve Kentleşme Modelleri. Ege Coğrafya Dergisi, 14: 57-71.
- İbn Battuta.,2005. İbn Battuta Seyahatnamesi. (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul.
- Kamış, Y., (2017). Erken Tunç Çağı'nda Acemhöyük ve Konya Ovası. Özkan, S., Hüryılmaz, H., Türker, A. (Editör), Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan, Ege Üniversitesi Yayınları: 187-202. İzmir.
- Kartal, S.K., (1978). Kentleşme ve İnsan. TODAİE Yayınları, No:175. Ankara.
- Keleş, R., (1997). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keleş, R., (1998). Kent bilim Terimleri Sözlüğü. İmge Yayınları. Ankara.
- Keleş, R., (2010). Türkiye'de Kentleşme Kime Ne Kazandırıyor?. İdealkent, 1: 28-31.
- Oral, M.Z., (2014). Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları. Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2);221-248.
- Ortaylı, İ., (2012). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi (4. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özdeş, M., (2019). Geçmişten Günümüze Tekirdağ Şehirsal Alanının Tarihsel Gelişim. UCEK 2019 II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (3-5 Ekim 2019, Eskişehir) Bildiri Özetleri Kitabı: 353.

- Özoğuz, K., (1986). “Türkiye’de Kent Nüfusunun Sosyal Gelişimi”. Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar. Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Vakfı. İstanbul.
- Öztürk, T., (2002). “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, X: 861. Ankara.
- Peker, M., (1999). “Türkiye’de İç Göçün Değişen Yapısı”. 75. Yılda Köylerden Şehirlere. Tarih Vakfı Yayınları: 295-304. İstanbul.
- Sencer, Y., (1979). Türkiye’de Kentleşme. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Şahin, İ., (1989). Aksaray. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, II: 291-292. Ankara.
- Şahin, Y., Yemen, A., (2017). İbn-İ Battuta ve Evliya Celebi Seyahatnamelerinden Hareketle Bir Marka Kent Olarak Aksaray. II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (26-28 Ekim 2017 Aksaray) Tam Metin Kitabı:762-774.
- Taş, B., (2016). Türkiye’nin Kırsal Yerleşmeleri. Yeditepe Yayınları. İstanbul.
- Tekeli, İ., (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Sey,Y., (editör) 75. Yılında Değişen Kent ve Mimarlık. Tarih Vakfı Yayınları: 1-24. İstanbul.
- Turan, O., (1964). Selçuk Kervansarayları. Belleten, 10(39): 471-496.
- Uzun, F.V. ve Altaş, A., (2018). Aksaray Üniversitesi Öğrencilerinin Aksaray Kent Merkezindeki Yeme-İçme Mekanları Algısı. Coğrafi Bilimler Dergisi, 16(1): 121-134.
- Weber, M., (2000). Şehir: Modern Kentin Oluşumu, Çev. Musa Ceylan, Bakış, Pp. 170. İstanbul.
- Yener, S., (1974). The Population of Turkey. Hacattepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. Ankara.
- Yılmaz, E. ve Çitçi, S., (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyal-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (35): 252-267.

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK ZİRAİ DURUM RAPORLARINA GÖRE BUĞDAY ÜRETİMİ (1929)

Suna ALTAN*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomisinin temelini oluşturan yapı taşlarından biri de tarımsal faaliyetlerdir. 1923 yılından itibaren yürütülen çeşitli politikalar çerçevesinde tarımsal faaliyetleri artırma çalışmalarına başlanılmıştır. İnsan hayatındaki besin zinciri açısından taşıdığı önemden dolayı; buğday, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de stratejik bir ürün olarak görülmüştür. Beslenmedeki öneminin yanı sıra buğday bitkisinin sapsı hem sanayide hem de hayvan beslenmesinde kullanıldığından dolayı kullanım alanı oldukça geniştir. Buğday üretiminde herhangi bir nedenle azalma olduğunda doğrudan tüketicileri etkilemektedir. Bu durumu göz önüne alan Türkiye, buğday üretimi açısından yeterli olmak ve stoklarında yeterince buğday bulundurmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden tarımsal üretimin artırılması çalışmalarında buğday üretimi ilk sırada yer almıştır. Türkiye'deki üretimi yapılan tahıl ürünleri içerisinde ekim alanı ve üretim miktarı bakımından buğday ilk sırada yer almaktadır. Fakat yapılan çalışmalara karşın, 1923-1928 yılları arasında olumsuz iklim koşullarından dolayı üretimde istenilen istikrar sağlanamamıştır. 1929 yılı itibariyle iklim koşullarının düzelmesiyle birlikte üretimde büyük beklenti içine girilmiştir. Devlet, üretimdeki verim artırımını daha çok Anadolu'daki şehirlerde sağlamak istemiştir. Bu dönemde Anadolu'da bulunan bazı şehirlerin kontrolü 1928 yılında kurulan Birinci Umumi Müfettişlik bünyesine verilmiştir. Müfettişlik, bu şehirlerin sosyo-ekonomik durumları iyileştirme ve geliştirme vizyonunu da üstlenmiştir. Ekonomik durumun iyileştirilmesine dair çalışmalarda, tarımsal faaliyetleri artırmaya öncelik verilmiştir. Tarımsal faaliyetleri artırma konusunda da buğday üretimi ilk sırada yer almıştır. Bu çalışmada, 1929 yılındaki Birinci Umumi Müfettişlik zirai durum raporları temel alınarak, Birinci Umumi Müfettişlik mıntikasındaki buğday üretimi ve planlanan üretim istikrarında ne kadar başarı sağlandığı ya da sağlanamadığı incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Umumi Müfettişlik, Buğday, Ekonomi, Tarım

* Dr. Öğrt. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Gümrük İşletme Bölümü, suna.altan7634@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-7388-3014

Makale Gönderilme Tarihi: 1 Şubat 2020 Makale Kabul Tarihi: 5 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

WHEAT PRODUCTION ACCORDING TO THE FIRST GENERAL INSPECTORATE AGRICULTURAL STATUS REPORTS (1929)

Suna ALTAN

Abstract

Agricultural activities are one of the building blocks that form the foundation of the Republic of Turkey's economy. Within the framework of various policies carried out since 1923, efforts to increase agricultural activities have been started. Due to the importance of the food chain in terms of human life; wheat, as in many countries, it was also seen as a strategic product in Turkey. In addition to its importance in nutrition, the stalk of the wheat plant are used both in industry and in animal nutrition. When there is a decrease in wheat production for any reason, it directly affects the consumers. Considering this situation, in order to be adequate in terms of wheat production and stocks, Turkey remained obligated to set aside enough wheat. Therefore, wheat production took the first place in the studies to increase agricultural production. Wheat acreage and production in terms of quantity production of cereals in Turkey was in the first place. However, despite the work done, the desired stability in production could not be achieved between 1923-1928 due to adverse climatic conditions. With the improvement of climatic conditions as of 1929, great expectations in production were possible. The state wanted to increase the efficiency in production mostly in cities in Anatolia. During this period, the control of some cities in Anatolia was given to the First General Inspectorate, which was established in 1928. The Inspectorate has also undertaken the vision of improving and developing the socio-economic status of these cities. In studies to improve the economic situation, priority has been given to increasing agricultural activities. Wheat production took the first place in terms of increasing agricultural activities. In this study, based on the agricultural status reports of the First General Inspectorate in 1929, the success or failure of the wheat production in the First General Inspectorate area and the planned production stability were examined.

Keywords: First General Inspectorate, Wheat, Economy, Agriculture

Giriş

İnsanlığın temel ve zaruri ihtiyacı olan gıdalar tarımsal faaliyetlerle karşılanmasından dolayı tarım faaliyetleri insanlığın devamı açısından tarih boyunca önem arz etmiştir(Aktan, 1972, s.171-172). Osmanlı Devleti'nden miras alınmış olan Anadolu coğrafyasındaki tarımın ciddi sorunlarıyla karşı karşıya kalındığından yeni yönetici kadro, sorunları ortadan kaldırmak adına tarımı iyileştirme çalışmalarına yönelmiştir(Arıoba, 1982, s.79). Bu çalışmaların temeli 1923 yılının Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde atılmıştır. Kongrede çiftçiler grubunun görüş ve önerileri alınarak tarım faaliyetlerinin iyileştirilmesi konusunda yol haritası oluşturulmaya çalışılmıştır(İnan, 1989, s.21). Tarımsal faaliyetlerin %90'ı ağır şartlarda yapıldığından, Cumhuriyetin ilanının ardından tarım hayatında esaslı bir kalkınma yaşanması gerekliliği üzerinde fikir birliğine varılmıştır(İnan, 2018, s.129; Demirci- Özçelik, 1986, s.103). Tarımsal üretimin artırılması için tarım alanlarında günün koşullarına uygun araçların kullanılması, örnek çiftlikler kurulması, tarımsal faaliyet sürdürenlere eğitim verilmesi, tarımsal araştırma faaliyetleri yapılması, ürün çeşitliliğinin artırılması, kredi olanakları gibi çalışmaların yapılmasının gerekliliği görülmüştür(Toprak, 1988, s.19-25). Çiftçilere kolaylık sağlamak adına; aşarın kaldırılması, köy kanunlarının çıkarılması, ziraat vekilliğinin etkinliklerinin artırılması, ziraat bankasının parasal desteği, kooperatif faaliyetleri, tarımda makineleşme ve eğitim-araştırma faaliyetleri yapılmıştır(Kuruç, , 2018, s.452-453). Tarımsal faaliyetlerin artırılması ve iyileştirilmesi adına yapılan bu çalışmalara karşın tarım ürünlerindeki üretim ve verim artırmada tam bir istikrar sağlanamamıştır. Üretim koşullarındaki eksikliklerin ortadan tamamen kaldırılmaması bunun yanında iklim şartlarının zaman zaman kötü gitmesi istikrarın sağlanamamasında etkili olmuştur(Kazgan, 2017, s.31). Bu duruma en iyi örnek olarak 1927-28 yıllarında yaşanan kuraklık gösterilebilir. 1927-1928 yıllarında yaşanan kuraklık nedeniyle ülke genelinde tahıl üretiminde gerileme yaşanmıştır(Koraltürk, 2002, s.588). Bu gerilemeden en çok etkilenen ürün ise buğday olmuştur.

Türkiye'de ki en önemli tarımsal faaliyet alanını buğday üretimi oluşturmaktadır. Buğday üretimi, Anadolu'nun hemen her bölgesinde yapılmakta, tarla ürünleri içerisinde ekim alanı ve üretim miktarı bakımından ilk sırada yer almaktadır. İnsan beslenmesi açısından taşıdığı önemden dolayı buğday, kıymetli bir ürün olarak kabul edilmektedir. Buğday yalnızca insanların besin kaynağı olmamıştır. Buğday bitkisinin sapsı sanayide hammadde olarak kullanılmanın yanında, hayvanlarda da besin kaynağı olarak tüketim sağlanmıştır(Atar, 2017, s.2). Bu nedenden dolayı Türkiye'de buğday üretiminde herhangi bir nedenle azalma olduğunda doğrudan üretici

ve tüketicileri etkilemektedir. Bu nedenle buğday üretimi açısından yeterli olmak ve stoklarda yeterince buğday bulundurmak zorunluluğu her zaman göz önünde bulundurulmuştur.

1927-1928 yılları arasında yaşanmış olan kuraklıktan sonra, 1929 yılı için tarımsal faaliyetleri artırma adına iyimserlik hâkim olmuştur. Yeterli ekimin yapılp, üretimin fazlalaşacağı beklentisine girilmiştir. Böylece tahıl üretimi artacak hem iç hem dış pazarda fayda sağlanarak, ihracat artacak ve ekonomideki iyileşmelere destek sağlanacağı düşünülmüştür (Tekeli- İlkin, 2009, s.75). Bunun yanında Ali İktisat Meclisi tarafından yapılan çalışmalar sonucunda tahıllar içerisinde buğday üretiminin artırılması ön görülmüştür. Yeterli üretimimiz olamadığı için buğdayı dışarıdan almak zorunda olduğumuzdan, dış bağımlılığı azaltmak için iç üretimin arttırılması gerekliliği bildirilmiştir (Ali İktisat Meclisi Raporları, 1929, s.49-50). Buğday üretim faaliyetlerinin arttırılması çalışmaları daha çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılması planlanmıştır. Kontrollü üretim yapılması adına bölgede bir kontrol mekanizmasının varlığı gerekliliği düşünülmüştür. Kuruluş nedeni her ne kadar bölgede asayışı sağlamak olsa da, Birinci Umumi Müfettişlik bu duruma da çözüm olmuştur.

Birinci Umumi Müfettişlik

29 Ekim 1923 tarihinde yeni devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir. İlanın hemen ardından ülkenin genelinde fakat ağırlık merkezi olarak Anadolu'da bazı düzenlemeler yapmak için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda Anadolu'daki bölgeler arası farklılıklar, gelişmişlik düzeyleri ve idari alanda sıkıntıları ortadan kaldırılmak çalışmaların temel hedefi olmuştur. Bunun yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan asayişsizlikler şehirler arası işbirliğinin lüzumunun gerekliliğini ortaya koymuştur. Tüm bunları bir arada düşünen hükümet, çözüm olarak Umumi Müfettişlik kurulması fikrini gündeme getirmiştir (Varlık, 2010, s.27-28; Burgaç, 2013, s.116-117). Umumi Müfettişlik fikriyle birlikte bölge kontrolünün daha kolay olacağı düşüncesine etrafında birleşilmiştir. Konu ile ilgili kanun tasarısı Bakanlar Kurulu'na 30 Ocak 1927 tarihinde görüşülmek üzere Başbakanlığa, 12 Şubat 1927'de ise Meclise sunulmuştur. Yaşanan bazı aksiliklerden ötürü kanun tasarısının görüşülmesi biraz ertelenerek 15 Haziran 1927'de yapılmış, (TBMM Zabıt Ceridesi, 1958, s.682; Koca, 1998, s.164-65) yapılan görüşmeler neticesinde Umumi Müfettişliğin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. 27 Kasım 1927 tarihinde Umumi Müfettişlik görev ve yetkileri 5858 sayılı kararname ile belirlenmiştir. Karamnamede yer alan 17 madde Umumi Müfettişlik görev, yetkilerinin yanı sıra kadroları da belirlenmiştir. 1164 numaralı kanuna göre; Elaziz, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakir, Van, Siirt, Mardin vilayetlerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik teşkil edilmiştir.

Umumi Müfettişlik tayin işlemleri İçişleri Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu'nun kararları doğrultusunda yapılması uygun görülmüştür. 25 Aralık 1927 tarihinde kabul edilen 5977 sayılı kararnameyle şehirleri kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik adını almış ve kuruluşu kanunla onaylanmıştır. Kuruluşun gerçekleşmesinin ardından müfettişlik merkezi Diyarbakır olarak kabul edilmiştir. 1929 yılında Umumi Müfettiş Mıntıkasına Bayezit vilayetinin katılması 13 Şubat 1929'da Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiştir(Düstur III. Tertip, 1931, s.44; BCA, 30.18.1.2.2.15.20; Resmi Gazete, 16.07.1927, No.634).

Birinci Umumi Müfettişlik 1 Ocak 1928'de tam teşekküllü olarak göreve başlamıştır. Birinci Umumi Müfettiş olarak 11 Aralık 1927 tarih ve 5928 sayılı kararnameyle İbrahim Tali Öngören atanmıştır. İbrahim Tali Bey Diyarbakır Milletvekili olarak Türk siyaset sahnesinde bulunmuştur. Göreve atanmasının ardından milletvekilliğinden istifa etmiştir(Koçak, 2003, s.81-82; BCA, 30.18.1.1.26.67.17). Birinci Umumi Müfettişliğin sorumlu olduğu bölge, coğrafi yapısı itibarıyla yer şekillerinin engebeli olduğu karasal iklimin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Bölgedeki sosyo-ekonomik durum da tıpkı coğrafi yapısı ve iklimi kadar zorlayıcıdır. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinin ekonomik yapısı daha çok tarım ve hayvancılığın merkezidir(Güney Doğu: Birinci Genel Umumi Müfettişlik Bölgesi, 1939, s.337). Umumi Müfettişlik, mıntika içerisinde belirlenmiş olan bölge ve şehirlerin ekonomik durumlarını kalkındırma ve geliştirme çalışmalarında kontrol ve uygulama mekanizması olarak yer alması kuruluş amaçlarından birini oluşturmuştur. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'de bu amaç doğrultusunda çalışmalarını yürütmüştür. Ali İktisat Meclisi'nin de görüşleri neticesinde bölge ekonomisinin temel kaynağı olan tarım alanına yoğunlaşmıştır. Bölgede etkin olmak koşuluyla tarım kalkınmasını sağlamak amacıyla Diyarbakır'da numune çiftliğinin kurulmasını, tohum getirilmesini, modern tarım makinalarının alınmasını, çiftçilere eğitim verilmesini, zirai mücadeleye destek verilmesini sağlamıştır(Düzel, 1937, s.3-4). İllerde yapılacak olan tarımsal faaliyetlerde tahıl üretimine ülkenin genel ihtiyacı göz önüne alınarak daha çok buğday üretimine ağırlık verilmiştir. Buğday üretiminin kontrollü bir şekilde yapılması uygun görülmüştür. Hangi şehirde ne zaman ekim, ne zaman hasat yapıldığı, elde edilen miktarlar ve üretim alanları hakkında raporlar tutulmuştur. Şehirlerden alınan raporlar Umumi Müfettişlik tarafından düzenlenerek merkeze bildirmiştir.

1929 Yılı Zirai Durum Raporlarına Göre Mıntıkada Buğday Üretimi

Birinci Umumi Müfettiş 1929 yılı boyunca mıntıkasında bulunan illerde buğday üretim faaliyetlerinin yer aldığı zirai durum raporları hazırlamıştır. İllerdeki ürün ekim-dikim, hasat ve satışların yer aldığı bu raporlarda mıntikanın buğday üretim faaliyetleri artırma çalışmalarında ne derece başarı

sağlanıp sağlanmadığı raporların verilerinde ortaya konulmuştur. Şehirler ve buğday üretim faaliyetlerine bakıldığında;

Bitlis: İl coğrafi olarak dağlık bir yapıya sahip olmakla birlikte, iklimsel olarak da karasal iklim hüküm sürmektedir. İlin temel geçim kaynağı olarak tarım ön plana çıkmıştır. Tarım faaliyetleri içerisinde tahıl üretimi önem arz etmiştir. Tahıl üretiminde buğday üretimi ilk sırada yer almıştır(Yurt Ansiklopedisi Cilt.2, 1982, s.1403). Buğday üretim faaliyetlerinin zirai raporlardaki durumuna bakacak olursak, Şubat ve Mart aylarında yoğun kar yağışı sebebiyle herhangi bir zirai faaliyette bulunulamamıştır(BCA,30.10.0.0.69.454.14, 28.02.1929; BCA,30.10.0.0.69.454.19, 30.03.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.15, 10.03.1929). Nisan ayında karın kasveti biraz olsun azalmış, hava açık seyretmiş olsa da, karın yerdeki varlığından dolayı çalışma yapılamamıştır. Üretim faaliyetleri yapılamamasının yanı sıra üretim için gerekli olan malzemelerin taşıma işlemleri de yapılamamıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 11.04.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.22, 27.04.1929). Mayıs, haziran, temmuz ayı raporlarında vilayetin durumuna dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Ağustos ayında yağın yağmurların mahsul için gerekli olduğu ve bereketli olduğu bildirilmiştir. Ağustos ayında yapılan hasat neticesinde üretimin geçen yıla göre %30 fazla olduğu bildirilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929). Yılın son ayında da yine kar yağışından dolayı herhangi bir üretim faaliyeti gözlemlenememiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929). Bitlis tarımsal üretiminde önem arz eden buğday üretimi 1 yıl boyunca üretim faaliyetlerindeki pay az olmuştur.

Karaköse-Bayezit: Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Dağlık alanları geniş, ovalık alanları dardır. İklimsel olarak sert karasal iklim hüküm sürmektedir. Ekonomik gelir olarak hayvancılık ve tarım yapılmaktadır. Fakat iklim ve coğrafi koşullar tarım faaliyetlerine pek müsaade etmemektedir. Yılın sınırlı günlerinde tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Sınırlı günlerde yapılan tarımsal faaliyetlerde 1929 yılı buğday üretim faaliyetlerinin zira durum raporlarına yansımaya baktığımız zaman; Raporlarda Karaköse- Bayezit'in verilerine birlikte yer verilmiştir. İlk üç aylık raporlarda Karaköse ve Beyazıt'a dair herhangi bir bilgi yer almamıştır. Bunun nedeni de, kış şartlarının ağır geçmesinden dolayı üretim faaliyetlerinin yapılamamış olmasıdır. Nisan ayı raporunda karın henüz tamamen kalkmadığı bu yüzden ilkbahar ekiminin yapılamadığı bildirilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.22,27.04.1929). Karaköse ve Beyazıt merkez, tutak ve Iğdır'da Mayıs ayı boyunca ilkbahar ekimine başlanmıştır. Ekim işlemi devam ederken kazalara yağın yağmurlar zaman zaman ekimin yapılmasını aksatmıştır (BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 28.05.1929). Haziran ayında Karaköse'ye yağın aşırı

yağmurdan dolayı tarımsal faaliyet yapılamamış olsa da, Temmuz ayında ilkbahar üretimi yapılarak tamamlanmıştır. Hasat yapılan buğdayın satış fiyatı da kilosu 20 kuruş olarak belirlenmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.28, 06.06.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929). Karaköse’de Ağustos ayında başlayan buğday hasatı Eylül ayında da devam etmiştir. Hasat sonucunda buğdayın kilo gramı 100 kuruştan satışı yapılmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.34, 12.09.1929). Kasım ayında Karaköse’de yağın aşırı yağmurlar zararlaraya yol açmıştır. Karakoyunlu, Aliköse ve civar karyelerde 1500 dönüm arazi sular altında kalarak ekinlerde ziyan olmuştur(BCA, 30.10.0.0.69.454.35, 09.11.1929).

Van: Coğrafi olarak geniş bir alana sahip olmanın yanında engebeli alanları da fazladır. İklimsel özellik olarak karasal iklim etkili olmaktadır. Tarım faaliyetleri şehir ekonomisi için önem arz etmektedir. Tahıl üretiminde buğday insan beslenmesinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı Van’da üretimi en fazla yapılan tahıl çeşidi olmuştur(Altuner, Oral, Ülker 1929, s.341 ve 343). Uzun yıllar buğday üretimi yapılan Van’da 1929 yılındaki zirai raporlara göre üretim faaliyetleri bakılacak olursa, Ocak ayı raporunda ay boyunca kar yağışının fazlalığından bahsedilmiştir. Vilayetin tamamında sonbahar üretimi 340000 dönüm buğdaydan ibarettir. Ay sonunda ise kar yağışı devam etmektedir(BCA, 30.10.0.0.69.454.6, 10.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.7, 21.09.1929). Şubat ve Mart aylarında çetin kış şartlarından dolayı herhangi bir ekim faaliyetinde bulunulamamıştır. Yoğun olan kar yağışı ekili olan ürünlere herhangi bir zarar vermemiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.14, 28.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.15, 10.03.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.19, 30.03.1929). Nisan ayında hava kapalı ve her yer karla kaplıdır. Havanın bu durumu tarımsal ürünlere zarar vermemiş fakat hayvanlar için ot ve saman tedarikine engel olmuştur(BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 11.04.1929). Karın yerden kalkmasına karşın, ekili yerlerin durumunun iyi olduğu, bu yüzden verimin yüksek olacağı düşünülmüştür. Ay sonunda yağın yağmurlarda ekili yerlerin su ihtiyacını karşılamasından dolayı faydalı olmuştur(BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 05.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 28.05.1929). Haziran ayında vilayetin tamamında buğday ekimi tamamlanmıştır. Tarımsal üretim için gerekli olan ziraat çalışmaları ve sulama sorunları konusunda gerekli çalışmalar yapılmıştır. Ay boyunca yağın yağmurlar ekili alanlara zarar verir korkusu yaratsa da, ürünlere herhangi bir zararı olmamıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.28, 06.06.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.30, 20.06.1929). Temmuz ve Ağustos ayında ürünler için gerekli olan yağışlarla birlikte zirai durumun vaziyeti mükemmeldir. Ağustos ayı itibarıyla buğdayda hasat başlamıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929).

Hakkâri-Çölemerik: Hakkâri, önceleri bir bölge adı olarak sınırları Türkiye dışında kalan dağlık kesimlerinde içine alan çok engebeli bir bölgeye verilen isimdir. Bölgenin merkez kasabasına ise Çölemerik denilmiştir. Başlangıçta vilayet merkezi için Çölemerik adı kullanılmışsa da, zamanla bu isim unutulmuş ve hem il hem de il merkezine Hakkâri denilmiştir(Tuncel, 1997, s.206). Vilayette tarımsal faaliyetler coğrafi şekiller ve iklimin elverdiği koşullar çerçevesinde yapılmaktadır. Toprakların büyük kısmı dağlık-kayalık alanlardan oluşmaktadır. Tarım çoğunlukla dağların arasında uzanan vadilerin tabanlarında yapılmıştır(Kaya, 2015, s.83; Yurt Ans. Cilt.5, 1982, s.3321). Vilayetin iklim koşulları yörelere göre değişiklik göstermekle birlikte, genel olarak sert karasal iklim hâkimiyeti görülmektedir. Bu yüzden vilayetin genelinde tarım yapılabilecek gün sayısı azdır. Bundan dolayı sınırlı bir zaman diliminde sınırlı ürünler yetiştirilmektedir(Kaştan, 2020, s.152). Bu durum göz önüne alınarak tarımsal faaliyetler sürdürülmeye çalışılmıştır. Birinci Umumi Müfettişlik 1929 yılı tarımsal faaliyetleri arasında buğday üretimini muntıkada artırma çalışmalarında Hakkâri-Çölemerik te yer almıştır. Muntikadan gelen rapordaki duruma baktığımız zaman; Ocak ayının ilk yarısında toprağın karla kaplı olmasından dolayı herhangi bir faaliyet yapılamamasından bahsedilmiştir. Ay sonunda da raporlarda bir değişiklik yoktur. Çetin kış şartları ve kar yağışının devam ettiği bildirilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.6, 10.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.8, 29.01.1929). Şubat ayı boyunca da kar yağışının devam etmesinden dolayı herhangi bir hareketlilik gözlemlenememiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.14, 28.02.1929). Mart ayında ise durum biraz daha kötüleşmiştir. Karlar o kadar yükselmiştir ki memurlar tatil edilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.15,10.03.1929). Nisan ayında vilayet merkezindeki kar yavaş yavaş kalkmaya başlamış, fakat yine de ekim-dikimde herhangi bir faaliyet görülmemiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.21, 22.04.1929). Mayıs ayı itibariyle ilkbahar üretimi için ekim Çölemerik'te başlamıştır. Ayın ortasına kadar ekim faaliyetleri devam etmiştir. Ay boyunca ekimler yapılmış fakat bu defa da ekimler için gerekli olan yağışlar gerçekleşmemiş olmasından dolayı kuraklık baş göstermiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 05.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 28.05.1929). Yaşanan kuraklık mağduriyeti Haziran ayında başlayan ve Temmuz ayında da devam eden yağmurlarla giderilmiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.30.20.06.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929). Yağmurların Ağustos ayında artarak devam etmesi şehirde endişeye yol açmıştır. Ekili ürünün suya ihtiyacı olmamasından dolayı fazla yağış ürünlere zarar vermiştir. Yağmurun kesilmemesinden dolayı hasat edilecek olan buğday ürünlerinin toplanması gerçekleştirilememiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929). 3 ay boyunca raporlarda Hakkâri'nin

durumu ile ilgili herhangi bir verisel ayrıntıya rastlanılmamıştır. Yılın son ayındaki raporlarda Aralık ayında üretim olmadığı bildirilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929).

Mardin: Şehir, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle ve Fırat havzasında yer almaktadır. Yer şekilleri bakımından dağlık alanların yanı sıra ovalık alanlarda geniş yer tutmaktadır. İklimsel olarak bölgede hüküm süren iklime sahiptir. Şehir ekonomisinin en gelişmiş kesiminde tarım ilk sırada gelmektedir. Tarımsal faaliyetlerde tarla tarımı yapılmaktadır. Şehrin coğrafi ve iklim özelliklerinin dikkate alınmasının yanında, ihtiyaçlar da göz önüne alınca tarım ürünleri içerisinde buğday üretimine önem verilmeye çalışılmıştır.(Yurt Ansiklopedisi Cilt.8, 1982: s.5751ve 5755) bu önem zirai durum raporlarına yansımıştır. 1929 yılı zirai durum raporlarında Mardin'in buğday üretim faaliyetlerine bakacak olursak; Ocak ayı raporunda ayın son döneminde merkez ve belirli mahallere yağmur yağmıştır. Merkezi kazada 9.600 dönüm; savur kazasında 1.250 dönüm; Cizre'de 70.000 dönüm; Pirlık'e 300 dönüm; Nusaybin'de 800 dönüm buğday ekimi yapıldığı bildirilmiştir. Ayın son haftasında havaların iyi gitmesiyle birlikte merkezde 1300 dönüm; Dirlik'te 1.200 dönüm buğday ekimi yapılmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.7, 21.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.8, 29.01.1929). Şubat ayı boyunca vilayete kar yağmıştır. Bu yüzden herhangi bir ekim faaliyetinde bulunulamamıştır. Buğday satış fiyatlarında değişimler yaşanmıştır. Kilosu 18-32 kuruş arasında değişimler olmuştur(BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.10, 10.02.1929). Mart ayı raporlarında vilayete dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Nisan ayında ise, ay sonunda kazalara yağmur yağmanın yanında kazalarda ilkbahar ekimine başlanıldığı bildirilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.21, 22.04.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.22, 27.04.1929). Mayıs ayı boyunca yağın yağmurlarla birlikte ilin bütün kazalarında ilkbahar ekimine devam edilmiştir. Haziran ayında ise Savur ve Nusaybin'de ekim ve hasat işlemleri tamamlanmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.30, 20.06.1929). Ağustos ve Kasım ayları arasında ürün harmanına devam edilmiştir. Yılın son ayları ise karla ve yağmurla geçtiği için herhangi bir üretim faaliyetinde bulunulamamıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.35, 09.11.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.11,18.12.1929).

Elaziz: Coğrafi olarak şehrin büyük kısmı dağlar ve platolarla kaplıdır. İklimsel olarak ise karasal iklim hüküm sürmektedir. Anadolu'da bulunan diğer şehirler gibi Elaziz'in de tarımsal faaliyetlerinde buğday üretimi öne çıkmaktadır. Şehrin bütün yörelerinde üretim faaliyeti yapılmaktadır(Yurt Ansiklopedisi Cilt.4, 1982, s.2475 ve 2482; Taşkın, 2015, s.235-36). Üretim faaliyetlerinin yer aldığı zirai durum raporlarına göre 1929 yılı şehrin

buğday üretimi şöyledir; Ocak ayı raporunda; ayın ilk yarısında Palo ve Maden kazalarında kar ve yağmur yağmıştır. Ovacık'ta ekili olan yerler iki metre kar altında kalmıştır. Ay sonunda ise toprak hala karla kaplı olduğundan herhangi bir ekim dikim faaliyeti veya ürün alma işlemi gerçekleştirilememiştir (BCA, 30.10.0.0.69.45.6, 10.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.7, 21.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.8, 29.01.1929). Şubat ayı başlarında da zeminin karla kapalı olma durumu devam etmiştir. Mart ayı boyunca kar yağışı aralıksız devam etmiştir. Bu yüzden herhangi bir ürün elde dilememiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.10, 10.02.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.15, 10.03.1929). Nisan ayı itibariyle havanın yumuşamaya başlamasıyla kazalarda ilkbahar ekimine başlanmıştır. Genç 'te 700 dönüm buğday ekilmiştir. Ay sonuna kadar ekimler devam etmiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 20.04.1929). Mayıs ayında yağın yağmurlar Fırat nehrinin taşmasına neden olmuştur. Yaşanan bu taşkından Palo, Keban, Pertek kazalarındaki ürünler zarar görmüştür (BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 05.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929). Ay sonuna kadar ilkbahar üretimi devam etmiştir. Haziran ayının ilk haftası ilkbahar üretiminin arkası alınmıştır. Haziran ayı sonunda yağın yağmurdan dolayı vilayetin bazı yerlerindeki ürünlerde hasar meydana gelmiştir. Helikan, Aliğa mezarası, Berişal, Kadıköy, Şeyhali köylerindeki ekili yerler zarar görmüştür (BCA, 30.10.0.0.69.454.28, 06.06.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 20.06.1929). Temmuz ayında yağmurlar devam etmiştir. Yağmurlardan Muşar nahiyesinin Kınık bucağında 28 dönümlük buğday, büyük köyünde 8 dönüm buğdayın mahvolduğu bildirilmiştir. Bu yerlere yardım amaçlı tohum gönderilmiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929). Ağustos ayında zarar uğramayan yerlerdeki ürün hasadına başlanmıştır. Ağustosta başlayan hasat işlemleri Eylül ayında da devam etmiştir. Eylül ayındaki hasatta ürün bire on vermiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.34, 12.09.1929). Ekim ve Kasım ayları boyunca bahar ekimine devam edilmiştir. Yılın son ayında ise vilayetin her yerinde yoğun kar yağışı görülmesi münasebetiyle herhangi bir faaliyet gözlemlenmemiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.35, 09.11.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929).

Urfa: Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Urfa, dağlık coğrafi yapının yanı sıra ovalarıyla birlikte geniş bir plato görünümüne sahiptir. Şehrin güney bölümleri tarımsal üretim bakımından önemli bir yere sahiptir. İklimsel olarak ise karasal iklim hüküm sürmektedir. Şehrin ekonomik yapısında tarımsal faaliyetler ilk sırada yer almaktadır. Tarımsal faaliyetler içerisinde buğday üretimi öne çıkmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, Cilt.10, 1982: 7355; Yücebaş, 2019: 101-102) 1929 yılı şehrin buğday üretim faaliyetlerinin yer aldığı zirai durum raporlarına göre; Ocak ayının ilk

haftası Harran'da 700 kg, merkezde 20.000kg buğday ekimi yapılmıştır. Ayın ikinci haftasında havalar kısmen yağmurlu, kısmen güneşli geçmiştir. Yağmurlar ekinlere fayda sağlamıştır. Bu hafta zarfında 71.500 kilo buğday ekimi sağlanmıştır. Ayın son haftasında ise merkez de 1500 kg, Birecik'te 1.700kg, Hilvan'da 3.000, Yaylak 800 kg, Viranşehir'de 2.000 kg buğday elde edilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.5, 08.01.1929;BCA, 30.10.0.0.69.45.6, 10.01.1929;BCA, 30.10.0.0.69.45.8, 29.01.1929). Şubat ayında kar yağışının başlamasından dolayı ekim faaliyetleri sadece merkezde 2400 kg, Viranşehir'de 2000 kg buğday ekilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.10, 10.02.1929). Mart ayında ise ilk haftaların yağmurlu geçmesinden dolayı merkezde üretim yapılmıştır. Yalnızca merkezde 27 kg buğday ekilmiştir. Ay ortasında ise ekimden 3400kg, Hilvan'da 3000 kg, Viranşehir 2000 kg buğday elde edilmiştir (BCA, 30.10.0.0.69.454.15,10.03.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.18,19.03.1929).

Mayıs ayındaki durumda, ikinci hafta başlayan yağmurların miktarının fazla olmasından dolayı Birecik kazasındaki ekili alanlar hasara uğramıştır. Hilvan'ın nehir kenarındaki köylerde ekili alanları zarara uğratmıştır. Buna karşın Siverek ve Viranşehir'deki kazalarda yazlık üretim devam etmektedir. Ay sonunda ise buğdaylar için hasat başlamıştır (BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 20.05.1929). Haziran ayındaki üretim ise ayın ilk haftalarında yağmursuz geçen günlerden sonra ürünler yağmursuz kalmasından dolayı ziyan olmuştur. Ay sonunda yağın dolu ise vilayetin doğu kesiminde ve bahçelerde hasara yol açmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.28, 06.06.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.30, 20.06.1929). Temmuz ayında yağmurların yağmasından dolayı üretimsel faaliyetler yapılamamıştır. Ağustos ayı boyunca hasat yapılmış ve mahsulün derecesi iyidir. Eylül ayında havanın kurak geçmesiyle üretim faaliyetleri yapılamamıştır. İlerleyen dönemde buğday üretim faaliyetleri yapılmasına karar verilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 12.08.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.34, 12.09.1929). Kasım ayında Harran'da ekim yapılmaya başlanmıştır. Hububat piyasasında ucuzluk hakim olmaya başlamıştır. Yılın son ayında ise Viranşehir de, 1000 kg, Sürüş'te 40000kg buğday ekilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.35, 09.11.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929).

Diyarbakır: Diyarbakır, I. Umumi Müfettişlik merkez olmuştur. Bu yüzden Umumi Müfettişliğin yapacağı çalışmaların ilk uygulama merkezi olmuştur. Diyarbakır, coğrafi ve iklimsel koşulları göz önüne alındığında tarımsal ekonominin gelişmesine elverişli olduğu görülmüştür. İlin temel ekonomik etkinliğini tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetler olarak sebze-meyve yetiştirilse de, ağırlık tahıl üretimine verilerek bu üretimde

buğday ilk sırada yer almıştır(Güran, 1997, s.32; Akbulut, Diyarbakır, 1996, s.9-10). Diyarbakır'da toprakların çoğu tarım faaliyetleri için elverişli olsa da, sulama, gübreleme, toprak geliştirme çalışmalarındaki yetersizlikler bu topraklardan istenilen verim ve üretimin alınmasına engel olmuştur(Yurt Ansiklopedisi Cilt.3, 1982, s.2261). Umumi Müfettişlik tarafından 1929 yılında Diyarbakır'ın zirai ihtiyaçlarını belirleyen bir rapor hazırlayarak Ankara'ya sunulmuştur. Vilayetteki ihtiyaçlara binaen tarımsal faaliyetlerin artırılması için çalışmalara hız verilmiştir(Özer, 2012, s.155). Diyarbakır'daki buğday üretimini artırma çalışmaları yürütülmüştür. Umumi Müfettişlik zirai faaliyetleri raporlarında buğday faaliyetlerine özellikle dikkat edilmiştir.

Vilayette yağın kar ve yağmur sebebiyle ekim alanlarında faaliyetler durdurulmuştur. Vilayette yağmur Ocak sonuna doğru devam etmesine karşın durum memnuniyetle karşılanmıştır. Ayın ikinci yarısında 5000 dönüm, ayın son haftası ise 3.500 dönüm buğday ekimi yapılmıştır. Şubat ayında ise ilk hafta 12.000 dönüm buğday ekimi gerçekleştirilmiştir(BCA,30.10.0.0.69.454.5,08.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.6, 10.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.7, 21.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.8, 29.01.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929). Şubat ayı sonunda yağmaya başlayan yağmurlar ekilen mahsul için faydalı olmuştur. Mart ayında havaların müsaade ettiği takdirde yazlık buğday ekimine başlanacağı bildirilmiştir. Yağmurların müsaade ettiği süreçte mart ayında ekim yapılmıştır. O da sadece 12 bin dönüm buğday ekilmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.15, 10.03.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454. 19.30.03.1929). Nisan ayı itibarıyla yağmurlar azalmış olsa da bu defa da Kuzey Rüzgârları etkili olmuştur. Kuzey Rüzgârları ekinlere zarar vermiştir. Ay boyunca yağmurun bir anda kesilmesi ile ekilen ürünlerin suya ihtiyacı artmıştır bundan istifade edilerek yazlık buğday ekimi için hazırlıklara başlanılmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 11.04.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.21, 22.04.1929). Mayıs ayı boyunca ilk haftalarda Yağmur'un etkisi görülmüştür ekilmiş olan ürünlerin su ihtiyacı böylece giderilmiştir. Ay boyunca vilayette Ekim faaliyetleri görülmemiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 05.05.1929; BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 28.05.1929). Haziran ayında yağmurlar tekrar başlamıştır ay sonunda hasat yapılmaya başlanmıştır o dönem buğday 1'e 20 vermesi beklenmiştir(BCA, 30.10.0.0.69.454.30, 20.06.1929). Temmuz ayı boyunca buğday hasadı yapılmıştır(BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929). Ağustos ayında yağmurlar başlamıştır buna rağmen buğday hasat ve harmanı devam etmektedir yazlık ürünlerde durum iyidir(BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929). Diyarbakır'ın eylül-ekim aylarına dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Kasım ayı raporun da ise harmanın devam edildiği hububat fiyatlarının fazlası ile ucuzladığı bildirilmiştir. Yılın son ayında ise

hava koşullarının ağır geçmesi ile herhangi bir ekim faaliyetinde bulunulmamıştır(BCA,30.10.0.0.69.454.35,09.11.1929;BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929).

Sonuç

1927-1928 yılları arasında yaşanmış olan kuraklıkla birlikte tahıl üretiminin düşmesi ve tahıl sıkıntısının bir daha yaşanmaması adına, 1929 yılında tahıl üretiminin artırılması istenmiştir. Tahıl üretiminde temel besin maddesi olan buğday ilk sırada yer almıştır. Anadolu'nun her yerine buğday üretim faaliyetlerinin artırılması çalışmalarına başlanmıştır. Anadolu bölgesinde durumun kontrol edilmesi Birinci Umumi Müfettişliğe bırakılmasıyla, Müfettişlik çalışmaları raporlama kararı almıştır. Umumi Müfettişlik mintikadaki şehirlerde buğday üretimini ve verimini artırma çalışmaları neticesinde elde edilen üretim verileri müfettişlik zirai raporlarında yer verilmiştir. 1929 yılı boyunca tutulan raporlardan anlaşılabileceği üzere mintıkaya bağlı olan şehirler coğrafik ve iklimsel olarak zor koşullara sahip şehirlerdir. Çetin kış şartları, yağın yoğun kar yağışı üretim yapılmasına engel olmuştur. Hakkâri-Çölemerik, Karaköse- Bayezit ve Van'da kar 4 ay boyunca yerde kalmıştır. Bundan dolayı şehirlerde tarım yılın sınırlı günlerinde yapılmıştır. Bu durumun sonucunda da üretim düşük olmuştur. Coğrafi ve iklim şartlarının yanında modern tarım aletlerinin yokluğu, tarım geliştirme çalışmalarındaki yetersizlik ve sulama sıkıntısı da üretimi artırma çalışmalarında olumsuz etki yaratmıştır. Üretim faaliyetlerini artırma çalışmalarında gerek iklim gerekse toprağın verimliliğinden dolayı Urfa ve Diyarbakır'da diğer şehirlere oranla başarı sağlanmış diyebiliriz.

Genel olarak bakıldığında zirai durum raporlarında dikkat çeken iki husus vardır. İlk husus mintika içerisinde yer almasına karşın Siirt'le ilgili herhangi bir verisel bilgiye rastlanılamamış olmasıdır. İkinci husus ise raporlarda bazı şehirlerin verileri yılın ilk üç ayından sonra başlamaktadır. Bazı şehirlerin ise yılın son bir kaç ayına dair verilere yer verilmemiştir. Raporlarda genel olarak üretim dönüm olarak, verim olarak ta kilogram üzerinden veriler aktarılmıştır. Fakat üretimin artırılması için yapılan çalışmalardan birkaç istisna haricinde neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Görünen odur ki, Birinci Umumi Müfettişlik mintikasında 1929 yılı içerisinde tarımsal üretim artırma çalışmaları kapsamında buğday üretim faaliyetleri gerek yeterli imkânların olmaması gerekse coğrafya ve iklimin müsaade etmemesinden kaynaklı olarak beklenen performans şehirler tarafından sergilenememiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Akbulut İ. (1996), Diyarbakır, İzmir: Tükelmat A.Ş.
- Aktan R. (1972) Türkiye İktisadi Cilt.1, Ankara: Sevinç Matbaası,
- Ali İktisat Meclisi Raporları (1929) “Buğday Ve Ekmek Meselesi” 1929, 2. İctima Devresi, Seri. A, No.2, Ankara.
- Altuner F, Oral E, Ülker M. (1929) “ Van İli Buğday Tarımının Türkiye ve Bölgedeki Yeri, Sorunları ve Çözü Önerileri” Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi Cilt. 29, Sayı.2, ss.339-351
- Arıoba Ç. (1982) “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikaları” Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Türkiye’nin Ekonomisinin Gelişmesi, Ankara: AÜSBF Yayınları
- Atar B. (2017) “Gıdamız Buğdayın, Geçmişten Geleceğe Yolculuğu” Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi 2 (1), ss.1-12
- Burgaç M. (2013) Türkiye’de Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Demirci R. - Özçelik A. (1986) Tarım Tarihi, Ankara: AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları:976
- Düzel C. (1937) İngiliz Hükümetine Sunulmuş Gizli Raporlarda Doğu Anadolu Olayları 1924-1938
- Güney Doğu: Birinci Genel Umumi Müfettişlik Bölgesi, I. Genel Müfettişlik Yayınları, 1939
- Güran T. (1997) Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikler, 1909-1913-1914, Ankara: Tuik Yayınları,
- İnan A. (1989). İzmir İktisat Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan A. (2018). Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kaştan, Y. (2020) “Hakkâri’de Tarım Faaliyetlerinin Cumhuriyet Dönemi Tarihi Gelişimi” Ankara: Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyum Bildiler, ss.145-202
- Kaya F. (2015) “ Hakkâri İlinin İdari Coğrafya Analizi” JASSS, Winter 41, ss.79-100
- Kazgan G. (2017) Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Koca H. (1998) Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Konya

Koçak C. (2003) Umumi Müfettişlik, Ankara: İletişim Yayınları

Koraltürk M. (2002) “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)” Türkler Ans. Cilt.17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.581-597

Kuruç B. (2018) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.3

Özer M. H. (2012) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İktisat Politikalarının Diyarbakır ve Çevresindeki İktisadi Yansımaları” CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.10, ss.142-161

Taşkın Ü. (2015) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Elâzığ (1925-1930)” Ankara: Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi Cilt.1, ss.229-250

Tekeli İ. - İlkin S. (2009) 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları

Toprak Z. (1988) “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950” Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Ankara: Yurt Yayınları, , ss.19-37

Tuncel M. (1997) “Hakkârî” İslam Ansiklopedisi Cilt.15, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss.205-207

Varlık M. B. (2010) Umumi Müfettişlik Toplantı Tutunaklar-1936, Ankara: Dipnot Yayınları

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.2, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.3, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.5, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.8, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yurt Ansiklopedisi: İl il Türkiye’nin Dünyü, Bugünü, Yarını, Cilt.10, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982

Yücebaş F.(2019) Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu(Gaziantep-Mardin-Urfa)'Ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar, İstanbul: Hiperyayın

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10.0.0.69.454.5, 08.01.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.6, 10.01.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.8, 29.01.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.14, 28.02.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.9, 04.02.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.10, 10.02.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.18, 19.03.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.19, 30.03.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.15, 10.03.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 11.04.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 20.04.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.21, 22.04.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.22, 27.04.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 05.05.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.25, 09.05.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 20.05.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.27, 28.05.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.24, 28.05.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.28, 06.06.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.20, 20.06.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.30, 20.06.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 06.07.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.33, 12.08.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.32, 12.08.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.34, 12.09.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.7, 21.09.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.35, 09.11.1929
BCA, 30.10.0.0.69.454.11, 18.12.1929
BCA, 30.18.1.1.26.67.17

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Düstur III. Tertip

YAŞAM BOYU ÖĞRENME MERKEZİ OLARAK BELEDİYE KÜTÜPHANELERİ: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜTÜPHANELERİ ÖRNEĞİ

Ahmet Altay^{*}, Burcu Umut ZAN^{**}

Öz

Bireysel ya da toplumsal açıdan bilgi ve beceri geliştirmek amacıyla yaşam boyu sürdürülen ve geliştirilen tüm öğrenme etkinliklerini kapsayan yaşam boyu öğrenme kavramı, son yıllarda özellikle eğitim bilimleri alanında sıkça gündeme gelen ve farklı boyutlarıyla araştırılan bir olgudur. Temelinde bilgi ve öğrenmenin olması sebebiyle bu kavram kütüphanecilik ve bilgi bilim alanı içinde son derece önemlidir. Zira kütüphaneler, özellikle de halk kütüphaneleri insanların yaşam boyu öğrenme sürecinde rol ve sorumluluklara sahip stratejik kuruluşlardır. İnsanlara bilgi okuryazarlığı başta olmak üzere tüm yaşam boyu öğrenme becerilerinin kazandırılması sürecinde halk kütüphanelerinin etkin hizmet ve etkinlikler gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren belediye kütüphanelerinde görev yapan personelin yaşam boyu öğrenme sürecindeki farkındalıkları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, belediye kütüphanelerinde görev yapan personelin, kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın verilerini, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı 20 belediye kütüphanesinde çalışan 195 katılımcının, anket sorularına verdiği yanıtlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışanların yaşam boyu öğrenmeye ilişkin fikirlerinin en yüksekte en düşüğe doğru derecelendirildiği 5'li Likert-tipi bir anket kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler betimleyici analizler kullanılarak değerlendirilmiştir. Anket kapsamında, katılımcıların çalıştıkları kütüphanelerin yaşam boyu öğrenmeye ilişkin rol ve sorumluluklarına, kütüphanelerinde yaşam boyu öğrenme kapsamında gerçekleştirilen etkinlik

^{*}Dr. Öğrt. Üyesi Bartın Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Bilgi Yönetimi Ve Teknolojisi Anabilim Dalı, ahmetaltay57@hotmail.com, Orcid No: 0000-0001-8120-8900

^{**}Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Bilgi Ve Belge Yönetimi Bölümü, Bilgi Yönetimi ve Teknolojisi Anabilim Dalı, burcumut@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-6249-3061

Makale Gönderilme Tarihi: 22 Aralık 2020 Makale Kabul Tarihi: 05 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ve eğitimlerin yeterliliklerine ve kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme yetkinliklerine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ankete verilen yanıtlardan katılımcılarının neredeyse tamamının hem kütüphaneleri hem de belediye kütüphanelerini önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak gördükleri, çalıştıkları kütüphanelerin gerçekleştirdiği yaşam boyu öğrenme ve bilgi okuryazarlığı etkinlikleri konusunda ise kararsız bir bakış açıları (3,2359) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kütüphane çalışanlarının kişisel ve mesleki yaşam boyu öğrenme yetkinliklerine ilişkin düşüncelerinin de yüksek ortalamalarda (4,1436) olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Boyu Öğrenme, Halk Kütüphaneleri, Belediye Kütüphaneleri, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi

MUNICIPALITY LIBRARIES AS LIFELONG LEARNING CENTERS: THE EXAMPLE OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY LIBRARIES

Ahmet ALTAY , Burcu Umut ZAN

Abstract

Including all learning activities that are maintained and developed throughout the life in order to develop information and skills both individually and socially, lifelong learning is a phenomenon that recently became a current topic, especially in education sciences, and has been researched from different points of view. Since there is information and learning in its core, this concept is extremely important in librarianship and epistemology fields. For libraries, especially public libraries are strategic institutions that have roles and responsibilities in the lifelong learning process. The public libraries are expected to perform active services and activities in the process of implementing all lifelong learning skills, particularly information literacy, on individuals. This study investigates the differences in the lifelong learning processes of the municipality libraries that operate in connection with Istanbul Metropolitan Municipality Directorate of Libraries and Museums. The purpose of the study is to determine the views of the employees regarding their roles and responsibilities in their libraries. Making use of quantitative research methods, the data of this study consist of the answers of 195 participants, working in 20 municipality libraries in connection with Istanbul Metropolitan Municipality, to the questions in the survey. In this context, Likert-type questionnaire was used, in which participants' opinions on lifelong learning were rated from highest to lowest. The data collected

within the scope of the research were evaluated using descriptive analyzes. The study tries to determine the roles and responsibilities, regarding lifelong learning, of the participants in their libraries; the competence of the activities and trainings provided in the libraries within the scope of lifelong learning; and the views on lifelong learning competences individually and occupationally. The answers to the survey conclude that nearly all participants consider both libraries and municipality libraries as lifelong learning centers. However the participants are indecisive (3,2359) about the lifelong learning and information literacy activities of their libraries. The opinions of the library employees, regarding individual and occupational lifelong learning competences, have been observed to be of generally high average (4,1436).

Keywords: Lifelong learning, public libraries, municipality libraries, Istanbul, Istanbul Metropolitan Municipality Libraries.

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi bilgiye olan gereksinimi ve hayat boyu devam eden öğrenme ihtiyacıdır. Bu nedenle diğer canlılardan farklı olarak insan, hayatının sonuna kadar öğrenmeye ve yeni bilgiler edinmeye açıktır. İnsanoğlunun bu özelliği olmasaydı, kültür ve medeniyet dediğimiz kuşaktan kuşağa şekillendirilen olgular da olmazdı. Var olabilmek ve devamlılığını sürdürebilmek için bilmeye, öğrenmeye ihtiyacı olan insanlar yaşadıkları dönemlerin şartları ve kaynakları ölçüsünde bilgiye erişmenin çeşitli yollarını bulmuşlardır. İçinde yaşadığımız teknoloji ve internet çağında ise bilgiye erişimde pek çok farklı alternatiflerin ortaya çıkmasıyla beraber hem bilgiye hızlı erişim daha da önem kazanmış hem de bilginin değişmesi ve geçerliliğini yitirme süreci hızlanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin hızlı ve sürekli gelişmesi sonucu bilgilerin sık değişmesi karşısında insanlar pek çok zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sebeple bireyler sürekli bir şekilde eğitimlerini sürdürme ve bilgilerini güncelleştirmek zorundadır (Öztürk, 2009, s. 45). Bu durum bireylerin ötesinde toplumlar için de geçerlidir. Zira bir toplumun ya da ülkenin içinde bulunduğumuz bilgi çağının güçlü bir unsuru olabilmesi için bilgiyi üretebilen ve var olan bilgidan yeni bilgiler yaratabilen nitelikli bireyler yetiştirmesi kaçınılmazdır. Bu da ancak genç nüfus başta olmak üzere herkese, yeni toplumun göstergeleri olan bilgiye erişim, bilgiyi ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanma ve üretme, araştırma yapma, sorun çözme, doğru karar verme, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi becerilerin kazandırılması ile mümkündür (Sağlam ve Kürüm, 2005; Elmborg, 2016, 537-538).

Kökünü insanoğlunun başlangıcına kadar uzanan öğrenme olgusu, ilk başta insanların yaşadıkları çevreyle etkileşimleri sonucunda kazandıkları deneyimlerle ortaya çıkmıştır. Bu deneyimlerin, toplumsal etkileşim yoluyla bireyler arasında paylaşılması ve yeni kuşaklara aktarılması, öğrenmenin süreklilik kazanmasına yol açmıştır. Zaman içerisinde, insanların yaşadığı toplumsal dönüşümler ve gelişmeler öğrenme eyleminin kapsamını genişletmiştir. Özellikle günümüz dünyasında bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, bilginin paylaşılmasını kolaylaştırmakta; hızla üretilen bilgiler aynı hızla tüketildiği için insanlarda öğrenme gereksiniminin artmasına neden olmaktadır. Bu süreç, öğrenme etkinliğinin okul sınırlarının ötesinde, hayat boyu sürdürülmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle yaşam boyu öğrenmenin...

Hayatın her aşamasında bilgi, beceri ve yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan her türlü sürdürülebilir ve süreklilik gösteren çeşitli öğrenme etkinliklerini kapsayan bir öğrenme yaklaşımı (Güleç, Çelik ve Demirhan, 2012, s. 35) olan yaşam boyu öğrenme, bilinmeyen keşfiyle ilgili yaşam boyu devam eden bir süreçtir (Knowles, 2009, ss.128-130). Bu yaklaşımın önemi, öğrenmenin yaşam boyunca gittikçe artan etkisinin fark edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca yaşam boyu öğrenme küreselleşme, bilgi ekonomisi, ulusal ekonomiler arası rekabet gibi gelişmelerin toplumların gündemine taşıdığı işsizlik, bireysel istihdam ve toplumdan dışlanma gibi sorunların üstesinden gelebilmenin de en etkili yolu olarak görülmüştür (Gür Erdoğan, 2014, s. 14). Yaşam boyu öğrenme yaklaşımının yaygınlaşmasıyla birlikte okul dışı öğrenme ön plana çıkmış ve eğitimin odak noktası formal eğitimden sürekli ve okul dışı eğitime doğru evrilmeye başlamıştır. İnsanlara okul dışı öğrenmenin ve sürekli eğitim olanaklarının etkin bir şekilde sağlanabileceği kurumlardan birisi de kütüphanelerdir. Özellikle günümüzde halk kütüphaneleri, kitap okumak ya da ders çalışmak amacıyla gidilen yerlerin ötesinde bilgi okuryazarlığı başta olmak üzere tüm yaşam boyu öğrenme yeterliliklerinin kazanılmasına yönelik hizmetlerin geliştirildiği kültür kurumlarına dönüşmektedir (Stanziola, 2011, ss. 632-647).

Yaşam boyu öğrenme konusunda gerek dünyada gerekse Türkiye'deki literatür incelendiğinde daha çok eğitim bilimleri alanındaki araştırmacıların konuya ilgi gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu alandaki akademisyenler tarafından yapılan çalışmalarda çoğunlukla öğretmenlerin akademisyenlerin, formal eğitim kurumları dışında görev yapan öğretmenlerin ve öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterliliklerine, becerilerine ya da bu konu üzerindeki düşüncelerine yoğunlaşıldığı dikkat çekmektedir. Kütüphanecilik ve bilgi bilim alanında da yerli ve yabancı literatürde yaşam boyu öğrenme konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Gürdal (2000), çalışmasında yaşam boyu öğrenme kavramını kuramsal olarak

değerlendirmiş ve bir yaşam boyu öğrenme etkinliği olarak enformasyon okuryazarlığı kavramını incelemiştir. Kurbanoglu ve Akkoyunlu (2002) tarafından yapılan ve bilgi ve belge yönetimi ile eğitim bilimlerini kapsayan disiplinlerarası çalışmada, ilköğretim 6. Sınıf öğrencilerine bilgi okuryazarlığı kazandırmak amacıyla yürütülen bir uygulamanın çıktıları değerlendirilmiştir. Saatçioğlu, Özmen ve Sürel Özer (2003), çalışmalarında üniversite kütüphanelerinin kullanıcıları olan üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme süreçlerine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirdikleri bilgi okuryazarlığı uygulamalarının yarattığı değişimi, Dokuz Eylül Üniversitesi örneğinde incelemiştir. Polat (2005), bilgi okuryazarlığını, bilgisayar okuryazarlığı, ağ okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve görsel okuryazarlık ile ilişkili olarak ele aldığı çalışmada, bilgi çağının yaşam boyu öğrenen bireylerinin bilgi okuryazarlığı becerilerine sahip olması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Polat ve Odabaş (2008) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde yaşam boyu öğrenme sürecinde bireylerin bilgi okur-yazarlığı becerilerine sahip olması gerekliliği vurgulanmıştır. Yaşam boyu öğrenmenin anahtarı “bilgi okuryazarlığı” ve üniversite kütüphanelerinin rolü başlıklı çalışmada Polat (2012), yaşam boyu öğrenme ile bilgi okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi ele alarak, üniversite kütüphanelerinin öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesindeki sorumluluğunu irdelemiştir. Çalışmada üniversitelerde yürütülecek bilgi okuryazarlığı programlarına ilişkin bazı öneriler de geliştirilmiştir. Ersoy ve Yılmaz’ın (2009) hazırladığı çalışmada Türkiye’deki il halk kütüphanelerinde görev yapan yönetici ve kütüphanecilerin yaşam boyu öğrenme konusundaki düşünceleri ve farkındalık düzeyleri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda halk kütüphanesi yönetici ve kütüphanecilerinin, halk kütüphanelerini yaşam boyu öğrenme sürecinin önemli bir parçası olarak gördükleri, ancak kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme kapsamında sunduğu hizmetlerde kendilerine düşen görevlerin yeterince farkında olmadıkları tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca araştırma kapsamındaki il halk kütüphaneleri tarafından yaşam boyu öğrenme kapsamında yeterli sayıda etkinlik düzenlen(e)mediği de belirlenmiştir. Önal (2010) tarafından hazırlanan çalışmada, Türkiye’de 1923 yılından 2010 yılına değin yaşam boyu öğrenmenin ve okuryazarlığın gelişimine katkıda bulunan unsurlar incelemiş, Türkiye’de okuryazarlığın yapısını etkileyen politikaların tarihsel geçmişi sunulmuştur. Türkiye’de yaşam boyu öğrenimin sürdürülebilirliğinde halk kütüphanelerinin rolünü ele aldığı çalışmada Kuşat (2014), Türkiye’de halk kütüphanelerinin mevcut yasa ve yönetmelikler çerçevesinde, bağlı oldukları bölgeyle uyumlu bir hizmet politikası geliştirip uygulamaya koymalarına olan gereksinimi ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca, halk kütüphanelerine yönelik daha etkin yasal düzenlemelere ihtiyaç ve yerel yönetimlerin halk kütüphanelerine destek sağlaması gerekliliği de dile getirilmiştir.

Yaşam boyu öğrenme ve kütüphaneler konusunda Güneydoğu Asya ülkelerinde yapılan çalışmalarda ise daha çok kırsal bölgelerdeki halk kütüphanelerine odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Örnek olarak; Sinha (2017) tarafından yapılan çalışmada Hindistan'ın kırsal bölgelerinde bulunan halk kütüphanelerinin sundukları hizmetler yaşam boyu öğrenme perspektifinden ele alınmıştır. Abu, Sabr, Ahmad, Helmi, Shaari ve Rafie (2018), yaptıkları çalışmada Malezya ve Avustralya'da kırsal bölgelerde hizmet veren (3 Malezya -3 Avustralya) 6 Halk kütüphanesinin hizmetlerini yaşam boyu öğrenme kapsamında karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda kırsal bölgelerdeki halk kütüphanelerinin gerçekleştirdikleri etkinliklerle yöre halkının yaşam boyu öğrenme sürecine önemli katkı yapan kurumlar oldukları tespit edilmiştir. Benzer şekilde Ali, Lee, Thoe, Ismail, ve Abu Bakar (2019), tarafından yapılan çalışmada da Malezya'daki halk kütüphanelerinin bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak kırsal bölgelerde dijital teknolojiyi kullanmanın etkili bir yolu olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada kütüphanelerin verecekleri teknoloji, bilgisayar ve internet tabanlı hizmetlerle taşradaki gençlerin yaşam boyu öğrenme süreçlerine önemli katkı sağlayacakları ifade edilmiştir.

Konu ile ilgili Batı'da yapılan çalışmalarda ise daha çok yaşam boyu öğrenme sürecinde kütüphanelerin ve kütüphane çalışanlarının rolü üzerine yoğunlaşıldığı gözlemlenmektedir. Hırvatistan'da yaşam boyu öğrenme konusunda kütüphane görevlilerini örneklem olarak ele alan bir araştırmada, "konuya özgü mesleki yeterlikler" ve "genel yeterlikler" olmak üzere, iki tür yeterlik alanı tanımlanmış ve katılımcıların bu yeterliklerde yüksek değerler sergilediği görülmüştür (Machala ve Horvat, 2010). Nielsen ve Borlund (2014), çalışmalarında halk kütüphanelerinin ve halk kütüphanecilerinin yaşam boyu öğrenme sürecini desteklemede önemli rollerine odaklanmışlardır. Danimarka'daki halk kütüphanecilerinin örneklem olarak katıldığı çalışmada kütüphanecilerin kütüphanelerini önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak gördükleri belirlenmiştir. Toth (2016), çalışmasında halk kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme sürecindeki rollerini çok kültürlülük ve sayısallaştırma çerçevesinden ele almıştır. Elmborg (2016), çalışmasında kütüphane kullanıcılarının yaşam boyu öğrenme sürecinde kütüphane çalışanlarının rol ve sorumluluklarına dikkat çekmiştir. Mahoney (2017) ise "yaşam boyu öğrenme kütüphanecisi" kavramını ele aldığı çalışmasında, yaşam boyu öğrenme sürecinde kütüphanelerin ve kütüphanecilerin işlevi konusunu irdelemiştir.

Bu çalışmada ise Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'da, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren belediye kütüphaneleri, yaşam boyu öğrenme ekseninde ele alınacaktır. Nicel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen çalışmanın amacı;

bu kütüphanelerde görev yapan personelin çalıştıkları kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin rol ve sorumlulukları hakkındaki görüşlerini belirlemektir.

Yaşam Boyu Öğrenme

Yaşam boyu öğrenme kavramı, ilk kez 1960 yılında UNESCO tarafından ifade edilmiş ve 1972 yılında toplanan UNESCO konferansında eğitimin yaşam boyu devam bir olgu olmasının gerekliliği üzerine vurgular yapılmıştır (Knowles 1996, s. 178). 2000’li yıllardan itibaren hem teoride hem de uygulamada daha çok ilgi görmeye başlayan yaşam boyu öğrenme kavramı, birçok akademik çalışmada karşımıza çıkmaya başlamıştır. Yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin artan ilginin temelini gelişmiş ülkelerin eğitim ve mesleki gelişim politikalarını somutlaştırmaya ve insan kaynakları merkezli olarak biçimlendirilmeye yönelik çalışmalarının oluşturduğunu söylemek mümkündür (Toprak ve Erdoğan, 2012, s. 70). Zira bilgi çağı olarak isimlendirilen günümüz dünyasında yaşanan sürekli ve hızlı değişim, eğitim kurumlarında kazandırılan bilgi, beceri ve yetilerin zaman içerisinde eksik ve yetersiz kalmasına yol açmaktadır (Demirel, 2009, s. 1711). Bu süreçte bireylerin ve toplumların her alanda yaşanan değişime ayak uydurabilmesi, sürekli ve hızla yenilenen bilgi yığınlarıyla baş edebilmesi için esnek ve sürekli öğrenen bir yapıya dönüşmeleri gerekmektedir (Diker Coşkun ve Demirel, 2012, ss. 108-109).

Yaşam Boyu Öğrenme yaklaşımının bu kadar kısa sürede küresel boyutta yaygınlaşmasında bireysel ve toplumsal nedenler etkili olmuştur (Güleç, Çelik ve Demirhan, 2012, s. 37). Bu yaklaşımın bireylerin hayatın her alanındaki değişimlere uyum sağlayabilmeleri, kendilerini hayattan daha tatminli hissedebilmeleri ve kendilerini gerçekleştirmeleri konusunda eğitsel fırsatlar oluşturduğu kabul edilen bir gerçektir (Laal, 2012, ss. 4268-4269). Yaşam boyu öğrenme toplumsal ve örgütsel hayat için de son derece önemli bir yaklaşımdır. Baş döndürücü bir değişimin var olduğu günümüz dünyasında yeni, farklı ve etkili yöntem, hizmet ve politikaların geliştirilmesinde toplumların ve örgütlerin içindeki “yaşam boyu öğrenme becerisine sahip insan kaynağı” hayati derecede önemlidir. Her alanda rekabetin büyüdüğü, kaynak kıtlığının yüksek boyutlarda olduğu, kalifiyeli iş gücü ve donanım maliyetlerinin devamlı olarak arttığı günümüz dünyasında toplumların sahip olduğu “gereksinim duyduğu bilgiye anında erişebilen, eriştiği bilgiyi kendi durumuna uygulayabilen, buna yenilerini ekleyebilen, yani yaşam boyu öğrenme yeteneğine sahip kişiler” (Polat ve Odabaş, 2008) o toplumun varlığını ve nüfuzunu sürdürmede çok etkili bir rol oynarlar. Yaşam boyu öğrenme becerisine sahip, nitelikli insan kaynağına sahip olan toplumlar sorun ya da fırsatları önceden görebilir ve duruma göre daha esnek hareket edebilirler. Başka bir ifade ile yaşam boyu

öğrenmeyi teşvik eden ve destekleyen toplumlar ya da ülkeler bilgi toplumunun öncü ve güçlü toplumları olacaklardır. Çünkü bilgi toplumunun en büyük zenginliği insan kaynağıdır. Bu süreçte yeni toplumun yaratıcı zekâlarının yetişmesine önemli katkılar sağlaması beklenen ülke ve devletlerin yaşam boyu öğrenmeyi benimsemeleri ve bu yönde politikalar belirlemeleri kaçınılmazdır. Toplumsal açıdan bakıldığında yaşam boyu öğrenme aynı zamanda, bireylerin toplumsal, kültürel ve ekonomik manada gelişiminin sağlanması gayesiyle kişiselleştirilmiş ve esnek öğrenme fırsatları sunan, toplumsal bilincin ve demokratik anlayışın güçlenmesine imkân sağlayan bir süreçtir (Laal, 2013, s. 980).

Yaşam boyu öğrenme ile ilgili kaynaklarda pek çok tanım bulunmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan tanım literatürdeki kapsayıcı tanımlardan birisidir. Bu tanıma göre yaşam boyu öğrenme; bütünüyle ekonomik bir bakış açısı ya da yalnızca yetişkinlere yönelik öğrenme ile sınırlı kalmayan, okul öncesi eğitimden ders sonrası öğrenmeye yapılan vurgulara ek olarak formal, non formal ve informal öğrenmenin tüm boyutlarını içeren her tür öğrenme faaliyetidir (European Comission, 2001). Jarvis (2007, s. 99) ise, bu kavramın bireysel boyutuna vurgu yaparak, yaşam boyu öğrenmeyi bireylerin hayatı boyunca içinde bulunduğu çevreyle etkileşimi sonucunda kazandığı tecrübelerle zihinsel, bedensel ve duygusal alanların da dâhil olduğu, bütüncül bir kendini geliştirme süreci olarak tanımlamaktadır. Benzer bir yaklaşımla Aspin ve Chapman (2007, s. 21) da, yaşam boyu öğrenmeyi, bireylerin değer üretmeleri, karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmeleri ve toplumla uyumlu yaşayabilmeleri için öğrenme ihtiyaçlarını karşılama döngüsü olarak ifade etmektedir.

Polat ve Odabaş (2008), yaşam boyu öğrenmeyi, aktif ve sürekli bilgi kullanımını gerektiren, bir problemin çözümünde ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşabilen, ulaştığı bilgiyi kendine uydurabilen, buna yenilerini katabilen insan modelini oluşturma sürecindeki öğrenme faaliyetleri olarak görmektedir. Ersoy ve Yılmaz'a (2009, s. 807) göre ise yaşam boyu öğrenme; *“resmi bir özellik taşıyan ya da taşımasının iş ile ilgili, bireysel ya da toplumsal açıdan bilgi ve beceri geliştirme amaçlı yaşam boyu gerçekleştirilen hem bir amaca yönelik hem de rastgele öğrenme etkinliklerinin tümüdür”*. Benzer bir şekilde Güleç, Çelik ve Demirhan (2012, s. 40) yaşam boyu öğrenmeyi gerek bireysel gerek toplumsal ve gerekse istihdam ile ilişkili nedenlerle; bilgi ve beceri geliştirmek gayesiyle hayat boyunca sürdürülen her tür öğrenme etkinlikleri olarak tanımlamaktadır. Laal (2013) ise, yaşam boyu öğrenmeyi, *“bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişiminin sağlanması amacıyla kişiselleştirilmiş ve esnek öğrenme fırsatlarının sunulması ile toplumsal*

bilincin ve demokratik anlayışın güçlenmesine olanak sunan bir süreç” olarak betimlemektedir.

Yaşam boyu öğrenme kavramını tanımlarken; Erdamar (2011, s. 220), yaşam boyu öğrenmenin “öğrenme alışkanlığı ve bir davranış biçimi” olma; Diker Coşkun ve Demirel, (2012, s. 109) “zaman ve mekân yönünden esnek olma”; Woodrow (1999); “beşikten mezara kadar olma”; Bath ve Smith (2009, s. 174) ise; bireylerin toplumsal, ekonomik ve kişisel gelişmelerini yönlendirmedeki eşsiz rolüne vurgu yapmaktadır.

Yukarıda yapılan tanımlardan hareketle yaşam boyu öğrenme:

- Bireysel, toplumsal ve ekonomik boyutları olan;
- Öğrenmenin tüm boyutlarını -formal, nonformal ve informal- kapsayan;
- Beşikten mezara hayatın tüm safhalarında yer alan;
- Nitelikli insan kaynağı yetiştirmeyi amaçlayan;
- Bilgi teknolojilerini en üst düzeyde kullanmayı gerektiren;
- Zaman ve mekâna bağlı olmayan; bir öğrenme yaklaşımı olarak tanımlanabilir.

Yaşam boyu öğrenmenin temel amaçlarını da bireysel ve toplumsal boyutlardan ele almak mümkündür. Bireysel olarak yaşam boyu öğrenme her yaştan ve her sınıftan bireyin ihtiyaçları doğrultusunda bilgi ve becerilerini arttırmayı, kendilerini mesleki ve sosyal anlamda geliştirmeyi, yaşam kalitelerini yükseltebilmelerini amaçlamaktadır (Dinevski ve Dinevski, 2004, ss. 227-228; Sarıgöz, 2015, s. 26). Toplumsal boyuttan ise yaşam boyu öğrenme; daha yüksek becerili işgücünü, toplumun tümünü içeren daha geniş bir demokrasiyi ve daha değerli bir yaşamı amaçlamaktadır (Chapman, Gaff, Toomey ve Aspin, 2005, s. 100). Aslında yaşam boyu öğrenmenin bireysel ve toplumsal amaçları birbirine sıkı bir şekilde bağlıdır. Zira toplumun bütünlüğünü sağlamak ancak bireyin aktif vatandaşlığa teşvik edilmesiyle mümkündür. Kendini güncelleyen ve geliştiren birey, etkin ve katılımcı bir vatandaş olarak topluma hizmet edecektir (Özçiftçi ve Çakır, 2015, s. 6). Başka bir deyişle yaşam boyu öğrenme becerisine sahip bireyler yaşamlarını kontrol ederek çevreye uyum sağlayacaklar, ekonomik ve sosyal hayatın bütün aşamalarında aktif bir şekilde yer alacaklardır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 13).

Cropley ve Dave çalışmalarında yaşam boyu öğrenme yaklaşımının beş temel üzerine inşa edildiğini ifade etmektedirler. Bunlar: Bütünsellik, entegrasyon, esneklik, demokratikleştirme ve kendini gerçekleştirme (aktaran Günüş, Odabaşı ve Kuzu, 2012, ss. 311-312). **Bütünsellik** yaşam boyu öğrenmenin yaşamın ilk yıllarından ölüme kadar olan süreçte tüm

insan hayatını kapsamıyla ilgilidir. **Entegrasyon** ise formal eğitim kurumlarındaki öğrenme-öğretme sürelerinin ev ve toplum hayatına entegre edilmesi anlamına gelmektedir. Hızla dönüşen dünyada insanların değişime uyum sağlayabilmesine yeni ve farklı olanaklar tanınması yaşam boyu öğrenmenin **esneklik** özelliğidir. Yaşam boyu öğrenme toplumun değişik sınıf ve kesimlerindeki insanların entelektüel gelişimlerine katkı sağlayarak, onların ilgi ve motivasyonları için her türlü ve her şekildeki eğitimden fayda görmesini olası hale getirerek toplumun **demokratikleşmesine** katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu yaklaşım bireylere **kendini gerçekleştirme** fırsatlarını da sunmaktadır. Gündoğdu, Yüksel, Akyol ve Akar Vural (2016, ss. 1493-1494), çalışmalarında yaşam boyu öğrenme becerilerini altı başlık altında toplamaktadırlar. Bu başlıklar şunlardır:

- Kavrama, Anlama, Okuma ve Mantık Kurma Becerisi,
- İletişim Becerisi,
- Etkili Öğrenme ve Fırsatları Kullanabilme Becerisi,
- Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Yeteneği,
- İşbirliği Yapabilme ve Birlikte Çalışabilme Becerisi,
- Bilişim Teknolojileri Kullanabilme Becerisi.

Yukarıda ifade edilen yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olan bireylerin aynı zamanda; bilgi okuryazarlığı, medya ve teknoloji okuryazarlığı, dijital okuryazarlık, bilgisayar ve İnternet okuryazarlığı gibi güncel okuryazarlık becerilerine de sahip olması beklenir. Bu bağlamda bireylere yaşam boyu öğrenme beceresi kazandırma süreçlerinde bilgiye daha çok yatırım yapmak, yaşam boyu öğrenmeye ilişkin temel bilgi ve becerilerin kazanılmasını desteklemek, teşvik etmek, yenilikçi ve esnek öğrenme imkânlarını genişletme günümüz toplumları açısından olmazsa olmaz bir zorunluluktur (Demirel, 2009, ss. 1709-1710).

Yaşam Boyu Öğrenme ve Kütüphaneler

Kütüphaneler kullanıcılarına sundukları esnek ve öz-yönlendirmeli öğrenme olanakları ile onların sosyal, politik ve ekonomik yaşamın tüm alanlarına katılmalarına katkı sağlarlar (Nielsen ve Borlund, 2014, s. 94). Daha da ötesi kütüphaneler yaşam boyu öğrenme kapsamında sundukları hizmetlerle kullanıcılarına teknolojik, ekonomik ve sosyal zorluklarla başa çıkmalarında, dezavantajlı yönlerini azaltmalarında yardımcı olurlar. Burada özellikle teknoloji konusu üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bilginin yalnızca basılı formatta üretildiği ve paylaşıldığı geçmişte, kütüphane kullanıcılarının kütüphanedeki öğrenme süreçlerinde okuma, yazma, konuşma ve dinleme gibi temel becerilere sahip olması yeterliydi. Ancak günümüz kütüphane kullanıcılarının gerek bilginin üretiminde, gerekse üretilen bu bilginin elde

edilmesi, kullanılması ve paylaşımında geleneksel becerilerin ötesinde teknoloji tabanlı becerilere de sahip olması kaçınılmazdır (Polat, 2006, s. 259). Teknoloji, kütüphanelerde bilgiye erişim aracı olmanın ötesinde, kütüphanelerin kullanıcılarına zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde yaşam boyu öğrenme olanakları sunabileceği etkili bir araç durumundadır. Kütüphaneler bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak kullanıcılarıyla farklı platformlarda etkili iletişim kurabilirler. Kütüphanede kullanılan bilgi teknolojileri, bu kurumların değişiklik ve yeniliklere uyum kabiliyetini geliştirmekte ve uyum sürecini hızlandırmaktadır. Bu nedenle kullanıcılarına yaşam boyu öğrenme becerileri kazandırmayı hedefleyen kütüphaneler bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklardan en üst düzeyde yararlanmalıdır. Kütüphaneler bu süreçte çoklu ortam yazılımlarını ve öğrenme ağlarını aktif olarak kullanmalıdır. Bu kapsamda kütüphanelerin hizmet ve uygulamalarında teknoloji tabanlı mobil öğrenme, e-öğrenme, sanal öğrenme vb. yaklaşımlardan yararlanmaları son derece önemlidir.

Kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme kapsamındaki rol ve sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri, fiziksel altyapıları, bütçeleri, teknolojik imkânları ve başta kütüphaneciler olmak üzere insan kaynaklarının nitelikleri ile yakından ilişkilidir (Yalvaç, 2003, s. 41; Mahoney, 2017, s. 543). Yeterli altyapıya ve olanaklara sahip olmayan kütüphanelerin kullanıcılarına sürdürülebilir hizmetler ve öğrenme imkânları sağlayabilmesi olası değildir. Bunun dışında yaşam boyu öğrenen insan modelinin yetiştirilmesinde önemli rol oynayan kütüphanelerin kendilerinin de sürekli olarak yenilenmesi ve öğrenen organizasyonlara dönüşmesi elzemdir. Kütüphanelerin en önemli insan kaynakları olan kütüphanecilerin bilginin düzenlenmesi, erişilmesi, depolanması ve kullanıcıya sunulması dışında var olan rollerinin çeşitlendiği, kütüphane ve kütüphanecilerin yaşam boyu öğrenme sürecinde rol ve sorumlulukların arttığı görülmektedir. İlgili rollerin başında bağımsız öğrenmeyi teknik ve eğitim boyutu ile desteklemek ve var olan fırsatları kullanıcılara sunmak gelmektedir (Mahoney, 2017).

Avrupa Birliği Eğitim ve Kültür Komisyonu tarafından yaşam boyu öğrenme için 2006 yılında belirlenen ve 2018 yılında güncellenen anahtar beceriler (Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2006; Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2018) kütüphaneler ile yaşam boyu öğrenme kavramı arasındaki yakın ve ayrılmaz ilişkiyi yansıtmaktadır. Komisyon tarafından belirlenen beceriler anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yeterlilik ile fen ve teknolojiye temel yeterlilikler, dijital beceri, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve yurttaşlıkla ilgili beceriler ve girişimciliktir. Avrupa Birliği'ndeki ve dünyadaki tüm eğitim araştırmalarında temel referans haline gelen bu temel beceriler, yaşam boyu öğrenme yeterliği kavramının da temelini

oluşturmuştur (Komşu, 2017, s. 126). Kütüphaneler bahsi geçen becerilerin kazandırılması ve geliştirilmesi için en ideal öğrenme mekânlarından biridir. Yaşam boyu öğrenme için belirlenen anahtar becerilerin (Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2006; Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2018) geliştirilmesine kütüphaneler aşağıda sıralanan katkıları sağlayabilir¹:

Anadilde ve yabancı dillerde iletişim: Kütüphaneler kullanıcılarının anadilde iletişimlerini güçlendiren ve geliştiren kaynaklara sahip kurumlardır. Sahip oldukları bilgi hazineleri ile kullanıcılarının düşünce görüş, duygu ve fikirlerini hem sözel hem de yazılı olarak geliştirir, onların toplumsal ve kültürel her durumu dilsel etkileşimle, uygun ve yaratıcı bir şekilde daha iyi ifade etmelerine katkı sağlarlar. Benzer şekilde kütüphaneler kullanıcılarına sundukları kitap, dergi, cd, dvd, vb. yabancı dil materyalleri ve farklı ortamlarda (yüz yüze, online) sağladıkları kurs, seminer vb. etkinliklerle onların yabancı dilde dinleme, konuşma, yazma, okuma becerilerini de geliştirirler.

Matematiksel yeterlilik ile fen ve teknolojiye temel yeterlilikler: Matematiksel beceriyi, matematiksel düşünmeyi gündelik yaşamda çeşitli problemleri çözmek gayesiyle uygulama geliştirme süreci olarak tanımlamak mümkündür. Sağlam bir matematik becerisi oluşturmada bilginin yanı sıra süreç ve pratik de önemlidir. Kütüphaneler kullanıcılarının matematik becerilerini geliştirme sürecinde pratik yapmaları için farklı ve yaratıcı hizmetler geliştirebilir. Ayrıca Tabiatı açıklamak için soru sorma ve bu sorulara kanıt temelli cevaplar oluşturmak gayesiyle kullanılmasındaki isteklilik ve yeterliği ifade eden fen ve teknoloji becerilerini geliştirme sürecinde de kütüphaneler başvurulacak ve kullanılacak önemli yaşam boyu öğrenme merkezlerinden birisidir.

Dijital beceriler: Kütüphaneler bilgi toplumu teknolojilerinin iş, iletişim, eğlence için eleştirel ve güvenli kullanımına yönelik de hizmet ve stratejiler oluşturmalıdır. Bu süreçte sunacakları bilgi teknolojilerine dayalı hizmetler kullanıcılarının dijital beceri bilgi ve iletişim teknolojindeki temel becerilerini destekleyerek, onların bilgisayarı ve interneti daha etkin kullanmalarını, bilgiyi değerlendirmelerini, depolamalarını, üretmelerini, kullanmalarını ve değiştirebilmelerini olumlu yönde etkileyecektir.

Öğrenmeyi öğrenme: Öğrenmeyi öğrenme, kişinin kendi öğrenimini organize edebilmesi, öğrenme sürecinde bilgiyi ve zamanı etkin kullanabilmesi ve daha da önemlisi öğrenmeyi sürekli devam ettirebilmesi

¹ Çalışmada bahsedilen katkılar Avrupa Birliği Eğitim ve Kültür Komisyonu tarafından 2006 ve 2018 tarihlerinde yaşam boyu öğrenme kapsamında belirlenen yeterliliklerden esinlenerek oluşturulmuştur.

yeteneğidir. Toplumsal hayatta bireylere öğrenmeyi öğreten önemli kurumlardan birisi ise kütüphanelerdir. Zira kütüphaneler sahip oldukları dermeler ve sundukları hizmetlerle kullanıcılarının yeni bilgi ve beceriler kazanmaları sürecinde onlara rehberlik ederler.

Sosyal ve yurttaşlıkla ilgili beceriler: Bu beceri toplumsal hayatta ve iş yaşamında kişinin yapıcı ve etkin katılımını sağlayan davranışların hepsini içerir ve kişisel, kişilerarası ve kültürlerarası yetkinliği kapsar. Hızla değişen toplumlarda ortaya çıkabilecek çatışmaların çözümünde toplumsal hayata demokratik katılım için de son derece gerekli bir beceridir. Özellikle son yıllarda gündeme gelen e-devlet, e-belediye vb. dijital tabanlı uygulamalar vatandaşların sahip olması gereken yurttaşlıkla ilgili becerilerin dijital bir zemine kaymasına yol açmıştır. Kütüphaneler bu süreçte kullanıcılarının temel bilgisayar ve Internet erişimlerine imkân sağlayacak altyapıyı destekleyerek; e-devlet ve e-belediye hizmetleri başta olmak üzere Internet üzerinden sunulan sosyal ve yurttaşlık hizmetlerinden yararlanmalarına yardımcı olabilirler. Bu bağlamda kütüphane kullanıcılarına bilgi ve iletişim teknolojileri becerilerinin kazandırılması için gerekli eğitimlerin ücretsiz bir biçimde sunulması yaşam boyu öğrenen bireylerin yetiştirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Girişimcilik duygusu: Girişimcilik becerisi; yaratıcılık, yenilik risk alma ve hedefleri başarmak amacıyla projeleri planlama ve yönetme süreçlerini içerir. Başka bir ifade ile bu beceri, düşünceleri eyleme dönüştürme becerisidir. Genellikle bu beceri sadece ticari faaliyetler kapsamında düşünülse de, sosyal ve kültürel birçok faaliyette de girişimcilik ve girişimci ruh olmazsa olmaz bir unsurdur. Kütüphaneler kullanıcılarının girişimci ruhlarını besleyecek etkinliklerin ötesinde kullanıcılarının girişimcilik süreçlerinde etik ve yasal kaidelerin farkında olmalarını ve bu sürecin iyi yönetilmesini desteklemelidirler.

Kültürel bilinçlenme ve ifade becerisi: Kültürel Bilinçlenme ve ifade becerisi duygu, düşünce ve deneyimlerin edebiyat, müzik, sanat gibi farklı yollarla yaratıcı bir biçimde ifade edilmesindeki önemin anlaşılması süreci olarak özetlenebilir. Kültürel miras unsurlarının toplanması, düzenlenmesi, korunması, erişilebilir ve kullanılabilir olmasının sağlanmasında büyük rol ve sorumlulukları bulunan kütüphaneler kültürel miras değerlerini yarınlara aktaran önemli kültürel bellek kurumlarıdır. Bu nitelikleriyle kütüphaneler yaşam boyu öğrenme faktörlerinden kültürel bilinçlenme ve ifade becerisinin kazanılması sürecinde önemli uğrak yerlerinden birisidir.

Bir Yaşam Boyu Öğrenme Merkezi Olarak Halk Kütüphaneleri

Avrupa Birliği Eğitim ve Kültür Komisyonu tarafından yaşam boyu öğrenme için belirlenen beceriler ile kütüphanelerin kullanıcılarına yaşam boyu

öğrenme kapsamında sundukları hizmet ve etkinliklerin büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Özellikle halk kütüphaneleri diğer kütüphane türlerine göre bahsedilen becerilerin kazandırılması sürecinde çok daha fazla ön planda olması gereken kütüphane türleridir. Bu gereklilik halk kütüphanelerinin amaç ve işlevlerinin bir sonucudur. Halk kütüphaneleri içinde bulunduğu topluma hiçbir ayırım gözetmeksizin hizmet sunmakla sorumlu yerel kültür kurumlarıdır. Halk kütüphanelerinin kullanıcılarına bahsedilen yaşam boyu öğrenme becerilerini kazanmaları için hizmetler tasarlaması, olanaklar sunması, onların varlık sebeplerinin bir sonucudur.

Halk kütüphanelerinin kullanıcılarına sundukları öğrenmeyi öğrenme hizmeti “yaşam boyu öğrenme” kavramı henüz ortada yokken de vardı. Bununla birlikte 1990’lı yıllardan itibaren halk kütüphaneleri ve yaşam boyu öğrenme olgusu arasındaki etkileşime yapılan vurgular hem teorik olarak hem de uygulamada giderek artmaya başlamıştır. Örneğin UNESCO Halk Kütüphanesi Bildirgesi’nde, halk kütüphanesi, yaşam boyu öğrenme, bağımsız karar verme ile bireylerin ve toplumsal grupların gelişmesi için temel ortam sağlayan bir kurum (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 1995, s. 144) olarak ifade edilmektedir. Aynı Bildirge’de (UNESCO, 1995, s. 145) halk kütüphanesinin görevleri; okuma alışkanlığını ve eğitimi destekleme, kişisel gelişim için fırsatlar yaratma, kültürlerarası diyaloga katkı sağlama, bilgi ve bilgisayar okuryazarlığı becerilerini geliştirme, bireysel ve kendi kendine eğitimi destekleme olarak sıralanmaktadır. International Federation of Library Associations (IFLA, 2005) tarafından 6-9 Kasım 2005 tarihinde Bibliotheca Alexandrina’da düzenlenen Bilgi Okuryazarlığı ve Hayat boyu Öğrenme konulu toplantıda, gelişen küresel dünyada bireylerin, toplulukların ve ulusların hedeflerine ulaşmak ve ortaya çıkan fırsatlardan yararlanmasına olanak sağlayan bir öğrenme yaklaşımı olarak nitelendirilen yaşam boyu öğrenmenin halk kütüphaneleri açısından önemine vurgu yapılmıştır. Toplantıda ayrıca yaşam boyu öğrenme özellikle teknolojik, ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı kişilere yardım etmek ve onların refahını arttırmak için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Yine halk kütüphaneleri için temel referans kaynaklarından birisi olan ve IFLA (2007, s. 62) tarafından hazırlanan “Halk Kütüphanesi Hizmeti: Gelişim İçin IFLA / UNESCO İlkeleri” isimli kaynakta da “yaşam boyu öğrenme” halk kütüphanelerinin önemli hizmetlerinden birisi olarak ifade edilmektedir. Türkiye’deki halk kütüphaneleri alanındaki en üst mevzuat olan Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği’nde (2012) de halk kütüphaneleri bireysel ve yaşam boyu öğrenme çabalarını destekleyen kurumlar olarak nitelendirilmektedir.

Yerel öğrenme ortamları ile evrensel bilgi kaynakları arasında bir kesişme noktası olan halk kütüphaneleri kullanıcılarına rehberlik etmesi, onlara bilgi kaynaklarının niteliği ve bilgi arama konusunda eğitim vermesi nedeniyle yaşam boyu öğrenmenin başlatıldığı ve sürdürüldüğü merkezlerdir (Ersoy ve Yılmaz, 2009, s. 811). Anthony'nin de çalışmasında ifade ettiği gibi Halk kütüphaneleri kullanıcılarına sundukları programlar, etkinlikler ve olanaklar aracılığıyla, onların kişisel becerileri, yurttaşlık için gerekli temel becerileri, bilgiye erişim ve sürekli öğrenme becerilerini desteklemektedir. Okullar ve onların dışındaki tüm eğitim kurumlarının amaçlarını bütünleyen böyle bir yaşam boyu öğrenme desteği; halk kütüphanelerini “daha etkileşimli, aktif iş birliğine dayalı sosyal öğrenme mekânlarına dönüştürmekte, okul sonrası zamanlar için yaratıcı ve yenilikçi olanaklar sunmasını” sağlamaktadır (aktaran Torun, 2018, s. 211). Bu kapsamda halk kütüphanelerinin kullanıcılarının teknoloji kullanmalarını destekleyen, onların bilgi okuryazarlık becerilerini geliştiren ve öğrenirken sosyalleşmelerini sağlayan hizmetler geliştirmeleri beklenmektedir. Halk kütüphaneleri sunacakları bu hizmetlerle özellikle toplum içindeki yoksullar, etnik azınlıklar, engelliler vb. dezavantajlı kullanıcılarına da büyük fırsatlar yaratacaklardır. Bu açıdan düşünüldüğünde; halk kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme perspektifinde sunacağı hizmetlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitsel açıdan önemli geri dönüş ve yansımaları da bulunmaktadır (Naji, 2017, ss. 30-33). Halk kütüphanelerinin özellikle bilgi varsılları ve bilgi yoksulları arasındaki uçurumun kapatılması sürecindeki toplumsal, ekonomik, kültürel rolleri son derece önemlidir. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, küreselleşme ve bunların sonucunda eğitimin niteliği ve iş gücü değişimleri, kişilerin nitelikli iş gücüne sahip olabilmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu manada bilgi, yaşamı kolaylaştırmak, fark yaratmak, tercih edilebilir olmak ve dışlanmamak için hayat boyu elde edilmesi gereken temel unsurdur. Halk kütüphaneleri parasız ve eşit hizmet verme nitelikleriyle tüm sosyal tabakalardaki insanlara bilgiye erişimin dışında, halk eğitimi olanakları da sunar (Şenyurt Topçu ve Yılmaz, 2012, s. 57).

Nielsen ve Borlund halk kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme perspektifinde kullanıcılarına sundukları hizmetleri üç kategori altında ele almaktadır. Bunlar:

Halk kütüphaneleri bilgi kaynağı merkezidir: Halk Kütüphaneleri kullanıcılarının yaşam boyu sürecek olan öğrenme süreçlerinde onlara bilgi kaynaklarını farklı formatta sunan önemli bilgi kaynağı merkezleridir. Bu kapsamda halk kütüphaneleri kullanıcılarının yeni kaynakları keşfedebilecekleri ve basılı ve elektronik çeşitli kaynaklarda bilgi arayıp bulabilecekleri bir yaşam boyu öğrenme mekânlarıdır. Bu kurumların temel rolü, farklı arama araç ve yöntemleri kullanarak kullanıcılarının bilgiye

erişimini sağlamaktır. Bu süreçte veri tabanları ve internet e-arama araçları bilgisi halk kütüphanecileri için önemli görülmektedir.

Halk kütüphaneleri bağımsız öğrenme yerleridir: Fiziksel bir mekân olarak halk kütüphaneleri hem formal hem de informal öğrenmeyle ilgili her türlü kendi kendine öğrenmeyi destekleyen yerlerdir. Halk kütüphaneleri diğer eğitim kurumlarından farklı olarak “bağımsız, açık, özgür ve erişilebilir öğrenme mekânlarıdır”. Yaşam boyu öğrenmeyi keyifli bir ortamda destekleyen halk kütüphaneleri bu süreçte bazı okul, halk eğitim merkezi, üniversiteler vb. resmi eğitim kurumlarıyla işbirliği de yapabilir.

Halk kütüphaneleri kullanıcılara destek ve rehberlik veren yerlerdir: Bu kategori halk kütüphanecilerinin kütüphanede mevcut olan bilgi sistemlerini kullanarak öğrenmeyi kolaylaştırma becerilerinin önemini tanımlamaktadır. Halk kütüphanesi kütüphanecileri bilgi kaynakları ve arama araçları ile kullanıcıların öğrenimi arasındaki bağlantıdır. Halk kütüphanelerinin özellikle toplumda yaşanan dijital uçurumun bilgi yoksulu olan kısmını ve teknoloji ile ilgili problemleri olanları, desteklemeleri ve onlara rehberlik etmeleri de son derece önemlidir (Nielsen ve Borlund, 2014, ss. 98-101).

Halk kütüphaneleri yaşam boyu öğrenme kapsamında; açık oturum, çalıştay, oyun saatleri, belirli gün ve haftalarla ilgili etkinlikler, film gösterimleri, geziler, imza günleri, kitap fuarları, kitap okuma saatleri, konferanslar, konserler, çeşitli kurslar, oryantasyon programları, masal okuma saatleri, müzik dinletileri, paneller, turnuvalar, seminerler, sempozyumlar, sergiler, söyleşiler, şiir dinletileri, tiyatro gösterileri, yarışmalar vb. pek çok farklı türde ve içerikte etkinlikler düzenleyebilir. Yapılan bu etkinlikler hem halk kütüphanelerinin toplumsal etkisini güçlendirir hem de kullanıcıların arasındaki deneyimsel bilginin paylaşılmasını sağlayarak, yenilikçi döngünün ve kullanıcılar arasındaki bağların güçlenmesine katkı sağlar. Başka bir deyişle halk kütüphaneleri bu etkinliklerle kullanıcıları için üçüncü mekâna dönüşür (Torun, 2018, s. 211). Halk kütüphanelerinin bahsedilen yaşam boyu öğrenme etkinliklerini sistematik ve sürdürülebilir bir şekilde yürütebilmesi için çok iyi bir alt yapıya ve kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Yalvaç (2003, s. 42), bunları şu şekilde sıralamaktadır:

• Öğrenme ve eğitime yardımcı olan, destekleyici ve yaratıcı ortamları;

- Yeterli çalışma alanları;
- Kalifiyeli, yardımsever ve tarafsız personel;
- Her tür e-etkinliklere aktif katılımı sağlayacak erişim noktaları;
- Enformasyon teknolojisi kullanımında eğitim ve destek;
- Bilginin düzenlenmesi ve değerlendirilmesi;

• Fiziksel ve sanal bilgi ortamlarına ve öğrenme kaynaklarına engelsiz erişim.

Türkiye’de son yıllarda giderek sayıları artan ve kavram olarak da literatürde sıkça duyulmaya başlanan “belediye kütüphanesi”, genellikle belediyeler tarafından halk kütüphanesi hizmeti vermesi amacıyla kurulan kütüphaneler için kullanılan bir kavramdır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda da belediye kütüphaneleri tanımlanırken genellikle halk kütüphanelerine işaret edilmektedir (Canata, 2016, s. 233; Tat ve Arslantekin, 2016, s. 292; Konya, 2017, s. 54; Altay ve Zan, 2020, s. 183-184). Türkiye’de halk ve belediye kütüphaneleri hakkında önemli çalışmaların sahibi olan Yılmaz da, (2019, s. 205) belediye kütüphanelerini belediyeler tarafından tesis edilen ve bu kurumların bünyesinde hizmet veren halk kütüphaneleri olarak tanımlamaktadır. Aynı yazara göre belediye kütüphaneleri tıpkı halk kütüphaneleri gibi *“Bireylerin eğitim, kültür ve boş zamanlarını değerlendirme ile ilgili bilgi gereksinimlerini hiçbir ayırım yapmadan, ücretsiz biçimde karşılayarak, bulunduğu yörenin kalkınmasına katkıda bulunan yerel demokratik kütüphanelerdir.”* (Yılmaz, 2019, s. 205-206). Bütün bu sıralanan özelliklerinden dolayı belediye kütüphanelerinin de halk kütüphaneleri gibi önemli yaşam boyu öğrenme merkezlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de belediye kütüphanesi hizmetlerinde öncü ve nitelikli hizmet sunan belediyelerden birisi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığıdır. Başkanlığa bağlı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü’nün bünyesinde 21 kütüphane hizmet vermektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi kendisine bağlı hizmet veren kütüphaneler ile Türkiye’deki en geniş kütüphane ağına sahip belediyelerden birisidir. Kütüphanelerde periyodik aralıklarla, konferans, seminer, bilgilendirme toplantıları, söyleşiler, kitap tanıtım günleri, sanatsal içeriği olan sergi ve gösteriler, etkileşimli okuma etkinlikleri, Masal ve hikaye okuma günleri, yaratıcı dramalar, atölye çalışmaları (origami, akıl oyunları vb.), imza günleri, kurslar, oryantasyon çalışmaları vb. yaşam boyu öğrenme perspektifinde değerlendirilebilecek etkinlikler düzenlenmektedir².

Yaşam boyu öğrenme, belediyeler tarafından yönetilen halk kütüphaneleri olan belediye kütüphanelerinin modern yüzünü göstermeye yardımcı olan önemli bir yaklaşımdır. Belediye kütüphanelerinin ve kütüphane çalışanlarının bu fırsatın farkında olmaları ve bu yönde hareket etmeleri son

² İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı kütüphaneler ve kütüphanelerin gerçekleştirdikleri etkinliklerle ilgili kapsamlı bilgi için bkz. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr&p=8&ID=0>

derece önemlidir. Bu aynı zamanda onların yükümlülükleridir. Halk ve belediye kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme sürecindeki önemi konusunda toplumu bilinçlendirecek olan halk ve belediye kütüphanesi çalışanlarının da bu konu ile ilgili farkındalık düzeylerinin yeterli olması beklenmektedir (Ersoy ve Yılmaz, 2009, ss. 813, 829).

Amaç, Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren belediye kütüphanelerinde görev yapan personelin, kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında aşağıdaki yanıtlar aranmıştır;

- Kütüphane çalışanlarının, kütüphane ve yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin görüşleri nasıldır?
- Kütüphane çalışanlarının kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme süreçlerine ilişkin görüşleri nasıldır?
- Kütüphane çalışanlarının eğitim durumu, unvan ve cinsiyet değişkenlerine göre kütüphane ve yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin görüşleri ile kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin görüşleri nasıldır?

Yöntem

Veri Toplama

Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden Betimsel Tarama Modeli ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada etik sorun oluşturabilecek maddeler, sorular, süreçler ya da unsurların bulunmadığına dair SBB 0101 protokol numarası Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alınarak çalışmaya başlanmıştır. Araştırma kapsamında; çalışanların kişisel gelişim ve mesleki gelişimleri ile kütüphanelerinde yaşam boyu öğrenme temelinde yürütülen etkinliklere ilişkin sorular yönlendirilmiş ve çalışanların bu sorulara katılım düzeyleri araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan veri toplama aracı oluşturulurken; Ersoy (2009), tarafından geliştirilen anketten yararlanılmıştır. Bununla birlikte anket formunda yer alan soru ve ifadeler bahsedilen anket ile birebir örtüşmemekte, farklılıklar taşımaktadır. Çalışanlara uygulanan anket Ek 1'de sunulmuştur. Çalışmada kullanılan anket demografik bilgilerin sorgulandığı başlık dışında, kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme ile kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme süreçlerine ilişkin kütüphane çalışanlarının görüşlerinin alındığı iki

bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, çalışanların demografik bilgilerinin toplandığı bölümdür. İkinci bölüm, çalışanların yaşam boyu öğrenme ve kütüphanelere ilişkin fikirlerinin en yüksekten en düşüğe doğru derecelendirildiği 5'li Likert-tipi, toplam on bir (11) madde içermektedir.

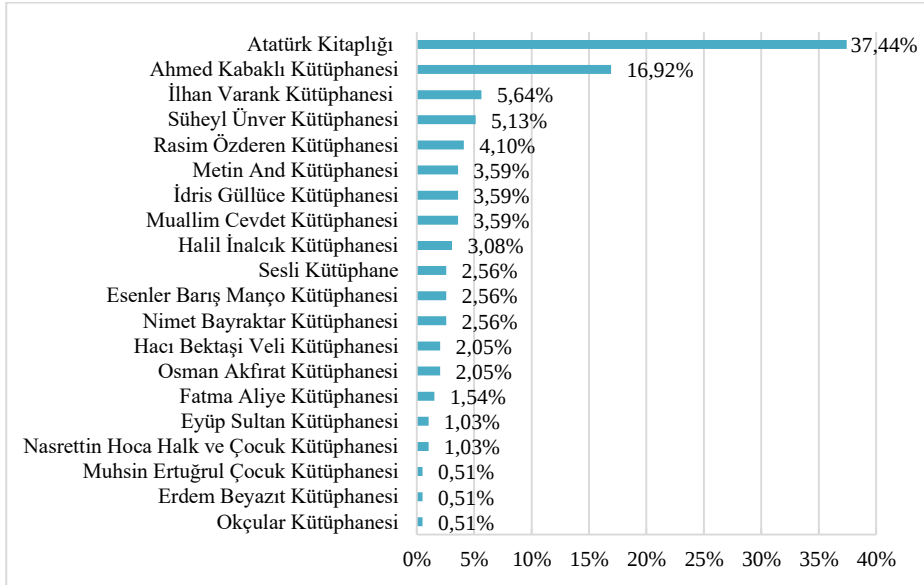
Veri Analizi

Kullanılan anketin güvenilirliği kontrol edilmiş ve hesaplamada Cronbach's Alfa değeri 0,870 olarak bulunmuştur. Çalışmada, belediye kütüphanesi çalışanlarının yaşam boyu öğrenme temelinde benimsedikleri fikirleri sayısal olarak ifade edilebilir ve ölçülebilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla; araştırma kapsamında toplanan verilerin, toplam, ortalama ve standart sapma değerlerinin bulunabilmesi için SPSS 22.00 programı kullanılarak betimleyici analizler yapılmıştır.

Evren Örneklem

Bu çalışmanın örneklemini, İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı olarak hizmet vermekte olan 20 farklı belediye kütüphanesinden, kütüphane çalışanları (n=195) oluşturmaktadır. Kütüphanelerde çalışan toplam personel sayısı 212 olarak tespit edilmiştir. Örneklem evreni temsil oranı yaklaşık %92'dir. Örneklemi temsil eden 195 kişi İstanbul Belediye kütüphanelerinde idari kütüphane hizmetleri yapan çalışanlardan oluşmaktadır. Tablo 1'de 195 katılımcının çalıştıkları kütüphanelere göre dağılımları verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Çalıştıkları Belediye Kütüphanelerine Göre Dağılımları



Tablo 1'den anlaşılabacağı üzere en çok katılımcının olduğu kütüphane Atatürk Kitaplığıdır. Atatürk Kitaplığında idari kütüphane hizmeti sunanlar çalışmanın katılımcıların %37,44'ünü oluşturmaktadır. Atatürk Kitaplığını sırası ile 33 (%16,92) ve 11 (%5,64) katılımcı ile Ahmed Kabaklı Kütüphanesi ve İlhan Varank Kütüphanesi izlemektedir. Alınan verilere göre tüm katılımcıların %35,9'unu kadın, %64,1'ini erkek kütüphane çalışanları oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim seviyesi, unvanları ve çalışma yıllarına ait bilgiler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler:

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Eğitim Seviyesi	Lise ve ön lisans	109	55,9
	Lisans- Kütüphaneci ³	21	10,8
	Lisans –Diğer	41	21,0
	Lisansüstü	16	8,2
	Diğer	8	4,1
Unvan	Yönetici	17	8,7
	Kütüphaneci-Uzman	25	12,8
	Memur	43	22,1
	İşçi	100	51,3
	Diğer	10	5,1
	Toplam	195	100,0
Hizmet Yılı	1-10 yıl	112	57,4
	11-20 yıl	55	28,2
	21-30 yıl	28	14,4
	Toplam	195	100,0

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların %10,8'ini alan (Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Kütüphanecilik, Arşivcilik, Dokümantasyon ve Enformasyon) mezunu çalışanlar oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile Belediye Kütüphanesinde çalışan alan mezunu kütüphaneci sayısı yalnızca 21 kişidir. Bu sayı oldukça azdır. Bu nedenle çalışmaya belediye kütüphanesinde idari kütüphane hizmetlerini yürüten tüm personel dâhil edilmiştir. Belediye Kütüphanelerinde idari kütüphane hizmetlerini yürüten personelin %55,9'unu lise ve ön lisans mezunları oluşturmaktadır. Lise ve ön lisans mezunlarını %21 oranla alan dışında farklı bölümlerden lisans dereceleri olan çalışanlar izlemektedir. Lisansüstü derecesine sahip olan katılımcıların oranı ise %8,2'dir. Çalışmaya katkı sağlayan çalışanlar hizmet yıllarına göre değerlendirildiğinde; katılımcıların büyük bir kısmının (%57,4'ünün) 1 ile 10 yıllık çalışma tecrübesine sahip olduğu belirlenmiştir. Son olarak anket sorularına cevap veren katılımcıların %8,7'sinin kütüphanelerde yönetici, %12,8'inin kütüphaneci veya uzman, %22,1'inin memur, %51,3'ünün ise işçi pozisyonu ile kütüphanede çalışmaktadır.

³ Bilgi ve Belge Yönetimi, Kütüphanecilik, Arşivcilik, Dokümantasyon ve Enformasyon Bölümleri temel alınmıştır.

Burada vurgulanması gereken önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Türkiye’de Belediyeler bazı zorunluluklardan dolayı personellerinin büyük bir kısmını “işçi” kadrolarında istihdam edebilmektedir. Çalışma kapsamında ankete cevap veren kadrosu işçi olan katılımcılar da diğer katılımcılar gibi kütüphanedeki idari iş ve süreçlerde görev alan personellerdir. Tablo 3’de katılımcıların eğitim durumlarına göre unvanlarını detaylandıran bilgilere yer verilmektedir.

Tablo 3. Kütüphane Çalışanlarının Eğitim Durumlarına Göre Unvan Bilgisi

Eğitim Seviyesi	Yönetici	Kütüphaneci-Uzman.	Memur	İşçi	Diğer	Toplam
Lise	5	0	3	64	4	76
Ön lisans	6	0	7	12	3	28
Lisans (Kütüphaneci)	4	20	3	3	1	31
Lisans (Diğer)	0	0	21	14	1	36
Yüksek Lisans	0	5	9	0	0	14
Doktora	2	0	0	0	0	2
Diğer	0	0	0	7	1	8
Toplam	17	25	43	100	10	195

Kütüphane çalışanlarının eğitim durumlarına göre unvan bilgisi araştırıldığında lisans eğitimi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Kütüphanecilik, Arşivcilik, Dokümantasyon ve Enformasyon olan 31 çalışanın, 4’ünün belediye kütüphanelerinde yönetici, 20’sinin kütüphaneci veya uzman, 3’ünün memur, 3’ünün işçi kadrosunda görev yapmakta olduğu görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde kütüphaneci veya uzman kadrosunda görev yapanların 5’inin lisans eğitiminden sonra yüksek lisans eğitimi de tamamladığı görülmektedir. Tabloda işçi kadrosunda görev yapan personelin büyük bir kısmının lise mezunu olduğu da dikkat çekmektedir. Bilgi ve Belge Yönetimi (Kütüphanecilik, Arşivcilik, Dokümantasyon ve Enformasyon) Bölümü dışındaki lisans mezunlarından 36’sından 9’uzunun yüksek lisans yapmış olması da göze çarpmaktadır. Ankete verilen yanıtlardan doktora mezunu 2 çalışanın ise kütüphane de yönetici pozisyonunda çalıştığı görülmektedir.

Bulgular

Anket kapsamında elde edilen bulgular iki başlık altında ele alınmıştır. Sırası ile bu başlıklar, kütüphane çalışanlarının *kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme* süreçlerine ve *kişisel ve mesleki gelişimlerine* ilişkin görüşlerini içermektedir. Anket kapsamında 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. *Tamamen katılıyorum* ifadesi, 5; *katılıyorum* ifadesi, 4; *ne katılıyorum, ne katılmıyorum* ifadesi, 3; *katılmıyorum* ifadesi, 2; *kesinlikle katılmıyorum* ifadesi, 1 ile değerlendirilmiştir. İfadeler

değerlendirilirken ilgili ifadelere katılımları; cevap toplamları, cevap ortalamaları ve standart sapmaları şeklinde sunulmuştur. Her ifade değerlendirilirken 5 üzerinden elde edilen cevap ortalamalarını kullanılmıştır.

Kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşler

Çalışma kapsamında kütüphane çalışanlarına, kullanıcılarının yaşam boyu öğrenmeye ilişkin gelişimlerinde kütüphanelerin rolünü ve sorumluluklarını araştıran altı (6) ifade yönlendirilmiştir. Söz konusu altı (6) maddeye ilişkin bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Kütüphaneler ve Yaşam Boyu Öğrenme

Sorular	N	Toplam	Ortalama	Standart Sapma
S1: Kütüphaneler önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir	195	830,00	4,2564	0,81601
S2: Belediye kütüphaneleri önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir	195	810,00	4,1538	0,83538
S3: Kütüphanemizde gerçekleştirilen yaşam boyu öğrenme faaliyetleri yeterlidir.	195	631,00	3,2359	1,04326
S4: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenmeye yönelik kurs ve seminerler verilmelidir.	195	794,00	4,0718	0,91661
S5: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında verilecek eğitim programları kütüphane kullanıcılarının kütüphaneye olan ilgisini artırır.	195	790,00	4,0513	0,85400
S6: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında bilgi kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim programları verilmelidir.	195	796,00	4,0821	0,91575

Bu bölümde kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme sürecinde kullanıcılara karşı sorumluluklarının araştırıldığı altı soru değerlendirilerek Tablo 4'te sunulmuştur. Kütüphane çalışanlarının kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin sorulara verdikleri cevapların ortalamasının 3,9752 olduğu tespit edilmiştir. İlk iki (S1 ve S2) soruda kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme merkezi olup olmadığı ifadesine kütüphane çalışanlarının katılım düzeyleri incelenmiştir. Katılımcılardan gelen cevaplar değerlendirildiğinde, cevap ortalamaların 4'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç her iki soru için kütüphane çalışanlarının cevaplarının daha çok ilgili ifadelerle “katılıyorum” olarak şekillendiğini göstermektedir. Detaylı olarak incelendiğinde “Kütüphaneler önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir” ifadesine kütüphane çalışanlarının katılım oranı 4,2564 iken, “Belediye kütüphaneleri önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir” ifadesine kütüphane çalışanlarının katılım oranı 4,1538 olarak tespit edilmiştir. İlgili fark yok sayılacak kadar küçük dahi olsa bazı kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme merkezi olması kabullerinde

diğer kütüphanelere göre bu misyonu taşımalarında çok az da olsa çekincelerinin olduğunu göstermektedir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde kütüphanedeki çalışma pozisyonları veya eğitim seviyeleri ne olursa olsun tüm çalışanlarının hem kütüphaneleri hem de belediye kütüphanelerini önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak kabul ettikleri görülmektedir.

Bu bölümde değerlendirilen üçüncü soru ise; belediye kütüphanelerinde gerçekleştirilen yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin yeterliliği ile ilişkilidir. Kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine ait yeterliliklerine ilişkin verdikleri cevapların ortalaması 3,2359'dır. Bu sonuç başka bir ifade ile kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerinde gerçekleştirilen yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin yeterliliğine ilişkin cevapların ortalamasının daha çok “ne katılıyorum, ne katılmıyorum” olarak derecelendiğini göstermektedir. Bu soruya bağlantılı olarak “Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenmeye yönelik kurs ve seminerler verilmelidir” ifadesi kütüphane çalışanlarına yönlendirilmiştir. Bu ifade için alınan cevapların ortalaması 4,0718'dir. Bu ortalama katılımcıların büyük bir kısmının bu ifadeye “katılıyorum” cevabını vermiş olduğunu göstermektedir. Bu bölümde kütüphane çalışanlarına yönlendirilen bir diğer ifade “Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında verilecek eğitim programları kütüphane kullanıcılarının kütüphaneye olan ilgisini artırır”dır. Bu ifadeye katılımcıların çoğunlukla “katılıyorum” şeklinde cevap vermiş oldukları cevap ortalaması 4,0513 olmasından da anlaşılmaktadır. Bu bölümde son olarak kütüphane çalışanlarına “Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında bilgi kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim programları verilmelidir” ifadesi sorulmuştur. Verilen cevap ortalaması önceki iki ifade ile çok yakındır ve 4,0821. Bu ortalama önceki iki ifade de olduğu gibi verilen cevabın “katılıyorum” olarak şekillendiğini göstermektedir. Tablodaki ifadelere verilen yanıtlardan kütüphane çalışanlarının çalıştıkları kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme perspektifinde önemine ilişkin katılım düzeylerinin yüksek olduğu, bununla birlikte yaşam boyu öğrenme kapsamında kütüphanelerinin mevcut yeterlilikleri konusunda kararsız bir bakış açısına sahip oldukları bununla birlikte kütüphanelerinde kullanıcının eğitimine yönelik olarak yapılacak her türlü faaliyeti destekledikleri görülmektedir.

Kişisel ve mesleki gelişime ilişkin görüşler

Kütüphane çalışanlarının bireysel olarak yaşam boyu öğrenme ile ilgili görüşlerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamında kütüphane çalışanlarına yönlendirilen sorulardan beşi (5); çalışanların kişisel ve mesleki gelişimleri ile ilgilidir. Tablo 5'te

katılımcılara bu çerçevede yönlendirilen sorular ve katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtların ortalaması verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Kişisel ve Mesleki Gelişimlerine ilişkin Görüşleri

Sorular	N	Toplam	Ortalama	Standart Sapma
S7: Sürekli öğrenmenin kendi sorumluluğumda olduğunu düşünüyorum	195	776,00	3,9795	0,85530
S8: Mesleki bilgi ve becerilerimi artırmak benim için önemlidir	195	833,00	4,2718	0,74125
S9: Yeni bilgi ve beceriler öğrenmek için kurs ve seminerlere katılıyorum.	195	805,00	4,1282	0,87871
S10: En az bir yabancı dil kullanmanın mesleki gelişimde etkili olduğunu düşünüyorum	195	795,00	4,0769	0,82439
S11: Diğer çalışanların ve çevremdekilerin öğrenme sürecime katkıda bulunacağını düşünürüm	195	831,00	4,2615	0,72390

Tablo 5 değerlendirildiğinde kütüphane çalışanlarının bireysel olarak yaşam boyu öğrenme ve mesleki gelişim ile ilgili tüm sorulara verdikleri cevapların ortalamasının 4,1436 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum başka bir ifade ile katılımcıların yaşam boyu öğrenme tutumları ile ilgili tüm ifadelerle “katılıyorum” cevabı vermiş oldukları anlamına gelmektedir. Cevap ortalaması en düşük ifade; 3,9795 ortalama ile “Sürekli öğrenmenin kendi sorumluluğumda olduğunu düşünüyorum” olurken, cevap ortalaması en yüksek ifade 4,2718 ortalama ile “Mesleki bilgi ve becerilerimi artırmak benim için önemlidir” ifadesi olmuştur. Bu ifadeyi takip eden “Diğer çalışanların ve çevremdekilerin öğrenme sürecime katkıda bulunacağını düşünürüm” ifadesi 4,2615’lik bir cevap ortalamasına sahiptir. Bu cevap aynı zamanda çalışanların mesleki beceri ve yetkinlik açısından birbirlerine destek olduğu ve yol gösterdiği anlamını taşımaktadır. “Yeni bilgi ve beceriler öğrenmek için kurs ve seminerlere katılıyorum” ifadesine katılım düzeyi 5 üzerinden 4,1282 ortalama almıştır. Son olarak kütüphane çalışanlarının mesleki gelişimde yabancı dil bilgi ve becerisinin önemli olduğunu “En az bir yabancı dil kullanmanın mesleki gelişimde etkili olduğunu düşünüyorum” ifadesine 4,0769 ortalama ile katılıyorum cevabı verdiklerinden anlaşılmaktadır. Genel olarak verilen cevaplar değerlendirildiğinde kütüphane çalışanlarının gerek kişisel gerekse mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmelerine yönelik ifadelerle oldukça yüksek katılım gösterdikleri görülmektedir. Gelen yanıtlardan kütüphane çalışanlarının yaşam boyu öğrenmenin önemli şartlarından birisi olan sürekli öğrenme konusunda farkındalıklarının üst düzeyde olduğu söylenebilir.

Kütüphane çalışanlarının görüşlerinin eğitim durumu, unvan, hizmet yılı ve cinsiyete göre değerlendirilmesi

Bireylerin aldığı eğitimin niteliği gelişmiş bir toplumun yansıması olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte bireylerin mesleki potansiyellerini deneyimledikleri kurumlarda geçirdikleri süre ve aynı zamanda sahip oldukları unvanlar bireyin kuruma aidiyetine bağlı olarak kurum kültürünün bireye yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında kütüphane çalışanlarının verdikleri cevaplar; eğitim durumu, unvan, hizmet yılı ve cinsiyete göre değerlendirilmiştir. *Kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme* ile *kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme* süreçlerine ilişkin ifadeler kütüphane çalışanlarının verdikleri cevapların; eğitim seviyesi, unvan, hizmet yılı ve cinsiyete göre nasıl şekillendiğini belirlemek amacı ile Tablo 6 oluşturulmuştur. Tablo 5’de sunulan veriler, Ortalama-I sütunu başlığı altında anketin 1. bölümünü oluşturan *kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme* sürecine ilişkin ifadeler verilen cevap ortalamalarını, Ortalama-II sütununda ise anketin 2. bölümünü oluşturan *kütüphane çalışanlarının kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme* süreçlerine ilişkin ifadeler verdikleri cevapların ortalamalarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Kütüphane Çalışanlarının Eğitim Durumu, Unvan, Hizmet yılı ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre Görüşleri

Yaşam boyu öğrenme tutumları		N	Ortalama-I (Kütüphaneler ve Yaşam Boyu öğrenme)	Ortalama-II (Kişisel ve Mesleki Gelişim)
Eğitim seviyesi	Lise	81	3,8704	3,9852
	Ön-Lisans	28	4,1071	4,3214
	Lisans- Kütüphaneci	21	3,9206	4,1238
	Lisans – Diğer	41	4,0813	4,3512
	Yüksek Lisans	14	4,0595	4,3286
	Doktora	2	3,5000	3,7000
	Diğer	8	4,1458	3,9000
Toplam		195	3,9752	4,1436
Unvan	Müdür	12	3,6806	3,7833
	Müdür Yardımcısı	5	4,0000	4,1200
	Kütüphaneci	22	4,0076	4,1091
	Şef	4	4,4167	4,5500
	Memur	39	4,0641	4,3538
	İşçi	100	3,9500	4,0580
	Uzman	3	3,2778	4,4000
	Diğer	10	4,9752	4,4600
Toplam		195	3,9752	4,1436
Hizmet Yılı	1-10 yıl	112	4,0164	4,1643
	11-20 yıl	55	3,9485	4,1418
	21-30 yıl	28	3,8631	4,0643
Toplam		195	3,9752	4,1436
Cinsiyet	Erkek	125	3,9720	4,0944
	Kadın	70	3,9810	4,2314
Toplam		195	3,9752	4,1436

Tablo 6’değerlendirildiğinde hemen hemen tüm katılımcıların eğitim seviyesi, unvan, hizmet yılı ve cinsiyet farkı etmeksizin sorulan ifadelerle benzer katılımlar sağladıkları görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların *kütüphane ve yaşam boyu* öğrenme kapsamında (Ortalama-I) araştırılan tüm ifadelerle verdikleri cevapların ortalaması 3,9752 olarak; kişisel ve mesleki gelişim kapsamında araştırılan tüm ifadelerle verdikleri cevapların ortalaması 4,1436 (Ortalama-II) olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların 1. ve 2. bölüm anket sorularına verdikleri cevaplar eğitim seviyesine göre değerlendirildiğinde; her ne kadar doktora derecesine sahip olan katılımcı sayısı az olsa dahi, doktora seviyesindeki katılımcıların hem kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme (Ortalama-I =3,5000) hem de kişisel ve mesleki gelişim (Ortalama-II =3,7000) sorularına verdiklerin cevapların ortalamasının diğer katılımcılara göre düşük olması dikkat çekicidir.

Dikkat çekici bir diğer sonuç da katılımcıların verdiği cevapların unvanlara göre değerlendirilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Anketin ilk ve ikinci bölümü için en düşük cevap ortalamasının müdür statüsündeki yöneticilere ait olduğu görülmektedir. Müdür unvanı olan katılımcıların kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenme ifadelerine ilişkin katılım ortalamaları 3,6806; kişisel ve mesleki gelişim ifadelerine katılım oranı ise 3,7833’de kalmaktadır.

Hizmet yılı göz önünde bulundurulduğunda kişisel ve mesleki gelişimi araştıran ifadeler için verilen cevapların, 1-10 yıl veya 11-20 yıl veya 21-30 yıl hizmet vermiş çalışanlar için birbirine benzer olduğu görülmektedir. Hizmet yılı dikkate alınarak kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenmeyi araştıran ifadelerin ortalaması incelendiğinde yalnızca 1-10 yıl çalışma aralığında olanların verdikleri cevap ortalamalarının hizmet yılı daha fazla olanlardan daha pozitif yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir.

Katılımcıların 1. ve 2. bölümdeki sorulara verdikleri cevaplar cinsiyetlerine göre incelendiğinde; kadın çalışanların ilgili alanlardaki ortalamalarının erkeklere kıyasla küçük dahi olsa daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tartışma

Çalışmadan elde edilen bulgulardan kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerini önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak kabul ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerinde gerçekleştirilen yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin çeşitlendirilerek artırılması yönündeki pozitif bakış açıları dikkat çekicidir. Konu ile ilgili yapılan önceki çalışmalarda da halk kütüphanelerinin bireylerin yaşam boyu öğrenme alışkanlıklarının gelişmesinde ve öğrenme sorumluluklarını almada etkin rol oynaması

gerektiği sonucuna ulaşılmış olduğu görülmektedir (Ersoy, 2009, Nielsen ve Borlund, 2014; Fabris, Čotar, Zović, Horvat, 2010). Yaşam boyu öğrenme çocukluk döneminden başlayarak her seviyedeki yetişkin yaşamı boyunca devam eden bağımsız bir öğrenme sürecidir. Yaşam boyu öğrenme yaşamın temposu içinde artan bilgi miktarına paralel olarak sürekli değişen talepleri karşılamak için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bu açıdan bakıldığında halk kütüphaneleri vasfı taşıyan tüm kütüphanelerin bireylerden talep edilen değişimleri desteklemek ve bireyleri geleceğe hazırlamak adına yerel öğrenim ortamı işlevleri son derece önem taşımaktadır (Fabris, Čotar, Zović, Horvat, 2010).

Yaşam boyu öğrenme önce bireye, bireyden de topluma uzanan bütüncül bir yaklaşımdır. (Mahoney, 2017). Bu kapsamda kütüphane çalışanlarının da bireysel gelişimleri de oldukça önem taşımaktadır. Çalışmada kütüphane çalışanlarının kişisel ve mesleki gelişimleri dikkate alındığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun gelişmeye açık olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışanların kendi gelişimleri için adım atarak sorumluluk almakta çekimser olduğu da dikkat çekmektedir. Bu nedenle belediye kütüphanelerinin çalışanları için hizmet içi eğitimler gerçekleştirmeleri, hem kütüphanelerin hem de çalışanların gelişimine katkı sağlayacaktır. Kütüphanelerde yaşam boyu öğrenme kapsamında çalışanların mesleki gelişimlerine yönelik yapılacak çalışmalar, kullanıcı hizmetlerini de olumlu olarak etkileyecektir (Nielsen ve Borlund, 2014). Çalışmada katılımcıların yaşam boyu öğrenme perspektifinde çalıştıkları kütüphanenin mevcut yeterliliklerine ilişkin karamsar bakış açısının Ersoy (2009) tarafından hazırlanan tez ile de büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmektedir. Türkiye’de halk kütüphanelerini yaşam boyu öğrenme boyutundan ele alan tek tez çalışması olma özelliğini taşıyan çalışmada, Halk kütüphanelerindeki yönetici ve kütüphanecilerin, halk kütüphanelerini yaşam boyu öğrenme sürecinin önemli bir parçası olarak gördükleri, ancak kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme kapsamında sunduğu hizmetlerde kendilerine düşen görevlerin yeterince farkında olmadıkları belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca katılımcıların kütüphaneleri tarafından yaşam boyu öğrenme kapsamında düzenlenen etkinlikleri de yeterli görmedikleri de tespit edilmiştir. Özetle çalışmada elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalarda elde edilen bulgu ve sonuçları desteklemektedir.

Sonuç

Yaşam boyu öğrenme insanların bütün hayatına yayılan ve süreklilik gösteren, onları geliştiren ve kendilerini yenilemeye teşvik eden özellikleriyle günümüzün olmazsa olmaz öğrenme yaklaşımıdır. Sürekli gelişen ve dönüşen dünyamızda yaşam boyu öğrenmenin bir zorunluluk halini alması bütün eğitim süreçlerinde yaşam boyu öğrenmenin yer almasını

kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle formal olmayan eğitim programlarında yaşam boyu öğrenme yaklaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. İnsanların yaşam boyu öğrenme gereksinimlerini karşılayacak, onların yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirecek formal olmayan eğitim kurumlarından birisi de kütüphanelerdir. Kütüphaneler, özellikle de halk kütüphaneleri bilginin hiçbir dönemde olmadığı kadar önemli olduğu günümüzde, insanların bilgiye en çabuk ve hızlı erişmesini sağlayan aracı kurumlardan birisidir. Bunun dışında bugünün halk kütüphaneleri bireylerin hızla değişen teknolojik gereksinimlerine ve yaşanan değişime uyum sağlayabilmesi için öğrenmeyi öğrendikleri yaşam boyu öğrenme merkezleri işlevi de üstlenmesi gereken kurumların başında gelmektedir.

Bu araştırmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren belediye kütüphanelerinde görev yapan personelin yaşam boyu öğrenme sürecindeki farkındalıkları ile birlikte çalıştıkları kütüphanelerin yaşam boyu öğrenme sürecine ilişkin rol ve sorumlulukları hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Bu kapsamda katılımcılara yöneltilen sorular; Kütüphaneler ve yaşam boyu öğrenmeye ile kişisel ve mesleki gelişim, olmak üzere iki (2) grupta değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda bulgular değerlendirildiğinde kütüphane çalışanlarının kütüphanedeki pozisyonları veya eğitim seviyeleri ne olursa olsun tüm çalışanların hem kütüphaneleri hem de belediye kütüphanelerini önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezi olarak kabul ettikleri görülmektedir. Ancak sayısal olarak çok az dahi olsa bazı kütüphane çalışanlarının belediye kütüphanelerinin yaşam boyu öğrenme merkezi olması kabullerinde bazı çekincelerin olduğunu tespit edilmiştir.

Kütüphane çalışanları, kütüphane tarafından düzenlenen eğitimlerin kütüphane kullanımını artıracak yönünde genel bir fikir birliğinde olduğu görülmekle birlikte bu ifadeye verilen katılımlar, eğitim seviyesi, unvan ve hizmet yılı değişkenlerine göre değerlendirildiğinde bazı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Özellikle hizmet yılı 21 ile 30 yıl arasındaki, yönetici pozisyonunda ve doktora seviyesindeki çalışanların bu ifadeye katılımlarının daha düşük ortalamalarda olduğu tespit edilmiştir. Kütüphane çalışanlarının kişisel ve mesleki olarak yaşam boyu öğrenme yetkinliklerine ilişkin düşüncelerinin de genel olarak yüksek ortalamalarda olduğu ancak detaylarda bakıldığında yönetim kademesi ve doktora seviyesindeki çalışanların daha düşük ortalamalarda cevaplar verdiği gözlemlenmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan hareketle aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Belediye kütüphanelerinde yaşam boyu öğrenmeye yönelik olarak daha çok çalışma ve uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Bu konuda yapılacak

çalışma ve uygulamalar için gerekli teknik alt yapı oluşturulmalı, sosyal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

- Belediye kütüphanelerinde çalışan personel yaşam boyu öğrenme becerileri konusunda desteklenmelidir. Bu kapsamda çalışanların yabancı dil öğrenimi, bilgisayar teknolojilerine yönelik kurslar almaları ve lisans, lisansüstü eğitimlere başlamaları ve devam etmeleri teşvik edilmelidir.

- Belediye kütüphanelerindeki çalışanlara yönelik yaşam boyu öğrenme ve bilgi okuryazarlığı konularında eğitim semineri, sempozyum, çalıştay vb. gibi etkinlikler düzenlenmeli, çalışanların bu tür etkinliklere katılmaları desteklenmelidir.

- Bu çalışma İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı kütüphaneler ile sınırlı tutulmuştur. Yaşam boyu öğrenme konusunda başka şehirlerdeki belediye kütüphanelerinde de çalışmalar yapılarak konuya ilişkin farklı bakış açıları ortaya konulmalıdır. Farklı örneklem gruplarına yönelik yapılacak çalışmalar alan yazına zenginlik kazandıracaktır.

Son olarak; yaşam boyu öğrenme kapsamında belediye kütüphanelerinin kullanıcılarına sunduğu etkinlik ve hizmetler, bu kütüphanelerin içinde bulunduğu toplumla bütünleşmesini sağlayan, kütüphaneler ve hizmet verdiği halk arasında köprü işlevi gören önemli faaliyetlerdir. Bununla beraber belediye kütüphanelerinin bu hizmetleri sunabilmesi için sahip olduğu insan kaynağının da yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda belediye kütüphaneleri hem çalışanlarının hem de kullanıcılarının yaşam boyu öğrenme becerilerini geliştirmek için yenilikçi ve yaratıcı etkinlikler ve hizmetler tasarlamalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir. Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen göstermişlerdir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Araştırmacılar çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, yorumlanması ve yazılmasına eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abu, R., Sabr, A. Z. S. A., Ahmad, A., Helmi, M. F. M., Shaari, S. ve Rafie, S. K. (2018). Lifelong learning endeavors among rural public library adult users. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 12,(1), 550-557.
<https://search.proquest.com/openview/de72a1994f248cdb6a35c86c7d7c5896/1?pq-origsite=gscholar&cbl=51667> adresinden erişildi.
- Ali, A., Lee, T. L., Thoe, N. K., Ismail, N., Abu Bakar, S. Z. S. (2019). Transforming public libraries into digital knowledge dissemination centre in supporting lifelong blended learning programmes for rural youths. *Acta Informatica Malaysia*, 3(1), 16-20.
doi:[10.26480/aim.01.2019.16.20](https://doi.org/10.26480/aim.01.2019.16.20)
- Altay, A. ve Zan, B. U. (2020). Bilgi toplumuna geçiş sürecinde Türkiye’de belediye kütüphaneleri: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneleri örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 174-209.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/54441/662181> adresinden erişildi.
- Anthony, C.A. (2014). *Innovation in public libraries*.
<http://publiclibrariesonline.org/2014/02/innovation-in-public-libraries/> adresinden erişildi.
- Aspin, D. N. ve Chapman, J. D. (2007). Lifelong learning: concepts and conceptions. D.N. Aspin (Ed.), *Philosophical Perspectives on Lifelong Learning* içinde (ss. 19-38). Netherland: Springer Publishing.
- Bath D. M. ve Smith C. D. (2009). The relationship between epistemological beliefs and the propensity for lifelong learning. *Studies in Continuing Education*, 31(2), 173-189.
- Brosens, D., Donder, L. D., Dury, S., Vanwing, T. ve Vertéa, D. (2015). Life long learning: The prison library as a bridge to participation. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 191, 1496-1500. doi: [10.1016/j.sbspro.2015.04.434](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.434)
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, E. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Canata, F. (2016). Belediye kütüphaneleri gerekli mi?: Bilgi toplumu bağlamında bir değerlendirme. *Belediyelerin Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Uluslararası Sempozyumu 12-14 Mayıs* içinde (s.213-241). Bursa: Nilüfer Belediyesi.

- Chapman, J., Gaff, J., Toomey, R. ve Aspin, D. (2005). Policy on lifelong learning in Australia. *International Journal of Lifelong Education* 24(2), 99-122. doi:[10.1080/02601370500056227](https://doi.org/10.1080/02601370500056227)
- Cropley, A.J. ve Dave, R.H. (1978). *Lifelong education and the training of teachers*. Pergamon, Oxford.
- Demirel, M. (2009). Lifelong learning and schools in the twenty-first century. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1709-1716. doi: [10.1016/j.sbspro.2009.01.303](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.303)
- Diker Coşkun, Y. ve Demirel, M. (2012) Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7794/102006> adresinden erişildi.
- Dinevski, D. ve Dinevski, I. V. (2004). The concepts of university lifelong learning provision in Europe. *Transition Studies Review*, 11(3), 227-235. doi: [10.1007/s11300-004-0014-z](https://doi.org/10.1007/s11300-004-0014-z)
- Elmborg, J. (2016). Tending the garden of learning: Lifelong learning as core library value. *Library Trends*, 64(3), 533-555. doi: 10.1353/lib.2016.0009.
- Erdamar, G. (2011). *Eğitimde yeni yönelimler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ersoy, A. (2009). *Yaşam boyu öğrenme ve Türkiye’de halk kütüphaneleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişildi.
- Ersoy, A. ve Yılmaz, B. (2009). Yaşam boyu öğrenme ve Türkiye’de halk kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4), 803-834. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48914/623718> adresinden erişildi.
- European Commission, (2001). *Making a European area of lifelong learning a reality*. <http://aei.pitt.edu/id/eprint/42878> adresinden erişildi.
- Fabris, M., Čotar, S. M., Zović, I., & Horvat, A. (2010). *The role of libraries in lifelong learning: the case of public libraries in Istria*. In *Bridging the digital divide: libraries providing access for all?*
- Güleç, İ., Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/192264> adresinden erişildi.

- Gündoğdu, K., Yüksel, S., Akyol, B. ve Akar Vural, R. (2016). Hayat boyu öğrenme konusunda yayımlanan tez ve makalelere ilişkin bir içerik analizi: 2000-2015. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1491-1513. doi: [10.17556/jef.88957](https://doi.org/10.17556/jef.88957)
- Günüç, S., Odabaşı, H. F., ve Kuzu, A. (2012). Yaşam boyu Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 309-325. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/223340> adresinden erişildi.
- Gür Erdoğan, D. (2014). *Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerine etki eden faktörler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu. <https://tez.yok.gov.tr> adresinden erişildi.
- Gürdal, O. (2000). Yaşam boyu öğrenme etkinliği: Enformasyon okuryazarlığı. *Türk Kütüphaneciliği*, 14(2), 176-187. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/816> adresinden erişildi.
- Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği. (2012). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120111-18.htm> adresinden erişildi.
- International Federation of Library Associations [IFLA]. (2005). Beacons of the information society: The Alexandria proclamation on information literacy. <http://www.ifla.org/publications/beacons-of-the-information-society-thealexandria-proclamation-on-information-literacy> adresinden erişildi.
- International Federation of Library Associations [IFLA]. (2007). *Halk kütüphanesi hizmeti: gelişim için IFLA/UNESCO ilkeleri* (Çev. Bülent Yılmaz), Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~byilmaz/byilmaz/iflaunescobildiri.pdf> adresinden erişildi.
- Jarvis, P. (2007). Globalisation, lifelong learning and the learning society. *Sociological perspectives. Lifelong learning and the learning society: Vol. 2.* içinde (s. 96-155), London: Routledge. 23 Nisan 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/288172133_Globalisation_li_felong_learning_and_the_learning_society_Sociological_perspectives adresinden erişildi.
- Knowles M (1996). *Yetişkin öğrenenler göz ardı edilen bir kesim.* (Çev. S. Ayhan). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Knowles, M. S. (2009). Andragoji: Yetişkinlerde öğrenme konusunda yeni bir teknoloji. (Çev. S. Ayhan). A. Yıldız ve M. Uysal (Ed.). *Yetişkin Eğitimi: Kuramdan Uygulamaya* içinde (ss. 127-144). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Komşu, U. C. (2017). Halk eğitimi merkezlerinde görev yapan eğitimcilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri: Mersin örneği. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 10(1), 117-145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akukeg/issue/29365/314206> adresinden erişildi.
- Konya, Ü. (2017). Yerel yönetimler ve kütüphane hizmetleri: İstanbul'daki belediye kütüphaneleri. Hiper yayın.
- Kurbanoglu, S. ve Akkoyunlu, B. (2002). Bilgi okuryazarlığı: Bir ilköğretim okulunda yürütülen uygulama çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 16(1), 20-40. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/181> adresinden erişildi.
- Kuşat, N. (2014). Yaşam boyu öğrenimin sürdürülebilirliğinde halk kütüphaneleri: Türkiye örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 1-27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhssbd/issue/32926/365785> adresinden erişildi. ulaşamadım
- Laal, M. (2012). Benefits of lifelong learning. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, (46), 4268-4272. doi: [10.1016/j.sbspro.2012.06.239](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.239)
- Laal, M. (2013). Lifelong learning and technology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 83, 980-984. doi: [10.1016/j.sbspro.2013.06.182](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.182)
- Machala, D. ve Horvat, A. (2010). Competency based lifelong learning of librarians in Croatia: An integrative approach. Paper presented at IFLA Satellite Meeting: Cooperation and Collaboration in Teaching and Research-Trends in Library and Information Studies Education, 8-9 August 2010, Borås-Sweden. www.eprints.rclist.org/18148/1/6-12-1-PB.pdf adresinden erişildi.
- Mahoney, M. H. (2017). An academic librarian's search for meaning: A survey of lifelong learning in library literature. *The Journal of Academic Librarianship*, 43(6), 540-547. doi: [10.1016/j.acalib.2017.05.004](https://doi.org/10.1016/j.acalib.2017.05.004)
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2014). *Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi (2014-2018)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. <https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/013.pdf> adresinden erişildi.

- Naji, S. (2017). *An ethnographic case study of the role of public libraries in facilitating lifelong learning activities in the North of England* (Yayınlanmamış doktora tezi). The University of Huddersfield. <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/34666/> adresinden erişildi.
- Nielsen, B.G. ve Borlund, P. (2014). Public libraries and lifelong learning. *Perspectives of Innovations, Economics and Business*, 14(2), 94-102. <http://dx.doi.org/10.15208/pieb.2014.11> adresinden erişildi.
- Önal, İ. (2010). Tarihsel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme ve okuryazarlık: Türkiye deneyimi. *Bilgi Dünyası*, 11(1), 101-121. <http://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/116/99> adresinden erişildi.
- Özçiftçi, M. ve Çakır, R. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve eğitim teknolojisi standartları özyeterliliklerinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5 (1), 1-19. doi:10.17943/etku.57410
- Öztürk, H. (2009). *Öğrenme Hayat boyu öğrenim kapsamında informal öğrenmenin yeri anlamı ve önemi. Hayat boyu Öğrenim Kapsamında Türkiye'de İnfomal Üzerine Ortak Bir Anlayış Geliştirme ve Farkındalık Oluşturma Projesi Konferansları: Bildiri Kitabı* içinde (ss. 39-57). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Polat, C. (2005). Bilgi okuryazarlığı ve üniversiteler. M. Emin Küçük (Yay. haz.), *Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'e Armağan Kitabı* içinde, (ss. 261-277). http://eprints.rclis.org/8145/1/Nil%C3%BCfer_Tuncer'e_Armagan.pdf adresinden erişildi.
- Polat, C. (2006). Bilgi çağında üniversite eğitimi için bir açılım: Bilgi okuryazarlığı öğretimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (30), 249-266. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2869/39227> adresinden erişildi.
- Polat, C. (2012). Yaşam boyu öğrenmenin anahtarı bilgi okuryazarlığı ve üniversite kütüphanelerinin bilgi okuryazarlığı öğretimindeki rolü. Ö. Külcü, T. Çakmak ve N. Özel (Yay. haz.), *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur'a Armağan* içinde (ss. 117-131). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. <http://eprints.rclis.org/30604/> adresinden erişildi.
- Polat, C. ve Odabaş, H. (2008). Bilgi toplumunda yaşam boyu öğrenmenin anahtarı: Bilgi okuryazarlığı. *Küreselleşme, Demokratikleşme ve*

Türkiye Uluslararası Sempozyumu: 27-30 Mart 2008, Antalya.
<http://eprints.rclis.org/12661/> adresinden erişildi.

Recommendation of the European Parliament and of the Council. (2006).
Key competences for lifelong learning. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962> adresinden erişildi.

Recommendation of the European Parliament and of the Council. (2018).
Key competences for lifelong learning. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG adresinden erişildi.

Saatçioğlu, Ö., Özmen, Ö. ve Sürel Özer, P. (2003). Bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinde kütüphanelerin rolü ve Dokuz Eylül Üniversitesi uygulaması. *Bilgi Dünyası*, 4(1), 45-63.
<http://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/253/246> adresinden erişildi.

Sağlam, M. ve Kürüm, D. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen eğitiminde yapısal düzenlemeler ve öğretmen adaylarının seçimi. *Milli Eğitim*, 33(167), 53-70.
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/167/orta3-kurum.htm adresinden erişildi.

Sarıgöz, O. (2015). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin görüş ve farkındalıklarının değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
<http://docs.neu.edu.tr/library/6504516635.pdf> adresinden erişildi.

Sinha, A. K. (2017). Knowledge communication through rural library services: Tagorean concept and experiments of department of lifelong learning & extension, visva-bharati. *International Research: Journal of Library & Information Science*, 7(3), 479-489. <http://irjlis.com/wp-content/uploads/2017/11/8-IR433-73.pdf> adresinden erişildi.

Stanziola, J. (2011). Lifelong learning in public libraries in 12 European Union countries: Issues in monitoring and evaluation. *International Journal of Lifelong Education*, 30(5), 631-649.
doi:10.1080/02601370.2011.611903

Şenyurt Topçu, Ö. ve Yılmaz, B. (2012). Ankara'daki halk kütüphanesi hizmet niteliğinin değerlendirilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(1), 53-77.
<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/315/307> adresinden erişildi.

Tat, E. ve Arslantekin, S. (2016). İnternette bilgi kirliliğinde seçicilikte bilgi uzmanlarının rolü: Belediye kütüphanelerinde web'de paylaşılan bilgilerin değerlendirilmesi. *Belediyelerin Kütüphane ve Arşiv*

*Hizmetleri Uluslararası Sempozyumu 12-14 Mayıs içinde (s.288-312).
Bursa: Nilüfer Belediyesi.*

Toprak, M. ve Erdoğan, A. (2012). Yaşam boyu öğrenme: Kavram, politika, araçlar ve uygulama. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(2), 69-91. doi: 10.5961/jhes.2012.036

Torun, O. (2018). Halk kütüphanelerinde yenilikçi yaklaşımlar. H. Odabaş ve M.A. Akkaya (Yay. Haz.). *Halk Kütüphaneleri: Geçmişten Geleceğe Yönelimler ve Yeni Roller içinde* (s. 191-226). İstanbul: Hiper Yayın.

Toth, M. (2016). The role of public libraries in Lifelong Learning in a multicultural and digital context. *Proinfoflow: Časopis Pro Informační Vědy*, 8(2), 32-42. doi: [10.5817/ProIn2016-2-4](https://doi.org/10.5817/ProIn2016-2-4)

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO (1995). Halk Kütüphanesi Bildirgesi (Kasım 1994), *Türk Kütüphaneciliği*, 9,(2), 144-147. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2585/2583> adresinden erişildi.

Woodrow, M. (1999). The struggle for the soul of lifelong learning. *Widening Participation & Lifelong Learning Journal*, 1 (1). [http://www.staffs.ac.uk/journal/voloneone](http://www.staffs.ac.uk/journal/voloneone/editorialtwo.htm) /editorialtwo.htm adresinden erişildi.

Yalvaç, M. (2003). Yaşam boyu öğrenim ve halk kütüphaneleri. (Yay haz. Bülent Yılmaz), *Bilgi Toplumuna Doğru Halk Kütüphaneleri: PULMAN TX Türkiye Ulusal Toplantısı Sonuç Raporu (16-19 Kasım 2002, Milli Kütüphane, Ankara) içinde* (ss. 38-45). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Yılmaz, B. (2019). Bir halk kütüphanesi türü olarak belediye kütüphaneleri: Kuramsal bir çerçeve. M.A. Akkaya ve H. Odabaş (Yay. Haz.). *Bilgi Merkezleri: Kütüphaneler, Arşivler, Müzeler içinde* (s. 199-224). Hiper Yayın.

Ek 1: Anket

Sayın Katılımcı;

Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmaya **katılmama** veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan **cıkma** hakkında sahipsiniz. **Çalışmayı yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz** biçiminde yorumlanacaktır. Size verilen **formlardaki** soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayınız. Bu formlardan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır. Çalışmaya katılmaya karar vermeniz halinde aşağıda verilen tanımı göz önünde tutarak soruları cevaplamanızı rica ederiz.

Yaşam boyu öğrenme;

“Bireysel, toplumsal ve istihdam ile ilgili bir yaklaşımla bireyin bilgi, beceri ve yetkinliklerini geliştirmek amacıyla formal eğitimin dışında hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinliklerini ifade eder.” (Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği, 2018, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180411-13.htm>)

1. Kişisel Bilgiler

1. ☐ Kadın ☐ Erkek

2. Eğitim durumunuz:

☐ Lise

☐ Ön lisans

☐ Üniversite (Kütüphanecilik, Arşivcilik, Dokümantasyon ve Enformasyon, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü)

☐ Üniversite

☐ Yüksek Lisans

☐ Doktora

☐ Diğer

3. Unvan bilginiz

☐ Müdür

☐ Müdür Yardımcısı

☐ Kütüphaneci

☐ Şef

☐ Memur

☐ İşçi

☐ Uzman

☐ Diğer

4. Hizmet Yılınız

- ☐ 1 yıl -10 yıl arası
☐ 11 yıl- 20 yıl arası
☐ 21 yıl-30 yıl arası

2. Lütfen edindiğiniz deneyimlere dayalı olarak aşağıdaki soruları yanıtlayınız.

“Tamamen katılıyorum”-5, “Katılıyorum”-4, “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum”-3, “Katılmıyorum”-2, “Kesinlikle katılmıyorum”-1	5	4	3	2	1
1. Bölüm: Kütüphaneler ve Yaşam Boyu Öğrenme Süreci					
S1: Kütüphaneler önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir					
S2: Belediye kütüphaneleri önemli bir yaşam boyu öğrenme merkezidir					
S3: Kütüphanemizde gerçekleştirilen yaşam boyu öğrenme faaliyetleri yeterlidir.					
S4: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenmeye yönelik kurs ve seminerler verilmelidir.					
S5: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında verilecek eğitim programları kütüphane kullanıcılarının kütüphaneye olan ilgisini arttırır.					
S6: Kütüphanemizde yaşam boyu öğrenme kapsamında bilgi kaynaklarının kullanımına yönelik eğitim programları verilmelidir.					
2. Bölüm: Kişisel ve Mesleki Gelişime ilişkin Görüşler					

S7:Sürekli öğrenmenin kendi sorumluluğumda olduğunu düşünüyorum					
S8:Mesleki bilgi ve becerilerimi artırmak benim için önemlidir					
S9:Yeni bilgi ve beceriler öğrenmek için kurs ve seminerlere katılırım.					
S10:En az bir yabancı dil kullanmanın mesleki gelişimde etkili olduğunu düşünüyorum					
S11: Diğer çalışanların ve çevremdekilerin öğrenme sürecime katkıda bulunacağını düşünürüm					

XIX. YÜZYILDA OSMANLI BALKAN VİLAYETLERİNİN GENEL DURUM

Recep BÜYÜKTOLU* Seher KARAKUŞ**

Öz

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren eski gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti sorunu kendi içindeki çözümlere bağladı. Bu nedenle Osmanlı padişahları ve devlet adamları ilk olarak askeri ve mali ıslahatlara yöneldi. Ancak XVIII. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan pek çok değişimin Osmanlı üzerindeki etkileri kaçınılmaz oldu. Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi olayların ortaya çıkardığı yenedünya düzeni hem ülkeler genelinde hem de Osmanlı özelinde pek çok problemi beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti de bu problemlere karşı çözüm bulmak amacıyla daha kapsamlı ıslahat hareketlerini başlatmak zorunda kaldı. Islahatlar özellikle XIX. yüzyılda uygulama alanı ve kapsamı bakımından en geniş boyutlara ulaştı. Selanik, İşkodra, Kosova, Yanya, Manastır ve Edirne gibi Osmanlı’nın Balkan vilayetleri yapılan ıslahat çalışmalarından en çok etkilenen bölgeler oldu. Yaşanan savaşlar ve yapılan ıslahatlara bağlı olarak XIX. yüzyıl boyunca Balkan vilayetlerinde idari yapı ve taksimat, nüfus, sosyal ve kültürel hayat, eğitim ve iktisadi hayatta pek çok değişim yaşandı. Çalışmamızda Balkan vilayetlerinde XIX. yüzyıl boyunca yaşanan bu değişim ve gelişmeler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Osmanlı, Balkanlar, Vilayet, Yenileşme

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, recepbuyuktolu@hotmail.com, ORCID:0000-0001-6140-7398

** Doktora Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, karakus@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8580-538X.

Makale Gönderilme Tarihi: 11 Aralık 2020 Makale Kabul Tarihi: 5 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GENERAL SITUATION OF OTTOMAN BALKAN PROVINCES IN 19TH CENTURY

Recep BÜYÜKTOLU, Seher KARAKUŞ

Abstract

The Ottoman Empire, which started to lose its former power since the middle of the 16th century, linked the problem to its internal solutions. However, the effects of many changes that took place in Europe in the 18th century on the Ottoman Empire were inevitable. The new world order brought about by events such as the French Revolution and the Industrial Revolution brought along many problems both in the country and the Ottoman Empire. The Ottoman Empire had to initiate more comprehensive reform movements in order to find solutions to these problems. Reforms reached the widest dimensions in terms of application area and scope, especially in the 19th century. The Ottoman Balkan provinces such as Thessaloniki, Shkodra, Kosovo, Ioannina, Bitola and Edirne were the regions most affected by the reforms. Due to wars and reforms, many changes took place in the administrative structure and division, population, social and cultural life, education and economic life in Balkan provinces during the 19th century. In our study, these changes and developments in the Balkan provinces during the 19th century are evaluated.

Keywords: 19th Century, Ottoman, Balkans, Province, Reform

Giriş

XIII. yüzyılın sonlarında Söğüt ve Domanıç yöresinde siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlı kısa sürede yörenin en güçlü yönetimi haline geldi. 1353 yılından itibaren Avrupa kıtasında da fetihlere başladı ve kazandığı askeri başarılar sayesinde Balkanlar ve Orta Avrupa'nın en önemli siyasi ve askeri gücü oldu. Ancak bir süre sonra eski gücünden uzaklaşmaya başladı ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren devlet içerisinde belirgin bir şekilde görülen sorunlar padişahları ve devlet adamlarını yenilik arayışına sevk etti. Devletin kötüye gidişinin nedenlerinin yalnız içindeki sorunlarda aranması yöneticileri ilk aşamada askeri ve mali alanda başlatılan ve yüzeysel olan ıslahat çalışmalarına yöneltti. Ancak yaşanan gelişmeler bu ıslahatların diğer alanlarda da yapılmasını zorunlu hale getirdi.

XVIII. yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen Sanayi Devrimi (1750) sonrasında Avrupa'da üretimde buharlı makinelerin kullanımı üretim sürecini hızlandırdı. Bunun sonucunda ortaya çıkan hammadde ve pazar ihtiyacı sömürgecilik faaliyetlerinin hız kazanmasına neden oldu (Soyluer, 2017: 2).

Fransa’da gerçekleşen Fransız İhtilali (1789) ise ulus, ulusçuluk, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, adalet gibi akımlar ve kavramların önce Avrupa’da ardından tüm dünyada etkili olmasının önünü açtı (Üçarol, 2019: 36). Osmanlı bu gelişmelerden en çok etkilenen devletlerden biri oldu. Batı Avrupa’da endüstrileşmeyle birlikte gerçekleşen iktisadi ve askeri alanlardaki ilerlemeler Osmanlı için önemli bir tehdit unsuru oluşturdu (Pamuk, 2017: 12). Osmanlı Avrupa üretimi malların açık pazarı durumuna geldi ve yabancı mallar yerli mamullerin yerini giderek artan bir hızla almaya başladı. (Seyitdanlıoğlu, 2009: 54). Fransız İhtilali ise milliyetçi siyasal akımlar ve dış güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesinin de etkisiyle Osmanlı’da Millet sistemi¹ çerçevesinde örgütlenen gayrimüslim unsurların ayrılıkçı hareketlere yönelmesinin önünü açtı (Yetim, 2011: 289).

Avrupa’da yaşanan tüm bu gelişmeler ve gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu’na etkisi ıslahat hareketlerini zamanla daha kapsamlı hale getirdi. Bu bağlamda XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için köklü bir yenileşme ve yeniden yapılanma dönemi oldu. Askeri düzenlemeler ve mali alanda başlayan ıslahat çalışmaları, idari, ekonomik ve sosyal alanların tümünde uygulanmaya çalışıldı. Özellikle 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden sonra ıslahatların tüm vilayetlerde uygulanması amaçlandı. Bu ıslahatlar arasında ilk akla gelenler şunlardır: Yönetim sisteminde verimliliğin artırılması ve uzmanlaşmaya gidilmesi amacıyla Avrupa örnek alınarak bakanlık ve idare heyetleri kuruldu (Zürcher, 2017: 94). 1864 ve 1871 Nizamnameleri ile Osmanlı vilayet yönetimi yeniden düzenlenerek taşra yönetiminde merkeziyetçi bir idare sistemi kurulmaya çalışıldı (Ortaylı, 2016: 429-430). İltizam usulü kaldırılarak vergilerin muhassıllarca merkeze gönderilmesi usulü benimsendi (Akyıldız: 2011: 4). Avrupalı tüccarla ile Osmanlı tebaası arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemek üzere yabancıların ve Müslümanların birlikte görev aldığı karma mahkemeler oluşturuldu (Berkes, 2018: 222). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim sisteminde eğitim yaşı, müfredatları, öğretmenleri ve okulların yapısı vb. gibi pek çok konuyu kapsayan birçok düzenleme yapıldı (S. J. Shaw ve Shaw, 2017: 143-145). 1864 yılında Avrupa karşısında yerli sanayiye rekabet gücü kazandırabilmek için “*İslah-ı Sanayi Komisyonu*” kuruldu. 1873’e kadar faaliyet gösteren bu komisyon esnafın şirketler halinde birleştirmesi suretiyle özel teşebbüsün geliştirilmesine gayret edildi (Seyitdanlıoğlu, 2009: 61).

¹ Millet sistemi; “Bir bölgenin Daru’l İslam’a katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin (ehl-i zimmet) bir ahidname, hukuk ve himaye bahşedici bir ahid ile İslam devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilat, bir hukuki varlıktır” (Ortaylı, 2016: 450).

Balkan Yarımadası'nda² bulunan Osmanlı vilayetleri merkeze yakınlığı, coğrafi konumu ve etnik çeşitlilik nedeniyle bu ıslahat çabalarından en çok etkilenen yerlerdi. XIX. yüzyıl boyunca hem savaşlar ve anlaşmalar hem de idari düzenlemeler nedeniyle Balkan vilayetlerinin idari yapısı ve taksimatında büyük değişiklikler oldu. Dönemin, Osmanlı tebaasından Osmanlı vatandaşlığına geçiş süreci olmasından dolayı yapılan nüfus sayımları bölge hakkında yeni verilere ulaşılmasını sağladı. Dünya genelinde ortaya çıkan teknolojik ve ekonomik gelişmeler tüm Osmanlı'da olduğu gibi Balkan vilayetlerinde de ticaretten tarıma, sosyal hayattan eğitime pek çok değişimi beraberinde getirdi.

Söz konusu sürecin Balkan vilayetlerinin en hareketli ve en değişken dönemi olduğu düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız en önemli sorun oldu. Çalışmamızda XIX. yüzyıl Osmanlı Balkan vilayetlerinin sırasıyla; idari taksimatı ve yapısı, nüfusa ilişkin bilgiler, sosyal ve kültürel değişimleri ve iktisadi hayatı konuları ele alındı, genel durumu değerlendirildi.

Balkan Vilayetlerinin İdari Taksimatı ve Yapısı

Osmanlı'nın Balkanlarda oluşturduğu idari yapı belirli bir süreç içerisinde kademeli olarak gerçekleştirildi. Başlangıçta bölgede fethedilen yerler sınır birliklerini kumanda eden beylerin idaresinde örgütlenmiş bir yapıya sahipti (İnalçık, 2017c: 6). I. Murad döneminde 1361 yılında Edirne'nin fethinin ardından Edirne merkez olmak üzere ilk olarak Rumeli Beylerbeyliği oluşturuldu. XV. yüzyılda Balkanlarda yapılan bütün fetihler Rumeli Beylerbeyliği altında toplandı. Ancak yeni fetihler Balkanlarda yeni idari yönetim birimlerinin oluşturulmasını zorunlu kıldı. Bu nedenle uç beyliklerinin yerini sancaklar, kazalar ve nahiyelere bölünmüş olan Osmanlı eyaletleri aldı (Ortaylı, 2016: 252). XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da Rumeli, Mora, Bosna, Budin, Temeşvar, Varad, Eğri, Kanije, Uyvar Beylerbeylikleri, Girid ile Kırım Hanlığı, Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları, Erdel Krallığı, Orta Macaristan ve Özi Kazakları Osmanlı hâkimiyeti altında bulunuyordu (Uzunçarşılı, 1977: 291).

1683 II. Viyana yenilgisi nedeniyle Balkanlardaki hâkimiyet alanı giderek daralmaya başladı ve bu daralma XVIII ve XIX. yüzyıl boyunca devam etti. Bu süre boyunca kaybedilen topraklar nedeniyle XVIII. yüzyılda Balkanlarda Rumeli, Özi, Bosna, Mora ve Kefe eyaletleri kaldı (Uzunçarşılı, 1977: 291). 1827-1829 Osmanlı-Rus savaşının sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan, Sırbistan, Eflak ve Boğdan özerk hele

² Balkan Yarımadası; Karadeniz, Ege Denizi, Yunan Denizi ve Adriyatik Denizi ile çevrili olup yarımada'nın karasal sınırını ise kuzeyde Tuna, Sava ve Kupa nehirlerince çizilen hat oluşturmaktadır (Jelavich, 2018: 1).

geldi. 1830'da ise Yunanistan bağımsızlık elde etti (Akşin, 1997: 32). Tanzimat'ın ilanından sonraki ilk yıllarda ise Avrupa topraklarında 15 sancak ve 42 liva³ bulunuyordu. Balkan eyaletleri ise toplamda 14 sancak, 36 livadan meydana gelmiş olup bu eyalet ve livaların listesi aşağıdaki tabloda sunulmuştur (Kara, 2007a: 127-128).

Tablo 1. 1839 Yılı Sonrası Osmanlı Balkan Vilayetleri

Eyaletlerin İsimleri	Livaların İsimleri
Edirne	Edirne Dört şehir livası "Çatalca, Büyük Çekmece, "Küçük Çekmece, Terkoz." Tekirdağ Gelibolu Filibe İslimiye
Silistre	Silistre-Varna
Vidin	Vidin-Tırnova
Niş	Niş-Sofya-Samakov-Köstendil
Üsküp	Pirzeren-Priştine
Bosna	Bosna-Hersek-İzbornik-Klisa
Rumeli "Arnavutluk ve Makedonya"	Manastır-İşkodra-Ohri-Kesriye
Yanya (Epir)	Yanya-Berat-Ergiri-Preveze
Selanik	Selanik-Tırhala-Serez-Drama
Buğdan	
Eflak	
Sırbistan	
"Belgrad Kalesi"	

Kaynak: Kara, 2007a: 127-128.

8 Ekim 1864'te ilan edilen Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. Bu değişiklik Balkan topraklarının idari taksimatında değişimi beraberinde getirdi. Yapılan söz konusu düzenlemeyle Niş, Silistre ve Vidin eyaletleri birleştirilerek ilk olarak Tuna Vilayeti kuruldu (Erdoğan, 2014: 21). Tuna Vilayeti Nizamnamesiyle vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar karyelere (köylere) ayrıldı. Vilayette vali, livada kaymakam, kazada kaza müdürü, köylerde ise muhtar idari yönetici olacaktı (Erdoğan, 2014: 23). Nizamnameye göre bir vilayette yer alacak idari görevliler; vali, vali

³ Liva; bir vilayetin, her biri birkaç kazanın bir araya getirilmesiyle oluşturulan bölünmüş kısımlarıdır (Şemseddin Sami, 2017:1246).

muavini, kaymakam veya mutasarrıf, defterdar, muhasebeci, müfettiş-i hükkam-i vilayet unvanına sahip bir umur-u şer'iyye memuru, mektubcu, umur-u ecnebiye müdürü, ticaret, ziraat ve nafia müdürü, defter-i hakani müdürü veya tahrirat müdürü, maarif müdürü, evkaf müdürü ve alay beyi olarak belirlendi. Tuna vilayetinin kurulduğu ilk dönemde Midhat Paşa'nın vali, Senin Efendi'nin mektubcu, Rif'at Efendi'nin muhasebeci, Odiyan Efendi'nin umur-u ecnebiye müdürü, Hafız Necib Efendi'nin umur-u şer'iyye memuru, Sabri Paşa'nın Vidin Kaymakamı, Süleyman Paşa'nın Niş Kaymakamı ve Mahmud Faiz Paşa'nın Rusçuk Kaymakamı olarak görev yaptığı bilinmektedir (Çelik, 2007: 43).

Tuna vilayetinin ardından aynı yıl içinde sırasıyla Bosna ve Edirne vilayetleri oluşturuldu (Evcı, 2019: 79). Bosna eyaleti ile Hersek ve Yenipazar sancaklarının birleştirilmesiyle kurulan Bosna vilayeti; Saraybosna, İsvornik, Benaluka, Bihke, Travnik, Hersek ve Yenipazar sancaklarından oluşuyordu (Karagülle, 2019: 12-13). Edirne vilayeti ise Edirne, Filibe, İslimye, Gelibolu ve Tekfurdağı sancaklarını kapsıyordu (Evcı, 2019: 84). Bu yeni sistemin başarılı olması 1867'de çıkarılan “*Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi*” ile bütün devleti kapsayacak şekilde genişletilmesiyle sonuçlandı. Bunu 22 Ocak 1871 yılında yürürlüğe giren İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizamnâmesi takip etti. Bu nizamnameyle vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler ise köylere ayrıldı (Öztunç: 2013: 16).

Söz konusu nizamnameler kapsamında Balkanlarda pek çok yeni vilayet teşkil edildi. 1865'te merkezi Selanik olan Selanik, Tırhala, Siroz, Drama sancaklarından müteşekkil Selanik vilayeti (Yavuz, 2008: 141), 1867'de merkezi Yanya olan Yanya, Tırhala, Golos, Berat, Ergiri, Preveze ve Narda sancaklarından müteşekkil Yanya vilayeti (Erken, 2019: 54), 1868'de merkezi Prizren olan Üsküp, Debre ve Niş'ten müteşekkil Prizren vilayeti (Yiğit, 2010: 126), 1873'de merkezi Manastır olan Manastır, Serfice, Görice, Debre ve İlbasan sancaklarından müteşekkil Manastır vilayeti (Çayırılı, 2001: 374), 1876'da merkezi İşkodra olan İşkodra ve Draç sancaklarından müteşekkil İşkodra vilayeti (Erken, 2014: 27), tam tarihi bilinmemekle birlikte 1877-78 Osmanlı-Rus harbi öncesinde merkezi Sofya olan Sofya, Priştine ve Niş sancaklarından müteşekkil Kosova vilayeti (Ünlü, 2002: 31) teşkil edildi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine imzalanan Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ve Berlin Antlaşması (3 Ağustos 1878) ile Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyet alanı ve vilayetlerin dağılımı yeniden değişikliğe uğradı. Ayastefanos Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını kabul edecekti. Karadağ'ın sınırları Adriyatik Denizi'ne kadar genişletilecek, Niş

Sırbistan'a verilecek, Dobruca Romanya'nın hâkimiyet alanında olacaktı. Osmanlı Devleti'ne bağlı, sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacak, özerk Bulgaristan Prensliği kurulacaktı (Gencer, 1991: 225). Ancak İngiltere ve Avusturya devletleri kendi çıkarları nedeniyle bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini talep etti. Bu nedenle toplanan Berlin Konferansı sonucunda imzalan Berlin Antlaşması ile yeni düzenlemeler gerçekleştirildi. Bu antlaşma gereği; Bulgaristan Prensliği'nin Ayastefanos Antlaşması'nda belirlenen sınırları daraltılmak suretiyle aynı bölgede Bulgaristan Prensliği, Şarki Rumeli vilayeti ve Makedonya teşkil edildi (Köse, 2006: 244). Kıbrıs, Bosna ve Hersek Türk hâkimiyetinde bulunmakla beraber birincisi İngiltere ikincisi de Avusturya tarafından işgal ve idare edilecekti (Karal, 2007b: 79). Bu dönemden sonra Bulgaristan Balkan Dağları'nın kuzeyi ve Sofya bölgesini kapsayan vergi ödemekle yükümlü bir eyalet halini aldı. Şarki Rumeli vilayeti yarı özerk bir statü kazandı. Makedonya ve Trakya ise Osmanlı idaresinde kaldı (Jelavich, 2018: 390).

Bulgaristan Prensliği Rusçuk, Varna, Sofya, Vidin ve Tırnova'yı kapsıyordu (Vatansever, 2019: 149). Berlin Anlaşmasına göre; halk tarafından seçilecek ve sonrasında Padişah ile büyük devletlerin onayı ile tayin edilecek bir prens tarafından yönetilecekti (Karal, 2007b: 76-77). Ayrıca Bulgaristan Prensliği'nin dâhili nizamnamesi hazır oluncaya kadar, dokuz aydan fazla olamamak şartıyla, bir Rus Komiseri tarafından idare edilecekti. Bu komisere de Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen bir komiser ile diğer devletlerin konsoloslarından oluşturulmuş bir heyet yardım edecekti (Aydın, 1996: 72). Ancak Bulgaristan Prensliği bağımsız bir ülke gibi davrandı. Hem diğer ülkelerle askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler yürütüyor hem de bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti ile antlaşmalar yapıyordu (Arslan ve Yıldırım, 2013: 236). Osmanlı Devleti'ne ait olan Makedonya ve Şarki Rumeli vilayetlerini ele geçirme düşüncesinden de vazgeçmiyordu (Bayraktarova, 2002: 61).

Şarki Rumeli vilayeti siyasi ve askeri olarak Osmanlı Hükümeti'ne bağlı olmak suretiyle Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Ayrıca valinin hak ve görevlerini ve vilayetin idare şekli, mahkeme ve maliye oluşumlarını düzenlemek üzere Osmanlı Hükümeti'nin de onayıyla bir Avrupa Komisyonu oluşturulacaktı. Bu süreç tamamlanıncaya kadar da vilayetin mali işleri Osmanlı Devleti ile bir Avrupa Komisyonu tarafından yönetilecekti (Alben, 2009: 37). Ayrıca vilayetin deniz ve karadan güvenliğini sağlamak amacıyla sınırlara istihkâm inşa edebilecek ve buralara asker yerleştirebilecekti. Osmanlı askeri vilayetin iç ve dış güvenliğine ilişkin bir tehlike olması durumunda, valinin daveti üzerine, müdahale etmek için bölgeye girebilecekti. Ancak müdahale etmeden önce yabancı

devletlerin İstanbul sefaretlerine durumun gerekçelerini bildirecekti (Aydın, 1989: 19). Bulgaristan Prensliği ise hala “*Büyük Bulgaristan*” fikrinden vazgeçmiş değildi. Makedonya ve Şarki Rumeli’nin kendilerine ait olduğu düşüncesi hâkimdi. Bu nedenle ilk hareket 1885 yılı Eylül ayında Filibe’de meydana geldi. Bulgar komitecileri Şarki Rumeli valisi Gavril Paşa’yı tutukladıktan sonra vilayetin Bulgaristan ile birleştiğini ilan ettiler. Bu olayı Bulgar Prens Alexander’ın ordusu ile Şarki Rumeli’ye girerek kendisini vilayetin Prens i ilan etmesi izledi. Osmanlı Devleti ise askeri müdahalede bulunmayarak sorunu diplomatik yollarla çözebileceğini zannetti. Ancak diğer Avrupa devletleri kendi çıkarları doğrultusunda işgale karşı çıkmadılar. Osmanlı Devleti 1 Ocak 1886’da yapılan anlaşma ile Bulgar Prens i’nin aynı zamanda Şarki Rumeli Valisi olmasını onaylayarak bu ilhakı kabul etmek zorunda kaldı (Arslan ve Yıldırım, 2013: 230). Şarki Rumeli vilayetinin ilhak edilmesinden (Bayraktarova, 2002: 61) sonra Bulgarların yeni hedefleri ise Makedonya oldu (Altıntaş, 2005: 81).

Makedonya bölgesi Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kapsıyordu ve mülki ve idari teşkilat yönünden herhangi bir ayrıcalığı olmadan Osmanlı vilayet sistemi içerisinde merkeze bağlı olarak yönetilecekti (Altıntaş, 2005: 71). Osmanlı Devleti’nin idari birimleri içinde orta büyüklükte olan bu üç vilayetten, Selanik Vilayeti, Selanik Merkez, Drama ve Siroz olmak üzere 3 sancak ve 23 kazadan, Kosova vilayeti Üsküp, Priştine, Seniçe (Yeni Pazar), Prizren, İpek ve Taşlıca olmak üzere 6 sancak 24 kaza ve Manastır vilayeti, Manastır Merkez, İlbasan, Debre, Görice ve Serfice olmak üzere 5 sancak 17 kazadan müteşekkildi (Bayraktar, 2014: 3). Başta Bulgaristan olmak üzere Sırbistan ve Yunanistan devletlerinin Makedonya’yı kendi sınırlarına katmak üzere giriştikleri mücadele bölgenin karışmasına ve “*Makedonya Meselesi*”nin ortaya çıkmasına neden oldu. Hepsi de bölgeyi ele geçirmek için kendi etnik kökenlerinden olanların çoğunlukta olduğunu öne sürerek kültürel ve dini propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu, bununla birlikte giderek sertleşen atışmalar silahlı çete savaşları halini aldı (Beydilli, 1989: 79). İlk olarak Bulgarların başlattıkları komitacılık faaliyetlerini bölgede çıkarları bulunan Yunan, Sırp ve Arnavut komiteleri takip etti. Bunun sonucunda bölge Bulgar, Yunan, Sırp ve Arnavut komitelerinin birbirleriyle mücadele alanı haline geldi (Altıntaş, 2005: 81). Bu üç devletin hiç birinin diğerine taviz vermeye yanaşmaması, Makedonya’nın devamlı bir karışıklık içinde kalmasına yol açtı (Armaoğlu, 2020: 573).

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Balkan topraklarında Osmanlı Devleti’nin doğrudan hâkimiyeti altında yalnız Edirne, İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik, Yanya vilayetleri ve bu vilayetlere bağlı sancak ve kazalar kaldı (Bayraktar, 2014:3).

Tablo 2. 1897 Yılı Osmanlı Balkan Vilayet, Sancak ve Kazaları

Vilayet	Sancak	Kazalar
Edirne	Edirne	Cisr-i Mustafa Paşa, Kırcaali, Cisr-i Ergene (Uzunköprü) Dimetoka, Ortaköy, Havza
	Gümülcine	Gümülcine, Sultanyeri, Ahiçelebi, İskeçe, Robçoz, Eğridere, Darıdere
	Kırkkilise	Kırkkilise (Kırklareli), Tırnova, Ahtepolu, Lüleburgaz, Vize, Midye (Kıyıköy) Babayıatık (Babaeski)
	Dedeagaç	Dedeagaç, İnöz, Sofulu
	Tekfurdağı	Tekfurdağı (Tekirdağ), Malkara, Çorlu, Hayrabolu
	Gelibolu	Gelibolu, Keşan, Şarköy, Mürefte, Eceabat
İşkodra	İşkodra	Liş, Akçeşhisar, Tuz, Merdita, Poka
	Draç	Draç, Tiran, Kovaye, Şayak
Kosova	Üsküp	Orhaniye, İştîp, Koçana, Osmaniye, Kratova, Kumanova, Radovişte, Palanka,
	Priştine	Priştine, Geylan, Praşova, Vulçitrin, Mitroviçe
	Yenipazar	Yenipazar, Kolaşin-i Zir, Yenivaroş, Akova
	İpek	İpek, Yakova, Brana, Gosina, Tirgovişte
	Taşlıca	Taşlıca, Prepol
	Prizrin	Prizrin, Kalkandelen, Luma
Manastır	Manastır	Pirlepe, Florina, Kırçova, Ohri
	Serfice	Serfice, Kozana, Cuma(Kayalar), Naslıç, Kerebine, Alasonya
	Debre	Debre, Mat, Debre-i Zir Rekalar
	Elbasan	Elbasan, Gzameş, Peklin
	Görice	Görice, Kesriye, İstarova, Karina
Selanik	Selanik	Selanik, Kesendire, Karafarye, Yenice-i Vardar, Vodina, Lankaza, Gevgili, Avrethisarı, Toyran, Ustrumca, Tikveş, Köprülü, Katrin, Aynaroz
	Siroz	Siroz, Menlik, Zihne, Razlık, Petriç, Demirhisar, Cuma-i Bala, Nevrakop
	Drama	Drama, Kavala, Sarışaban, Pravişte
Yanya	Yanya	Leskovik, Koniça, Aydonat, Filat, Meçova
	Ergiri	Ergiri, Delvine, Premedi, Pogon, Tepedelen, Koroveleş
	Preveze	Preveze, Loror, Margılıç
	Berat	Berat, Avlonya, Luşna, Gostiniçka

Kaynak: Güran, 1997: 3-6.

Tablodaki bilgilere bakıldığında XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı Balkan vilayetleri; altı vilayet, bu vilayetlere bağlı yirmi beş sancak ve bu sancaklara bağlı yüz otuz iki kazadan oluştuğu görülmektedir. Edirne ve Kosova vilayetleri bağlı sancaklar bakımından birinci sırada yer alırken, İşkodra vilayeti ise yalnız iki sancağın bağlı olması nedeniyle sancak sayısı bakımından son sırada yer almaktadır. Aynı zamanda Edirne vilayetinin kazalarının sayısı bakımından otuz iki kazası ile birinci sırada, İşkodra'nın ise dokuz kazası ile son sırada olduğu anlaşılmaktadır.

Balkan Vilayetlerinde Nüfus

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tahrir işlemi dışındaki ilk nüfus sayımı 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'da askerlik yapabilecek erkeklerin ve vergi kaynaklarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirildi (Kartal, 1995: 10-11). Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki nüfusa ilişkin ilk bilgilerini bu nüfus sayımından elde etmek mümkündür. Ancak bu nüfus sayımında askerlik ve vergi temel ölçüt olduğundan kadınlara ilişkin bilgiler yer almadığı gibi bazı bölgelerin sayımı da yapılmamıştı (Elibol, 2007: 178).

Tablo 3. 1831 Yılı Nüfus Sayımı ve Diğer Tahminlere Göre Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Nüfusu

Eyaletler ve Bağımlı Eyaletler	Sancaklar	Nüfus
Rumeli	Sofya, Manastır, Selanik, Üsküp, Köstendil, Ohri, Tırhala, Avlonya, Delvine, Vulçitrin, İlbasan, İskenderiye, Yanya, Dukagin, Prizrin, Alacahisar	1.502.896
Silistre	Silistre, Niğbolu, Vidin, Vize, Kırkkilise, Çirmen,	1.075.548
Bosna	Saraybosna, Hersek, İzvornik, Kilis	750.000
Eflak ve Boğdan		1.400.000
Sırbistan		580.000
Toplam		4.559.194

Kaynak: Akarlı, 1972: 33.

Bu bilgilere göre; XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın Balkan vilayet ve vasallarını nüfus sayısı çok olandan aza olana doğru; Rumeli, Eflak ve Boğdan, Silistre, Bosna ve Sırbistan olarak sıralamak mümkündür. Rumeli eyaleti 1.502.896 ile nüfusu en kalabalık eyalettir. Osmanlı'nın vasallarından biri olan Sırbistan ise 580.000 nüfusuyla son sırada yer almaktadır.

1831 tarihli nüfus sayımından sonra orduya düzen vermek ve askere alma usulünde değişiklik yapmak amacıyla 1844 yılında ikinci bir genel nüfus

sayımı daha gerçekleştirilmek istendi. Ancak halk arasında karmaşa ve mukavemete neden olduğundan istenilen sonuç elde edilemedi (Güneş, 2014: 227). Bununla birlikte numaralandırma yöntemlerinden ve yetkililerin deneyimsizliği veya dikkatsizliğinden kaynaklanan usule ilişkin verimsizlikler de bulunmaktaydı (Akarlı, 1972: 47).

Tablo 4. 1844 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Balkanlarda Osmanlı Nüfusunun Bölgesel Dağılımı

Eyaletler/ Sancaklar	Alan (Km ²)	Nüfus (Binde)	Km ² Başına Düşen Kişi Sayısı
Edirne	24,702	1,800	72.9
Silistre	31,289	3,000	29.7
Vidin	11,363		
Niş	26,842		
Sofya	31,453		
Selanik	31,564	2,700	36.6 (Makedonya ve Teselya)
Yanya	42,468		
İşkodra	48,909	1,200	24.6
Prizren			
Manastır			
Bosna	69,603	1,100	15,8
Boğdan	40,400	1,400	34.6
Eflak	73,006	2,600	35.6
Sırbistan	54,782	1,000	18.3
Toplam	462,221	14,800	32

Kaynak: Akarlı, 1972: 45.

Yukarıdaki bilgilere göre; Edirne'nin nüfus yoğunluğu bakımından birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Verilen bilgiler ışığında Edirne'nin nüfusunun 1.800.775 kişi olduğu hesaplanabilmektedir. Ancak Osmanlı başkenti ve kazalarının da bu rakamlara dâhil olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte eyaletlerden bazıları antik çağlarda coğrafi bakımdan ait oldukları bölgelere göre bir arada hesaplanmıştır (Akarlı, 1972: 45). Silistre, Vidin, Niş ve Sofya'nın toplam nüfusunun 3.001.422 kişi; Selanik ve Yanya'nın toplam nüfusunun 2.709.571 kişi; İşkodra, Prizren ve Manastır'ın toplam nüfusunun 1.203.161 kişi, Bosna'nın nüfusunun 1.099.727 kişi; Boğdan'ın nüfusunun 1.397.840 kişi; Eflak'ın nüfusunun 2.599.013 kişi ve Sırbistan'ın nüfusunun 1.002.510 kişi olduğu hesaplanmıştır. Bosna'nın nüfus yoğunluğu bakımından son sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bu sayımlardan başka 1865-1874 yılları arasında Tuna vilayetinde de bir nüfus sayımı gerçekleştirildi. 1874 yılına kadar devam eden nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nde kadınların ilk defa sayıma dâhil edildiği bilinmektedir. Bu nüfus sayımının ardından tüm Osmanlı vilayetlerinde yapılması planlanan genel nüfus sayımı ise gerçekleştirilemedi (Koyuncu, 2014: 689-690). 1881/82 yılında bir nüfus sayımına daha karar verilmiş ve sayım 1889 yılında Balkanlar, Anadolu ve Suriye'deki toprakların büyük bir bölümünde tamamlanmıştı. Ancak sayımın tamamlandığı bölgelerde bile az da olsa kayıt altına alınmayan kişiler olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte XIX. yüzyıl nüfusuna ilişkin ilk kesin ve en kapsamlı bilgilere bu sayımın sonucundan ulaşılabilmektedir (Karpata, 2003: 73).

Tablo 5. 1881-1893 Nüfus Sayımında Osmanlı Balkan Vilayetlerinin Nüfusu

Vilayet ve Sanca klar	Kad ın (K)/ Erkek (E)	İsla m	Rum	Erm eni	Bulğ ar	Kato lik	Yah udi	Protes tan	Diğ er	Yaba ncı Uyru klu	Kadı n/ Erkek Toplam	Toplam
Edirne	K	2114 28	1288 53	8097	4926 1	489	6608	137	-	214	4051 37	8360 41
	E	2228 88	1383 67	8545	5298 4	535	7109	142	4	330	4609 04	
İşkodra	K	3916 8	2768	-	-	1439	-	-	-	25	4340 0	8737 2
	E	3943 2	3145	-	-	1358	-	-	-	37	4397 2	
Selanik	K	2169 16	1292 89	75	1044 64	1129	1864 3	143	-	862	4713 41	9898 44
	E	2309 88	1479 48	126	1182 20	1182	1874 3	140	-	1156	5185 08	
Kosova	K	1406 43	1088 9	-	1174 29	-	805	43	148 1	-	2712 90	7210 87
	E	2688 67	1850 4	-	1573 64	-	901	54	410 7	-	4497 97	
Manastır	K	1082 95	1079 40	12	9745 9	-	2502	19	-	28	3162 55	6643 99
	E	1172 39	1198 26	17	1084 33	1	2570	19	-	39	3481 44	
Yanya	K	1055 89	1377 96	-	-	35	1642	-	-	346	2454 08	5164 77
	E	1198 26	1485 08	-	-	48	2035	-	-	652	2710 69	

Kaynak: Behar, 1996: 39-41.

Bu bilgilere göre; Balkan vilayetleri arasında Selanik 989.844 kişilik nüfusuyla en çok nüfusa sahip vilayettir. İşkodra ise 87.372 kişilik nüfusuyla en az nüfusa sahip vilayettir. Nüfusun yerleşimine göre; Selanik İslam ve Yahudi nüfusun, Yanya Rum nüfusun, Edirne Ermeni nüfusun ve Kosova Bulgar nüfusun sayıca en çok olduğu vilayetlerdir. Edirne'de tabloda belirtilen her dinsel/etnik cemaatten üyeye rastlamak mümkündür.

İşkodra'da Ermeni, Bulgar, Yahudi ve Protestan; Kosova'da Ermeni ve Katolik; Yanya'da ise Ermeni, Yahudi ve Protestan nüfus bulunmamaktadır.

Osmanlı'da ilk defa bu sayımda vergilendirme ya da askeri amaçlar güdülmemiş, Osmanlı nüfusunun ekonomik, sosyal niteliklerinin bir arada değerlendirilmesi amaçlanmıştı. Her birey bir sayım birimi olarak değerlendirilmiş, kadınlar ilk kez genel bir nüfus sayımına dâhil edilmişti. Sayımın yapıldığı bölgelerde fark gözetilmeksizin aynı form ve yöntemin kullanılması açısından da bu sayım ilk olma özelliği taşımaktadır. Ancak bu sayımda da, Manastır vilayetinin Debre ve Elbasan sancakları gibi, bazı sancak ve kazaların nüfusu sayım rakamlarına dâhil edilmemişti. (Behar, 1996: 42).

XIX. yüzyılın son dönemindeki Balkan vilayetlerinin nüfusu hakkında detaylı bilgilere Osmanlı Ticaret ve Nafia Nezareti'nin İstatistik Umumi İdaresi tarafından çıkarılan, Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek genel istatistik yıllığından ulaşmak mümkündür. 1896-1897 yıllarını kapsayan bu yıllık, Edirne, İşkodra, Selanik, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetleri de dâhil olmak üzere, Osmanlı'nın 39 ayrı idari birimi hakkında çok geniş bilgiler sunmaktadır. (Güran, 1997: XVII-XVIII).

Tablo 6. 1897 Yılında Cinsiyete ve Dinsel/Etnik Cemaatlere Göre Osmanlı'nın Balkan Vilayetlerinin Nüfusu

Vilayetler	K/E	İslam	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Yahudi	Protestan	Latın	Kıpti-i Gayri Müslim	Kadın/Erkek Toplam	Toplam
Edirne	K	2652 55	1390 49	8898	5962 7	596	7980	101	1	-	4815 07	98596 2
	E	2737 76	1499 19	9080	6224 3	958	8377	99	3	-	5044 55	
İşkodra	K	4057 3	2913	-	-	1441	-	-	-	-	4492 7	87529
	E	3842 6	2891	-	-	1285	-	-	-	-	4260 2	
Selanik	K	2246 30	1417 90	31	1143 45	1196	2112 1	196	-	3241	5065 50	10389 53
	E	2275 45	1528 34	23	1249 25	1220	2230 2	183	-	3371	5324 03	
Kosova	K	1541 38	1437 6	-	1180 67	1	947	44	166 3	1174	2904 10	75463 4
	E	2780 40	2204 4	1	1576 35	898	938	53	294 1	1674	4642 24	

Manastır	K	1322 50	1346 36	14	8393 3	-	2861	16	-	1247	3549 51	71146 6
	E	1207 12	1375 69	8	9381 7	-	3053	18	-	1332	3565 15	
Yanya	K	1098 05	1419 73	-	1	-	1916	-	-	1603	2552 98	51668 1
	E	1116 70	1458 39	-	1	-	2228	-	1	1644	2613 83	

Kaynak: Güran, 1997: 23-25.

XIX. yüzyıl sonunda Balkan vilayetleri arasında nüfus sayısı bakımından en kalabalık vilayet Selanik vilayetidir. Bu vilayeti sırasıyla Edirne, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra izlemektedir. İşkodra vilayeti dışında diğer bütün vilayetlerde, sayıları birbirine yakın olmakla birlikte, kadın nüfusun erkek nüfustan daha az olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi nüfusun en yoğun olduğu yer Selanik, Bulgar nüfusun en yoğun olduğu vilayet Kosova vilayetidir. İşkodra ve Kosova dışındaki vilayetlerde Rum nüfusun yoğunluğu dikkat çekicidir. Edirne dışındaki vilayetlerde Ermeni nüfus ya hiç bulunmamakta ya da sayıları çok azdır. XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı hâkimiyeti altında hala pek çok etnik unsurun Balkan vilayetlerinde bir arada yaşadığı görülmektedir.

Balkan Vilayetlerinde Sosyal ve Kültürel Hayat

Osmanlı Balkan vilayetleri Türkler, Ermeniler, Bulgarlar, Rumlar, Yahudiler gibi değişik etnik grupları aynı zamanda Müslüman, Hristiyan ve Museviler gibi pek çok farklı dini unsuru bünyesinde barındırıyordu (Behar, 1996: 39-41). Ancak bu grupların her biri etnik veya dini unsurlarına göre belirli bir vilayette toplu halde yaşamaktan ziyade dağılımı vilayetlere göre değişiklik gösteriyordu (Güran, 1997: 23-25). Örneğin Kosova vilayeti Arnavut, Boşnak, Sırp, Bulgar, Yahudiler, Kiptiler⁴, Çerkezler, Ulahlar⁵ ve Türklerden oluşmaktaydı. Sırlar ve Bulgarlar Ortodoks, Latin adını taşıyan Arnavutlar Katolik, Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklar ise Müslümandı. (Ünlü, 2002: 60-80). Manastır vilayeti ise Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Katolikler,

⁴“Kipti” Mısır’ın Müslümanlarca fethinden sonra Mısırda yaşayan Hristiyanlar için kullanılmıştır. Ayrıca sözlük anlamına göre; Mısır üzerinden geçerek Avrupa’ya göç eden Hindistan’dan gelme Çingeneleri ifade etmektedir. (Öztürk ve K. Atam, 2011: 292). “Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı: 30, Ankara, 2011, s. 292.

⁵ Ulahlar; Latince kökenli lehçeler konuşan, bazen Romenleri de içeren fakat daha çok barbar akınları sebebiyle dağlara çıkmış, az çok Romenleşmiş, Paleobalkanik grupların soyundan geldiği varsayılan topluluklardır. Balkanlarda Antik Trakyalı, Makedonlar, Teselyalılar, Epirililer ve İlirlerin Latinleştirilmesiyle meydana gelen yerli halklardan biri olarak da tanımlanan Ulahlar, kökenleri Hint Avrupa, Daçya-Trakya bloğunda yer almasına rağmen Romalılaşmış ve Latince'den türeyen bir dil kullanmışlardır. (Ünlü, 2009: 10).

Yahudiler ve Protestanlardan oluşuyordu (Öztunç, 2013: 88). Edirne’de Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler, Türkler ve Kiptiler yaşıyordu (Kayıcı, 2012: 75).

Geleneksel olarak toplum çiftçi, tüccar ve zanaatkârlar olarak üç ayrı üretici sınıfa ayrılıyordu. Vilayetlerde köy ve şehirde yaşayan insanlar geçim kaynakları ile yaşam şekilleri açısından farklılık gösteriyordu (İnalcık, 2017b: 156). Köylü halk yaşadığı bölgenin iklim koşulları, arazinin fiziki yapısına bağlı olarak tarım, hayvancılık, ormancılık gibi faaliyetlerde bulunurdu. Örneğin; XIX. yüzyılda Manastır vilayetinde köylü halkın genellikle tarımla uğraştığı bilinmekle birlikte meyve-sebzecilik, hayvancılık, ormancılık gibi faaliyetler gerçekleştirenler olduğu da bilinmektedir (Ünlü, 1996: 29).

Şehirlerde temel yerleşim birimlerini mahaller oluşturuyordu. Mahalleler genellikle bir dini yapının ya da bir pazarın etrafında geliyordu (Ergenç, 2013: 86). Değişik dinde olanlar kentin ayrı bölgelerinde kilise veya sinagog gibi kendilerine ait olan bir ibadethane etrafında kendi dini önderleri başkanlığında yaşırdı (İnalcık, 2017b: 157). Bununla birlikte devletin ilk dönemlerinde olduğu gibi XIX. yüzyılda da mahallelerde Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı görülebilirdi. Örneğin Manastır vilayetinde 1839 tarihli bir tereke kaydında Müslüman Mahallesi olarak zikredilen Kara Debbağ Mahallesi’nde Kola Veled-i Vedin adlı bir Hristiyan’ın yaşadığından söz edilmektedir. Yine aynı kayıta bir Hristiyan mahallesi olarak yer almış olan Dımaşk Bey Mahallesi’nde Müslümanların yaşadığına dair bilgiler yer almaktadır (Öztunç, 2013: 92). Edirne’de de XVIII. yüzyıldan itibaren 43 mahallede Müslim ve Gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı bilinmektedir (Karakuş, 2018: 72). İbadethaneler ve dinsel mekânlar her unsur için ayrı bir yeri olduğundan şehrin mimari görünümünde önemli bir yere sahipti. Örneğin; Kosova’da 1896-1897 yılları arasında 339 cami, 32 mescit, 41 tekke, 74 kilise, 2 havra bulunuyordu (Ünlü, 1996: 116). XIX. yüzyıl sonlarında Edirne’de 61 cami, 164 mescit, 56 tekke, 22 kilise, 14 havra olduğu bilinmektedir (Karakuş, 2018: 77). Manastır’da ise 119 cami, 44 tekke, 86 kilise ve 3 havra olduğu tespit edilmiştir (Ünlü, 1996: 29).

Şehirlerde yaşayanlar çoğunlukla üretim bakımından kendi yaptığı malı satan zanaatkârlar veya ticaretle uğraşan esnaf ve tüccarlardan oluşuyordu (İnalcık, 2017a: 257). XIX. yüzyılda Balkan vilayetlerinin şehir merkezlerinde zanaatkârlar ve esnaf grupları benzer meslek kollarını icra ediyordu. Ancak esnafın özellikleri, zaman ve mekâna göre birtakım değişim ve farklılıklar gösterirdi; şehrin konumu, demografik özellikleri, kaynakları, üretim kapasitesi, mal çeşitliliği ve ticaret hacmi gibi hususlar, meslekleri ve esnaf gruplarını şekillendiren sebeplerden bazılarıydı. Örneğin; Edirne’de en

az 186 farklı esnaf grubu bulunuyordu. Bu esnaf gruplarının toplam 3349 dükkânda 1442 çeşit mal ve hizmet ürettiği bilinmektedir. Bunlar arasında arabacı, astarıcı, aşçı, bacacı, bakırcı, bakkal, fırıncı, simitçi, tuzcu, eskici, fesçi, salcı, sandalcı vd. gibi daha pek çok meslek grupları bulunuyordu (Karakuş, 2018: 350). Ayrıca şehirdeki bu iş kollarında faaliyet gösterebilmek için ticaret ve sanat yapma yetkisi olarak nitelendirebileceğimiz “Gedik” sistemine dâhil olunması gerekirdi. Bu sistemde bir iş kolunda kendisine gedik verilenler haricinde başkalarının bu işi yapması yasaktı. Her esnaf kendi mesleği doğrultusunda faaliyetlerini sürdürür ve bir başka iş koluna el atamazdı. Az da olsa meydana gelen bu türden olaylar mahkeme konusu olmuştu. Örneğin Manastır şehir merkezindeki simitçilerin ekmek satması nedeniyle ekmekçi esnafının simitçiler hakkında şikâyetle bulunduğu ve dava sonucunda simitçilerin çarşı içinde ekmek satamayacaklarına karar verildiği bilinmektedir (Öztunç, 2013: 119-120).

XIX. yüzyılda özellikle Tanzimat Dönemi sonrasında bütün vilayetlerde olduğu gibi Balkan vilayetlerinde de pek çok modern eğitim kurumu açıldı. Bunların yanı sıra geleneksel medreseler ve sıbyan mektepleri de eğitim hayatında önemli yere sahip oldu. Ayrıca iptidai mektepleri, idadiler, rüşdiyeler ve öğretmen yetiştiren Darü'l Mualimin okulları açıldı. 1869 yılı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çerçevesinde Müslüman eğitim kurumlarıyla birlikte gayrimüslim unsurların da özel okul açmasına izin verildi (Ünlü, 2016: 147-177).

Tablo 7. XIX. Yüzyıl Sonunda Balkanlardaki Osmanlı Vilayetlerinde Müslümanlara Ait Okul ve Öğrencilerinin Sayıları

Vilayetler	İdadi Mektebi					Rüşdi Mektebi					İptidai Mektebi				
	Müslim Öğrenci Sayısı		Gayrimüslim Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi	Müslim Öğrenci Sayısı		Gayrimüslim Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi	Müslim Öğrenci Sayısı		Gayrimüslim Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi
	Erkek	Kız	Erkek	Kız		Erkek	Kız	Erkek	Kız		Erkek	Kız	Erkek	Kız	
Edirne	565	-	97	-	6	1101	301	-	-	19	40652	23653	-	-	1925
Selânik	328	-	60	-	3	799	326	-	-	15	23034	13077	-	-	1057
Yanya	55	-	5	-	1	483	121	-	-	11	5792	607	-	-	127
Manastır	132	-	18	-	2	920	82	-	-	15	13960	5849	-	-	451

Kosova	79	-	7	-	1	1618	88	-	-	23	14023	1664	-	-	445
İşkodra	-	-	-	-	-	492	-	-	-	5	2419	900	-	-	101
Toplam	1159	-	187	-	13	5413	918	-	-	88	99880	45750	-	-	4106

Kaynak: Güran, 1997: 108-110.

Osmanlı Balkan vilayetlerinde ilkökul seviyesindeki iptidai mekteplerin sayısı ortaokul seviyesindeki rüşdiye ve lise seviyesindeki idadi mekteplerinden fazladır. Her üç seviyede okulların toplam sayısı bakımından Edirne birinci sırada yer almaktadır. İdadi ve iptidai mekteplerin en çok olduğu vilayetin Edirne rüşdiye mekteplerin en çok olduğu vilayetin Kosova olduğu görülmektedir. İdadi mekteplerinde eğitim gören kız öğrenci bulunmamaktadır. İptidai mekteplerde gayrimüslim öğrencilerin de eğitim gördüğü bilinmektedir. Bu okul sayılarına gayrimüslimlerce açılan okulların dâhil olmadığı Tablo 8'den anlaşılmaktadır

Tablo 8. XIX. Yüzyıl Sonunda Balkanlardaki Osmanlı Vilayetlerinde Gayrimüslimlere Ait Okul ve Öğrencilerin Sayıları

Vilayetler	İdadi Mektebi			Rüşdi Mektebi			İptidai Mektebi		
	Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Adedi
	Erkek	Kız		Erkek	Kız		Erkek	Kız	
Edirne	376	-	1	6502	2270	52	19988	7356	416
Selanik	459	658	5	4094	1445	41	26687	10146	558
Yanya	470	-	4	3608	80	150	45704	5362	1530
Manastır	143	-	2	3302	924	43	2359	7337	555
Kosova	-	-	-	1730	556	16	7231	762	244
İşkodra	-	-	-	388	80	5	262	521	10
Toplam	1448	658	12	19624	5355	307	102231	34484	3313

Kaynak: Güran, 1997: 135-137.

XIX. yüzyıl sonunda Balkanlardaki Osmanlı vilayetlerinde gayrimüslimlere ait okulların sayı bakımından en fazla Yanya vilayetinde olduğu görülmektedir. İşkodra bu anlamda son sırada yer almaktadır. Eğitim alan öğrencilerin sayısı bakımından en çok öğrencinin iptidai mekteplerinde eğitimine devam ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte her seviyede okullarda kız öğrencilerin eğitim aldığı görülmektedir. Söz konusu tabloya göre gayrimüslimlere ait bu okullarda eğitim alan Müslüman öğrenci olmadığı anlaşılmaktadır.

Tanzimat devrinden sonra açılan okullara bağlı olarak artan okur-yazar sayısı kütüphanelerin artışında önemli bir rol oynadı (Ünlü, 2002: 164). 1882-83 yılları arasında Kosova'da 4 kütüphane bulunmakta iken 1898-99 yıllarında bu sayının 10'a yükselmiş olduğu bilinmektedir (Ünlü, 2002: 160-161). Manastır'da ise 1898-99 yılları arasında üç kütüphane bulunuyordu ve bu kütüphanelerde toplam 584 kitap yer alıyordu (Ünlü, 2016: 178).

Tablo 9. XIX. Yüzyıl Sonunda Osmanlı'nın Balkan Eyaletlerinde Kütüphaneler ve Kitap Sayıları

Vilayetler	Kütüphanelerin Adedi	Mevcut Kitap Adedi		
		Toplam Kitap	El Yazması	Matbu
Edirne	1	2667	2509	158
Selanik	11	6583	4327	2256
Kosova	9	1588	791	797
Manastır	3	599	377	225
Yanya	1	487	484	3
İşkodra	2	1141	851	290

Kaynak: Güran, 1997: 117.

Yukarıdaki bilgilere göre; XIX. yüzyıl sonunda İşkodra, Edirne, Selanik, Kosova, Yanya ve Selanik'te toplam 26 kütüphane bulunmaktadır. 11 kütüphane ile Selanik kütüphane sayısı bakımından birinci sırada gelmektedir. 9 kütüphane ile Kosova ikinci sırada yer alırken diğer vilayetlerde ise, en çoğu üçü geçmeyen, az sayıda kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphanelerde 9339 adet el yazması kitap, 3729 adet matbu kitap olmak üzere toplam 13068 kitap bulunduğu görülmektedir. El yazması eserlerin matbu eserlere oranla daha çok olduğu anlaşılmaktadır. Kitap sayısı bakımından Selanik toplam 6583 kitapla birinci sırada yer almaktadır. Ancak Edirne'de yalnız 1 kütüphane bulunmasına rağmen 2667 adet kitapla kitap sayısı bakımından ikinci sırada yer almaktadır.

XIX. yüzyılda Balkan vilayetlerinde ticari ağı gelişen şehirlerde yeni yapılaşmalar ortaya çıktı. Ekonomik büyümeye ve dış ticaretin artmasına bağlı olarak lüks binalar ve yeni oteller inşa edildiği bilinmektedir. Örneğin Rusçuk'da Tuna Nehri'ne bakan büyük bir salonu, büyük bir kahvehanesi ve bahçesi olan 24 odalı yeni bir otel inşa edilmişti. Tüm mobilyaları Viyana'dan satın alınan otel iki yıllığına kiraya verilmişti (Murgul, 2016: 371-372). Selanik de yapısal olarak değişime uğradı. Özellikle Selanik'in Avrupa ile olan ticari potansiyelini arttırmak ve modernleştirmek için bir rıhtım yapımına başlanması bu yoldaki en önemli adım olmuştur. Yeni rıhtım için şehir surları yıkılarak geniş bir alan oluşturulmuş, bunun bir bölümü

rihtıma ayrılırken, geri kalan kısmı finansman sağlanması amacıyla özel kişilere satılmıştı. Buna bağlı olarak deniz kenarında yeni bir yapılaşma alanı ortaya çıkmıştı. Her dinden ve etnik gruptan Selanikli zenginlerin satın aldığı bu arsalarda kurulan oteller, kahvehaneler, yenilikçi mimari anlayışla inşa edilmiş lüks konutlar, fabrikalar ve şirketler Selanik'in manzarasını yeni bir görünüme kavuşturmuştu (İpek, 2011: 7).

Balkan Vilayetlerinde İktisadi Hayat

Balkanlar, Osmanlı Devleti için siyasi ve stratejik öneminin yanı sıra ekonomik olarak da özel bir yere sahipti (Çağman, 2016: 131). Balkan şehirleri başlangıçta idari-askeri merkezler halinde iken zamanla büyüyen ve gelişen şehirler, geleneksel Osmanlı el-sanatları ve esnafın yerleşmesiyle, başta dokumacı, boyacı ve dericiler olmak üzere, ticari-sınai merkezler haline gelmişlerdi (İnalcık, 2005, 35). Ayrıca hububat ve et üretimi sayesinde tarım ve hayvancılık bakımından önemli bir bölge oldu (Çağman, 2016: 132). Avrupa ve Asya arasındaki ticaret yollarının kesişme noktasında bulunması ise bazı Balkan vilayetlerinde ticaretin gelişmesinde mühim bir rol oynadı (İnalcık, 2005, 37).

XIX. yüzyılda Balkan vilayetlerinin başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve çavdar olmak üzere hala hububattı. (Alimoski, 2005: 50; Bayram, 2009: 40; Kayıcı, 2012: 183; Ünlü, 2016: 28). Ekonomik olarak önemli derecede tarıma dayalı olunmasına karşın istenilen verim alınamamaktaydı. Avrupa'da örnekleri bulunmasına rağmen çiftçilere kredi, tohum ve hayvan sağlayacak destekleyici kurumlar yoktu. Dolayısıyla çiftçi yerel toprak ağaları veya tefecilere bağımlı hale geldiğinden tarımsal faaliyetlerini ilerletme olanağından yoksundu. Bu duruma karşı ilk çözüm çabası önemli bir devlet adamı olan Mithat Paşa tarafından geldi. İlk olarak 1863 yılında Niş Valiliği sırasında, çiftçilere düşük faiz oranları, tohumlar ve hayvanlar için kredi sağlamak amacıyla Pirot'ta (Şarköy veya Şehirköy) “*Memleket Sandığı*” adı verilen deneysel bir tarımsal kredi kooperatifi kurdu (Çelik, 2007: 58). Yine valiliği döneminde tarımı desteklemek için Tuna vilayetinde kaza merkezlerinde “*Memleket Sandıkları*” adıyla birer sandık teşkil edilmesini sağladı. Önemli ölçüde fayda sağladığı görülen bu sandıklar, diğer vilayetlerde de oluşturuldu (Güngör, 2017: 652).

İngiltere ile 1838 yılında yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nde serbest ticaretin artması ve Sanayi Devrimi'nin etkileri (Seyitdanlıoğlu, 2009: 54). nedeniyle sınai tarım ve hayvancılık ürünleri önem kazandı. Pamuk ve tütün gibi tarım ürünlerinin yanı sıra yün, deri, ipek gibi hayvansal ürünler hem ülke içi kullanımda hem de ihracatta önemli bir yere sahip oldu (Bayram, 2009: 41-42). 1860'lı yılların başında Amerika'da

üretilen ilk sigaralar dahi Balkanlar ve Anadolu'nun tütünlerinden imal edilmekteydi (Nacar, 2019: 16).

1838 Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra başta İngiliz malları olmak üzere yabancı mallar Osmanlı pazarını istila etti. Buna bağlı olarak yabancı rekabeti karşısında Osmanlı sanayi üretimi geriledi. Osmanlı hammadde ve ara malları daha fazla para veren Avrupalı tüccarlara satıldığından bu maddelerin fiyatları arttı. Osmanlı esnafı işleyecek hammadde bulmakta sıkıntı çekti, hatta bazı maddeleri hiç bulamadı (Yıldırım, 2001: 318). Bu olumsuz durumun farkında olan Osmanlı idarecileri de özellikle sanayi sektörüne yönelik bir takım girişimlerde bulundu (Buluş, 2012: 50). XIX. yüzyıl Osmanlı'da küçük el sanatlarına dayalı, geçimlik küçük ölçekli sanayiden, fabrikalı seri üretime geçiş süreci oldu (Seyitdanlıoğlu, 2009: 59). Basit Bu bağlamda Osmanlı'nın Balkanlarda Batı tipi üretime dayalı olarak açtığı ilk ve tek fabrika İslimiye'de kurulan "*İslimiye Çuha Fabrikası*"dır (Yapucu, 1996: 97). Basit manada makinelerden ve buhara dayalı teknolojilerden müteşekkil fabrikaların sayısı ise oldukça fazlaydı. 1897 yılında İşkodra'da 37 adet un; Selanik'te 1385 adet un, 2 adet ipek, 3 adet pamuk, 18 adet ispirto; Kosova'da 1479 adet un, 3 adet ispirto; Manastır'da 1511 adet un, 7 adet ispirto; Yanya'da ise 1456 adet un, 7 adet ispirto fabrikası faaliyet gösteriyordu (Güran, 1997: 262).

XIX. yüzyıldan itibaren değişen ekonomik şartlar Balkan vilayetlerini etkileyerek önemli bir dönüşüme neden oldu. Ancak bu dönüşüm her vilayette aynı seviyede gerçekleşmedi. Balkan şehirleri sanayisi olan büyük yerleşim yerleri, kendi dışındaki piyasalar için üretim yapan kıyı şeritleri ve yalnız yerel pazarın ihtiyacını karşılayacak ölçüde üretim yapabilen yerleşim yerleri olmak üzere farklı özelliklerde gelişim gösterdi (Tütüncü ve Ünal, 2017: 71). Demir yolları ile ulaşım sağlanan, bir limanı bulunan veya liman kenti hinterlandında bulunan bölgeler ekonomik olarak önemli ilerleme kaydetti. 1857 yılı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu inşaa faaliyetlerinin önem kazanmasının ardından İstanbul-Edirne-Şumnu-Ruşçuk demiryolu hattı inşa edildi. Kasım 1866'da ise Rusçuk-Varna demiryolunun yapılması ile Varna Limanı'na bağlanan Rusçuk, tüm Tuna bölgesinin ekonomik ve idari merkezi haline geldi (Çelik, 2007: Engin, 2008: 235-237; 31; Kaya, 2015: 405-406; Topal, 2015: 16). Bununla birlikte Varna-Ruşçuk demiryolunun yapımıyla yoğunlaşan ticari faaliyetler Varna'nın uluslararası ticaretten pay sahibi olmasını sağladı (Kaya, 2015: 412).

Selanik, XIX. yüzyılda Balkanların en önemli ticaret merkeziydi. Özellikle üç demiryolu güzergâhının merkezi konumunda yer alması ticaretteki önemini daha da arttırdı. İç ticaret, şehir merkezinden başka Siroz, Kavala, Kevgili ve Nevrekop beldelerinde yoğunlaşırken, dış ticaretin büyük bir kısmı Selanik ve Kavala limanlarında yapılmıyordu (Sefa, 2017: 56). Uygun

coğrafi konumu ve zengin bir hinterlandın Akdeniz'e tek çıkış özelliğini taşıması dolayısıyla Selanik, Osmanlı Devleti'nin İzmir'den sonraki en önemli dış ticaret limanıydı (Bayram, 2009: 42).

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılla birlikte askeri, idari, ekonomik ve sosyal alanları kapsayan bir dizi ıslahat gerçekleştirdi. Genel anlamda tüm Osmanlı vilayetlerinde gerçekleştirilmek istenilen bu ıslahat çalışmaları Balkan vilayetlerinde geniş bir uygulama alanı buldu. Bu anlamda XIX. yüzyılda Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde pek çok alanda önemli değişiklikler yaşandı. Gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu Osmanlı'nın Balkan vilayetleri gerek benimsenmiş olan "*Nizam-ı Âlem*" siyaseti gerekse sahip olduğu dini, etnik ve kültürel farklılıklar sebebiyle her zaman İmparatorluk içinde ayrı bir yere ve öneme sahip olmuşlardı. Sahip oldukları coğrafi konum itibarıyla Osmanlı'nın Batı'ya bakan yüzüdürler. Dolayısıyla iç gelişmelerin yanı sıra Batı'da yaşanan her türlü gelişmeden ilk etkilen bölge oldu.

Hem savaşlar ve anlaşmalar hem de idari taksimattaki düzenlemeler vilayetlerin sınırlarına ilişkin sık sık değişiklikler yaşanmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl boyunca Balkanlarda hâkimiyet alanının daralmasıyla yüzyılın sonunda doğrudan idaresi altında yalnızca Edirne, İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik ve Yanya vilayetleri kaldı. Yine söz konusu yüzyılda pek çok nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bunlar yüzyılın ilk dönemlerinde hem yalnız asker ve vergi ihtiyacına yönelik olduğundan hem de bazı bölgelerin sayımlarda yer almaması nedeniyle sayımlarda net veriler elde edilemedi. Ancak yüzyılın başında Balkan vilayetlerinin nüfusunun 4.559.194 olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus yapısı içinde pek çok dini ve etnik unsur vilayetlerde orantısız olarak dağınık şekilde bulunmaktaydı. Yüzyılın sonunda ise Osmanlı hâkimiyetinden çıkan vilayetler olmasına rağmen toplam nüfus 4.095.225 olup, etnik ve dini çeşitliliğin hala sürdüğü anlaşılmaktadır.

Sosyal hayatta ise köylülerin yaşamlarında çok büyük değişiklikler olmamakla birlikte hububata dayalı üretim faaliyetleri ve yardımcı ürünlerin temininde bazı gelişmeler meydana geldi. Hububat üretiminin yanında elverişli bölgelerde sanayi ve dışa açılan ekonomi nedeniyle sınai tarım ürünleri yer aldı. Köylülere devlet eliyle kredi, tohum ve hayvan desteği gibi kolaylıklar sağlandı. Şehirlerde sosyal, kültürel, eğitim ve mimari gelişmeler meydana geldi. Şehir merkezlerinin fiziki görünümüne pek çok ihtiyacı bir arada barındıran rıhtımlar, misafirlerin kalabileceği oteller eklendi. Özellikle önemli ticaret bölgelerinde sanayiye dayalı yeni iş kolları yeni meslek

gruplarını ortaya çıkardı. Ancak bu durum eski usul zanaatkarlığa dayalı meslek gruplarını olumsuz bir şekilde etkiledi.

Bu dönemde eğitim sisteminde gerçekleştirilen ıslahatlarla Balkan vilayetlerinde hem devlet eliyle hem de gayrimüslimlerce bilime dayalı eğitim veren pek çok ilk, orta ve lise düzeyinde eğitim kurumu açıldı. Bu eğitim kurumlarında kız öğrencilerin de özellikle orta düzeydeki okullara kadar eğitim aldığı tespit edilmiştir. Eğitimin yaygınlaşması nedeniyle artan okuryazar oranları kütüphanelerin sayısında önemli bir artışa neden oldu.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle XIX. yüzyılda Balkan vilayetlerinde makineleşme döneminin önü açıldı. Basit manada makinelerden ve buhara dayalı teknolojilerden müteşekkil çok sayıda fabrika bulunuyordu. Bunların yanı sıra bir de batı tipi üretime dayalı, karmaşık makine sistemlerinin kullanıldığı fabrikalar açıldı. Demiryolları ve önemli limanlara sahip olan şehirler önemli ticaret merkezleri haline geldi. Balkan vilayetleri genel olarak Osmanlı'nın en önemli sanayi ve ticaret merkezleri arasında yer almış olsa da yaşanan bu gelişmeler Osmanlı'nın ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktı. Dolayısıyla ithalat ve ihracat dengesi Osmanlı Devleti'nin mali dengesine zarar verecek bir seyir izlemekteydi.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Araştırmacılar çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, yorumlanması ve yazılmasına eşit oranda katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Akarlı, E. D. (1972). *Ottoman population in Europe in the 19th century: Its territorial, racial, and religious composition*. (Unpublished master's thesis). University of Wisconsin-Madison, Wisconsin.
- Akşin, S. (1997). *Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi I* (1. Baskı). İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Akyıldız, A. (2011). "Tanzimat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, s. 1-10.
- Alben, Livaoğlu A. S. (2009). *93 Harbinin Balkan cephesindeki sosyo-politik sonuçları (1877-1908)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Alimoski, S. (2005). *Temettüat Defterlerine göre Manastır Merkez kazasının sosyo-ekonomik durumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Altıntaş, A. (2005). Makedonya sorunu ve çete faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 69-91.
- Armaoğlu, F. (2020). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)* (19. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Arslan, A. Yıldırım, B. (2013). Fiili bağımsızlık sürecinde Bulgaristan Emeti ve Osmanlı Devleti'nin tutumu (1878-1908). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 225-238.
- Aydın, M. (1996). Bulgaristan Komiserliği. *Belgeler*, 17(21), 71-120.
- Aydın, M. (1989). *Şarki Rumeli vilayeti* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayraktar, K. (2014). Makedonya sorunu ve Avrupa müdahalesi (1902-1905). *Bilgi*, (69), 1-28.
- Bayraktarova, E. (2002). *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği ilişkileri (1878-1908)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, S. (2009). *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı Devleti'nin ilk istatistiksel yılı 1500-1927: tarihi istatistikler dizisi cilt 2* (1. Baskı). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (26. Baskı). (A. Kuyaş, Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (1989), II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 9(9), 76-99.
- Buluş, A. (2012). Ann Binns'in Türkiye Günlüğü'nden seçmeler: Dindar bir İngiliz kadının gözlemleri ve 19. yüzyıl Osmanlı sanayileşmesinden manzaralar, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 49-61.
- Çağman, E. (2016). 18. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un iâşesinde Balkanlar ve Karadeniz'in önemi. *Avrasya Etüdleri*, 50(2), 127-151.

- Çayırılı, N. (2001). Osmanlı idaresinde Manastır (Bitola). *Türk Kültürü*, (458), 371-376.
- Çelik, M. (2007). *Tanzimat in The Balkans: Midhat Pasha's governorship in the Danube province (Tuna Vilayeti), 1864-1868* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus meselesi ve demografi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 135-160.
- Engin, V. (2008). "Rumeli Demiryolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, s. 235-237.
- Erdoğan, T. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Eyalet'ten Vilayet'e geçiş: 1864-1871 Vilayet Nizamnameleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Ergenç, Ö. (2013). *Osmanlı tarihi yazıları: şehir, toplum, devlet* (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erken, İ. (2014). *İşkodra Vilayetinin idari ve sosyal yapısı (1876-1912)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Erken, İ. (2019). *Yanya sancağının idari yapısı ve yerleşim birimleri (1867-1913)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Evcı, T. (2019). *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gencer, A. İ. (1991). "Ayastefanos Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 225.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bu sayımları içeren kayıtların tahlili. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 221-240.
- Güngör, F. (2017). Türkiye'de millî bankacılığın doğuşunda Memleket Sandıklarının yeri ve önemi. *TURAN-SAM*, 9(36), 645-654.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin ilk istatistiksel yılı 1897: tarihi istatistikler dizisi cilt 5* (1. Baskı). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- İnalcık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi*, 3, 20-44.

- İnalcık, H. (2017a). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- inalcık, H. (2017b). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (24. Baskı). (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1973).
- İnalcık, H. (2017c). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I: 1300-1600* (1. Baskı). (H. Berktaş, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- İpek, N. (2011). *Selanik ve İstanbul'da seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Jelavich, B. (2018). *Balkan tarihi I: 18. ve 19. yüzyıllar* (6. Baskı). (İ. Durdu, G. Tunalı, H. Koç Çev.), İstanbul: Küre Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1999).
- Karagülle, D. (2019). *Bosna Hersek'te eğitim (1751-1905)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Karakuş, S. E. (2018). *Osmanlı idaresinde Edirne (1879-1839)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831* (2. Baskı). Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karal, E. Z. (2007a). *Osmanlı Tarihi VI. cilt: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)* (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007b). *Osmanlı Tarihi VIII. cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907* (6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914): demografik ve sosyal özellikleri* (1. Baskı). (B. Tırnakçı, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1985).
- Kaya Koyuncu, M. (2015). Osmanlı idaresinde bir Balkan şehri: Varna (1774-1878). *Turkish Studies*, 10(1), 383-418.
- Kayıcı, H. (2012). *Salnamelere göre sosyo-ekonomik yapısıyla Edirne sancağı (1870-1903)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Koyuncu, A. (2014). Tuna Vilâyeti'nde nüfus ve demografi (1864-1877). *Turkish Studies*, 9(4), 675-737.
- Köse, O. (2006). Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878–1908). *Turkish Studies*, 1(2), 259-302.
- Murgul, Y. (2016). *Tanzimat Reforms reconsidered: The case study of Tuna Province (1856-1868)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nacar, C. (2019). *Labor and power in the late Ottoman Empire: Workers, managers, and the state, 1872–1912* (1. Baskı). Cham: Palgrave Macmillan.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi* (5. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öztunç, H. B. (2013). *Tanzimat Döneminde ekonomik ve sosyal yönleriyle Manastır şehri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, G., Atam Karaçam, Ş. (2011). Temettuat Defterlerine göre 19. yüzyılın ortalarında Priştine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (30), 283-310.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)* (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sefa, L. (2017). *Osmanlı Döneminde Selanik* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat Dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 53-69.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye-II* (4. Baskı). (M. Harmancı Çev.), İstanbul: E Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1976).
- Soyluer, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde ağır sanayi yatırımlarına bir örnek: Yalı Köşkü Demir ve Makine Fabrikası. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18(2), 1-23.
- Şemseddin Sami. (2017). *Kâmûs-ı Türkî* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topal, M. (2015). Balkanlarda bir modernleşme örneği Rusçuk. *Mavi Atlas*, (4), 1-25.

- Tütüncü, G., Ünal, N. (2017). Rumeli’de kadınların çalışma hayatındaki yeri: Klasik Dönemden Modern Döneme. *Kadın/Woman 2000*, 18(1), 63-83.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977) *Osmanlı Tarihi III. cilt, II. kısım: XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçarol, R. (2019). *Siyasi Tarih:1789-1914 Birinci cilt* (11. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Ünlü, M. (2009). Uluslararası diplomasi ve Ulahlar. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7(7), 9-26.
- Ünlü, M. (2002) *Kosova Vilayeti’nin idari ve sosyal yapısı, (1877-1912)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Ünlü, M. (1996). *Manastır Vilayeti’nin idari ve sosyal yapısı (1873-1912)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Vatansever, E. (2019). *Bulgar milliyetçiliğinin doğuşu ve Bulgaristan’ın bağımsızlığı (1841-1908)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yapucu Pullukçuoğlu, O. (1996). *19. yüzyılın birinci yarısında Balkanlarda yünlü kumaş endüstrisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yavuz, N. (2008). Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in kaybı. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 139-154.
- Yetim, F. (2011). Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan milliyetçiliği ve Büyük Güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 285-296.
- Yıldırım, İ. (2001). Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı ekonomisi üzerine bir değerlendirme (1838-1918). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 313-326.
- Yiğit, Y. (2010).Prizren Sancağı’nın idarî yapısı (1864–1912). *History Studies*, 2(1), 114-146.
- Zurcher, E. J. (2017). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi* (34. Baskı). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1993).

COĞRAFI İŞARETLERİ VE COĞRAFI İŞARET POTANSİYELİYLE BOLU İLİ

Murat TANRIKULU*, Emre DOĞANDOR**

Öz

Ülkemizde somut ve soyut millî kültür mirasımızın korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük bir önem taşımaktadır. Bunun için yapılan çalışmalar arasında coğrafi işaret tescili yer almaktadır. Kültürel değerlerin kayıt altına alınması ve korunması yanında ticari yarar sağlamayı ve markalaşmayı hedefleyen coğrafi işaret tescili, aynı zamanda kırsala hareketi teşvik eder, bölgesel kalkınma, alternatif turizm, istihdam ve altyapı yatırımlarına zemin hazırlar. Türkiye'de tescil başvurularının üst kurumu Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK)'dur. Kurum, yasa ve yönetmeliklere uygun olarak kendisine yapılan coğrafi işaret başvurularını mahreç işareti, menşe adı ve geleneksel ürün başlıkları altında kabul ederek gerekli incelemelerini yapar. Ardından tescile hak kazanan başvuruları kişi, kurum, kuruluş ve iller adına ayrıntılı izahatıyla birlikte ilan eder. TPMK 2021 yılı Şubat ayı itibarıyla 661 başvuruyu değerlendirmiş ve ilan etmiştir. Şüphesiz ülkemiz, kayıt altına alınmış geleneksel ve yöresel ürünler yönüyle ve iller bazında çok daha fazlasını sahiptir. Bu çalışmada Bolu'nun coğrafi işaretler yönüyle mevcut ve olası potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ülkemizin en büyük iki metropolü -İstanbul ve Ankara- arasında, bir kavşak ve durak noktası olan Bolu, adına tescil edilmiş çok sayıda coğrafi işaretli ürüne sahip olmakla birlikte aynı zamanda zengin bir potansiyele de sahiptir. Bu potansiyele; gastronomi, el sanatları, tarım ve hayvancılık başlıkları altında izah edilmiş, Bolu'nun coğrafi işaret potansiyelini oluşturabilecek kültürel öğeleri değerlendirilmiş ve bir nevi kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Doküman analizi ve durum çalışması yöntemleriyle bu hazırlanan çalışmanın, Bolu ilinin tanıtım ve markalaşma değerine katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Değer, Coğrafi İşaret, Bölgesel Kalkınma, Bolu

* Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, mtanrikulu@karatekin.edu.tr, ORCID: 160409

** Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, emred@karatekin.edu.tr, ORCID: 2-2536-0569

Makale Gönderilme Tarihi: 28 Şubat 2021 Makale Kabul Tarihi: 30 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GEOGRAPHICAL INDICATIONS OF BOLU PROVINCE AND ITS POTENTIAL

Murat TANRIKULU, Emre DOĞANDOR

Abstract

It is of great importance that our tangible and intangible national cultural heritage is protected and passed on to future generations in our country. Geographical indication registration is among the works done for this. These quality indicators, which help to provide commercial benefit and branding, encourage rural movement, and lay the groundwork for regional development, alternative tourism, employment, and infrastructure investments. Application institution for registration of the indications in Turkey, is the Turkish Patent and Trademark Office. The Institution accepts the geographical indication applications made to it in accordance with the laws and regulations under the headings of origin mark, origin name and traditional product. Then, it announces the applications that qualify for registration with detailed explanations on behalf of the person, institution, organization and provinces. In total, Turkish Patent and Trademark Office has evaluated and announced 661 applications as of the February 2021. Undoubtedly, traditional and local products in our country contain much more than those registered. In this research, it has been aiming to evaluate the local potential of Bolu, which is a cross roads and stopping point between the two biggest metropolia of our country -where is İstanbul, and Ankara. The current geographically indicated products of Bolu have been examined in terms of the geographical indication and the designation of origin, and the current potential of the province has also been mentioned. In this regard, the evaluations made in the study has collect under the titles of gastronomy, handicrafts, cultivation and animal husbandry, and the cultural elements of Bolu, which have the potential of geographical indications, were tried to be collected together and recorded in a way. It is hoped that this study, prepared with document analysis and case study methods, will contribute to the promotion and branding value of Bolu province.

Keywords: Cultural Value, Geographical Indication, Regional Development, Bolu

Giriş

Sanayi Devrimi ile birlikte değişen üretim paternleri daha az kas gücünün kullanıldığı müreffeh, bireylere çok daha sosyal yaşantı imkânı sağlayan bir hayatın kapılarını aralamıştır. Bu tarihten günümüze ivme kazanan dünya nüfusu, şehirleşmeye ve her anlamda daha çok tüketmeye başlamıştır. Büyük ve türdeş olmayan nüfus gruplarının, sermayenin döndüğü kentsel alanlarda toplanması, yerel kültürlerde körelmeye neden olmuş, makinelerin şekil verdiği tekdüze kültürü ortaya çıkarmıştır. Kırsalda bireyler arasında imcece usulü sürdürülen ilişkiler, Sanayi Devrimi neticesinde yeni meslek ve iş kollarının ortaya çıkmasıyla uzmanlaşma adı altında çok daha soyutlanmış ve bireyin yerel olana bağımlı daha da azaltmıştır.

Şekilsiz, değişebilen, dönüşebilen ve her an dinamik olan kültür, kavramsal açıdan da pek çok tanımı bulunan bir fenomendir. Romalıların cultura dediği, inşa etmek, işlemek, toprak bakmak manasındaki kelime (Tanrikulu, 2016:38), günümüze bu şekliyle evrilerek adeta toplumu inşa eden ve işleyen bir olgu durumuna gelmiştir. Daha önce verilen tanımlamalardan yola çıkılarak kültürü, bir topluluğu manevi olarak inşa eden ve bir arada tutan, geçmişten gelen değerler bütünü olarak tanımlamak yanlış olmaz. Toplumsal bir olgu olan kültür, birey tarafından öğrenilir ve gelecek nesillere aktarılır. Yaşanılan yerin coğrafi özellikleri de kültürün üzerinde doğrudan, büyük bir etkiye sahiptir. Bir önceki pasajda bahsi geçen Sanayi Devrimi neticesinde büyük nüfusların şehirlere akması, yeni toplumsal sınıfları meydana getirmiş ve kendi kültürünü oluşturmuştur. Fordizmin şekillendirdiği, makinenin elinden çıkan giyim ürünleri ve buna bağlı olarak fastfood mutfağının başı çektiği popüler kültür bu süreçler neticesinde ortaya çıkmış ve küresel ölçekte taraftar bulmuştur. Şehir kültürü olarak da adlandırılan popüler kültür, halk kültüründen bağımsız ve çoğu zaman da ona muhalif, çok daha değişken, daha geniş kitlelere hitap eden, gelenekselden çok alışılmışın dışıdır. Değişken yapısı sayesinde farklı kültürlerle kolayca uyum sağlamakta ve kısa ömürlüdür. El sanatları ve zanaatkarlık, yerini makine üretimine bırakmış, kitlesel pazarlamaya önem verilmiştir (Tümerterkin ve Özgüç, 2015: 124) Böylece bir tüketim toplumunun oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1950-1994 yılları arasında dünyada üretim yılda ortalama % 4 oranında artarken, dünya ticaret hacmi % 6'nın üzerinde artışa sahip olmuştur (Tümerterkin ve Özgüç, 2005: 35). 1994'ten günümüze ise emtia üretimi ve ticareti arasındaki muazzam fark, küreselleşmenin etkisiyle birlikte daha da açılmıştır. Ekonominin küreselleşme sürecinin hızlanması ile ticarete konu olan emtialarda ve uluslararası ticarete katılan ülkelerin sayısında büyük artışlar olmuştur. Günümüz dünyasında hızla gelişen teknolojinin yeni üretim süreçleri ve ürünlere yol açması, çok uluslu

şirketlerin üretim ve pazarlama aşamalarında yeni üretim yerleri ve piyasalar arayışında olmaları, yeni ürün ve hizmetlerin günlük hayatımıza hızlı bir şekilde girmesine neden olmaktadır (Gökovalı, 2007: 141). Bu sayede ülkeler, gelişen dünya pazarındaki paylarını artırabilmek için daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde yoğun bir rekabet içindedir. Uluslararası ticaretten daha fazla pay kapma mücadelesi vardır. Dünya pazarlarında orijinal olmayan ürünlerle sıkça karşılaşılması ve bunlara karşı yürütülen mücadeleler günümüzde önem kazanan konular haline gelmiştir (Çalışkan ve Koç, 2012: 195).

Temeli kırsala dayanan ve günlük pratiklerle şekillenen halk kültürüne ait öğeler, bahsi geçen endüstriyel üretim faaliyetleri neticesinde dünya toplumlarında giderek azalmakta, önemini kaybetmekte ve hatta yok olmaktadır. Örf, anane, gelenek, adap gibi toplum değerlerini yansıtan, düzeni ve koordinasyonu sağlayan manevi kültür öğeleri toplumların tinsel ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladığından, yazılı ve sözlü edebiyat aracılığıyla aktarılmakta, gündelik yaşantı ve kültürde yerini korumaktadır. Ancak; mimari, giyim-kuşam, yemek yeme ve pişirme araçları, yöresel tatlar ve yemekler gibi belirli bir lokasyona ait somut kültüre dair olgular, küresel dünyada kendine her geçen gün daha az yer bulmakta ve bu sebeple korunmaya ihtiyaç duymaktadır. Ortaya çıktığı sahadan periferiye, tıpkı suya atılan bir taşın haleleri gibi kesintisiz bir şekilde yayılan halk kültürü, bulunduğu sahadan dışarı çıkmadıkça şahsına münhasır olur ve popüler kültür karşısında zayıf düşer. Çevresel etmenler, siyasi ve toplumsal konjonktür, tabular, dini kültürler bu yayılmanın önünde yer alan engellerdir. Hiyerarşik yayılmanın her türlü ise her gün gözümüzün önündedir. Günümüzde telekomünikasyon araçlarının gelişmesiyle doğru orantılı olarak popüler kültür, etki sahasını genişletmekte ve halk kültüründe olduğu gibi kesintisiz temas olmaksızın yayılımını sürdürmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 100).

Küreselleşmeyle ilintili olarak popüler kültürün yayılımı esasen ekonomiktir. İşlevselliği ve pratik oluşu toplumların popüler kültür akımına kapılmasına neden olmaktadır. Küreselleşmenin kendisinin de bir kültür ürünü olması, kültürün de küreselleşmeden etkilenecek değişime uğraması, kültür ve küreselleşme arasında organik bir bağın olduğunun adeta bir kanıtıdır (Talas, 2004: 242). Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan en büyük sorun ise şüphesiz millî kimlik krizidir. Küreselleşme millî kimliklerde yer yer kırılmalara yol açmaktadır. Özellikle popüler kültüre kayan az gelişmiş toplumların doğuşu, küreselleşme ile doğrudan ilgilidir. Bu, zamanla millî kültür değerlerinin yerini alır, sosyolojik sorunlara zemin hazırlar (Eroğlu, 1999: 139). Millî kimlik kriziyle baş etmenin ve üstesinden gelmenin yolu ise millî-manevi değerleri yüceltmek ve millî kültür vurgusu

yapmaktan geçer. Somut ve somut olmayan kültür öğelerini yozlaşma ve dejenerasyona karşı koruma altına almak, patentleştirmek ve bu vesileyle gelecek kuşaklara aktarımını sağlamak gerekir. Yeni teknolojiler üretmek ve markalaşmak, edebiyat, sanat ve sportif faaliyetler aracılığıyla millî kültür öğelerini halka benimsetmek bu hususta yapılabilecek çalışmalardır (Tanrikulu, 2016: 91). Gelişmekte olan ülkelerde düşük seviyelerde seyreden patent faaliyetleri, bu ülkelerde araştırma ve geliştirmeye ayrılan kaynakların kıtlığı, ulusal yenilik sistemlerinin oluşturulamaması ve/veya bunlara işlerlik kazandırılmaması (Gökovalı, 2004: 15) ise yine bu hususta karşımıza çıkan başat problemlerdir.

Kapsam, Amaç ve Yöntem

Ülkemiz yüzölçümünün % 1’lik bölümünü kaplayan Bolu, klasik bölge sınıflandırmasına göre Batı Karadeniz, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)’na göre ise Doğu Marmara Bölgesi’nde yer alır. Arazi örtüsünün % 60’ını ormanların kapladığı ilde tarım alanları % 18, çayır ve meralar ise % 15’lik bir paya sahiptir. Bu nedenle ilde yaylacılık ve mera hayvancılığı da gelişmiştir. Karadeniz ikliminin hâkim olduğu Bolu’nun güney kesimlerinde ise yer yer karasal geçiş iklimi görülür (Lök ve Yıldız, 2015: 169). Geçiş iklimlerinin il genelinde görülmesi sebebiyle aralıklarla yapılmış iklim değerlendirmelerinde Bolu, farklı sınıflamalara tabi tutulmuştur. Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün 2 yıl arayla yayımlanmış olduğu Türkiye iklim sınıflandırmasında Bolu ili bütün ilçeleriyle 2016’da kışı ve yazı ılık, her mevsim yağışlı iklim olarak kaydedilmiş, 2018’deki raporda ise bu durum, yine tüm ilçeleriyle beraber, karasal ılıman iklim olarak güncellenmiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü 2016-2018). Bir başka çalışmada ise (Öztürk vd., 2017: 22) ülkemizde görülen 10 başat iklim sınıflamasından 5 tanesinin (Cfa, Cfb, Csb, Dsb, Dfb) Bolu’da görüldüğü kaydedilmiştir. Bu çalışmada dikkat çeken husus, Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün aksine Bolu ilinin tek bir iklim sınıflandırmasına tabi olamayacağının ve il sınırları içerisinde sıcak ılıman ve soğuk karasal iklimlerin bir arada olduğudur. Buna göre floristik yelpazenin geniş, fauna hayatının da buna bağlı olarak hareketli olması doğal bir sonuçtur.

Araştırmada Bolu ili adına tescilli ve aday coğrafi işaret verileri, TPMK (ci.gov.tr) web portalından sağlanmış olup toplam 39 coğrafi işaret varlığından, tescilli 18’i hakkında kısa bilgiler verilerek mahreç ve menşe işaretleri olarak ayrılmıştır. Bahsi geçen portalda, coğrafi işaretin adı ve türü, tescil yaptıran kurum/kuruluş, tescil tarihi gibi öz nitelik bilgileri yer almaktadır. Araştırmanın amacı kültür madenciliği ya da kültürel madencilik yapmaktır. Kültür madenciliği; yok olmuş ya da yok olmaya yüz tutmuş olan sanat ve zanaatkârlığa, farklı üretim tekniklerine, ürün tür ve çeşitlerine ve hayvancılığa ait kültürel değerleri bulmak, keşfetmek, güncellemek ve

yaşayan kültür unsurları arasına katmaktır. Bu anlamda Bolu ilinin sahip olduğu etno-kültürel değerler, TPMK veri tabanından muadilleriyle karşılaştırılarak olası coğrafi işaret başvuruları için zemin hazırlanmaya çalışılmış, el sanatları ve zanaatkarlık, gastronomi, tarım, hayvancılık, altında üç ana başlıkta sınıflandırılarak güncel durumları tartışılmıştır. Araştırma, kapsamı itibariyle daha önce değinilmemiş bir alan olmaması, bilakis pek çok örneği bulunmasına rağmen Bolu ilini inceleyen ilk çalışma olması ve ilin kayıp kültürel değerlerinin saptanması ve tescil ettirilerek kayıt altına alınması adına önem arz eder. Bolu ilinin coğrafi işaret verileri ve potansiyeli, TPMK veri tabanı ve alanyazının doküman analizi yöntemiyle değerlendirilerek ve durum çalışması (study case) esas alınarak hazırlanmıştır.

Coğrafi İşaretlerin Tanımı ve Önemi

Ülkemizin içinde bulunduğu coğrafi konumu ve farklı iklim kuşaklarına sahip olması, farklı toprak yapısı ile kültürel miras ve beşeri sermayesinin çeşitliliği sadece bu topraklara özgü ürünlerin ve imalat tekniklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktır (Gökovalı, 2007: 143). Halk kültürü ile yoğrularak ortaya çıkan teknikler ve kültürel devlet desteğiyle korunması ve güvence altına alınması bahsi geçen hususlar özelinde önem arz eder. Bu ihtiyaç neticesinde ortaya 6769 sayılı Sinaî Mülkiyet Kanununun 34. maddesi ile koruma altına alınan coğrafi işaret kavramı ortaya çıkmıştır. Coğrafi işaret; belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir. Bunlar, tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösterir ve garanti eden kalite işaretidir. Coğrafi işaret tescili ile kalitesi, gelenekselliği, yöreden elde edilen hammaddesi ile yerel niteliklere bağlı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin korunması sağlanır (Coğrafi İşaret Nedir?, t.y., par. 1).

Coğrafi işaret uygulaması, menşe işareti, mahreç işareti ve geleneksel ürün adı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bunlardan Menşe İşareti (Designation of Origin), salt kaynaklandığı yöre, havza, kasaba, ülke veya bölge ile ifade edilen ürünlerdir. Başka bir ifadeyle bütünüyle belli bir yere özgü olan ve başka bir yerde bulunmayan veya temin edilemeyen ürünleri ifade etmektedir. TPMK tanımı ise şu şekildedir; Bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere “menşe adı” denir (Coğrafi İşaret Nedir?, t.y., par. 3). Coğrafi işaret kapsamında yapılan bir diğer işaretleme türü olan Mahreç İşareti ise (Geographical Indication), “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin

belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere “mahreç işareti” denir” (Coğrafi İşaret Nedir?, t.y., par. 4). Ürünün sınırları belli bir yöre, havza, şehir veya ülkeye özgü olmasının yanı sıra belirgin en az bir özelliği, ünü veya o ürünü tanıtıcı herhangi bir yönünün söz konusu mekândan kaynaklanması gerekmektedir. Mahreç işaretinde ürün menşe işareti kadar sıkı bir şekilde mekâna bağlı olmamakla birlikte en az bir özelliğini veya imali esnasında en az bir malzemenin bölgeden temin edilmesi (kaynaklanması) mecburidir. Burada asıl önemli olan ürünün kültürel anlamda da bahsi geçen saha ile özdeşleşmiş olmasıdır (Şahin, 2013: 26). Mahreç işareti veya menşe adı kapsamına girmeyen ürünler için ise “geleneksel ürün” kavramı kullanılır. Türk Patent ve Marka Kurumu, bir metanın geleneksel ürün etiketi alabilmesi için şu esasları şart koşturmuş; “Adının en az otuz yıl süreyle kullanıldığının kanıtlanması koşuluyla, geleneksel üretim-işleme yöntemiyle meydana getirilmesi veya geleneksel hammadde-malzemeden üretilmiş olması gerekir” (Geleneksel Ürün Adı Nedir?, t.y., par. 1).

Yöresel değerleri ekonomiye kazandıran ve daha da önemlisi bunları yaşatarak gelecek nesillere aktarmayı sağlayan coğrafi işaretler önemli bir sınai mülkiyet hakkıdır (Tanrikulu, 2007: 179). Milli kültür öğelerinin tescil altına alınarak, gerek yurtiçi gerekse yurtdışı kamuoyuna somut ürünün veya soyut fenomenin menşesinin Türkiye olduğu vurgusu yapılır. Hem ülkenin tanıtımının yapılması hem de maddi kazanç sağlanması açısından tescil burada önem arz eder. Aksi takdirde Türk kültür ürünleri, Yunan yoğurdu, baklavası, lokumu, kahvesi, Ermeni Lavaşı, pastırması gibi adlarla gasp edilebilir.

Coğrafi işaret korumasının ise doğrudan ve dolaylı olarak sağladığı çeşitli yararlar vardır. Her şeyden önce coğrafi işaretler yoluyla belirli bir yörede üretilen ürünlerin doğallığı ve kalitesinin sürdürülebilirliği koruma altına alınmaktadır. Coğrafi işaretler, ürünün kaynaklandığı coğrafi bölgeyi ve ürün kalitesini garanti etmeleri, ürünün tanınmışlığını ve katma değerini artırmaları; ait oldukları yöreye ekonomik katkı sağlamaları; üretici ve tüketicileri korumaları açısından önem taşımaktadır (Akın, 2006: 1). Coğrafi İşaretler, yöresel ürünleri ve özelliklerini ortaya çıkarmakta, yerelin özel ürünlerini markalaştırmakta; üreticinin gelirine, kırsal turizme ve kırsal nüfus için farklı iş alanlarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Kan ve Gülçubuk, 2008: 58). Coğrafi işaretlere bağlı olan ürünün tanınırlığı ve kalitesi, o bölgenin insanları, yaşam tarzları ve geçmişleri üzerinde bir merak uyandırarak, tüketicileri ürünün ait olduğu bölgeye çekmekte ve bu sayede turizmin canlanmasına katkı sağlamaktadır. Fransa’nın Champagne bölgesinde üretilen ve coğrafi işaret sistemiyle korunan ürün olan Champagne köpüklü şarabı sayesinde bölge bir turist destinasyonu halini

almıştır. Ayrıca İtalya, İspanya gibi ülkelerin de şarap, peynir ve et ürünlerini kültür turizmi, kırsal turizm, gastronomi turizmi, eko turizm, bölgesel turizm gibi faaliyetler ile tanıtımları ve turist çekerek ulusal ve bölgesel ekonomiye katkı sağlamaları dünyada gösterilebilecek başarılı örnekler arasındadır. Turizme konu olan bu tür ürünlerin birçoğunun günümüzde de coğrafi işaret sistemi ile korunuyor olması coğrafi işaretlerin bölgesel turizmde ne denli büyük bir rol oynayabileceğinin bir göstergesidir. Bu nedenle coğrafi işaretler bölgesel/yerel alanda turizmi destekleyen ve buna bağlı olarak da bulunduğu alana ekonomik avantajlar sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Kan vd., 2012: 95).

Bolu İli Coğrafi İşaretleri

Konumu itibariyle Bolu, Ankara-İstanbul gibi iki metropol eksenin arasında bulunması ve otoyol ile bu şehirlere bağlanması ulaşım kolaylığı oluşturmakta, erişilebilirliği ve ticari, turistik potansiyeline katkı sağlamaktadır. Günümüzde ivmelenen eko turizm, kırsal turizm, gastroturizm, sağlık turizmi, kongre turizmi gibi alternatif turizm türleri açısından Bolu ili konumu itibariyle ayrıca potansiyel sahibidir. Barındırdığı 9 tabiat parkı, yüzden fazla göl ve göletiyle, büyük kentin buhranından kaçmak isteyenler için yakın bir alternatiftir. Ayrıca ülkemizde tescilli 18 Cittaslow (Sakin Şehir)'un iki tanesi (Göynük, Mudurnu) yine Bolu'da yer almaktadır. 2021 yılının Şubat ayı itibariyle Bolu ili adına tescilli 18 coğrafi işaret bulunmaktadır. Bunların 13 tanesi mahreç işaretiyken, 5 tanesi ise menşe adıdır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. Bolu İli Adına Tescillenmiş Menşe Adları

BOLU	Menşe adı	Kabul tarihi
	Bolu Dağ Fındığı	18.12.2020
	Bolu Sarı Patatesi	10.11.2020
	Bolu Çivril Fasulyesi	19.08.2020
	Bolu Kıbrısçık Pirinci	28.07.2020
	Göynük Bombay Fasulyesi	02.01.2018

Kaynak: TPMK

Bolu ili adına ilk olarak 2015 senesinde TPMK'ye iki ürünle tescil başvurusu yapılmış ve 2017 yılında Göynük Tokalı Örtme ile ilk tescil alınmıştır (Tablo 2). 2018-2019 yıllarında ülkemizde toplam 157 coğrafi işaret tescili dağıtılmış, geride bıraktığımız 2020 yılında ise 164 başvuru, coğrafi işaret tesciline kavuşmuştur. Bu artış, Bolu adına tescilli kültürel değerlerde de görülebilmektedir. Toplam sahip olduğu 18 menşe adı ve mahreç işaretinden 14'ü geçtiğimiz yıl Bolu adına tescil edilmiştir. Ülkemiz

yüzölçümünün % 1'i, nüfusununsa % 0,4'ünü teşkil eden Bolu ili, sahip olduğu etno-kültürel değerlerinin bir sonucu olarak elde ettiği coğrafi işaret sayısı, Gaziantep, Şanlıurfa ve İzmir'in ardından dördüncü sırada gelmektedir.

Tablo 2. Bolu İli Adına Tescillenmiş Mahreç İşaretleri

	Mahreç işareti	Kabul tarihi
B O L U	Bolu Fındık Şekeri	22.09.2020
	Bolu Kabaklı Gözlemesi	10.11.2020
	Bolu Kanlıca Mantarı	24.02.2021
	Bolu Keşi	22.09.2020
	Bolu Kızılıcak Tarhanası	01.12.2017
	Bolu Manda Kaymağı	05.10.2020
	Bolu Patatesli Ekmeği	22.09.2020
	Gerede Şakşak Helvası	06.11.2020
	Göynük Dik Börek - Oklava Tatlısı	07.12.2020
	Göynük Kabaklı Yufka Tatlısı	07.12.2020
	Göynük Tokalı Örtme	18.09.2017
	Göynük Uğut Tatlısı	09.12.2020
	Mudurnu Basma Helva	23.12.2020

Kaynak: TPMK

Bolu İlinin Coğrafi İşaret Potansiyeli

Son yıllarda turizm endüstrisinde talep ve arz yönünden önemli değişimler görülmüştür. Yaygın olarak kullanılan sosyal medya araçları, seyahat imkânları, kısa süreli fakat sık tatile çıkma yönünde artışlar, yeni destinasyonlar görme isteği gibi etkenler turistik destinasyonların yapısında önemli değişimler oluşturmaktadır (Bahar ve Kozak 2012, akt., Aydoğdu ve Duman, 2017: 18). Ana akım turistik faaliyetlerinin yerini küresel anlamda, öze, yerele yönelik dönüşler almaktadır. Bu öze dönüşte vernaküler kültürel yapılar, doğallık, yereldeki günlük yaşam döngüleri, yaylacılık, mimari, mistisizm, müzik ve folklor, gastronomi ön plana çıkmaya başlamıştır. Hem dış hem de iç turizmde artık konuklar, gittikleri ülkelerde/bölgelerde yerel yemekleri, yerel müziği aramakta ve insanlarla daha fazla teması, bağlantı içine girmeyi ve bütün bunları yaşayarak deneyimlemeyi istemektedirler (Tanrikulu, 2020: 408).

Dile getirilen bağlamda bölgesel kalkınmanın kilit faktörü olan turizm yerel değerlerin tanıtımı ve ekonomik girdiye dönüştürülmesi açısından önem arz eder. Bu hususta yerel ürünlerin tanıtımı ve pazarlanması kritik öneme sahiptir. Bilindiği üzere coğrafi işaret yerel birimler (odalar, yerel yönetimler, kooperatifler, kamu yönetimleri) tarafından alınırken; marka,

İlin tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren kuruluşların son 20 yıllık dönemde almış olduğu patent sayısı 10, faydalı model ve tasarım sayısı 42 adettir (Lök ve Yıldız, 2015: 171). Toplam 39 coğrafi işaret ve aday ürünü olan Bolu'nun 35 coğrafi işareti ve başvurusu yemek ve gastronomi ilintili iken sadece 3 tanesi el sanatları ve zanaatkârlık üzerine yoğunlaşmış, 1 coğrafi işaret başvurusu ise diğer olarak sınıflandırılmıştır. Gelecek bölümlerde Bolu'nun coğrafi işaret adayları ve potansiyeli incelenecektir.

	Mahreç işareti	Başvuru tarihi
	Bolu Abant Alası	18.09.2020
	Bolu Kızılburun Eriği	18.09.2020
	Bolu Kozalak Sirkesi	18.09.2020
	Bolu Kara Kabağı	29.12.2020
	Dörtdivan Çakmak Tarhanası	29.06.2020
	Dörtdivan Höşmerimi	29.06.2020
	Dörtdivan İncir Uyutması	29.06.2020
	Dörtdivan Patatesli Somun Ekmeği	29.06.2020
O	Dörtdivan Yağlı Keşisi	29.06.2020
	Gerede Keşi	27.11.2019
L	Kıbrısçık Kürülü	15.01.2020
	Mengen Peyniri	09.09.2019
U	Mudurnu Bal Kabaklı Gözlemesi	09.09.2019
	Mudurnu İğne Oyası	09.09.2019
	Mudurnu Kaşık Sapı	09.09.2019
	Mudurnu Zembil Sepeti	09.09.2019

232

Tablo 4. Bolu İlinden Türk Patent ve Marka Kurumu'na Başvurusu Yapılmış Menşe Adları

	Menşe adı	Başvuru tarihi
BOLU	Bolu Alıç Sirkesi	29.01.2020
	Bolu Balı	31.01.2020
	Bolu Seben Iza Buğdayı	03.04.2018
	Göynük Eriği	19.07.2016
	Seben Iza Bulguru	06.05.2020

Kaynak: TPMK

El Sanatları ve Zanaatkârlık

Tarihi İpek Yolu güzergâhında olan Bolu ve yakın çevresi, zaman içinde birçok seyyahın ziyaret ettiği ve seyahatnamesinde anlattığı bir yer olmuştur. Seyahatnamelerde Bolu'da dericilik, bıçakçılık ve iğne üretiminin önemli yer tuttuğu, saraciye ürünleri üretiminin ise ileri düzeyde olduğu ve doğal boyar madde ticaretinin yapıldığı anlatılmaktadır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde tasvir edilen çam ağacından oyularak yapılan, boduç ya da senek adı verilen çam bardaklarının meşhur olduğu, Hindistan ve Rumeli'ye hediye gönderildiği anlaşılmaktadır (Sarioğlu ve Bağcı, 2016: 101). Bolu ve çevresinin ormanlık bir bölge olması ağaç ve ağaç ürünlerine olan ilgiyi artırmıştır. Bolu dağlarından elde edilen çam kerestesi Bolu kerestesi adıyla İstanbul'a gönderilerek gemi inşasında kullanılıyordu. Ayrıca yine aynı dağlardan temin edilen odunlar ile İstanbul'da eski ve yeni saraylar için gerekli olan odun ihtiyacı karşılanıyordu (Orhonlu, 1992: 277, akt., Metin, 2012: 56).

Geçmiş ile günümüz arasında kültürel köprünün kurulabilmesi ve geleceğe taşınabilmesi için geleneksel el sanatlarımızın korunması ve yaşatılması gerekmektedir. Bolu'ya ait 18 coğrafi işaretten 17 tanesinin tarım ve gastronomi sektörlerinde olması, el sanatlarının yeterince tanıtılmadığı ve bu amaçla gerekli yatırımların yapılmadığına işarettir. Sanayi Devrimi öncesi pek çok kişinin evinde bulunan dokuma tezgâhları sayesinde yöresel ürün çeşitliliği Bolu'da 30'a kadar çıkmıştır. Ancak, eskiye değer verilmemesi, yün malzemenin güve gibi zararlılara karşı korunmasının, saklanması zorluğu ve yaygınlaşan popüler kültür nedeniyle (Soysaldı ve Çolak, 2018: 1204) el sanatlarından bazıları günümüze ya hiç ulaşamamış (peşkir, gök don, guşak) ya da nadir olarak (para kesesi, patık, şalvar, telli poğ) süs eşyası formunda hayatını sürdürmektedirler. Zanaat işlerinden bakırcılık, dericilik, kalaycılık ve saraçlık gibi meslekler yine aynı sebepten ötürü yok olmuş ya da yok olmaya yüz tutmuştur.

Bolu, ilçeleri itibariyle de zengin bir kültürel derinliğe sahiptir. Bu ilçelerden biri olan Gerede, kendi adıyla anılan bir ovanın kenarında kurulmuştur. Çeşitli yönlerden gelen ulaşım yollarının kavşağında olan Gerede, hem bu özelliğiyle hem de merkez ilçeden sonra nüfus yönüyle en büyük ilçe olması nedeniyle geçmişten günümüze önemli bir ticaret merkezi durumundadır. İlçe, Gerede isminin alâmetifarıkası haline gelen ve ekonomisinin büyük kısmını oluşturan dericiliğin yanı sıra günümüzde mobilya ve nakliye sektörlerinde de gelişme göstermektedir. Üretim süreçlerinin ve toplumsal talebin değişmesi neticesinde ilçede bakırcılık, kalaycılık, saraçlık mesleği halen devam ettirilmekle birlikte bu meslek sahiplerinin sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Bunun nedeni ise kazançların yeterli olmayışı gösterilmektedir. Tarihi vesikalar ve seyyahların anlatıları bize Gerede’de daha önce bıçakçılık ve tarakçılık faaliyetlerinin yürütüldüğünü söylemektedir. Katip Çelebi; “İstanbul’daki tarakçılar genellikle Geredelidirler” demiştir (Kâtip Çelebi, 2008: 201, akt., Sarioğlu ve Bağcı, 2016: 99). Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada Gerede’de geçmişte her hanede bir tarakçı ustası olduğundan bahsedilmiş, artık yalnızca Çayören köyünde kemik tarak yapan 8 ustanın var olduğuna değinilmiştir (Kuru ve Mert, 2008: 318). Çayören’e 5 kilometre mesafede Afşartarakçı isimli bir köyün bulunması da bu zanaatın yerli halk tarafından tanınırlık ve ticari meta olarak önemli bir değer taşıdığı, toponimik verilerden de okunabilmektedir. Bahsi geçen Gerede Kemik Tarağı şöyle yapılır: “Tezgâha yatırılan manda boynuzu büyük testere ile tarak ölçülerinde kesilir, ocakta yanan isli çıra ateşinde yumuşatılıp preslenir. Tarak şeklini alan kemiğin çıkıntıları, kaba yerleri keski aletiyle kazınarak düzlenir. Dişler açıldıktan sonra da rende ile tesviye edilir ve daha sonra keçe çarkta zımpara yapılarak parlatılarak kullanıma hazır hale gelir.” (İnce, 2006: par. 4), (Şekil 1).



Şekil 1. Gerede Kemik Tarağı.

Kaynak: İnce, 2006, erişim: 21.02.2021

Yörede geçmişte önem kazanmış, ancak günümüzde yok olduğu anlaşılan bıçakçılık ve ahşap işlerini sembolik boyutta da olsa, tanıtım amaçlı üretimini sürdürmeye yönelik çalışmalar gerekli görülmektedir. Yöreye özgü el sanatlarının geçmişe ve geleneğe dayalı olarak sürdürülmesine, ülke içinde ve dışında tanıtılmasına, yöre ekonomisine katkı sağlayacak bu tür çalışmalar yerel yönetimler ve ilgili kurumlar tarafından desteklenmelidir (Sarioğlu ve Bağcı, 2016: 101).

Gerede'de son yıllarda sanayi, dericilik üzerine yoğunlaşmıştır (El Sanatları, t.y.). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'ne bağlı Gerede Meslek Yüksekokulu (MYO) bünyesinde eğitim faaliyetlerine devam eden Deri Teknolojisi Programı bu mesleği akademik bilgiyle birleştirerek sektörü bu hususta daha ileriye taşımayı amaçlamaktadır. Ülkemizde yalnızca üç üniversitede bulunması dolayısıyla da özel bir yere sahiptir. Gerede'de 900 yıllık bir geçmişe sahip olan dericilik faaliyetleri neticesinde Bolu, ham deri işlemede İstanbul'un ardından ikinci sırada gelmektedir. 1997 yılında ilçede faaliyetine başlayan Deri OSB sayesinde günde yaklaşık 70 ton deri işlenmekte ancak bu OSB'nin potansiyelinin yalnızca dörtte birini oluşturmaktadır. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) raporuna (2011) göre coğrafi konumu, büyük pazarlara yakınlığı ve potansiyeli dolayısıyla Gerede, son yıllarda yüksek yatırım alan bu sektörde markalaşmalıdır. Bunun da en kısa ve gerçek yolu Gerede yöresel deri ürünlerinin coğrafi işaret kapsamına alınması, tanıtımı ve pazardaki payına katkı sağlanmasıdır. Diğer yandan ilçedeki ön lisans programının kapsamının genişletilerek 4 yıllık lisans programına dönüştürülmesi, bölgedeki hayvancılık faaliyetlerine teşvikin artırılması, kooperatifleşme ve OSB'ye yatırım, sonuç önerileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi İpek Yolu'nun geçtiği, UNESCO geçici mirası listesinde yer alan Mudurnu ilçemizde, kökenleri XIII. yüzyıla dayanan ahilik geleneği halen yaşatılmaktadır. Esnafar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, günümüzde özellikle popüler kültürün yok ettiği zanaatkarlık faaliyetleri küçük esnaf tarafından yaşatılmaktadır (Ahilik ve Esnaf Duası, t.y., p.3). İbn-i Batuta, seyahatnamesinde, Mudurnulu ahilerden; “Yabancılar için bu ahi ve adamları, ne kadar asalet sahibi ne kadar özverili, ne kadar merhametli ve muhabbetli, ne âlicenap kişilerdir, bir yabancıнын gelişi onlar için sanki akrabalarından en sevgili biri gelmiş gibidir” şeklinde bahseder ve özellikle müşteriye karşı olan alaka ve dürüstlüklerine dikkat çeker (İnalcık, 2008: 218). Ne var ki yüzyıllara yayılan esnaflık geleneğine rağmen Mudurnu el sanatları, günümüzde yurtiçi ve yurtdışı ihraç malları üretmekten oldukça uzaktır. Şehrin ahilik üzerine kurulu ticaret temeli güçlendirilmeli ve turizme katma değer sağlayacak şekilde reklam edilmelidir.

Sanayi Devrimi öncesi metalden içerikli ticaret malları kas gücüyle üretilmesi nedeniyle değerli bir ticaret aracıydı. Makineleşme ve seri üretimden yoksun şekilde zanaat ustaları tarafından üretilen bu ürünler, ekonomi hacminin görece küçük olduğu bölgeleri beslemekte ve ticaretin devamlılığını sürdürmekteydi. Tüm bu teknolojiden yoksun şekilde üretilen en değerli mamul maddelerden birisi de iğnedir. Geçmiş zamanlarda Mudurnu'nun, iğne üretiminde söz sahibi bir yer olduğu Evliya Çelebi'nin şu satırlarıyla sahihtir: “Bütün Anadolu diyarına ve başka bölgelere bu şehirden (Mudurnu) nice bin yük iğne gider. Bu şehrin küçüğü ve büyüğü iğneciler olduğundan bu şehrin ismine tarihçiler Dar-ı süzen (iğne yurdu) derler.” (Evliya Çelebi, 2013: 197 akt., Sarıoğlu ve Bağcı, 2016: 95). Günümüzde bahsi geçen teknolojik gelişmeler sebebiyle ilçede iğne üreticisi hiçbir işletme bulunmamakla birlikte bu zanaatın ismi ilçe merkezine 35 kilometre mesafedeki İğneciler köyünde yaşatılmakta ve yöre kadınlarının el işlerinde kendine yer bulmaktadır. Geçmiş bir dönemde iğne yurdu olarak addedilen Mudurnu da iğnecilik zanaatının gelişmesi akabinde iğne oylarının da geniş bir kültüre sahip olması da pek tabiidir (Şekil 2).



Şekil 2. Mudurnu İğne Oyası.

Kaynak: Mudurnu el sanatları, t.y. erişim: 21.02.2021

Hammadde olarak ipek kozalarından elde edilen iplik ve doğal boyar maddelerle üretilen Mudurnu İğne Oyası, günümüzde sentetik ipliğin, yıkama ve ütölemeye uygun olması ve biçimini koruması nedeni ile daha çok tercih edilmektedir. Yine geçmişte üç boyutlu oyalarda kullanılan at kılı ve telin yerine misina tercih edilmeye başlanmıştır. Figür olarak gündelik hayattan esintiler barındıran iğne oylarında çoğunlukla bölgede yetişen bitkisel motifler ve meyveler olduğu görülmüştür (Yenisoy, 2019: 110).

Kentte son zamanlarda, özellikle ev hanımları tarafından üretilen ve ilçenin folklorik öğelerini yansıtan model bebekler ilçe ekonomisine katkı sağlamaktadır. Halk Eğitim Merkezi (HEM) tarafından verilen kurslarla yetişen zanaatkârlar, maddi getirinin yanı sıra Bolu kültürü ve etnografyasının tanıtımı, gelecek kuşaklara aktarımı açısından önemli bir görev üstlenmiştir. Bahsi geçen bebeklerin üretimi ise şöyle gerçekleştirilir. “Folklorik bebek yapımında kullanılan tüm malzemeler, yöreden temin edilir. Bebeklerin yapımını üstlenen kadınlar, aralarında işbölümü yaparlar. Biri iskeleti yapar ve şekil verir, bir kadın iskeleti geliştirir (pamuk veya süngerle besleyerek), başka bir kadın bebeğin giysisini diker, bir diğeri giydiren vs. Bu çalışmalar evlerde ferdi olarak yapıldığı gibi; bazen de evlerde bir araya gelinerek yapılır.” (Şekil 3), (Mudurnu El Sanatları, t.y.).



Şekil 3. Mudurnu Folklorik Bebekleri.

Kaynak: Gürbüz ve Çetin, 2017, erişim: 21.02.2021

2004 yılında yerel basında çıkan bir haber göre (Bolu Gündem, 2004) Mudurnu’da üretilen bebeklerin bir oyuncak firması vasıtasıyla tanıtımının yapılacağı yazılmış ancak yapılan ön anlaşma bir sonuca varmamıştır. Tıpkı, Sivas Yenihan ve Kayseri Soğanlı bebekleri gibi Mudurnu Folklorik Bebekleri’nin alacağı bir coğrafi işaret tanıtımına, istihdama ve ilçe ekonomisine fayda sağlayacağı gibi soyut kültürün (biçki, nakış, yöresel motifler) de sürdürülmesi adına önemli bir adımdır. Bu kapsamda MYO ve HEM işbirliğini arttırmalı ve belediye, esnaf odaları markalaşma yolunda gerekli başvuruları yapmalıdır.

Türk ulusunun bin yıldır yurt tuttuğu Anadolu, Orta Asya’dan gelen 24 boy sayesinde Türkleşti ve İslamlaştı. Onlardan biri olan Bozoklardan Yıldız

Han'ın torunları Kızıklardır. Doğu Anadolu'dan Batı Karadeniz ve Ege'nin içlerine kadar yayıldığı bilinen Kızıklar, günümüzde 17 mahalle ve köye isimlerini vermişlerdir. O köylerden biri de Bolu'nun Seben ilçesine bağlı Kızık köyüdür. Önceleri köyde, hayvancılık ve özellikle Kızık kilimi dokumacılığının önemli ekonomik faaliyetler arasında olduğu bilinmektedir. Kızık kilimleri, Kızık Türk kültürüne ait tamga ve motifleri, doğal boyalardan elde edilen renkleri ve kendine has dokuma teknikleriyle (Şekil 4) ayrı bir öneme sahipken ne yazık ki popüler kültüre kurban gitmiştir.

2005 yılında Bolu'da Avrupa Birliği fonları ile açılan Kızık Kilimi Tanıtma-Yaşatma Kursu (Bolununesi, 2005) Kızık Kilimi'nin yeniden doğuşu olarak nitelendirilse de bu girişimin devamı gelmemiştir. Günümüzde Bolu HEM bünyesindeki kurs programlarında dahi yer almayan Bolu Kızık Kilimi'nin tanıtımı yapılmalı ve yaşatılmalıdır. TPMK tarafından 9 ayrı kilime verilen coğrafi işaret bu bağlamda Bolu Kızık Kilimi için de alınmalıdır. Afyon'un Bayat Türkmen Kilimi yahut Uşak-Eşme Yörük Kilimi diğer Türk boylarının kültürel miraslarını yansıtan ve yaşatan emsal coğrafi işaretlerdir.



Şekil 4. Bolu Kızık Kilimi. Kaynak: Marmara, 2021, erişim: 22.02.2021

Kilimlerin yanı sıra şalvar, gömlek, para kesesi, torbalar da dokunmuş olup yörede Seben Alaca Dokumaları olarak bilinmektedir (Şekil 5). Tıpkı Mengen ilçesinde kaybolan poğ işlemeleri ve dokuma kuşaklar gibi Seben'de de günümüzde bu dokumaları yapan kimse kalmamıştır.



Şekil 5. Seben Alaca Dokuma. Kaynak: Marmara, 2021, erişim: 22.02.2021

Yörede yapılacak olan faaliyetler, projeler, yöre halkı, kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve belediye iş birlikleri sayesinde el dokumalarının değer kazanmasına, yeni pazarlar bulunmasına ve kalitenin artmasına öncülük etmelidir. Yöre halkına gelir sağlaması açısından yapılabilecek faaliyetler, projelerle kurulabilecek atölyeler hem ekonomik katkı sağlayabilir hem de kaybolmaya yüz tutmuş bir geleneği yeniden hayata döndürebilir. Bunun Burdur'da yapılan bir örneği vardır. Alaca dokumacılığı, halıcılığın gelişmesiyle Burdur'da yok olmaya başlayınca Burdur Belediyesi 2004 yılında Burdur El Sanatlarını Geliştirme Projesi hazırlamış ve Alaca Dokuma Atölyesi kurmuştur. Bu atölye içinde hem alaca bez dokumacılığı hem de İbecik Bezi yeni tasarım ürünleri oluşturularak üretilmeye devam edilmektedir (Soysaldı ve Balkanal, 2011: 155). Bu proje yöresel dokumaların günümüzde yaşatılması açısından yöre için önemli bir gelişmedir ve Bolu ili için de örnek teşkil etmektedir (Balkanal ve Sökmen, 2017: 259).

Gastronomi

Seyahat niyeti, ziyaretçilerin farklı motivasyonlarla hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan ve bu motivasyonlar aracılığı ile farklı destinasyonları gezip görmesini sağlayan bir olgudur. Seyahat kavramı, turist davranışlarının etkili bir öngörücüsüdür; çünkü ziyaretçilerin zihnindekiler gelecekteki seyahatlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Hong vd., 2012: 816). Turistik destinasyonların ziyaretçi sayılarını arttırmak için hedef pazarın dikkatini çekecek turizm faaliyetlerinde bulunmaları ve bu faaliyetlerde markalaşmaları kilit rol oynar. Bahis geçen bu faaliyetlerden

biri de gastronomidir. Özel ilgi turizmi türleri içerisinde yer alan gastronomi turizmi, destinasyonlara değer katabileceği gibi turistler için önemli seyahat motivasyonları arasında bulunmaktadır. Özellikle kitle turizmi imkânlarına sahip olmayan ve turizm gelirlerinden pay almak isteyen destinasyonlar, gastronomi turizmi faaliyetleri ile çekiciliklerini arttırabilmektedirler (Şengül, 2018: 2). Yöreye özgü yiyecek ve içecekler, bulundukları coğrafi koşullardan etkilenmeleri ve yerel yeme-içme kültürünü yansıtmaları ile gastronomi turizminin temel çekiciliklerini oluşturmaktadırlar. Yöresel ürünlerin tescil almaları, tarihi ve doğal sit alanları örneklerinde olduğu gibi, bölgenin turist açısından daha çekici olmasına ve diğer destinasyonlara göre tercih edilmesine yol açmaktadır (Çağlı, 2012: 61).

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi padişahlarından olan ve 1604 yılında tahta çıkan I. Ahmet'in yemek tutkunu olduğu, sarayda bu konuda çeşitli yarışmalar yaptırdığı ve Mengenli ustaları Topkapı Sarayı'na ilk getiren padişah olduğu söylenmektedir (Arman, 2011: 25). Yemek pişirmedeki ününü, saray mutfağına kadar ulaştıran Mengen, aşçılık mesleği ve yemek kültürünü kuşaktan kuşağa aktararak geçmişten günümüze kadar koruyarak getirmiştir. Yörede aşçılık kültürü ile yetişen ustalar turizm işletmelerinin mutfaklarının en gözde aşçıları konumundadır. Aşçı olmakla Mengenli olmanın eş değer olarak görülmeye başlandığı günümüzde, ilçenin en önemli geçim ve tanıtım kaynağı aşçılık olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, 2010: 4 akt., Hoşcan vd, 2016: 62). Aşçılık sektörüne nitelikli eleman yetiştirmek, millî ve kültürel değerlerimizi korumak adına 1985 yılında ülkemizdeki ilk aşçılık lisesi de bu vesileyle Mengen'de kurulmuştur (Aşçılar M.T.A.L., t.y.). Hâlihazırda 17 coğrafi işareti tarım ve gastronomi alanıyla ilintili Bolu'nun, yine gastronomi ile ilintili 19 başvurusu bulunmaktadır. Bunlar kategorik olarak şöyle bölünlenmiştir: İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar 7; fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar; 3; yemekler ve çorbalar 5; peynirler 2; yiyecekler için çeşni/lezzet vericiler, soslar ve tuz 1 ve bal 1.

Popüler kültürün hafızalardan silmeye çalıştığı yöresel yemekleri kayıt altına almak ve gelecek kuşaklara aktarmak için Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi (BAM) yöresel yemeklerin tariflerinden oluşan bir kitapçık yayımlayarak Bolu'nun adeta damak haritası çıkarılmıştır. Çorba, ana yemek, hamur işleri, börek ve tatlılardan oluşan toplam 73 yemek tarifi Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla hazırlanan bu kitapçıkta toplanmıştır (BAM, 2016). Listeye dâhil yemeklerden yalnızca Bolu Patatesli Ekmeği ve Bolu Kabaklı Gözlemesi coğrafi işarete sahiptir ancak listedeki 12 farklı yemek doğrudan Bolu ve ilişkili adlar (Abant, Bolu Beyi, Mengen, Kartalkaya, Yedigöller) taşır. Bunlar; Abant Kebabı, Abant Usulü Kuyu Kebabı, Bolu Beyi Tatlısı, Bolu Böreği, Bolu Köftesi, Bolu Orman

Kebabı, Bolu Patlıcan Kebabı, Bolu Usulü Patates Çorbası, Kartalkaya Kebabı, Mengen Pilavı, Patlıcan Kıymalı Bolu Gözlemesi, Yedigöller Kebabı'dır. Bunların yanı sıra il ile ilintili isimleri taşımaya da Bolu'ya has lezzetler de BAM'ın listesinde yer almaktadır. Bunlar; Kabaklı Cizleme, Kaldırık Dolması, Kaşık Sapı, Kedi Batmaz Tatlısı, Kızılıcık Tarhanası Çorbası'dır. Bu ismi geçen yemeklerin yanı sıra listede kalan diğer 56 yemek tarifi Bolu'ya has üretim metotlarıyla hazırlanmaktadır. Atma Hamur, Hösmerim ve tescilli Bolu Sarı Patatesi kullanılarak hazırlanan Paşa Pilavı, bu yemeklere örnek gösterilebilir (Şekil 6). BAM'ın listelediği bu tarifler için geleneksel ürün adı etiketi başvurusu yapılabilir.

Yelpazenin genişletilmesi için Bolu'nun beldelerinden başlayarak, yöresel mutfaklarda kullanılan ve kendi coğrafyalarının ürünü olan, kendi mikro coğrafyaları dışında bilinmeyen, üretimlerinin az ve standart dışı olması nedeni ile ekonomik bir değer taşımayan, geleneksel ürünlerin coğrafi işaretlemesinin yaptırılmasını sağlayacak ve değerlendirilebilirlik konusunu irdeleyecek çok daha fazla çalışma yapılmalıdır (Hoşcan, vd. 2016: 71). Bu şekilde yerel gastronomik ürünler belki de dünya çapında ekonomik değeri yüksek endüstriyel ürünler haline getirilebilir.



Şekil 6. Bazı Bolu Yöresi Yemekleri.

Kaynak: kulturportali.gov.tr, erişim: 23.02.2021

Tarım

Tarım, yerleşik hayata geçilmesiyle ortaya çıkan artı ürünün korunması amacıyla şehir yapısını ve toplumsal sınıfları doğurmuş, medeniyet ismini verdiğimiz kavramın kökü, medine, yani şehir lafzından türemiştir. Latin kökenli colere, yani ekip biçmek, tarım yapmak anlamından türeyen kültür kavramı ise, bize tarımın modern toplumların gelişmesinde ne denli önemli

rol oynadığını göstermek açısından yeterli bir anekdottur. Tarımsal faaliyetler, pek çok kavrama zemin oluşturmalarının yanında insan topluluklarını da şekillendirmiş, gündelik hayata, toplumsal pratiklere ve gastronomiye doğrudan etki etmiştir. Kültürel öğelerle tarımın bu denli içli dışlı olması, coğrafi işaret kavramının tarıma ve dolayısıyla yöresel ürünlere menşe adı vermesiyle karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal ölçekte coğrafi işaretin temel amacı, ürünün menşe kaynağının kayıt altına alınması, biyoçeşitliliğin korunması, sürdürülebilir tarım ile kırsal kalkınmanın desteklenmesidir. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu faaliyetin daha geniş pencereden okunabilecek amaçları ise kentsel nüfusun tersine göç ile kırsala dönmesi ve mevcut kırsal nüfusun yerinde kalması, alternatif turizm faaliyetlerinin çoğalarak ekonomik girdi kalemlerinin artırılması, tarımsal ekonominin canlandırılması, tarım ve hayvancılığın yeniden cazibe sektörler haline getirilmesidir.

TPMK verilerince toplam 18 coğrafi işareti bulunan Bolu’da işaretli ürünlerden 5 tanesi doğrudan zirai üretimle elde edilir. Önceki pasajlarda bahsi geçtiği üzere, farklı iklim sınıflarının bulunması il genelinde floristik öğelerin çeşitliliğinde ana etmendir. Genel itibariyle ülkemiz biyoçeşitlilik bakımından oldukça zengindir. Türkiye’de 10 bin civarı bitki türü varken 13 kat daha büyük Avrupa’da 12 bin civarı bitki varlığından söz edilebilir. Bu ufak mukayese bile ülkemizin zenginliğini gözler önüne sermektedir. Bolu da bu durumdan payını almıştır ve il sınırları içerisinde 178 endemik tür bulunmaktadır (Eker, vd., 2019: 7). Bu floristik öğeler, tescillenmeli, tanıtılmalı ve kent ekonomisine kazandırılmalıdır.

Günümüzde Karabük’ün Safranbolu ilçesiyle özdeşleşen ve ilçeye de adını veren safran bitkisinin uzunca bir süre önce Bolu’da da tarımının yapıldığı tarihi vesikalardan okunabilmektedir. Yöre insanıyla yapılan mülakatlar sonucu safran tarımının yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak XIV. yüzyılda Göynük’te bulunan İbn-i Batuta, seyahatnamesine şu satırları düşmüştür: “Burada ne bağ ne de bahçe vardır. Safran’dan başka bir şey de yetiştirilmez. Kadın bizi safran almaya gelen tüccarlardan zannederek bunlardan epeyce bir miktar getirdi.” (İbn-i Batuta, 2013: 299). Bu anekdotunda İbn-i Batuta’nın Şepart ve Safran çiçeğini karıştırmış olması da muhtemeldir (Şekil 7). Karadeniz yaylalarında tabii olarak yetişen ve halk arasında Vargit Çiçeği olarak da bilinen Şepart, görünümü itibariyle safranı andırmakla birlikte bu iki bitki farklı familyalara dâhildir. Şepart bitkisinin ayırt edici özelliği ise toksik olmasıdır. Karadeniz yaylalarına doğal bir güzellik katan Şepart, güz çiğdemi ismiyle de anılmakta ve yaylacılara yaklaşan kışın haberini vermektedir. Yine de İbn-i Batuta’ya kulak vererek gıda, ilaç ve kozmetik sanayinde önemli bir yer tutan safranın Bolu’da

tarımının yapılması adına gerekli girişimlerin ve zirai çalışmaların yapılmasında bir olumsuzluk görünmemektedir (Şekil 7).



Şekil 7. Şepart ve Safran.

Kaynak: dogalhayat.org ve karabuk.gov.tr, erişim: 25.02.2021

XIX. yüzyılda ülkemizde arkeolojik faaliyetler yürütmek adına gelen Charles Texier'in de hatıratında Bolu için; "İstanbul ve Ankara (Angora) arasında transit merkezi olması sebebiyle, Bolu şehri yün ve boyacılıkta kullanılan sarı tohum rekoltesi üzerine epeyce büyük bir ticaret trafiği oluşturur" (Texier, 2002: 257) demiştir. Ticareti yapılan ve sarı tohum olarak ifade edilen bu bitki, Anadolu'daki tarihi bir hayli eski olan, boyar madde olarak şöhret kazanmış, hatta geniş bir ticaret metası haline gelmiş bulunan cehri bitkisi olmalıdır (Sarioğlu ve Balcı, 2016: 94). İç çekirdeğinin doğal yollarla sarının 29 farklı tonunu ve çeşitli kimyasallarla karıştırılarak haki, fistiki, açık kahve gibi farklı renk tonlarının elde edildiği görülmüştür (Kayabaşı ve Arlı, 2001: 131). Boya sanayinde kullanılan cehrinin (Şekil 8), Bolu endüstriyel ekonomisine kazandırılması adına, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ile yetkili resmi kuruluşlarca altyapı çalışmalarının yapılması ve yeni bir işkolunun ortaya çıkarılmasıyla Bolu'ya katma değer sağlayacağı öngörülmektedir.



Şekil 8. Cehri.

Kaynak: haber.kursistem.com, erişim: 25.02.2021

Yarım asır öncesine kadar şeker ve türevlerine ulaşımın görece az ve zor olduğu dönemlerde, köylülerle yapılan görüşmeler sonucu Bolu'da şeker kamışı (Şekil 9) tarımının yapıldığı, bulama, pekmez gibi ürünlerin üretildiği anlaşılmıştır. Şeker ve türevlerine erişimin kolaylaşması, rekoltenin düşük ve mamul maddenin değerinin az olması sebebiyle ticari bir değer olan şeker kamışı tarımı günümüzde Bolu'da yapılmamaktadır. Buna rağmen, 1999'a kadar Bolu'nun bir parçası olan Düzce'de şeker kamışı üretimi sürmekle beraber yıllık 206 ton ürün elde edilmektedir (Düzce İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2019: 8). Çilimli'de yetiştirilen şeker kamışından üretilen pekmez, 2019 yılında coğrafi işaret adayı olarak kaydedilmiştir. Düzce'nin daha ılıman iklimi olmasına rağmen, küresel ısınma artık göz ardı edilemez bir gerçektir. Gezegenin ortalama sıcaklığı artmakta, Bolu'da da kışlar geçen yıllara kıyasla daha yumuşak geçmektedir. Coğrafi yakınlık ve benzer toprak yapısı sayesinde Bolu, şeker kamışı tarımına elverişli olabilir. Tropik iklimlerle özleştirilen bu bitkinin yarım asır önce hâlihazırda yetiştiriliyor oluşu, günümüzde Bolu'da yeni iş kollarını ortaya çıkarabilir.



Şekil 9. Şeker Kamışı.

Kaynak: sekerkamisipekmezi.com, erişim: 25.02.2021

Bolu yerel meyve türleri yetiştiriciliğiyle de önemli bir potansiyele sahiptir. Bu meyvelerden özellikle Seben elması ve Seben Kızık Armudu sözü edilmeye değer iki türdür (Şekil 10). Merkez ilçenin güneyinde, Karadeniz geçiş iklimi etkisinde kalan Seben ilçesinde her yıl ekim ayının ilk hafta sonu elma festivali düzenlenmektedir. Seben elmasının gelecek nesillere aktarılması ve rekoltesinin yükseltilmesi amacıyla 2014 yılında Elma Üretimi Yenileme Projesi hayata geçirilmiştir. İmzalanan protokol kapsamında, elma adaptasyonları için deneme bahçeleri kurulmuş ve resmi kuruluşlarca fonlanmıştır (Bolu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2014: par. 1). Geçtiğimiz sonbaharda ise Kızık Armudu için meyve fidanı üretim projesi başlatılmıştır. Yoğun olarak Seben'in Kızık ve Kuzgölcük köylerinde yetiştirilen ve yerel bir tür olarak addedilen Kızık Armudu, pazarda yüksek talep görmektedir. Projenin amacı olarak; kültürel değerlere sahip çıkarak ekonomiye kazandırmak, Seben'in ürün çeşitliliğini artırmak, ilkbahar geç donlarından etkilenmeyen yüksek rakımlı köylerde iyi tarım uygulamaları kapsamında üretim yaparak tüketicileri sağlıklı ve güvenilir gıdaya kavuşturmak hedeflenmiştir (Bolu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2020: par. 2).



Şekil 10. Kızık Armudu ve Seben Elması.

Kaynak: tarim.gov.tr ve bolu.bel.tr erişim: 25.02.2021

Bu bölümün kısa bir değerlendirmesi olarak, Bolu ili adına, meyve, sebze ve mantar kategorisinde başvurusu yapılan 7 coğrafi işaret bulunmaktadır. Bunların 4 tanesi menşe adı olarak kaydedilmiştir. Bolu Alıç Sirkesi, Seben Iza Buğdayı (detaylı okuma için Bkz: Zencirci vd., 2020), Göynük Eriği ve, Seben Iza Bulguru listede bulunmaktadır. Gelecek yıllarda bu listeye Seben Belediyesi'nin logosunda da bulunan ve her sene ilçede festivali düzenlenen Seben Elması ve Seben Kızık Armudu'nun da katılması, safran ve şeker kamışı yetiştirilmesi için gerekli zirai tetkiklerin yapılması öneri olarak sunulmaktadır. Hâlihazırda listede bulunan adayların coğrafi işaret olarak Bolu ili adına tescil edilmesi ümit edilmektedir.

Hayvancılık

İnsanlığın en eski kültürel faaliyeti olan hayvancılık, uygarlığın şekillenmesinde kilit rol oynar. Gücü, eti, derisi, sütü ve kemikleri dahi hayatın her alanında kullanılagelmiştir. Yabani bir hayvan popülasyonunu onu daha kolay ve daha yoğun tüketmek amacıyla alıkoymak, korumak ve çoğaltmak üzere doğal yaşam biçiminden ayırmak olarak ifade edilen proto hayvancılık ile çobanla yapılan ve hayvanların açık arazide serbestçe otlatıldığı pastoral hayvancılık artık günümüzde yeri doldurulamaz bir sektör halini almıştır (Güven, 2015: 15). Çoğunlukla kitlesel tüketim ihtiyacını karşılamak için yetiştirilen toplam büyükbaş sayısı ülkemizde 2020 itibariyle 18,6 milyon iken bunun % 1'ini manda popülasyonu oluşturmakta, bunun yanı sıra 55 milyon küçükbaş yetiştirilmektedir. Bolu'nun bu istatistikler içerisinde payı; büyükbaşta % 0,7 iken manda yetiştiriciliğinde % 0,9 ve küçükbaşta % 0,02'dir (T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı HAYGEM, 2020). Ülkemizin toplam büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının binde

üçüne sahip Bolu, manda kaymağı ismini coğrafi işaret olarak tescil ettirmiştir. İrili ufaklı göller ve sulak alanlar açısından zengin olan il arazileri manda popülasyonu için uygun bir çevre sunmaktadır. Bölgeye has üretim metotlarıyla üretilen manda kaymağı, daha çok kümes hayvancılığıyla nam salmış Bolu için dikkate değer bir coğrafi işarettir.

Ülkemizde ilk yatırımların 1930’larda başladığı ancak 1960’lara kadar kurumsallaşmayan tavukçuluk sektörü ise, alanındaki teknolojilerin ucuzlaması, üretim modeli, tesislerinin gelişmesi ve ulaşım hizmetlerinin büyümesiyle 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında büyük bir ivme yakalamıştır. Büyük pazarlara yakınlığı sayesinde Bolu, kümes hayvancılığında ülkemizin önde gelen illerindendir. 2018 verilene göre Türkiye’de yürütülen kümes hayvancılığı faaliyetlerinin % 98,4’ü tavukçuluk üzerinedir (T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020a). 354 milyona tekabül eden bu oranın % 64’ü et tavukçuluğu üzerine olup Bolu, bu pazarda % 10,6’lık bir paya sahiptir. İlde faaliyet gösteren 10 yem fabrikası, 9 kuluçkahane ve 6 kesimhane, gelişmiş tesislere ve entegre altyapıya sahiptir (T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020b). Bunun yanında yumurta tavukçuluğu üzerine 26 tesisin olduğu Bolu, organik yumurta üretiminde Manisa ve Samsun’un ardından yıllık yaklaşık 20 milyon organik yumurta ile üçüncü sırada gelmektedir (Yumurta Üreticileri Merkez Birliği, 2018). Kümes hayvancılığının % 1,6’lık kısmını oluşturan hindi, ördek ve kaz yetiştiriciliğinde de Bolu, yetiştirilen 1 milyonu aşkın hindiyle sektörün % 25’ini oluşturmakta, ördek yetiştiriciliğinde % 5 ile sektörde üçüncü, kaz yetiştiriciliğinde ise % 1’lik paya sahiptir (TÜİK, 2020).

BAM’ın listelediği 73 yöresel yemek arasından üçü tavuk, ikisi kaz ve biri hindi olmak üzere toplam 6 yemekte kanatlı hayvan eti bulunmaktadır. Kümes hayvancılığı sektörünün diğer hayvancılık faaliyetlerinin önüne geçtiği Bolu’da yöresel yemeklerde çoğunlukla kırmızı etin kullanıldığı görülmüştür. Dahası hayvancılık ile alakalı tek coğrafi işareti sektörde görece zayıf olduğu manda kaymağı üzerine almıştır. Manda etinden üretilen şarküteri ürünlerinin, süt ürünlerinin ve kemik, boynuzundan üretilen ticari değere sahip eşyaların pazarlaması sağlanarak markalaşmaya gidilmeli ve ticaret örgütleri vasıtasıyla manda yetiştiriciliğine dair teşvik, dolayısıyla yatırımlar arttırılmalıdır.

TPMK veri tabanından elde edilen bilgilere göre işlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri sınıfında kanatlı hayvanlar ile alakalı yalnızca 4 coğrafi işaret tescili bulunmakta, bunların ikisini hindi, birini kaz ve birini de tavuk yemekleri oluşturmaktadır. BAM’ın listelediği yöresel yemekler arasında bulunan kaz tiridi” 2013 yılında Samsun Kaz Tiridi ismiyle tescil altına alınmıştır. Gerede yaylalarında yetiştirilen ve her sene düzenlenen Geleneksel Hayvan-Emtia Panayırı’nda satışa sunulan Gerede kazının ticari değeri arttırılmalı,

hâlihazırda bir örneği bulunan kaz tiridi, Bolu özelinde de daha geniş topluluklara tanıtılmalıdır.

Kümes hayvancılığının bilhassa geliştiği ve cittaslow unvanlarıyla büyük bir turizm potansiyeli barındıran Mudurnu ve Göynük ilçelerinde tanıtıma önem verilmeli ve bu hayvanların etiyile hazırlanan yemekler öne çıkartılmalıdır. Mudurnuspor'un da tamgasında bulunan ve maskotluğunu üstlenen tavuk figürü, yapılabilecek heykel ve organize edilebilecek festivallerle tanıtılmalı ve marka değeri oluşturulmalıdır.

Sonuç

Bir yerin somut kültürünü, gelenekselliğini ve soyut mirasını devlet eliyle koruma altına almak, yaşatmak, tanıtmak ve katma değer kazandırmak için Türk Patent ve Marka Enstitüsü (TPMK) tarafından yapılan coğrafi işaretleme, bölgesel kalkınmaya destek verdiği gibi, alternatif turizm faaliyetlerine de canlılık katar. İstihdam ve ek gelir sağlar, kırsala dönüşü teşvik eder, kapitale olan göçü tersine çevirir. Böylece kırsal kesimde yaşayan yöre halkı yerinde kalkındırılmış olur. Bununla birlikte coğrafi işaretleme tüketici boyutuyla da önemli bir uygulamadır. Kalitesi koruma altına alınmış ve yöre adıyla markalaşmış olan ürün, tüketici tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedir. Bununla ilgili Avrupa'da yapılan bir araştırmanın sonucuna göre tüketicilerin % 43'ü coğrafi işaret taşıyan ürünlere % 10 daha fazla ödeme yapmayı uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Bu durum halkın coğrafi işaretler kapsamındaki ürünlere olan güvenini yansıtmakta olup özellikle Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan dar gelirli kırsal kesim halkının kalkınmasında oynayabileceği önemli rolün bir göstergesi niteliğindedir (Şahin, 2011: 9). Yöresel bir ürünün koruma altına alınması denetleyici mekanizmalar sayesinde hem kalitesini korumasına yardımcı olur hem de kırsal da üretimin devamlılığını sağlar. Bu durum da kırsal kesimin kalkınmasında kaldıraç vazifesi görür.

Coğrafi işaretlemenin kurumsal kimliğiyle devlet destekli bir çalışma olması, ilk elden millî kültürün korunumu ve gelecek nesillere aktarımına yardımcı olur. Yasal çerçevede topluma ait bir ürünün ulusal ya da uluslar arası platformlarda başka isimler altında, fason üretimle pazarlanmasının mümkün mertebe önüne geçer. Bu hususta coğrafi işaretleme tarihi, ekonomik, kültürel, sosyolojik disiplinler açısından önem taşır. Farklı iklim tiplerinin görüldüğü, aynı anda hem yaz hem de kış turizminin yürütüldüğü, medeniyetler beşiği Türkiye'nin Şubat 2021 itibarıyla 661 coğrafi işaretli ürüne sahip olması ise, büyük bir tezat oluşturmaktadır. Ancak değerlendirme sürecindeki 691 coğrafi işaret adayı, gelecek için ümit yeşertmektedir. Bu sayının daha da artırılması için sivil toplum kuruluşları ve devlet kanalı aracılığıyla halka, firma ve iş insanlarına bilgilendirilme

yapılmalı ve markalaşma teşvik edilmelidir. Tescil süresince yapılacak harcamalar azaltılmalı yahut destek sağlanmalı ve süreci uzatacak bürokratik işler daha pratik bir hal almalıdır. Üretim ve pazarlama safhalarının arasında koordinasyon sağlanmalı ve yerel kooperatiflerce örgütlenilmelidir.

İki metropol kent arasında yer almasından ve ülkenin doğu-batı ekseninde yürütülen ticari faaliyetlerin mecburi geçiş noktası olmasından ötürü Bolu, ziyaretçi bakımından oldukça yüksek potansiyele sahiptir. Kırdan yaşayan dörtte birlik nüfusla Bolu, bu manada Türkiye ortalamasının altında bulunur. Daha önce dile getirildiği üzere coğrafi işaretleme, yerinde kırsal kalkınma için hayati bir rol oynar. Yöresel ürünlerin markalaşması, talebi arttıracak gibi üretimin devamlılığı da -doğru denetleme mekanizmalarıyla- sağlanmış olur. Farklı iklim tiplerinin etkisi altında kalması floristik açıdan Bolu'nun çeşitlenmesine olanak sağlamış ve bu çeşitlilik yerel kültüre yansımıştır. Hâlihazırda başvurusu yapılan Bolu Alıç Sirkesi ve Bolu Kozalak Sirkesi'ne bir de Bolu Elma Sirkesi eklenebilir. Ancak TPMK veri tabanında Bolu Alıç Sirkesi'nin işlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar kategorisinde, Bolu Kozalak Sirkesi'nin ise yiyecekler için çeşni/lezzet vericiler, soslar ve tuz kategorisinde sisteme dâhil edilmesi, denetleme ve sınıflandırma mekanizmalarının tutarsız olduğunu göstermekte, koordinasyonun eksikliğine işaret etmektedir.

Tescillenmiş ve başvurusu yapılmış toplam 39 coğrafi işareti bulunan Bolu'da daha çok gastronomi alanı göze çarpmaktadır. Bu kapsamda BAM'ın önceki yıllarda yayımlanmış olduğu liste tekrar gözden geçirilmeli, yüksek kesimlerde doğal olarak yetişen Dağ Çileği Reçeli ve yeşil alanın büyük bir kısmını oluşturan çamlıklardan elde edilen Kozalak Reçeli için girişimlerde bulunulmalıdır. Tarihi vesikalarda okunan safran ve şeker kamışı üzerine araştırmalar yapılmalı, aşçılarıyla ünlü Bolu ilinin sahip olduğu gastronomik değerler, olası bir tarım ve gıda müzesinde sergilenmelidir. Endemik bir tür olan Abant Alabalığı (*salmo trutta abanticus*), için girişimlerde bulunmuş olması bir başka endemik tür; Abant Çiğdemi (*crocus abantensis*) için bir yol açmıştır (Şekil 11). Bolu merkezinde bu iki endemik tür için bulunan heykellere ek, Abant Gölü ve diğer millî parklar çevresinde benzer uygulamalar geliştirilmeli, bilgi verici dövizler, kitabeler hazırlanmalıdır. Bolu'yu kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda bir uçtan diğerine kat eden otoyol vasıtasıyla sene içinde milyonlarca aracın geçtiği, konakladığı, dinlenme tesislerinde, kavşak ve durak noktalarında bilgilendirici platformlar kurulmalı, döviz, pankart, el broşürü vb. ile bu endemik türlerin tanıtımı yapılmalıdır.

Tüm bu alternatif turizm faaliyetlerinin yanında endüstriyel ticari meta özeliğindeki Bolu Abant Nilüfer Çiçeği Kolonyası, Ardiç Kolonyası, Çam Kolonyası ve Çimen Kolonyası için de başvuruda bulunulmalıdır. Bu kokuların tanıtımı için seyahat edenlerin durak ve dinlenme noktalarında Bolu'yu tanıtmak adına oluşturulan/oluşturulacak platformlarda ücretsiz deneme numuneleri verilebilir.



Şekil 11. Abant Alası ve Çiğdemi.

Kaynak: bolugundem.com ve agaclar.net erişim: 25.02.2021

Bolu'yu sarmalayan dağ ve ormanlardan süzülerek yer altına karışan, yer altı su kaynaklarını zenginleştirerek kimi yerlerde pınarlar oluşturan doğal kaynak suları, yörede Kökez Suyu olarak bilinmektedir. Kökez'in menşe adı olarak tescil ettirilmesi Bolu'da faaliyet gösteren 6 doğal kaynak ve doğal mineral suyu işletmesinin (Gıda Güvenliği Hareketi, 2019) marka değerini yükseltecek, Bolu Suyu ismi, hâlihazırda doğayla eşleştirilen il için tanıtım, turizm, dolaylı olarak istihdam ve bölgesel kalkınmaya ek katkı sağlayacaktır. Bu anlamda coğrafi işaret almış Bolu Fındık Çikolatası ve Gere de Şakşak Helvası ile aynı ürün grubuna dâhil, özel girişimler neticesinde kurulan fakat artık Bolu'ya mal olan; Saray Helvası (Depme Helva) ve bir tür çikolata kaplı krokan, Bolu Çikolatası, Bolu'nun markalaşmasına katkıda bulunmakta, ilin tanıtımını yapmaktadır (Şekil 12).



Şekil 12. Bolu Çikolatası (Bolçi) ve Saray Helvası.

Kaynak: kulturportali.gov.tr, erişim: 25.02.2021

Hayvancılığın, coğrafi işaretler düzeyinde gastronomi ve tarımın gerisinde kaldığı Bolu’da mahreç işareti almayı başarmış manda kaymağı, diğer şarküteri ve süt ürünleri için örnek teşkil etmelidir. Hayvancılık yalnızca gıdada değil, hediyelik ve süs eşyası gibi sektörlerde de kullanılmalı, boynuz, kemik, deri gibi ticari hammaddelerde markalaşmaya gidilmelidir. Yakın geçmişte Gerede ilçesinde faal olarak sürdürülen kemik tarakçılık zanaatı, bu bağlamda var olan fakat unutulmaya yüz tutmuş kültürel bir değerdir. Tavukçuluk sektöründe önde gelen bir il olması nedeniyle tanıtım faaliyetlerinde kaz, tavuk, hindi veya ördek maskot olarak kullanılabilir. Bolu’da üretilen ve iç-dış pazara sunulan paketli ürünlerde Bolu vurgusu yapılmalı, bir sembol veya maskot ile temsil edilmelidir. Genel olarak nam salmış, Alman mühendisliği, Japon teknolojisi gibi yerleşik kanılar gibi saflık, doğallık ve organik damgası özelinde Bolu’dan etiketli ürünlerde tüketiciye yansıtılmalı, bu hususta daha çok sosyal çalışmalar yapılmalıdır. Paketli ambalajlara ve yerel yönetimler vasıtasıyla üretilebilecek giyim ürünlerine yöresel ağaç işçiliği, baskı veya Kızık Kilimi motifleri işlenmeli ve folklorik sembollerin yaşatılmasına destek olunmalıdır. Şehirde gerçekleştirilen peyzaj düzenlemelerinde de aynı motiflerin kullanılması ve halkın bilgilendirilmesi kültürümüzün gelecek kuşaklara aktarılmasını kolaylaştıracak ve hızlandıracaktır.

Ticari değere sahip, sanayileşmiş ve Bolu ismini marka olarak taşıyan ürünlerin numuneleri önceki pasajda bahsi geçtiği üzere durak ve dinlenme noktalarında ücretsiz olarak dağıtılabilir, Bolu’yu ziyaret eden siyasilere takdim edilebilir, topluma mal olmuş ünlülere, sivil toplum kuruluşlarına (STK) ilin tanıtımı açısından gönderilebilir. Bolu ismini ve markasını taşıyan ürünler; millî parklar ve müzeler gibi, özellikle il dışından turist çeken

destinasyonlarda tanıtılmalı ve uygun yerlerde satış noktaları kurulmalıdır. Ürünler cazip ve steril şekilde ambalajlanmalı, sosyal medyada, ana akım medyada ve ziyaret edilen noktalarda viral yani ağızdan ağza reklamı yapılmamalıdır. Bolu dışında hatta yurtdışında yaşayan Boluluların kurmuş oldukları STK, dernekler, vakıflar ve civar illerin STK'ları ile işbirliğine gidilmelidir. Bolulu olan, Mengen ve Yeniçağa aşçılık liselerinden yetişen aşçılar, yerel örgütler tarafından tescillenmeli ve Bolu'nun tanıtımının yapılması sağlanmalıdır. Bolu ismini marka olarak kullanan ve -aşçılarıyla meşhur olması hasebiyle- buradan rant sağlayan, fakat Bolulu veya Bolu'yla organik bağı olmayan işletmelere yaptırımlar uygulanmalı yahut yine yerel örgütler tarafından denetlenmeli ve sınıflandırılmalıdır (Örn: Michelin Rehberi). Yerel gastronomi lezzetleri daha sık kayıt altına alınmalı, güncellenmeli ve çoğaltılmalıdır. Böylece gelecek nesillere kültür aktarılacağı gibi bölgesel ve ulusal çapta daha fazla taraftar bulacaktır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazar Murat Tanrikulu çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, analizi ve yorumlanması katkı sağlamıştır.

İkinci Yazar Emre Doğandor çalışmanın analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

Ahilik ve Esnaf Duası, (t.y., p.3), <http://mudurnu.bel.tr/mudurnu/ahilik-ve-esnaf-duasi>, erişim: 07.02.2021.

Akın, E. B. (2006). Coğrafi İşaret Olarak Tescil Edilmiş Malatya Kayısısının Teknolojik Özelliklerinin Saptanması Ve Gıda Güvenliği Açısından Araştırılması, Hacettepe Üniversitesi Fen Bil. Ens. Gıda Mühendisliği ABD, Doktora Tezi, Ankara.

Arman, A. (2011). Türk Mutfak Kültürü Tanıtım Sorunu: Mengen Mutfağı Örneği . Düzce: Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Düzce.

Aşçılar M.T.A.L., (t.y.), http://ascilikokulu.meb.k12.tr/14/09/133184/okulumuz_hakkinda.htm

, erişim: 01.02.2021.

Aydoğdu, A. ve Duman, S. (2017). Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi: Kastamonu Örneği, Turizm ve Araştırma Dergisi (TURAR), c. 6, s. 1, ss, 4-23.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). Turizm ve Rekabet, Detay Yayın, Ankara.

Balkanal, Z. ve Sökmen, S. (2017). Seben Alaca Dokumaları, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi / Cilt:10, Sayı:20 / 2017 / Aralık, ss. 235-262.

Bolununesi, (2005). <https://www.bolununesi.com/haber/133057/abden-kizik-kilimine-destek-2>, erişim: 13.11.2020.

Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, (BAM). (2016). Aşçılar Diyarından Bolu Lezzetleri, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı 10, Bolu.

Bolu Gündem. (2004). <http://www.bolugundem.com/mudurnu-bebekleri-dunyaya-tanitilacak-885h.htm>, erişim: 11.11.2020.

Bolu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2014), Seben Elması İçin Ortak Çalışma Devam Ediyor, <https://bolu.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?TermStoreId=368e785b-af33-487d-a98d-c11d5495130b&TermSetId=8be51746-23bf-4e90-a865-9d83081e52fc&TermId=85d441d8-1b52-4085-b7ab-dcd2175585f0&UrlSuffix=66/Ilimize-Uygun-Elma-Cesitleri-Belirleniyor>, erişim: 25.02.2021.

Bolu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2020). Kızık(Abbasi Armudu) Meyve Bahçesi Tesisi İçin Fidan Üretilecek, https://bolu.tarimorman.gov.tr/Haber/1037/Kizik_abbasi-Armudu_-Meyve-Bahcesi-Tesisi-Icin-Fidan-Uretilecek, erişim: 25.02.2021.

Coğrafi İşaret Nedir?, (t.y., par 1, par 3, par,4), <https://www.ci.gov.tr/sayfa/co%C4%9Fraf-i-%C5%9Faret-nedir>, erişim: 11.11.2020.

Çağlı, I. B. (2012). Türkiye’de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği. İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çalışkan, V. ve Koç, H. (2012). “Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin Ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi”, Doğu Coğrafya Dergisi, c. 17, s. 28, ss. 193 – 214.

Doğan, M. (2010). Mengen Havzasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Erbain Yayınları, İstanbul.

- Düzce İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, (2019) Faaliyet Raporu, erişim: https://duzce.tarimorman.gov.tr/Belgeler/PLANVERAPOR/duzce_faaliyet_raporu-2019.pdf, erişim: 03.02.2021.
- Eker, İ., Çelik, A., Kaya, A. ve Aydın, A. (2019). Bolu'nun Endemik ve Nadir Bitkileri, Bolu Belediyesi Araştırma Merkezi Yayınları, Bolu.
- El Sanatları, (t.y.), <http://www.bolu.gov.tr/el-sanatlari>, erişim: 11.11.2020.
- Eroğlu, F. (1999). Küreselleşme Süreci ve Kimlik Krizi, Türk Yurdu, Mart, c. 19, ss. 139-141.
- Evliya Çelebi. (2013). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 1-6. Kitaplar. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Ed. Sabri Koz. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Geleneksel Ürün Adı Nedir?, (t.y., par 1.), <https://www.ci.gov.tr/sayfa/geleneksel-%C3%BCr%C3%BCn-ad%C4%B1-nedir>, erişim: 11.11.2020.
- Gıda Güvenliği Hareketi. (2019). Gıda Hareketi Ambalajlı Su Raporu Tablosu, https://docs.google.com/spreadsheets/d/1sEH9fw_inm-V1QBMc8NDI5uTPBoVId03vgBsCBQe-bk/edit#gid=1127942016.
- Gıda Güvenliği Hareketi (2019). https://docs.google.com/spreadsheets/d/1sEH9fw_inm-V1QBMc8NDI5uTPBoVId03vgBsCBQe-bk/edit#gid=1127942016, erişim: 20.11.2020.
- Gökovalı, U. (2004). 'Trends in Patenting Activities: Worldwide Evidence and Turkish Case', Ekonomik Yaklaşım, 15 (50), ss. 13-29.
- Gökovalı, U. (2007), Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 21 Sayı: 2, ss. 141-160.
- Gürbüz, M. E. ve Çetin, İ. (2017). 'Mudurnu bebekleri' ilçe ekonomisine katkı sağlayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mudurnu-bebekleri-ilce-ekonomisine-katki-saglayacak/759390>, erişim: 25.02.2021.
- Horng, J., Liu, C., Chou, H. and Tsai, C. Y. (2012). Understanding the Impact of Culinary Brand Equity and Destination Familiarity on Travel Intentions, Tourism Management, 33(4): 815-824.
- Hoşcan, N., Genç, K., Şengül, S. (2016). Bolu Kent Markası Oluşturma Sürecinde Aşçılık Kültürü ve Gastronomi Turizminin Önemi: BOLGAMER Önerisi, Journal of Tourism and Gastronomy Studies 4/Special issue 1, ss. 52-76.
- İbn Batûta. (2013). İbn Batuta Seyahatnamesi, (çev.) A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

İnalçık, H. (2008). Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İnce, Ö. (2006). Kaybolan Mesleklerimiz:Kemik Tarakçılık, <http://hasbihal.weebly.com/2006-kemik-tarakcedil305l305k.html>, erişim: 25.02.2021.

Kan, M. ve Gülçubuk, B. (2008). “Kırsal Ekonominin Canlanmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler”, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2008, Cilt: 22, Sayı: 2, ss. 57–66.

Kan, M. Gülçubuk B. ve Küçükçongar, M. (2012). “Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(22), 93-101.

Kâtip Çelebi. (2008). Kitab-ı Cihannüma, (Haz.) Orhan Koloğlu, (Ed.) Bülent Özukan, Boyut Yayını, İstanbul.

Kayabaşı, N. ve Arlı, M. (2001). Cehri (Rhamnus petiolaris)’den elde edilen renkler, Tarım Bilimleri Dergisi, c.7, s.3, ss. 126-134.

Kuru, S. ve Mert, G. (2008). Bolu İli Gerede İlçesi Geleneksel El Sanatlarından Kemik Tarakçılık, I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1. 24-26. Ankara.

Lök, H. ve Yıldız, S. (2015). Yerel Ürünlerin Teşviki Ve Finansmanı, Bolu İlının Desteklerden Yararlanma Potansiyeli, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, Cilt:15, Yıl:15, Sayı:3, 15: 157-178.

MARKA (2011). Gerede’nin Deri ve Deri Ürünlerinde Kümelenmesi Raporu, MARKA Yayınları Serisi, İstanbul.

Marmara, F. (2021). Yöremizin Unutulmaya Yüz Tutmuş El Sanatları, <https://fatmamarmara.wordpress.com/>, erişim: 25.02.2021.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2016). Köppen İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi, Araştırma Dairesi Başkanlığı Klimatoloji Şube Müdürlüğü, Ocak – 2016, Ankara.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2018). Köppen-Trewartha İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi, Araştırma Dairesi Başkanlığı Klimatoloji Şube Müdürlüğü, Ankara.

Metin, R. (2012). 1699-1718 Yıllarında Bolu’da Yatırım Araçları, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 33, ss. 43-58.

Mudurnu El Sanatları, (t.y.) El sanatları, <http://mudurnu.bel.tr/mudurnu/mudurnu-el-sanatlari>, erişim: 25.02.2021.

- Orhonlu, C. (1992). “Bolu”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay: 276-278.
- Öztürk, M. Z., Çetinkaya, G., Aydın, S. (2017). Köppen-Geiger İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye’nin İklim Tipleri, Coğrafya Dergisi 35, 17-27, İstanbul.
- Sarioğlu, H. ve Bağcı, V., (2016). Seyahatnamelere Göre Gerede/Bolu El Sanatları, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, C.9, S. 17, ss:88-104, Isparta.
- Soysaldı, A. ve Çolak, A., (2018). Bolu – Gerede İlçesi Mangallar Köyü El Örgüsü Çorap ve Patikleri, idil, C. 7, S. 49, ss. 1201-1205.
- Şahin, G. (2011). “Türkiye’nin Coğrafi İşaretleri”, Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi, 07 – 10 Eylül 2011, İstanbul.
- Şahin, G. (2013). Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)’nin Coğrafi İşaretleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 15,ss. 23-37.
- Şahin, G. (2015). Türkiye Zirai Hayatında Manda (Bubalus bubalis) Yetiştiriciliği ve Manda Ürünlerinin Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi 31, 14-40, İstanbul.
- Şengül, S. (2018). Destinasyon Gastronomi Marka Değeri Bileşenlerinin Seyahat Niyeti Üzerine Etkisi (Bolu Örneği), AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, Cilt:18, Yıl:18, Sayı: 1, 18: 1-22.
- Talas, M. (2004). Küreselleşme ve Kültür, Küreselleşme ve Psikiyatri, Türk Tabipler Birliği Yayınları Ankara, ss.229-244.
- Tanrikulu, M. (2007). Türkiye’de Coğrafi İşaretlerin Tespiti ve Tescil Edilmesinin Önemi, Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 1(2), 173-184.
- Tanrikulu, M. (2016). Coğrafya ve Kültür, Mekân, Kültür, Tarih, Coğrafi İşaret, Pegem Akademi Yayınları 2. Baskı, Ankara.
- Tanrikulu, M. (2020). Covid-19 Gölgesinde Türkiye’de Holistik Turizm Ve Kültüre Dönüş, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), c.7, s.5, ss., 406-417.
- T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2020a). Tarım Ürünleri Piyasaları, Tavuk Eti <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2020Ocak%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/Tavuk%20Eti%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%B>

[Cnleri%20Piyasa%20Raporu%202020%20ocak.pdf](#),
19.11.2020.

erişim:

T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2020b), Bolu Tarımsal Yatırım Rehberi, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/bolu.pdf, erişim: 19.11.2020.

Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı HAYGEM (2020). <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>, erişim: 19.11.2020.

Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C. 1. (çev.) Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2005). Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Tümertekin, E. ve Özgüç N. (2015). Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi 15. Baskı, İstanbul.

TÜİK, (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kumes-Hayvanciligi-Uretimi-Eylul-2020-33691>, erişim: 19.11.2020.

TÜRKPATENT, (t.y.). <https://www.ci.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=14>, erişim: 25.02.2021.

Yenisoy, S. (2019). Geçmişten Günümüze Mudurnu Oyalari, ARIŞ Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, 90-11.

Yumurta Üreticileri Merkez Birliği, (2018). Yumurta Tavukçuluğu Verileri, <https://www.yum-bir.org/UserFiles/File/yumurta-veriler2019web.pdf>, erişim: 18.11.2020.

Zencirci, N, Ögeç, M., Özkök Kaşıkçı, İ., Ağı, F. (2020). Anadolu'nun Buğday Mirası: Bolu İza Buğdayı, https://www.researchgate.net/publication/342313435_ANADOLU'NUN_BUGDAY_MIRASI_BOLU_IZA_BUGDAYI.

ÇANKIRI ŞEHRİNİN ESKİ MAHALLELERİ

Bekir GÖKMEN*

Öz

Çankırı şehrinin, kuruluş tarihi, Antik Dönemin başlangıcına kadar uzanır. Bir kale yerleşmesi olarak kurulan şehir zamanla surların dışına çıkarak kalenin güney eteklerine doğru gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikal eden şehrin, mahallelerinin isimleri 1934-1937 yıllarındaki imar ve kadastro düzenlemelerle değiştirilmiştir. Düzenleme öncesinde 24'ü bulan mahalle sayısı, düzenlemeyle 10 mahalleye indirilmiştir. Eski mahalle isimleri olarak: Ali Bey, Alaca Mescit, Buğday Pazarı, Cami-i Kebir, Çetince, Hacı İsmail Ağa, Halil Ağa, Hoca Elvan, Hoca İbrahim, Hoca Bahşayış, İmarek, Karataş, Perdedar, Saray, Şeyh Osman, Tabakhane, Tatlı Pınar, Taş Mescit, Tevfikiye, Yapar, Yeni, Yoğurtçu, Hatır Safa ve Çukur bulunmaktaydı. Bu mahallelerin bir kısmı, Cumhuriyet, Karatekin, Mimar Sinan, İncili Çeşme ve Aksu Mahallesi isimleri altında birleştirilmiş, diğerleri ise Ali Bey, Buğday Pazarı, Karataş, Yeni ve Tabakhane Mahallesi olarak eski isimlerini korumuştur. Cumhuriyet dönemi, Belediye kayıtlarında ve özellikle nüfus kütüklerinde kayıtlı, isimleri değişen mahallelerin halihazırda nerede olduğu şimdiye kadar yapılan hiçbir akademik çalışmada ortaya konulmamıştır. Büyük bir kısmı Çankırı Kalesinin güneyinde, eski şehir çekirdeği içinde yer alan bu mahalleler, üçerli beşerli şekilde birleştirilerek yeniden isimlendirilmiştir. İsim değişikliği nedeniyle, tarihi ve coğrafi bilgilerin mekânsal bağlantılarını kuramamak araştırmacılar için büyük güçlükler çıkartmaktadır. Halen Çankırı İli Nüfus Müdürlüğü tarafından kullanılan bu eski mahalle isimleri nerelere karşılık gelmekteydi? Bu çalışmayla, 1930-40'lı yıllardaki düzenlemelerden sonra mekânsal bilinirliklerini yitiren eski mahalle isimlerinin ve yerlerinin, günümüz mahalle sisteminde ne şekilde yer aldığı ortaya konulmuş ve harita üzerinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Coğrafya, Şehir, Eski Mahalle, Konum Tespiti

* Doktor Öğrt. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, bekirgokmen@karatekin.edu.tr, ORCID:0000-0002-3719

Makale Gönderilme Tarihi:04 Şubat 2021 Makale Kabul Tarihi:04 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

THE OLD NEIGHBORHOODS OF ÇANKIRI CITY

Bekir GÖKMEN

Abstract

The history of Çankırı City dates back to the ancient times. The city, which was established as a castle settlement, gradually went beyond the walls and developed towards the southern skirts of the castle. The names of the old neighborhoods of the city, which passed down from the Ottoman Empire to the present day, were changed with the regulations made between 1934-1937. Before these regulations, the number of neighborhoods, which reached up to 24 in total, was reduced to 10. Ali Bey, Alaca Mescit, Buğday Pazarı, Cami-i Kebir, Çetince, Hacı İsmail Ağa, Halil Ağa, Hoca Elvan, Hoca İbrahim, Hoca Bahşayış, İmaret, Karataş, Perdedar, Saray, Şeyh Osman, Tabakhane, Tatlı Pınar, Taşmescit, Tefikiye, Yapar, Yeni, Yoğurtçu, Hatır Safa and Çukur neighborhoods were present before this arrangement. With this arrangement, the neighborhood boundaries were re-build under the names of Cumhuriyet, Karatekin, Mimar Sinan, İncili Çeşme and Aksu but Ali Bey, Buğday Pazarı, Karataş, Tabakhane and Yeni neighborhoods preserved their old names and places. All of these old neighborhoods' names and locations, which are mentioned in the old municipal registers and especially in the population registers, has not been revealed exactly. These old neighborhoods, which are located in the south of Castle, as the old city core, were renamed by combining together. Today its impossible to establish spatial connections of historical and geographic information about these unknown neighborhood locations. This makes great difficulties for researchers. In this study, we try to determinate how the old neighborhood system turns in to the new neighborhood system at 1930s to 1940s. We also make connections with the current neighborhood system and make a map which displays the old neighborhoods. In this way, it become possible to locate the old neighborhoods of Çankırı city.

Keywords: Çankırı, Geography, City, Old Neighborhoods, Localization.

Giriş

Çankırı şehri, bir kale yerleşmesi olarak antik çağda kurulmuştur. Şehrin güneyinde, Acı Çay, Terme ve Kızılırmak vadisinde yer alan höyükler ve arkeolojik buluntular şehir çevresi tarihini M.Ö 3000’li yıllara kadar götürse de, şehrin temelini teşkil eden kalenin bilinen tarihi M.Ö 300 yıllarına kadar uzanır (Çankırı Valiliği, 1973, s.1). Şehrin antik dönemdeki ismi olan Gangra’nın Anadolu’nun en eski halklarından olan Luviler ve Hattiler dönemine kadar uzandığı ileri sürülmektedir. (Drew-Bear, 2008, s.61).

Orta Anadolu Bölgesi, Orta Kızılırmak Bölümü içinde yer alan Çankırı şehri tarihi süreçte Hitit, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu, Danişmendliler, Candaroğulları ve Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Şehir öncelikle kale merkezli kurulmuş, tarihi süreç içerisinde nüfus artışına bağlı olarak Tatlı Çay ile Kale arasındaki vadi yamacında gelişim göstermiştir (Yiğit, 2019, s.1). Özellikle, Anadolu Selçuklular ve Candaroğulları Beyliği dönemlerinde şehrin hızlı geliştiği bilinmektedir. Ankara üzerinden gelen yol Çankırı, Kastamonu ve oradan da Sinop limanına ulaşmaktaydı (Yılmaz, 2004, s.60). Şehrin bulunduğu konum itibarıyla yol güzergahında olması gelişimini etkilemiştir. Önceleri Sinop limanı ile Karadeniz’e çıkış yapılırken, bu liman daha sonradan İnebolu’ya kaymıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ticaret güzergahı olan şehirdeki han sayısının çokluğu şehre ayrı bir ekonomik canlılık katmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bile şehirdeki han sayısı 46 adettir (Üçok, 1949, s.87,103).

Gangra şehri, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Kangrı veya Kângırı şeklinde isimlendirilmiştir. Bu söylenişin zor olmasından dolayı 1925 tarihinde şehrin ismi Çankırı olarak değiştirilmiştir. (Çankırı Valiliği, 1973, s.1; Drew Bear, 2008, s.61).

Çankırı şehri ile ilgili mahalle isimlerine, kapsamlı bir şekilde 1521 tarihli Osmanlı Dönemi Tahrir Defterlerinde rastlamaktayız. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımla, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Çankırı şehri de diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi sosyal ve fiziki birim olan mahallelerden müteşekkildi. Bu mahalleler, şehrin eski çekirdeği olarak günümüze kadar az çok değişerek gelmiştir. Özellikle doğal afetler, yangınlar, salgın hastalıklar, kıtlık, savaşlar ve asayiş düzeninin bozulması neticesinde mahalleler nüfus ve imar açısından değişikliğe uğramıştır. Şehrin mahalleleri göç almış, göç vermiş, yeni mahalleler kurulmuş veya kısmen boşalmıştır (Kankal, 2011, s.35; Ergenç, 1984, s.69; Recep, 2007, s.114-116).

Osmanlı Yükselme Döneminde var olan mahallelerin Cumhuriyet Dönemine kadar isimlerini koruyarak geldiği bilinmektedir. Özellikle on yıllar boyunca süren savaşlar, yoksulluk ve fakirlik nedeniyle şehirler bakımsız kalmıştır. Modern ve sağlıklı koşullar sunan mahallelere olan ihtiyaç gereksinimiyle, imar planları hazırlanmış, kadastro çalışmaları yapılmıştır. Bu faaliyetler kapsamında bir kısım mahalle isimleri yeni mahalle isimleriyle değiştirilmiş, eski mahalleler birleştirilerek daha büyük mahallelere dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle, eski isimlerin kaldırılması, geçmişle günümüz arasındaki mekânsal sürekliliği ortadan kaldırmıştır. Bu sebeple yer tespitinde araştırmacılar çeşitli yanılgılara düşmektedirler. Örneğin Çankırı için önemli şahsiyetler arasında yer alan ve Çankırı Belediyesi Araştırma Merkezi'ne adını veren Dr. Kâmil Rıfkı Urga'nın adının, Yeni Mahalledeki Rıfkı Bey Sokağına verildiği bilinmektedir. Dr. Rıfkı Kâmil Urga, Çankırı için önemli bir kimlik olup evinin bulunduğu sokağı ismi verilmiştir. "Dr. Rıfkı Kâmil Urga 1880 yılında Çankırı'nın Çetince (Bugünkü Yeni mahalle) Mahallesinde dünyaya geldi" gibi bilgiler verilmektedir (Softa, 2008, s.240; Yenigülbüz, 2006, s.297). Aslında, Çetince Mahallesinin neresi olduğu bilinemediğinden, Rıfkı Kâmil Urga Bey'in evinin bu sokakta bulunmasına izafeten Çetince Mahallesinin karşılığı olarak Yeni Mahalle gösterilmiştir. Ancak hemen şunu belirtelim ki 1934 – 1937 yılları arasında mahalle düzenlemesi yapılmadan önce var olan mahalleler içinde Çetince ve Yeni Mahalle birlikte bulunmaktaydı. Yine Çankırı Nüfus Müdürlüğü, nüfus kütüğü defterlerinde hem Çetince hem de Yeni Mahalle ayrı ayrı bulunmaktadır. Bu ikisi birbirinin karşılığı değildir. İşte bu çalışmada bu tip belirsizliklerin önüne bir nebze olsun geçebilmek için mahalle düzenlemesi öncesinde mevcut olan mahallelerin yerlerini açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir.

Cumhuriyet Dönemi Düzenleme Öncesi Çankırı Mahalleleri

Çankırı şehrinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında yerleşme düzeninin ağırlıklı olarak Tatlı Çay'ın doğu yakasından, Çankırı Kalesine doğru olduğu görülür. Eski mahallelerin sıklet merkezi Kale'nin güney eteklerinde yer almaktaydı. Cumhuriyetin beşinci yılında çizilmiş ve şehrin yerleşme düzenini gösteren, 1928 tarihli Çankırı Vilayeti Belediye Hudut Haritası incelendiğinde Tatlı Çayın doğu yakasındaki eski mahalle birimlerine herhangi bir isim verilmediği görülür (Roykayı, 1928). Tatlı Çayın batı yakasına geçildiği zaman yerleşmelerin kısmen yoğunlaştığı iki alan görülmektedir. Büyük Köprü (Fikri Demirok) Sokaktan karşıya Hastane Köprüsü adıyla bilinen ve Taş Mescit Caddesine doğru açılan köprüden geçtikten sonra Çankırı Eski Devlet Hastanesi'nin olduğu yer haritada Hamidiye Mahallesi olarak geçmektedir. Nüfus kayıtlarında Tatlı Pınar olarak geçen, Hamidiye Mahallesi ismini Sultan II: Abdülhamit'ten almıştır. Bu mahallede 1896

yılında inşa edilen Gureba Hastanesine, Hamidiye ismi verilmiştir (Ekinci ve Arslan, 2008, s.129). Haritada, mahallenin güneydoğusunda seyrek yapılı yerleşme dokusu mevcuttur. Bu doku, geniş bahçeli evlerden oluşmuş bir yapıyı gösterir. Bu mahalleye giderken geçilen, Hastane Köprüsünün ismi haritada üzerinde Tatlısu Köprüsü olarak yazılmıştır.

Şehrin batı yakasında 1928 tarihli haritada görülen bir diğer mahalle, yine seyrek dokulu yerleşmelerden oluşan Ümraniye Mahallesidir. Çankırı şehrinin doğu yakasından, Vali Ayhan Çevik Caddesinden karşıya Çankırı Lisenin bulunduğu alana doğru geçildiğinde bu mahalle bulunur. Lisenin arkasında Ümraniye Camisi olarak bilinen cami, adını bu mahalleden almıştır. Ancak muhacirlerin yerleştirilmesi için oluşturulan bu mahalleye yerel olarak Muhacir ya da Yeni Mahalle denilmiştir. Osmanlı resmî yazışmalarında isimleri geçen Hamidiye ve Ümraniye isimleri halk tarafından pek kullanılmamış, belediye ve nüfus kayıtlarına girmemiştir (Ekinci ve Arslan, 2008, s.153). Ayrıca Tatlı Çayın batı yakasında bu iki mahalleden başka bir mahalle bulunmamaktaydı. Doğu yakası ile batı yakasını ikisi büyük, ikisi de küçük toplam dört adet köprü birbirine bağlamaktadır. Büyük köprülerden ikincisi Dedeler Köprüsüdür. Dedeler köprüsünün kuzeyi ve güneyinde tarlalar mevcut olup, güneyden gelen yol bu köprüden geçerek Kastamonu şosesi şeklinde kuzeye doğru devam etmektedir.

1928 tarihli haritada sadece iki mahallenin ismi geçmekte olup, eski mahallelerin isimleri yazılmamıştır. Güneyinde Tatlı Çay'ın bulunduğu bu eski mahalleler kuzeyde Kale Tepe, kuzeybatıda ise Kayabaşı mezarlığıyla sınırlandırılmışken, kuzey doğusunda Sarıbaşı Mezarlığı yer alır.

Şehrin batı yakasında Ümraniye (Yeni) ve Hamidiye (Tatlı Pınar) mahallelerinden başka herhangi mahalle bulunmuyordu. Özellikle güneybatıda İstasyon tarafındaki evlerin hemen hepsi Cumhuriyetten sonra inşa edilmiştir. Bu kısımdaki yapılaşma demiryoluyla birlikte başlamıştır. Yapımına 1927 yılında başlanan Irmak – Çankırı Demiryolu hattı 1931 yılı şubat ayında tamamlanmıştır. 6 Şubat 1931 yılında Çankırı şehrine ilk tren gelmiştir. 23 Nisan 1931 yılında ise Çankırı Tren Garı işletmeye açılarak demiryolu taşımacılığı başlamıştır. Irmak-Çankırı hattının açılışını, Çankırı milletvekili ve dönemin Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda Bey yapmıştır. Bu tarihten sonra İstasyon çevresinde yeni bir mahalle oluşmuş ve demiryolunun Çankırı'ya getirilmesinde büyük katkıları olan Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda'nın adı bu mahalleye verilmiştir. Çankırı şehrinde mahalle düzenlemesi yapılmadan önce toplam 24 adet mahalle mevcuttur, Abdülhalik Renda Mahallesi 1930-40'lı yıllarda kuruluş aşamasındadır (Üçok, 1949, s.102-106; Gökmen, 2011, 348; Ayhan, 1988, s.54, Tablo 1)

Tablo 1: Çankırı Şehrinde İmar ve Kadastro Düzenlemesi Öncesinde Mevcut Mahalleler

1- Alaca Mescit	7- Halil Ağa	13-Saray	19-Yapar
2- Ali Bey	8- Hoca İbrahim	14-Şeyh Osman	20-Yeni
3- Buğday Pazarı	9- Hoca Elvan	15-Tabakhane	21-Yoğurtçu
4- Büyük Cami	10- İmaret	16-Taşmescit	22-Hatır Safa
5- Çetince	11-Karataş	17-Tatlı Pınar	23-Çukur
6- Hacı İsmail Ağa	12-Perdecı	18-Tevfikiye	24-Hoca Bahşayış

Tablo 1’de görüldüğü üzere 1928 tarihli Çankırı Vilayeti Belediye Hudut Haritası’nda yer alan Hamidiye ve Ümraniye mahallelerinin isimleri geçmemektedir. Çankırı Valiliği, İl Nüfus Müdürlüğü arşivinde saklı tutulan mahalle kütük defterleri incelendiğinde üstteki tabloda bulunan mahallelerin büyük oranda benzeştiği söylenebilir. Çankırı şehri nüfus kütük defterleri ciltlenmiş olarak il nüfus arşivde muhafaza edilmektedir. Çankırı şehrinin mahallelerinin konumlarını tespit edebilmek için kütüklerde kayıtlı olan aile lakapları ve soyadları tespit edilmiş ve kütüğe yazıldıkları dönemde oturdukları evlerin yerleri belirlenerek mahalle konumları tespit edilmeye çalışılmıştır (Tablo 2).¹

Tablo 2: Çankırı Valiliği İl Nüfus Müdürlüğü Arşivinde Kayıtlı Bulunan Mahalle Kütükleri

1- Ali Bey	7- Halil Ağa	13-Perdedar	19-Tevfikiye
2- Alaca Mescit	8- Hoca Elvan	14-Saray	20-Yapar
3- Buğday Pazarı	9- Hoca İbrahim	15-Şeyh Osman	21-Yeni
4- Cami-i Kebir	10- İmaret	16-Tabakhane	22-Yoğurtçu
5- Çetince	11-Karataş	17- Tatlı Pınar	23-Esentepe
6- Hacı İsmail Ağa	12-Karatekin	18-Taş Mescit -	

İki tablo karşılaştırıldığı zaman isim sıralamasında değişiklikler görülür. Mahalle isimlerin yazılımlarında da bazı değişiklikler göze çarpar. Örneğin Büyük Cami, Cami-i Kebir olarak geçerken, Perdecı Mahallesi, nüfus kütük defterlerinde Perdedar olarak görülmektedir (Tablo 2). Çukur, Hoca Bahşayış ve Hatır Safa olarak yer alan mahallelere nüfus kütük defterlerinde rastlanmamıştır. 1930’lardan sonra kurulup gelişme gösteren Abdülhalik Renda Mahallesi de yine mahalle nüfus kütük defterlerinde yer almaz. Mahalle nüfus düzenlemesinden sonra ihdas edilen Karatekin Mahallesi

¹ Çankırı Valiliği Nüfus Müdürlüğü Arşivinde araştırma yapabilmek için, Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörlüğü resmi yazısıyla, Çankırı Valiliğinden resmi izin alınmıştır.

bu eski nüfus sistemi içinde yer alması oldukça ilgi çekicidir. Ancak çalışma amacımız eski mahallelerin günümüz konumlarının tespit edilmesi olmasından dolayı bu anormal durum burada irdelenmeyecektir. Mahalle nüfus kütükleri içinde yer alan, ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında adı geçmeyen Esentepe Mahallesinin arşive tıpkı Karatekin Mahallesinde olduğu gibi sonradan eklendiği bilinmelidir. Boyalu veya Boyalca gibi isimlerle bilinen köy yerleşmesinin özellikle su sıkıntısını ortadan kaldırmak için Çankırı şehri bünyesine katıldığı söylenebilir.

Cumhuriyet Dönemi Düzenleme Sonrası Çankırı Mahalleleri

1911'den 1922 yılına kadar 11 yıl kesintisiz cepheden cepheye koşan Anadolu insanı gibi Çankırılılarda şehirleriyle yeterince ilgilenememişlerdir. Çoğu cephede şehit düşen askerlerin ve cephe gerisinde yokluktan kırılan halkın mahalleleri, sokakları, evleri, camileri, çeşmeleri bakımsız kalmış, harap hale gelmiştir.

Cumhuriyetle birlikte her alanda modernleşme çabaları imar işlerine de yansımıştır. Yolları, kanalizasyonu, su sistemi, elektrik şebekeleriyle kolay ve sağlıklı yaşanabilir bir şehir olabilmesi için imar faaliyetlerine önem verilmiştir. Şehrin imar durumunu değiştirmek, Osmanlı döneminden kalma gelişi güzel intizamsız yapılaşmayı önleyebilmek için imar planlamaları devreye koyulmuştur. Çankırı şehir merkezinin tapu ve kadastro işlemleri 1934-1937 yılları arasında 2613 sayılı kanun çerçevesinde yapılarak şehir 10 mahalle, 12 pafta, 235 ada ve 3123 parsele ayrılmıştır (Ayhan, 1988, s.217; Tablo 3).

Tablo 3: 1934-1937 Yıllarında İmar ve Kadastro Düzenlemeleri Sonrasında Ortaya Çıkan 10 Mahalle

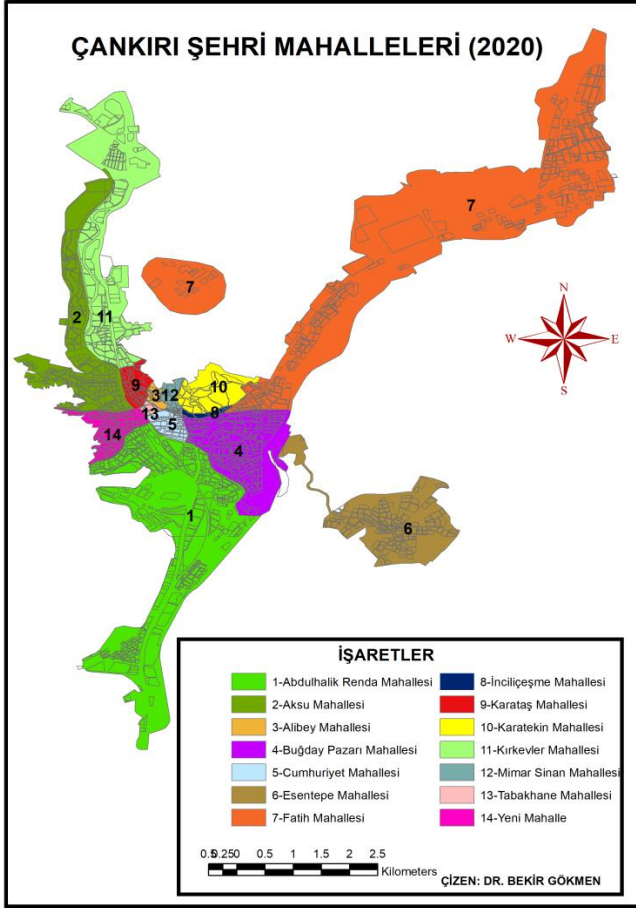
1- Karatekin Mahallesi	5- Cumhuriyet Mahallesi	9- Tabakhane Mahallesi
2- Aksu Mahallesi	6-İncili Çeşme Mahallesi	10-Yeni Mahalle
3- Ali Bey Mahallesi	7- Karataş Mahallesi	
4- Buğday Pazarı Mahallesi	8-Mimar Sinan Mahallesi	

Bu düzenlemeden sonra Çankırı şehrinin gelişimine bağlı olarak 4 mahalle daha oluşturulmuştur (Tablo 4). Günümüzde mahalle sayısı 14'tür (Harita 1). Tablo 1'de yer alan mahallelere ilk eklenen Abdülhalik Renda Mahallesidir. Bu mahalle günümüzde en çok resmi kurumun yer aldığı ve en hızlı gelişen mahalledir. 1950 yılından sonra Kırkevler, Fatih ve Esentepe mahallelerinin katılımı ile şehir bugünkü mahalle sayısına ulaşmıştır.

Tablo 4: Çankırı Şehrinin 1950 Yılından Sonraki Gelişimiyle Eklenen Mahalleler

1- Abdülhalik Renda Mahallesi
2- Esentepe Mahallesi (Boyalca
Köyü)

3- Fatih Mahallesi (Yeni Köy)
4- Kırkevler Mahallesi



Harita 1: Çankırı Şehri Mahalleleri (Kaynak:Çankırı Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Haritaları Altlık Olarak Kullanılmıştır)

Çankırı şehri, Tatlı Çay ve Acı Çay vadileri içinde bu vadilerin uzanış istikametinde gelişmektedir. Fatih, Buğday Pazarı ve Abdülhalik Renda mahalleleri özellikle Acı Çay vadisi boyunca gelişme gösterirken, Aksu ve Kırkevler mahalleleri Tatlı Çay vadisi kuzey istikametine doğru gelişme göstermektedir. Şehrin eski çekirdeği ve özellikle sanat tarihi açısından zayıf, bakımsız ve harabeye dönmüş mahalleleri kentsel dönüşüm içerisinde.

Eski Mahallelerin Güncel Haritalarda Konumlandırılmaları

Çankırı şehri eski mahalleleriyle ilgili mekânsal bilinmezliğe bağlı hataların giderilmesi için yapılan bu çalışmada, çok farklı kaynaklardan faydalanmıştır. Literatür taramasında daha önce sadece mahallelerin isimleri hakkında çeşitli çalışmalar olduğu görülmüştür (Recep, 2007, s.114-116). Bu çalışma zaman kapsamı bakımından Cumhuriyet dönemini esas almakla birlikte Osmanlı Devleti yükselme dönemine kadar götürülebilir. Özellikle 1935 ve 1936 yıllarında Çankırı şehri mahalle kadastroso gerçekleştirilmiş ve bu kadastroda yeni mahalle sisteminin kullanıldığı tespit edilmiştir.

1521 tarihli TD 100 numaralı tahrir defteri ile 1579 tarihli TD 578 numaralı Tahrir Defterlerinin okunmasıyla Çankırı şehri ile ilgili mahalle isimleri ortaya koyulmuştur (Kankal, 2011, s.35). Geçen yaklaşık 500 yıllık zaman diliminde mezkûr mahallelerin sayılarında değişiklik yaşanmıştır. Şehrin tarihi gelişim sürecinde terkedilen mahalleler olduğu gibi yeni kurulan mahalleler de olmuştur. Şehir nüfusundaki azalma ve artışlar, bu nüfusun barındığı mesken sayılarında ve meskenlerden oluşan mahallelerin mekânsal boyutlarında büyüme ve küçülme oluşturmıştır.

500 yıl önce Osmanlı tahrir defterinde adı geçen, Mescid-i Hacı Mümin nam-ı diğer Tabbağlar Mahallesi, Tabakhane Mahallesi olarak özellikle sınırları açısından korunmuş ve değişmeden günümüze intikal etmiştir (Harita 2). Bu mahalle 1930'lu yıllardaki kadastro ve imar düzenlemesinden etkilenmemiştir. 1521 yılından günümüze intikal eden bir diğer mahalle de Karataş Mahallesidir. Bu mahallede bir kısım değişikliklerle eski konumunu günümüzde muhafaza etmektedir.

Bazı mahallelerin ise hali yani boş oldukları ve terkedildikleri tespit edilmektedir. 1928 tarihli Çankırı Vilayeti Belediye Hudut Haritası incelendiğinde Taşmescit Taş Ocağı üzerinde, şehirden kolaylıkla görülebilecek Eski Hıdırlık isimli bir yerleşme kalıntısı mevcuttur (Roykayı, 1928). Bu yerleşme hakkında Ahmet Kemal Üçok, “Şehrin karşısındaki Hıdırlık yarım asıl evvel terkedilmiştir” demektedir (Üçok, 1949, s.56-60). Günümüzde Çankırı şehri batısında Çankırı Tafnası olarak bilinen derenin üst kısmında yer alan Hıdırlık Köyü, şehirden görünmez. Terkedilmiş ve eski kayıtlarda Çankırı'nın mahallesi olarak görülen bu Hıdırlık'ın konumuyla, köy olan Hıdırlık'ın konumu aynı olmayıp, bunları birbiriyle karıştırmamak gerekir. Hıdırlık Mahallesinin o nedenle Yoğurtçu Mahallesi olarak isim değiştirdiği söylenemez (Elibol, 2008, s.75). Çankırı şehri eski mahallelerini yerlerini konumlandırırken cami, mescit, çeşme, Sokak ve tekke isimlerinden öncelikli olarak faydalanılmıştır. Mescit ve camilerin etki alanlarıyla mahallelerin fiziki sınırları arasındaki korelasyondan faydalanarak bir kısım mahallelerin yer tespiti yapılmıştır.



Harita 2: Çankırı Şehri Tabakhane Mahallesi 1521 Yılından Günümüze İmar ve Kadastro Değişiklerinden Etkilenmeden İntikal Etmiştir (Çankırı Kadastro Müdürlüğü Arşivi²).

Yoğurtçu Mahallesi tespitinde öncelikle kaynaklarda adı geçen Yoğurtçu çeşmesi de ek bir kanıt olarak bulunmaya çalışılmıştır. Yoğurtçu Mahallesi mescidi elbette ki Yoğurtçu Mahallesiyle ilişkili olup, Çankırı tahrirlerinde Yoğurtçu Mahallesi isminin bulunmadığı ifade edilmiştir. Yoğurtçu mescidinin “nefs-i şehirde Yoğurtçu Mahallesinde” tabiri vardır. Hoca Musa adlı bir zat kendi mülküne ait 8 ev ile 9 dükkânı kendi soyundan gelen oğullarına vakfetmiş, eğer oğullarının soyu kesilirse Yoğurtçu mescidine verilmesini şart koşmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan vakıf defterlerinde Yoğurtçu Mahallesinde kain Hoca Musa Cami-i Şerifi diye zikredilmektedir (Kankal, 2008, s.206). Hoca Musa Mahallesi 1521 tahririnde vardır, bu şahsın ölümünden sonra mahallenin ismi Yoğurtçu Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır. Şu hâlde Hıdırlık ve Hacı Musa mahalleri aynı tarihte bulunduğundan, Hacı Musa Mahallesi isminin Yoğurtçu olarak devam edeceği ortadadır

Tanzimat Döneminde Çankırı şehri için düzenlenmiş 1840 tarihli temettuat defterinde bugünkü Çankırı kalesinin bulunduğu alanda Kale Mahallesi yer

² Çankırı Valiliği Kadastro Müdürlüğü’nde araştırma yapabilmek için, Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörlüğü resmi araştırma izin yazısıyla, Çankırı Valiliğinden resmi izin alınmıştır.

almaktaydı (Arslan, 2008a, s.11; Arslan, 2008b, s.396). 1844 yılında Çankırı’da Çarık Çıkartmaz olarak bilinen Kolera salgınında Eski Kale içinde mevcut sekiz ev halkından bir tek nüfus kalmamıştır (Üçok, 1949, s.57). Bu salgın sonunda Kale Mahallesi artık oturulmaz hale gelmiş ve kayıtlarda görülmemektedir.

Hıdırlık ve Kale gibi artık meskenlerin bulunmadığı mahalleler olmakla birlikte, Çankırı şehrinin eski mahalleleri isim değiştirse de varlıklarını sürdürmektedir. Çankırı’nın eski mahallelerin 1934-1937 yılları arasındaki yeniden düzenlenmesi sonucu, günümüzdeki konumları aşağıda alfabetik sırayla ele alınarak açıklanmıştır.

Alaca Mescit Mahallesi

Kendi isminde günümüzde bir mescit bulunmakta ve Alaca Mescit sokağı da bu mahalleye aittir. Mahalle, Çankırı Belediyesi kayıtlarına göre İncili Çeşme Mahallesinde, Çankırı Kadastro Müdürlüğü kayıtlarında ise Buğday Pazarı Mahallesinde görülmektedir. Belediye kayıtları ile Çankırı Valiliği Tapu Müdürlüğü ile Kadastro Müdürlüğü arasında sınır tanımlama problemleri mevcuttur. Bu tip farklı veriler Kırkeşler Mahallesi ile Karataş Mahallesi arasında da görülmektedir. Belediye kayıtlarında Kırkeşler Mahallesi olarak geçen bir binanın tapu kaydı Karataş Mahallesinde çıkmaktadır. Bu kargaşaların bir an önce bertaraf edilmesi için her şehirde belediyeler ve valilikçe ortak coğrafi bilgi sistemi oluşturması gerekir. Bu çalışmada daha çok güncel oldukları gerekçesiyle belediye kayıtları dikkate alınacaktır. Bu durumda Alaca Mescit Mahallesi, İncili Çeşme Mahallesine katılmıştır (Tablo 5; Harita 3).

Ali Bey Mahallesi

Ali Bey Mahallesi, oluşumundan sonra ismi ve sınırları değiştirilmeden günümüze kadar intikal etmiştir. Osmanlı döneminde bilinen isminin; Küçük ya da Gütük Minare olduğu söylenebilir.. Günümüzde Gütük Minare Sokağı olarak bilinen sokak mahalleyi adeta ikiye böler. Keçe Kasım Sokak, Bayram Sokak gibi sokaklar bu mahalleye dahildir (Tablo 5; Harita 3).

Buğday Pazarı Mahallesi

Çankırı’da Atatürk Bulvarı’ndan güneye doğru alan kaplayan bu mahallenin resmi olmayan diğer bir adı Ekin Pazarı’dır. Şehir geliştikçe Buğday Pazarı da gelişmeye bağlı yer değiştirerek güneye kaymıştır. Bugün Elif Caddesi olarak bilinen Caddenin eski adı Buğday Pazarı Caddesidir. Bu Cadde ile Cumhuriyet Mahallesinden ayrılmaktadır. Buğday Pazarı Mahallesi düzenleme öncesinde tamamen Elif Caddesinin doğusunda bulunmaktaydı (Tablo 5; Harita 3).

Büyük Cami Mahallesi

Diğer bir ismi Cami-i Kebir Mahallesi olan bu mahalle, Sultan Süleyman Camisi doğu kısmında yer almaktadır. Bu mahalle Mimar Sinan Mahallesine ilhak olmuştur. Çankırı'nın manevi şahsiyetlerinden Astarlızade Hilmi Efendi'nin evi bu mahallede bulunmaktadır (Tablo 5; Harita 3).

Çetince Mahallesi

Çankırı ile ilgili araştırma yapan çoğu araştırmacının Yeni mahalle olarak tanımladığı Çetince Mahallesi, Damlamca Caddesinin doğusunda yer alır. Mahalle, Saatçi, Çınar ve Ege Sokaklarından Çankırı kalesine doğru uzanmaktaydı. 1930'lu yıllarda yapılan düzenleme ile Karatekin Mahallesine katılmıştır (Fotoğraf 1; Tablo 5; Harita 3).



Fotoğraf 1: Çankırı Çetince Mahallesi Nüfusuna Kayıtlı Sigortacı M. S. (41) İle Saha Çalışmalarında Kişisel Görüşme Yapılmıştır (Aralık 2020).

Hacı İsmail Ağa Mahallesi

Mirahor, İmrahor veya Emr-i Ahur Mahallesi olarak da bilinen bu mahalle İmrahor Camii etrafında yer alır. Düzenleme ile Karatekin Mahallesine dahil olmuştur (Tablo 5; Harita 3).

Halil Ağa Mahallesi

Halil Ağa Mahallesi, kuzeyde Zaimoğlu sokağın olduğu yerden güneyde Samanpazarı Sokağına kadar uzanmaktadır. Batı sınırını Mahsenüstü Sokak çizmektedir. Bu mahalle oldukça büyük olup, güneyinde Kurra Hoca Mescidi diye de bilinen Karatekin Mescidi vardır. Mahalle ismini Zaimoğlu Sokakta bulunan, Haliğa Mescidinden alır (Fotoğraf 2).



Fotoğraf 2: Karatekin Mahallesi, Zaimoğlu Sokakta bulunan Halil Ağa Camii Şerifi Halil Ağa Mahallesi dahilindedir.

Hoca İbrahim Mahallesi

Bu mahalle Çetince Mahallesinin doğusunda kalmakta olup, mahalle mescidi günümüz Takyacı Camii'dir. Çetince Mahallesi ile yine Takyacı Sokakla ayrılır. Karatekin Mahallesinin kuzeydoğu ucunu temsil eden bu mahallenin eski meskenleri Toki 2. Etap konutları yapımı nedeniyle ortadan kaldırılmıştır (Fotoğraf 3).

MEDENİ HALİ		DİNİ	KAN GRUBU
EVLİ		İSLAM	B RH+
TAKİ OLDUĞU	İL	İLÇE	
	ÇANKIRI	MERKEZ	
MAHALLE - KÖY			
HOCAİBRAHİM MAHALLESİ			

Fotoğraf 3: Karatekin Mahallesine katılmış olan Hocaibrahim Mahallesi ile ilgili Esnaf H. A. (51) İle Kişisel Görüşme Yapılmıştır (Ocak 2021).

Hoca Elvan Mahallesi

Karatekin Mahallesi içinde yer alır. Cami-i Kebir Mahallesinin doğusunda, Tahta Köprü Caddesinin güneyinde yer alır. Doğu sınırını ise Mahsenüstü Sokak çizmektedir. Bu mahallede nüfus kütüğüne kayıtlı Uncuoğlu lakabına atfen Uncuoğlu Sokak ismi verilmiştir. Uncuoğlu lakabına sahip, Çankırı yerlilerinden öğretmen M.G (47) ile kişisel görüşme yapılarak mahallenin konumu tespit edilmiştir (Tablo 5; Harita 3)..

İmaret Mahallesi

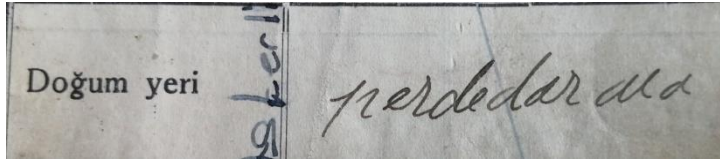
İmaret Camii etrafında ve Sultan Süleyman camisine doğru uzanan İmaret Caddesi etrafında yer almaktadır. Mahalle düzenlemeleri sonucu Tansu sitesinin olduğu kısım Mimar Sinan Mahallesine, güney kısımlar ise Cumhuriyet Mahallesine dahil edilmiştir (Tablo 5; Harita 3)..

Karataş Mahallesi

Karataş Mahallesi, Osmanlı yükselme döneminden günümüze ismini ve konumunu değiştirmeden intikal eden mahallelerden birisidir. Şehrin eski çekirdeğinin kuzey batı kısmını oluşturmaktadır. Sudeposu Caddesi ile doğusundaki mahallelerden ayrılmaktadır. Karataş Hamamı olarak bilinen hamam sanıldığıının aksine Tabakhane Mahallesindedir (Tablo 5; Harita 3).

Perdedi Mahallesi

Perdedar Gazi veya Perdedar olarak da bilinen bu mahallenin ismi imar ve kadastro düzenlemesiyle lağvedilmiştir. Çankırı milletvekillerinden Ahmet Talat Onay bu mahallede doğmuştur (Akyol, 2018, s.VII). Perdedar Mahallesi hem mesken alanlarını hem de çarşı dükkanlarını içine almaktaydı. Bu mahallenin güneyindeki Buğday Pazarı Camisinin olduğu kesim Hoca Bahşayış Mahallesidir (Arslan, 2006, 147). Perdedar Mahallesine dahil çarşı dükkanlarının olduğu kısım ise Attar Mahallesi'dir. Burada yer alan Attarlar Sokağında Türkiye'nin ünlü iş adamı Vehbi Koç Kurtuluş Savaşı yıllarında ticaret yapmıştır. Perdedar Mahallesi, Cumhuriyetle birlikte çarşı kesiminde modern imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Betonarme ticaret binaları inşa edilmiştir. Bu kısımlar Cumhuriyet Mahallesine katılırken, İncili Çeşmenin olduğu oturma alanları İncili Çeşme Mahallesi dahil edilmiştir (Fotoğraf 4; Tablo 5; Harita 3).



Fotoğraf 4: Çankırı'da 1938 Doğumlu, Terzi A. T.ile Yapılan Kişisel Görüşme sonucu Perdedar Mahallesi doğumlu olduğu öğrenilmiştir (Kasım,2020).

Saray Mahallesi

Candaroğlu Kasım Bey ve ailesi tarafından ikamet edildiği düşünülen bu mahalle yaptığımız saha çalışmaları neticesinde 95 yaşlarında esnaf İ. V. Ç. ve oğlu F. Ç.'den alınan bilgiler doğrultusunda Özel Karetokin Hastanesinden, Vali Ayhan Çevik Caddesine kadar olan alana karşılık gelmektedir. Çankırlı şair ve edebiyatçı Zeki Ömer defne bu mahallede doğmuştur. Bu mahallere esasen İmaret Mahallesine yakınlığından dolayı İmaret ismi de verilmektedir. Saray Mahallesi, yapılan düzenlemeyle Cumhuriyet Mahallesine katılmıştır (Tablo 5; Harita 3).

Şeyh Osman Mahallesi

Şeyh Osman Mahallesi Kale eteklerinde Damlamca Caddesinin batısında yer almaktadır. Çetince, Yoğurtçu ve Tevfikiye mahalleleriyle çevrelenmiştir. Şeyosman Sokak, Cinci Sokak, Top Sokak ve Kurbantepe Sokak bu mahalleye aittir. Kadastro ve İmar düzenlemesi sonucunda Mimar Sinan Mahallesi'ne katılmıştır (Fotoğraf 5).



Fotoğraf 5: Şeyh Osman Mahallesi, Mimar Sinan Mahallesi'ne Dahil Edilmekle Birlikte Günümüzde Eski Meskenlerin Yerini Toki Konutları Almıştır, Mahalle Sakini İle Kişisel Görüşme (Ocak 2021).

Tabakhane Mahallesi

1521 yılında Osmanlı tahrir defterlerinde yer alan bu mahalle, ismi ve konumu değişmeden günümüze kadar intikal etmiştir. Çankırı'da Sudeposu Caddesi, Büyükköprü Sokak, Kayabaşı Caddesi ve Uzunyol Caddesinin kesişim yerine kadar uzanır. Dört yol kenarındaki Ali Bey Camii, Ali Bey Mahallesi'ne ait olmayıp, Tabakhane Mahallesi dahilindedir (Tablo 5; Harita 3).

Taş Mescit Mahallesi

Araştırmacılar için konum belirlemede tam bir tuzak teşkil eden bu mahalle çoğu defa Çankırı Darül-hadis ve Darüşşifası olan Taş Mescit ile karıştırılmaktadır. Taş Mescit Mahallesi, Saray Mahallesi ile İmaret Mahallesi arasında, Çamaşırhane Sokak (Şehit Alpay Evirgen Sokak) civarında konumlanmıştır. Bu mahalle günümüzde Cumhuriyet Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır (Fotoğraf 6; Tablo 5; Harita 3).

MEDENİ HALİ		DİNİ	KAN GRUBU
EVLİ		İSLAM	AB rh+
İL	İLÇE		
ÇANKIRI		MERKEZ	
MAHALLE - KÖY			
TAŞMESCİT MAHALLESİ			

Fotoğraf 6: Taş Mescit Mahallesi Konumu İçin, 1944 Doğumlu Terzi M. K. Ö. ile Kişisel Görüşme Yapılmıştır (Kasım 2020).

Tatlı Pınar Mahallesi

Tatlı Çay'ın batısında yer alan Tatlısu Adası Sokak ve Pazaryeri sokağın kuzeyinde yer alır. Bu mahalle Hamidiye Mahallesi olarak çeşitli kayıtlarda görülse de bu isim mahalle nüfus kütüğü kayıtlarına girmemiştir. İmar ve Kadastro düzenlemesi sonucu Aksu Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Hastane (Tatlı Pınar) köprüsünden geçildikten sonra sol koldadır (Tablo 5; Harita 3).

Tevfikiye Mahallesi

Çankırı'nın Çan Saati olarak bilinen tarihi saat kulesinin kuzey ve kuzey doğusunda yer alan bir mahalledir. Yapar, Yoğurtçu ve Şeyh Osman mahalleri ile sınırlandırılan bu mahalleye Osmanlı Yokuşu üzerinden çıkılır. Eski Çamaşırhane Sokak, Eskisu Deposu Sokak, Kıyıcı ve Ergin çıkmazı bu mahalleye dahildir. 1930'lu yıllardaki düzenleme ile Mimar Sinan Mahallesine dahil edilmiştir (Fotoğraf 7).

MEDENİ HALİ		DİNİ	
EVLİ		İSLAM	
İL	İLÇE		
ÇANKIRI		MERKEZ	
MAHALLE - KÖY			
TEVFİKİYE MAHALLESİ			

Fotoğraf 7: Çansaati olarak Bilinen Saat Kulesi Üst Kısımında Yer Alan Tevfikiye Mahallesi, Mimar Sinan Mahallesine Katılmıştır, Mahalle Sakini İle Kişisel Görüşme (Kasım 2020).

Yapar Mahallesi

Karataş, Ali Bey, Yoğurtçu ve Tevfikiye mahalleleriyle çevrili olan bu mahallenin ismi Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkmıştır. Yapar Mahallesi yapılan düzenlemeler sonucunda Ali Bey Mahallesine katılmıştır. Osmanlı dönemi mahalleleri incelendiğinde Kayser Bey ya da Karataş-ı Kayser olarak kayıtlarda geçen mahallenin, Yapar ve Tevfikiye

mahallerinden oluştuğu kadastro haritaları üzerinde yapılan analiz sonucu ortaya çıkmaktadır (Tablo 5; Harita 3).

Tablo 5: Çankırı Şehrinde İmar ve Kadastro Düzenlemesinden Sonra Mahallelerin Durumu

Çankırı Şehri Eski Mahalleleri	Çankırı Şehri Düzenlenmiş Mahalleler
1-Alaca Mescit	İncili Çeşme
2-Ali Bey	Ali Bey
3-Buğday Pazarı	Buğday Pazarı
4-Büyük Cami	Mimar Sinan
5-Çetince	Karatekin
6-Hacı İsmail Ağa	Karatekin
7- Halil Ağa	Karatekin
8- Hoca İbrahim	Karatekin
9- Hoca Elvan	Karatekin
10- İmaret	Mimar Sinan/Cumhuriyet
11-Karataş	Karataş
12-Perdecı	Cumhuriyet/İncili Çeşme
13-Saray	Cumhuriyet
14-Şeyh Osman	Mimar Sinan
15-Tabakhane	Tabakhane
16-Taşmescit	Cumhuriyet
17-Tatlı Pınar	Aksu
18-Tevfikiye	Mimar Sinan
19-Yapar	Mimar Sinan
20-Yeni	Yeni
21-Yoğurtçu	Ali Bey/Mimar Sinan
22-Hatır Safa	Yeni
23- Hoca Bahşayış	İncili Çeşme/Buğday Pazarı
24-Çukur	Cumhuriyet

Yoğurtçu Mahallesi

Osmanlı tahrir defterlerinde Hoca Musa olarak geçen bu mahalle Çan Saatinin güneyinde, Yoğurtçu çeşmesinden Mecbur Efendi Medresesine kadar olan sahayı kapsar. Yoğurtçu Mahallesi Hoca Musa tarafından vakıf Mahallesine dönüştürülmüştür. Bu mahalle 1930'lu yıllarda düzenlemelerden sonra bir kısmı Mimar Sinan, diğer kısmı ise Ali Bey Mahallesine katılmıştır (Tablo 5; Harita 3).

Yeni Mahalle

Yeni Mahalle olarak adlandırılan bu mahalle esas itibarıyla Osmanlı döneminde Ümraniye Mahallesi olarak geçer. Kırım savaşıdan sonra Çankırı, muhacirlerin yerleştirildikleri bir şehir olduğu için bu mahalleye Muhacir Mahallesi ismi de verilmiştir (Tablo 5; Harita 3).

Hatır Safa Mahallesi

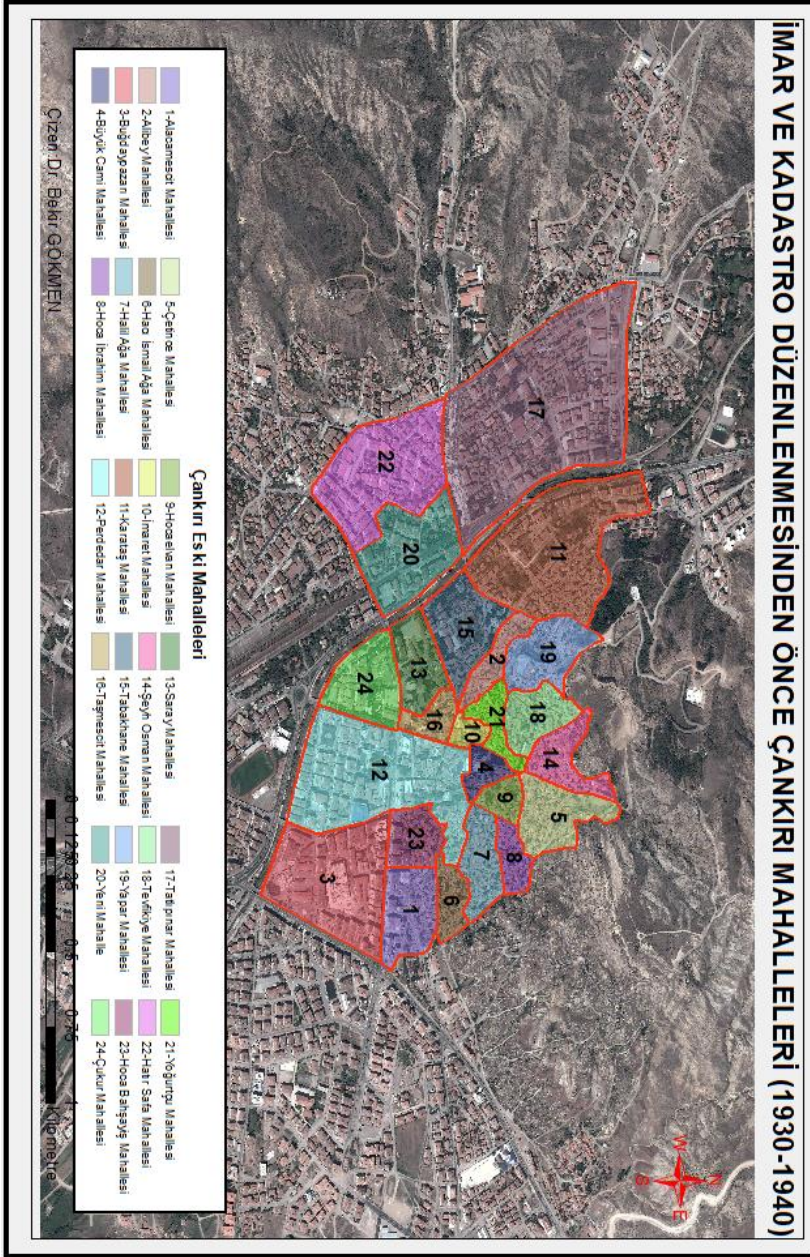
Çankırı Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında bulunmayan ancak düzenleme öncesinde ayrı bir mahalle olarak görülen şehrin bu kesimi, Yeni mahalle’de Hanımsuyu Sokak civarlarıdır. Bu mahalleden günümüze Hatır Safa Yapı Kooperatifi tarafından inşa edilen Hatır Safa sitesi kalmıştır (Tablo 5; Harita 3).

Çukur Mahallesi

Çankırı şehri merkezindeki PTT binasından, İstasyon (Alpaslan Türkeş) Caddesi batısında kalan kısımdır. Karatekin Parkı ve Güneş İlkokulu bu mahalle sınırları içindedir (Tablo 5; Harita 3).

Hoca Bahşı Mahallesi

Çankırı Nüfus Müdürlüğü mahalle kütüklerinde olmamakla birlikte, Eski Buğday Pazarı camisinden başlayarak (Hazımiye Medresesi) Muhlis Tepesi güneyine, Atatürk Bulvarı’na (Çukur Bostan Caddesi) kadar uzanır. Elif Caddesinin doğusunda Dengi Sokağın bulunduğu alanlar bu mahalleye dahildi. Günümüzde bu mahallenin kuzey kısmı İncili Çeşme, güney kısmı Buğday Pazarı Mahallesi sınırları içindedir (Tablo 5; Harita 3).



Harita 3: İmar ve Kadastro Düzenlemelerinden Önce Çankırı Mahalleleri (1930-1940) Altlık Harita 2010 Yılına Aittir.(Kaynak:Google Earth Pro 2010)

Sonuç

Çankırı şehrinde, Osmanlı döneminden Cumhuriyete intikal eden 24 mahallenin isimleri 5 tanesi istisna tutularak, 1934-1937'lı yıllarda yapılan imar ve kadastro düzenlemeleriyle lağvedilmiştir. Halen Çankırı Nüfus Müdürlüğü mahalle kütüklerinde bu eski isimler kullanılmaktadır. Çankırı tarihi ile ilgili araştırmalarda isimleri bilinen bu mahallelerin günümüzdeki konumları tam olarak bilinmemektedir. Yer tespiti konusunda kişisel görüşmeler ve saha araştırmasına dayanan bu çalışma sayesinde mekânsal konumlar belirlenmiştir..

Çalışma sürecinde eski mahalle kütüklerine kayıtlı Çankırı'nın yerlisi olan kişilerle görüşmeler yapılmış, İl Nüfus Müdürlüğü, Çankırı Belediyesi, Çankırı Tapu Müdürlüğü ve Çankırı Kadastro müdürlüğünde araştırma gerçekleştirilmiştir. Literatür taramasında ve araştırılan kaynaklarda bu eski mahallelerin konumlarıyla ilgili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışma neticesinde eski mahallelerin yerleri Çankırı şehri tamamı kapsamında belirlenmiştir (Harita 3).

Kişisel görüşmeler ve şehrin sokaklarının dolaşılması yanında, Osmanlı mahalle sisteminde, mescit ile mescidin ait olduğu mahalle arasındaki bağlantıdan istifade ederek, mescitlerin yerleri bulunarak, mahallelerin yerleri belirlenmiş, sınırları çizilmiştir. Araştırma sürecinde Çankırı Belediyesi'ne ait mekânsal verilerle Çankırı Valiliği'ne ait mekânsal verilerin birbirleriyle uyuşmadığı tespit edilmiştir. Örneğin Belediye adres sisteminde Kırkevler Mahallesi olarak geçen bir parselin, Çankırı Tapu Müdürlüğü'nde Karataş Mahallesi olarak geçtiği tespit edilmiştir. Tapu ve Kadastro sisteminde yer alan mahalleler ile Belediye sisteminde yer alan mahallelerin mekânsal düzeyde örtüşmediği görülmüştür. Bu eksikliklerin ve uyumsuzlukların giderilmesi için ortak CBS çalışma gruplarının oluşturulması gerekmektedir.

Tarihsel ve güncel konuların mekânsal bağlantılarını kurabilmek için gerçekleştirilen bu çalışma nihayetinde Google Earht Pro ve Esri ArcInfo programları kullanılarak eski mahallelerin konumları ve sınırları çizilmiştir. Böylece unutulmuş ve tarihsel bilgi mahiyetinde kalmış eski mahalle isimlerinin günümüzde nereleri ifade ettiği ortaya konmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir. Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen göstermiştir.

Kaynakça

- Akyol, İ. (2018). *Çankırı Şairleri Ahmet Talat Onay*. Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmalar Merkezi. Yay. No.:65, Çankırı: Kayıkçı Ofset.
- Arslan, Y. (2006). Teberrukat Vakfiye Defteri. *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 133-164.
- Arslan, Y. (2008a). XIX. Yüzyılda Çankırı Esnaf Teşekkülleri ve İş Kolları Bakımından Çankırı Temettuat Defterine Genel Bir Bakış. *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 9-22.
- Arslan, Y. (2008b). XIX Yüzyılda Çankırı Sosyo-Ekonomik Hayatına Genel Bir Bakış, . 100. Yıla Doğru Çankırı içinde (393-410).). 4. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı Valiliği. Çankırı:Görsel Tanıtım Ajans Basım.
- Ayhan, B. (1988). *Çankırı ve İlçeleri*, Ankara:Gülây Ajans.
- Çankırı Valiliği. (1973). *Çankırı İl Yıllığı*, Ankara:Ata Yayınevi.
- Drew-Bear, T. (2008). Antik Dönemde Çankırı. 100. Yıla Doğru Çankırı içinde (61-68). 4. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı Valiliği, Çankırı:Görsel Tanıtım Ajans Basım.
- Ekinci, C. ve Arslan, Y. (Ed.). (2008). *Osmanlı Belgelerinde Çankırı*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. ve Çankırı Belediyesi, Dr. Kamil Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, Ankara:Öncü Basımevi.
- Elibol, A. (2008). *XIX Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı:Kayıkçı Ofset.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. H. İnalcık, N. Göyünç ve H.W. Lowry (Eds.), *Osmanlı Araştırmaları IV* içinde (s.69-71), İstanbul:Enderun Kitapevi.
- Gökmen, B. (2011). *Çankırı İli Coğrafyası*, Çankırı Belediyesi Kültür Yay. Çankırı:Yenigün Ofset Matbacılık.
- Kankal, A. (2011). *XVI. Yüzyılda Çankırı*. Çankırı. Belediyesi Kültür Yay.Çankırı:Yenigün Ofset Matbacılık.
- Recep, F. (2007). Osmanlı Tahrir ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) ait Mahalle İsimleri, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 113-118.
- Roykayı, L. (1928). *Çankırı Vilayeti Belediye Hudut Haritası*, Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi.

Softa, S. (2008). Şehir ve Kimlik: Çankırı Sokakları. *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 233-248.

Üçok, A.K. (1949). *Çankırı Coğrafyası*. Çankırı:Çankırı İl Basımevi.

Yenigülbüz, E. (2006). Tbp. Kd.Alb. Rıfkı Kamil Urgan (1880-1966). *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 297-303.

Yılmaz, M. (1994). Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (1), 55-71.

Yiğit, İ. (2019). Çankırı Şehri'nin Mekansal Gelişimi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 203-220.

BIST BANKA ENDEKSİNDE YER ALAN MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSLARININ COPRAS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Özlem KARADAĞ AK*, Şenol BABUÇCU**, Adalet HAZAR***

Öz

Bankacılık sisteminin büyümesi, başta reel ekonomi olmak üzere ekonominin diğer sektörlerini karşılıklı ve derinden etkilemektedir. Bankaların kırılgan ve riskli bir yapıya sahip olmaları, finansal yapılarını ve etkinliklerini sürekli takip etmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Tüm ekonomiler için önemli bir yere sahip kurumlar olan bankalar, ekonomik, sosyal ve politik iyileşmede hayati rol oynamaktadır ve bu gerçek, bankaların performansının değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Çalışmanın amacı, 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST) Banka Endeksi (XBANK)'nde işlem gören 9 mevduat bankasının finansal performanslarını ölçmek ve karşılaştırmaktır. Çalışmadaki veriler için Türkiye Bankalar Birliği web sitesinde yer alan seçilmiş rasyolar kullanılarak COPRAS yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada Türkiye'deki bankacılık sektörünün genel yapısına ve finansal performans kavramına değinildikten sonra, kuruluşların finansal performanslarını farklı yöntemlerle ölçen çalışmalarını içeren literatüre değinilmiştir. COPRAS yöntemi ve kullanılacak finansal oranlar hakkında bilgi verildikten sonra, çalışmada yapılan analizler açıklanmış ve analiz sonuçları değerlendirilmiştir. 2009-2019 yılları arasındaki analiz döneminde finansal performans açısından bankaların değişken performans sıralaması sergiledikleri görülmekle birlikte T. Garanti Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş.'nin 2013 yılı hariç, yıllar itibariyle ilk üçte yer aldığını, Şekerbank T.A.Ş.'nin ise yıllar itibariyle son üçte yer aldığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak, likidite ve karlılık oranları yüksek olan bankaların performanslarının da iyi olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Finansal Performans, Banka Endeksi, BIST, COPRAS Yöntemi, Türkiye.

* Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ozlemkaradagak@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-3761-081X

** Prof. Dr. Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, babuscu@baskent.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-2870-6358

*** Prof. Dr. Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, ahazar@baskent.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-1483-8360

Makale Gönderilme Tarihi:18 Ocak 2021 Makale Kabul Tarihi:17 Nisan 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

EVALUATION OF THE FINANCIAL PERFORMANCES OF DEPOSIT BANKS IN THE BIST BANK INDEX WITH THE COPRAS METHOD

Özlem KARADAĞ AK , Şenol BABUÇCU , Adalet HAZAR

Abstract

The growth of the banking system affects other sectors of the economy, especially the real economy, mutually and profoundly. The fragile and risky nature of banks makes it inevitable to constantly monitor their financial structures and activities. As institutions that have an important place for all economies, banks play a vital role in economic, social and political improvement and this fact emphasizes the importance of evaluating the performance of banks. The purpose of the study is to measure and compare the financial performances of 9 deposit banks traded in Borsa Istanbul (BIST) Bank Index (XBANK) between 2009-2019. The data for the study of the Banks Association of Turkey website located COPRAS method was applied using selected ratios. After work in reference to the general concept of structure and financial performance of the banking sector in Turkey, the establishment of financial performance measures referred to in the literature including studies using different methods. After giving information about the COPRAS method and the financial ratios to be used, the analyzes made in the study were explained and the analysis results were evaluated. In the analysis period between 2009-2019, although it is observed that banks displayed variable performance rankings in terms of financial performance, T. Garanti Bankası A.Ş. and Akbank T.A.Ş. are ranked in the top three by years, except for 2013, while Şekerbank T.A.Ş. is in the last three over the years. As a result, it can be said that banks with high liquidity and profitability ratios have good performances.

Keywords: Financial Performance, Bank Index, BIST, COPRAS Method, Turkey.

Giriş

Finans ve hizmet kurumları olarak bankalar, para ve servet dolaşımındaki etkin rollerinden dolayı ülkelerin ekonomisinde belirli bir yere sahiptir. Bankaların yapıcı ve verimli faaliyetleri, her ülkede ekonomik bölümlerin büyümesini ve üretim artışını olumlu yönde etkileyebilir. Ekonomik hayatın damarları olarak kabul edilen bankalar, tıpkı diğer firmalar gibi, karlılığı en üst düzeye çıkarmak ve rekabetçi koşullarda ayakta kalabilmek için girdileri verimli bir oranda çıktıya dönüştürmek isterler.

Bir ekonomide fon fazlası olanlardan toplanan âtıl imkân ve yetenekleri fon açığı olanlara minimum maliyetle aktaran finans kuruluşlarından biri olan bankalar temelde sermaye fazlası olanlarla sermayeye muhtaç olanlar arasında arabuluculuk yapmaktadır. Bankanın mevcut sisteminde meydana gelebilecek her türlü sorun, genel ekonominin yanı sıra paydaşları da doğrudan etkilemektedir. Bankacılık sektöründeki gelişme, başta reel ekonomi olmak üzere ekonominin diğer sektörlerini karşılıklı ve derinden etkilemektedir. Bu anlamda bankaların kırılgan ve riskli bir yapıya sahip olmaları, finansal yapılarını ve etkinliklerini sürekli takip etmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle yaşanan hızlı ve köklü değişimler neticesinde, finansal piyasaların entegrasyon sürecine girmesiyle performans verimliliğinin sağlanması ve sürdürülmesi önemlidir. Böylelikle bankalar sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilir ve kaynakların tahsisinde üstlendikleri rolü yerine getirebilirler (Seçme, Bayrakdaroğlu ve Kahraman, 2009).

Performans ölçümü, her şirket ve kurumun durumu hakkında bilgilendirilmenin en etkili yöntemlerinden biridir. Tüm ekonomiler için önemli bir yere sahip kurumlar olan bankalar, ekonomik, sosyal ve politik iyileşmede hayati rol oynamaktadır ve bu gerçek, bankaların performansının değerlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Yönetimin kontrol fonksiyonunun en önemli faaliyeti performans ölçümüdür. Finansal hizmetler grubunun önemli kurumları olan bankaların performanslarını ölçmek için kendi nedenleri vardır:

1. Müşterilerin memnuniyet düzeyini ölçmek, müşterilerinden kendilerine sunulan hizmetler hakkında geri bildirim almak,
2. Kendileri ve rakipleri arasında bir karşılaştırma yaparak sektörde konumlandırmak,
3. Kuruluşun hem kendisi hem de hissedarları için başarılı olup olmadığını belirlemek,
4. Kararların duygulara veya varsayımlara değil, gerçek verilere göre verildiğinden emin olmak,
5. Organizasyondaki sorunlu alanların belirlenmesi ve bu sorunların çözümü için önerilerde bulunulmak
6. Gelişime açık ve organizasyonda avantaj yaratabilecek alanları belirlemek (Parker, 2000).

Modern bankacılığın ihtiyaçlarını güçlü bir sermaye yapısıyla karşılayan, bağımsız ve etkin düzenleyici ve denetleyici kurumların gözetiminde ilerleyen Türk bankacılık sektörü her geçen gün ilerlemeye devam

etmektedir. Günümüzde dünyanın gelişmiş ülkelerinde yerine getirilen bankacılık işlem ve hizmetlerinin tümü Türk bankacılık sektöründe de gerçek ve tüzel kişilere sunulmaktadır. Sektördeki finansal rakamlar her geçen gün artmaktadır (Sümer, 2016: 492).

Türkiye'deki bankacılık sektöründe Eylül 2020 itibarıyla yer alan 54 bankadan; 34'ü mevduat, 14'ü kalkınma ve yatırım, 6'sı ise katılım bankasıdır. Sektörün Haziran 2020'ye göre şube sayısında 27 adet ve çalışan sayısında 544 adet düşüş meydana gelmiş ve Eylül 2020 dönemi itibarıyla toplam şube sayısı 11.295 adet ve toplam çalışan sayısı 203.114 kişiye ulaşmıştır. Sektörün aktif büyüklüğü Eylül 2020 dönemi için bir önceki yıl sonuna göre %33,7'lik bir artış göstererek 6.004 milyar TL'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde, toplam aktiflere göre mevduat bankalarının sektörden aldıkları pay %87, kalkınma ve yatırım bankalarının %6 ve katılım bankalarının ise %7 olarak gerçekleşmiştir. Çalışmaya konu olan bankalar aktif büyüklüklerine göre bankacılık sektörünün %64,4'ünü oluşturmaktadır.

Bilançodaki toplam varlıklarda yer alan yabancı para varlıklar %43 iken, toplam yükümlülüklerde yer alan toplam yabancı para yükümlülükler ise %51'lik bir paya sahiptir. Toplam kredilerdeki yabancı para krediler %36'lık bir paya sahipken, toplam mevduatta yer alan yabancı para mevduat ise %54'lük bir paya sahiptir. Toplam varlıklar içerisinde krediler %58, menkul kıymetler %17 ve zorunlu karşılıklar ise %5'lik bir paya sahiptir. Toplam yükümlülükler içerisinde ilk sırada %57 ile mevduat kalemi yer alırken, bankalara borçlar %15 ve repodan sağlanan fonlar ise %5'lik bir paya sahiptir. Toplam yükümlülükler içerisinde yer alan öz kaynakların payı ise %9'dur.

Eylül 2020 itibarıyla, sektörün faiz gelirleri 305 milyar TL, faiz giderleri 139 milyar TL ve net dönem karı ise 46 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2.280 milyar TL'si Türk parası kredilerden, 1.275 milyar TL'si yabancı para kredilerden olmak üzere sektörün toplam kredi tutarı 3.555 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar içerisinde; ticari ve kurumsal krediler 1.908 milyar TL, KOBİ kredileri 848 milyar TL ve tüketici kredileri ve kredi kartları ise 799 milyar TL olarak yer almaktadır. Takipteki kredi (brüt) tutarı 151 milyar TL olarak gerçekleşirken, kredilerin takibe dönüşüm oranı (TDO) ise %4,07 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sektörün sermaye yeterlilik oranı %19,42 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2020).

Çalışmanın amacı, 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul (BIST) Banka Endeksi (XBANK)'nde işlem gören 9 mevduat bankasının finansal performanslarını ölçmek ve karşılaştırmaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, finansal performansları farklı yöntemlerle ölçen çalışmaları içeren literatüre değinilmiş, COPRAS yöntemi ve kullanılacak finansal

oranlar hakkında bilgi verildikten sonra, çalışmanın sonuçları analiz edilmiş ve son olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Literatür Taraması

Bankalarda finansal performansı ölçen çalışmalar literatürde oldukça geniş bir yere sahip olmakla birlikte COPRAS yönteminin kullanıldığı çalışma sayısı, diğer çok kriterli karar verme metotlarına oranla oldukça azdır. Çalışmanın bu bölümünde farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle bankaların finansal performanslarını değerlendiren çalışmalara yer verilecektir.

Chang (2006), Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemiyle, 2000-2002 yıllarına ait verilerden yararlanarak, likidite, sermaye yapısı ve karlılık oranlarından oluşan 20 oran ile Tayvan’da faaliyet gösteren 15 ticari bankayı analiz ettiği çalışmada, ticari bankaların performansını etkileyen en önemli oranların başında karlılıkla ilgili oranlar (ROA ve ROE) olduğu sonucuna varmıştır.

Ho ve Wu (2006), Avustralya’da faaliyet gösteren 3 adet bankanın performanslarını Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemiyle 23 oran kullanarak karşılaştırmışlardır ve elde edilen araştırma sonuçlarına göre likidite oranları yüksek olan bankaların yüksek performans gösterebilecekleri sonucuna varmışlardır.

Lin ve Zhang (2009), Çin’deki 60 bankadan 1997-2004 yılları arasında elde ettiği veriler ile banka sahipliğinin performans üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında; devlete ait dört büyük ticari bankanın daha az karlı ve verimli olduğunu ve politika bankaları dışındaki diğer banka türlerinden daha kötü varlık kalitesine sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Bunlara ilaveten, yabancı bankaların satın alma veya halka arz edilmeden önce daha iyi performans kaydettiklerini tespit etmişlerdir.

Doğan (2013), Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemiyle, 2005-2011 dönemi için BİST’ te yer alan 10 adet bankanın finansal performansının ölçülmesi ve karşılaştırılmasını amaçladığı çalışmada, finansal performans açısından birinci sırada “Akbank”, sonuncu sırada ise “Yapı Kredi Bankası”nın yer aldığını ve varlık karlılığı ile finansal performans arasında aynı yönlü bir ilişkinin olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Karapınar ve Doğan (2015) 2006-2011 dönemi için Türkiye’deki katılım ve mevduat bankaları üzerine 28 oran kullanarak CAMELS yöntemiyle analiz ettikleri çalışmalarında, katılım bankalarının piyasa risklerine duyarlılıkları açısından mevduat bankalarına kıyasla daha iyi performans gösterdiği, öte yandan likidite ve yönetim açısından daha kötü performans gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Toraman, Ata ve Buğan (2015) dinamik panel veri analizi ve t- Testi yöntemlerini kullanarak BİST’de yer alan 11 adet mevduat ve 4 adet katılım bankasının 2006- 2014 dönemleri arası karşılaştırılmalı performans analizini yaptıkları çalışmalarında, operasyonel etkinliğin ve sermaye yeterliliğinin banka karlılığı ile aynı yönlü, takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ile banka karlılığının ise ters yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Kandemir ve Karataş (2016), Gri İlişkisel Analiz, TOPSIS ve VIKOR analiz yöntemlerini kullanarak, BİST’de yer alan 12 adet mevduat bankasının 2004-2014 dönemindeki finansal performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında, Gri İlişkisel Analiz yöntemi ve TOPSIS analizine göre, Vakıfbank’ın en yüksek, Şekerbank’ın ise en düşük finansal performansa; VIKOR yöntemine göre ise Denizbank’ın en yüksek, Tekstil Bank’ın ise en düşük finansal performansa sahip banka olduğu sonucuna varmışlardır.

Tezergil (2016), 2009- 2013 dönemi için Türkiye’de yer alan 28 adet mevduat bankasının finansal tablolarından temin ettiği oranları ele aldığı çalışmasında VIKOR yöntemini kullanmıştır. Yapılan performans analizinde elde edilen sonuçlara göre; 2009 ve 2010 yıllarında Akbank’ın, 2011 ve 2012 yıllarında Ziraat Bankası’nın, 2013 yılında ise Citibank’ın en iyi performansa sahip bankalar oldukları tespit edilmiştir.

Şişman ve Doğan (2016), 2008- 2014 dönemi için BİST’de yer alan 10 adet mevduat bankası için bulanık AHP ve bulanık MOORA yaklaşımlarını bütünleştirerek finansal performanslarını değerlendirdikleri çalışmalarında, ilk sırada Akbank’ın son sırada ise TEB’in yer aldığını ve ayrıca karlılık oranları yüksek olan mevduat bankasının, finansal performansının da yüksek olabileceğini tespit etmişlerdir.

Yurttadur ve Demirbaş (2017) çalışmalarında, 2010-2016 dönemi için benzer büyüklüklerde üç katılım bankası ve üç mevduat bankasının finansal performanslarını 11 adet oran kullanarak karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak, karlılık bakımından katılım bankalarının mevduat bankalarına nazaran daha yüksek performans sergiledikleri, diğer taraftan katılım bankalarının mevduat bankalarına nazaran daha borçlu bir yapıda olduklarını tespit etmişlerdir.

Yalçiner ve Karaatlı (2018), 2002- 2015 dönemi için, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi ile kriter ağırlıklarını belirledikleri çalışmalarında, TOPSIS ve ELECTRE yöntemleriyle seçtikleri 25 mevduat bankasından elde ettikleri sonuçlara göre T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin her iki yöntemde de birinci sırada yer aldığını tespit etmişlerdir.

Galdeano vd. (2019) Bahreyn’deki 7 perakende bankasının kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal katılımının, finansal performansı tahmin edebilmek

için nasıl kullanılabileceğini yapısal eşitlik modeli ile ele aldıkları çalışmalarında, kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performans üzerinde önemli etkisi olduğunu ayrıca örgütsel bağlılık ile finansal performans arasında önemli bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Altemur, Çevik ve Karaca (2019), TOPSIS yöntemiyle, BIST 30 endeksinde yer alan 6 ticari bankanın finansal performanslarını araştırdıkları çalışmalarında 20 adet finansal oran kullanmışlardır. Elde edilen veriler sonucunda 6 bankanın finansal performanslarına göre sıralaması yapılmış ve ilk sırada Akbank T.A.Ş.’nin yer aldığını ve onu T. Garanti Bankası A.Ş. ve T. İş Bankası A.Ş.’nin takip ettiğini tespit etmişlerdir.

Topak ve Çanakçıoğlu (2019), Entropi ve COPRAS yöntemleriyle 2017 yılına ait aktif büyüklükleri açısından ilk 11’de yer alan bankaların finansal tablolarından elde ettikleri verilere göre yapmış oldukları değerlendirme sonucunda, bu bankaların finansal performans bakımından en iyi performansa sahip bankalar olduklarını tespit etmişlerdir.

Karaca, Altemur ve Çevik (2019)’in CAMELS yöntemiyle Türkiye’de yer alan mevduat bankalarının finansal performanslarını ölçtükleri çalışmalarında elde ettikleri bulgulara göre; 2010- 2017 yılları arasında yabancı sermayeli mevduat bankalarının yerli sermayeli mevduat bankalarına göre daha kötü performans gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Kaygusuz, Ersoy ve Bozdoğan (2020), CAMELS değerlendirme sistemiyle Türkiye’de faaliyet gösteren 10 bankanın, 10 yıllık verileriyle finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle analiz ettikleri çalışmalarında, finansal performans değerlerini karşılaştırarak başarı sıralamalarını yapmışlardır. Elde ettikleri değerlere göre 2008-2017 yılları arası genel performans sıralamasında 1. sırada Denizbank A.Ş. yer alırken, sonuncu sırada ise T. Halk Bankası A.Ş. yer almıştır.

Santoso ve Santasyacitta (2020) çalışmalarında, 2009-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak, sahiplik yapısı, sahiplik yoğunlaşması ve sahiplik türü ile aktif getirisi (ROA) ve öz kaynak getirisini (ROE) çoklu doğrusal regresyon analizi kullanarak, mülkiyet yapısının Endonezya’daki katılım bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, sahiplik yoğunlaşmasının bankanın finansal performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ayrıca hem kurumsal sahipliğin hem de aile mülkiyetinin bankanın mali performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, devlet mülkiyetinin ise bankanın mali performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, öte yandan, yabancı mülkiyetin ise bankanın finansal performansı üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Bektaş (2020), 2018- 2019 yılları arasındaki dönemde, CRITIC ve Mairca yöntemlerini kullanarak 13 mevduat bankasının finansal performansını ele aldığı çalışmada, 2018 yılında T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin ve 2019 yılında ise Akbank T.A.Ş.’nin ilk sırada yer aldıklarını; 2018-2019 yıllarında ise Deniz Bank A.Ş.’nin ise finansal performansta son sırada yer aldığını tespit etmiştir.

Literatürde mevduat bankalarının finansal performansı ile ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Gerek çalışmada kullanılan yöntemin farklı olması gerekse de güncel verilerle analiz edilmesi açısından akademisyenlere, paydaşlara, yöneticilere ve mudirlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Copras Yöntemi

1996 yılında geliştirilen ve kriter değerlerini hem maksimize etmenin hem de minimize etmenin çok kriterli değerlendirmesi için kullanılan bu yöntem şeffaftır, kullanımı basittir ve AHP ve TOPSIS gibi diğer Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerine kıyasla düşük bir hesaplama süresine sahiptir. Bu nedenle, bu yöntem kolaylıkla benimsenebilir. COPRAS (Complex PROportional ASsessment), alternatiflerin eksiksiz bir sıralamasını sağlayabilir. Tek bir değerlendirme içinde nicel ve nitel kriterleri ele alabilen COPRAS yöntemi, değerlendirme sürecinde ayrı ayrı değerlendirilebilen hem olumlu (maksimize eden) hem de olumsuz (en aza indiren) değerlendirme kriterlerini hesaba katma yeteneğine sahiptir. COPRAS yöntemini diğer mevcut ÇKKV yöntemlerinden üstün kılan önemli bir özellik ise, karşılaştırma için ele alınan bir alternatifin diğer alternatiflerden ne kadar daha iyi veya daha kötü olduğunu yüzde olarak gösteren fayda derecesini tahmin etmek için kullanılabilmesidir. COPRAS yöntemiyle analiz, altı aşamada gerçekleştirilir (Podvezko, 2011; Mulliner, Smallbone ve Maliene, 2013; Topak ve Çanakçıoğlu, 2019; Ömürbek, Aksoy ve Akçakanat, 2017; Uygurtürk ve Soylu, 2016; Sarıçalı ve Kundakcı, 2016; Zavadskas vd., 2007):

1. Aşama: Karar matrisinin oluşturulduğu bu aşamada, uygulayıcı tarafından “D matrisi” başlangıç matrisi şeklinde tanımlanır ve eşitlik (1) deki gibi oluşturulur.

$$D = [X_{ij}] = \begin{matrix} & \begin{matrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ w_1 & w_2 & \dots & w_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}$$

Burada A_i i. alternatifi ($i= 1, 2, \dots, m$), C_j j. değerlendirme kriterini ($j= 1, 2, \dots, n$), w_j j. değerlendirme kriterinin ağırlığını ($j= 1, 2, \dots, n$) ve X_{ij} j. değerlendirme kriteri açısından i. alternatifi değerini göstermektedir.

2. Aşama: Birinci aşamadaki karar matrisi, eşitlik (2) yardımıyla, normalize edilmiş karar matrisine dönüştürülür.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall j= 1, 2, \dots, n$$

3. Aşama: İkinci aşamadaki normalize edilmiş karar matrisi sütunları ile her bir değerlendirme kriterinin ağırlık değerleri (w_j) çarpılarak bu aşamada ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi (D') eşitlik (3) yardımıyla oluşturulur.

$$D' = d_{ij} = x_{ij}^* * w_j$$

4. Aşama: Bu aşama faydalı ve faydasız kriterlerin hesaplanması aşamasıdır. Faydalı kriterlerin değerinin yüksek; faydasız kriterlerin değerinin ise düşük olması istenir. Söz konusu kriterler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı hesaplanır. Faydalı kriterler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı S_{i+} , faydasız kriterler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı S_{i-} olarak gösterilir. S_{i+} ve S_{i-} değerleri sırasıyla eşitlik (4) ve (5) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$S_{i+} = \sum_{j=1}^k d_{ij} \quad j = 1, 2, \dots, k \text{ faydalı kriterler}$$

$$S_{i-} = \sum_{j=k+1}^n d_{ij} \quad j = k + 1, k + 2, \dots, n \text{ faydasız kriterler}$$

5. Aşama: Her alternatif için Q_i ile gösterilen göreceli önem değeri eşitlik (6) kullanılarak hesaplanır. Bu hesaplama sonucunda elde edilen en yüksek Q_i değeri en iyi alternatifi gösterir.

$$Q_i = S_i + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} * \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{i-}}}$$

6. Aşama: Q_i değerlerinin hesaplanmasından sonra en yüksek göreceli önem değeri olan $Q_{\max}$ tespit edildikten sonra, her bir kriter için P_i ile gösterilen performans indeksi eşitlik (7) kullanılarak hesaplanır. P_i değerleri büyükten küçüğe doğru sıralanır ve sonuçta en büyük değere sahip olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

$$P_i = \left[\frac{Q_i}{Q_{\max}} \right] * 100\%$$

Uygulama

BİST Banka Endeksi (XBANK) Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören bankaların tamamını kapsamaktadır. Endeks kapsamında 12 adet banka yer almakta olup, bunlardan 1 adedi katılım bankası, 2 adedi kalkınma ve yatırım bankası, 9 adedi de mevduat bankasıdır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) Banka Endeksi (XBANK)'nde işlem gören 9 mevduat bankasının karlılık, likidite, aktif kalitesi, sermaye yapısı, gelir ve gider yapısıyla finansal performanslarını ortaya koyan toplam 8 oran 2009-2019 yılları için ayrı ayrı ele alınmıştır. Bankaların finansal performanslarını değerlendirmek için birçok oran ele alınabileceği gibi, bu oranların arasından literatürde kabul görmüş ve önemli kabul edilebilecek oranlar, literatür taraması sonucunda tespit edilmiştir (Şişman ve Doğan, 2016; Kandemir ve Karataş, 2016; Tezergil, 2016; Uslu, 2019; Çalışkan ve Eren, 2016). Söz konusu 8 orana Microsoft Excel yardımıyla COPRAS analizi uygulanmıştır. Analizin sonucunda elde edilen verilerle, bankaların finansal performansları karşılaştırılmıştır. Kolaylık olması açısından analizi yapılan bankaların baş harflerinin dikkate alındığı bir kodlama oluşturulmuştur (Tablo 1.).

Tablo 1. Bankalar ve Kodları

BANKALAR	KODLAR
T. Halk Bankası A.Ş.	H
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	V
Akbank T.A.Ş.	A
Şekerbank T.A.Ş.	Ş
T. İş Bankası A.Ş.	İ
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Y
ICBC Turkey Bank A.Ş.	I
QNB Finansbank A.Ş.	Q
T. Garanti Bankası A.Ş.	G

Birçok finansal orana göre değerlendirilebilen banka performanslarında kullanılan yöntemlerin de etkisiyle sonuçlar da değişiklik gösterebilmektedir. Oranın birine göre performansı yüksek olan bankanın başka bir orana göre performansı düşük çıkabilmektedir. Çalışmada bankaların performansını; karlılık, likidite, aktif kalitesi, sermaye yapısı ile gelir/gider yapısı olarak incelediğimiz finansal oranlar aşağıdaki Tablo 2.' de yer almaktadır:

Tablo 2. Finansal Oranlar

ORAN TÜRÜ	ORAN	KODU	PERFORMANSA ETKİSİ
KARLILIK	Net Kar/ Toplam Aktifler	K1	+
	Net Kar/ Öz kaynaklar	K2	+
LİKİDİTE	Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler	L1	+
	Likit Aktifler/ Toplam Aktifler	L2	+
SERMAYE YAPISI	Öz kaynaklar/Toplam Aktifler	B1	+
	Sermaye Yeterlilik Rasyosu	B2	+
GELİR GİDER YAPISI	Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri	G	+
AKTİF KALİTESİ	Takipteki Krediler/ Toplam Krediler	A	-

Karlılık Oranları

Bankaların elde ettikleri karın ölçülü ve yeterli olup olmadığını gösteren karlılık oranları, kar ve gelir kalemlerinin toplam aktiflere ya da öz kaynağa oranlanmasıyla elde edilir (Aktaş ve Kargın, 2007).

K1: Varlıkların ne derecede verimli kullanıldığının göstergesi olan bu oran, birim aktif başına ne kadar kar edildiğini gösterir. Net Kar/ Toplam Aktif oranı sektörde faaliyet gösteren bankaların karlılıklarının karşılaştırılmasına olanak sağlar (Tezergil, 2016).

K2: Net Kar/ Öz kaynak oranı bankanın sahip ve ortaklarının sağlamış olduğu sermayenin bir birimine düşen kâr payını ifade eder (Tezergil, 2016).

Likidite Oranları

Bankaların vadesi gelen yükümlülüklerini karşılama yeteneği olarak tanımlanan likidite, varlık ve kaynakların vadelerinin karşılaştırılmasını gerektirir (Takan, 2001). Bankaların kısa vadeli yükümlülüklerinin ne kadarını yerine getirilebileceğini ölçen likidite oranlarının düşük çıkması bir taraftan bankaların likidite düzeyini düşürürken diğer taraftan da riskliliğini yükseltmektedir (Doğan, 2013).

L1: Bu oran bankaların likidite dönüşüm kabiliyeti yüksek olan varlıkları ile likit varlıklarının toplamından oluşan değerle kısa vadeli borçlarını ödeme gücü hakkında bilgi verir.

L2: Bankaların varlıklarının ne derecede likit olduğunu gösteren “Likit Aktif/ Toplam Aktif” oranının düşük olması likidite yetersizliğine, yüksek olması ise verimsizliğe ve kaynakların âtıl kaldığına işaret eder (Yurttadur ve Demirbaş, 2017).

Sermaye Yapısı Oranları

Bu oranlar bankaların finansman konusunda öz kaynak ve yabancı kaynaklarından ne ölçüde faydalandığını gösteren oranlardır. Bankanın sağlıklı bir şekilde finanse edilip edilmediğinin tespit edildiği bu oranlarla kredi kullandıranların emniyet payının optimum seviyede olup olmadığının kararı verilebilir (Şişman ve Doğan, 2016).

B1: Öz kaynak/ Toplam Aktif oranı, aktiflerin ne kadarının öz kaynak ile finanse edildiğini ifade eder. Aynı zamanda bu oran bankanın beklenmedik zararlarını nasıl karşılayacağını da gösterir. Banka varlıklarının ne kadarlık kısmının sahip ve ortakları tarafından finanse edildiğini gösteren bu oranın banka karlılığı, dolayısıyla performansı ile arasındaki ilişkinin pozitif olması beklenir (Saritaş, Uyar ve Gökçe, 2016).

B2: Bankaların mevcut öz kaynakları ile üstlenmiş oldukları riskleri arasında bir denge kurma ve sürdürme temeline dayanan Sermaye Yeterlilik Rasyosunun (SYR), bankalara sağladığı sermaye yeterliliği ile güçlülüğü, sektörün güven içinde devamlılığını sürdürmesi açısından önemli bir rasyodur (Hazar, Babuşcu, Tekindal ve Köksal, 2017).

Gelir/ Gider Yapısı Oranları

Bankanın gelir ve giderleri arasında yer alan kalemlerin payının belirlenmesi bankalar için önemlidir. Bankaların hangi gelir ve gider kalemlerini artırarak veya azaltarak karlılığını artırabileceği hakkında birtakım analizleri yapması önemlidir (Takan, 2001). Çalışmada kullanılan Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri rasyosunun bankalar açısından yüksek olması tercih edilir.

Aktif Kalitesi Oranları

Bankaların aktif kalitesinin ölçümünde öncelikli olarak dikkate alınan oranların başında Takipteki Krediler/ Toplam Krediler rasyosu gelmektedir. Bankanın vermiş olduğu her 1 TL'lik kredinin ne kadarının tahsil edilemediği ve temerrüde düştüğü konusunda bilgi verir. Bankaların yaptıkları işlemler özünde risk unsuru taşımaktadır. Ancak iyi bir banka yönetimi ile minimum risk maksimum getiri seviyesinin oluşturulması beklenir. Bu çerçevede rasyonun sıfır olması mümkün değildir ancak ne kadar düşük olursa banka açısından o kadar iyidir.

Aktifin (varlıkların) değer kaybetmesi bankalar açısından risktir. Yabancı kaynaklar banka kaynaklarının büyük bir bölümünü oluşturduğundan ve öz kaynakların payı görece düşük olduğundan pasifin (kaynakların) esnekliği azdır. Bundan dolayı varlıkların da kaynaklar gibi değer yitirme açısından esnekliğinin az olması gerekir (Akgüç, 2007).

Tablo 2.'de yer alan performansa etki sütunu faydalı kriterler (+) ve faydasız kriterler (-) olarak gruplandırılmıştır. Fayda kriteri (+) olarak belirtilen Net Kar/ Toplam Aktifler, Net Kar/ Öz kaynaklar, Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler, Likit Aktifler/ Toplam Aktifler, Sermaye Yeterliliği Rasyosu, Faiz Gelirleri/ Faiz Giderleri kriterleri finansal performansa pozitif yönde etki ettiklerinden dolayı bu oranların değerlerinin yüksek olması istenmektedir. Faydasız kriterler (-) olarak tanımlanan Takipteki Krediler/ Toplam Krediler kriteri ise finansal performansa negatif yönde etki ettiğinden, bu oranın değerinin minimum olması arzu edilmektedir. COPRAS yönteminin ilk aşamasında her bir banka için gerekli olan karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinin satırlarında finansal performansları karşılaştırılmak istenen bankalar, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterlerine yer verilmiştir. Analizde ele alınan banka sayılarının ve yılların fazla olması sebebiyle yalnızca 2009 yılına ilişkin veriler tablolarda örnek olarak gösterilmiş olup, analizin ilk aşamasında Tablo 3.'de yer alan (8x10) boyutlu Karar Matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3: Karar Matrisi (2009)

	K1	K2	L1	L2	B1	B2	G	A
H	2,9	32,5	24,2	15,4	9,5	16,0	183,8	5,1
V	2,1	19,2	69,0	37,3	11,4	15,4	192,5	6,1
A	3,0	21,5	63,3	39,0	14,9	22,5	200,7	4,5
Ş	1,8	13,7	38,8	25,2	14,0	16,3	231,3	8,2
İ	2,3	20,7	66,4	38,6	11,9	18,3	191,3	5,7
Y	2,1	17,9	23,4	14,3	12,8	17,8	207,5	6,8
I	0,5	2,8	39,6	20,1	21,9	20,8	205,2	6,2
Q	2,3	20,1	66,0	36,1	12,4	18,0	236,8	8,3
G	3,0	26,0	66,4	42,9	12,6	21,2	194,8	4,5

Karar matrisinin oluşturulmasından sonra eşitlik (2) yardımıyla hesaplanan ve Tablo 4.'de yer alan Normalize Edilmiş Karar Matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2009)

	K1	K2	L1	L2	B1	B2	G	A
H	0,1451	0,1862	0,0530	0,0574	0,0782	0,0964	0,0997	0,0925
V	0,1063	0,1100	0,1509	0,1388	0,0938	0,0927	0,1044	0,1104
A	0,1498	0,1231	0,1386	0,1450	0,1227	0,1353	0,1088	0,0809
Ş	0,0892	0,0786	0,0848	0,0938	0,1149	0,0980	0,1254	0,1476
İ	0,1119	0,1186	0,1452	0,1434	0,0982	0,1101	0,1037	0,1031
Y	0,1050	0,1028	0,0513	0,0533	0,1055	0,1069	0,1125	0,1228
I	0,0255	0,0163	0,0866	0,0749	0,1808	0,1249	0,1113	0,1124
Q	0,1156	0,1153	0,1443	0,1341	0,1019	0,1082	0,1284	0,1493
G	0,1515	0,1491	0,1453	0,1594	0,1040	0,1275	0,1056	0,0810

Normalize edilmiş karar matrisi oluşturulduktan sonra kriterlere ilişkin ağırlık dereceleri (w_j) ile Tablo 4. 'deki değerler çarpılarak Tablo 5.'de yer alan Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi oluşturulmuştur. Kriterleri ağırlıklandırmak için literatürde birden fazla yöntem mevcuttur. Göreceli ağırlık belirlemenin en kolay yöntemi ise, kriterleri eşit ağırlıklı kabul etmektir. Çalışmada her bir kriterin önem derecesinin ağırlığı (w_j)- birbirinin aynı olduğu varsayımına dayanılarak- 0,125 olarak dikkate alınmıştır ve literatürde bu yöntemin uygulandığı birçok çalışma yer almaktadır (Çalışkan ve Eren, 2016; Demirkol ve İkvan, 2019; Günay ve Ayyıldız, 2016; Demireli, 2010; Saldanlı ve Sırma, 2014; Aytekin ve Sakarya, 2013).

Tablo 5. Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2009)

	K1	K2	L1	L2	B1	B2	G	A
H	0,0181	0,0233	0,0066	0,0072	0,0098	0,0120	0,0125	0,0116
V	0,0133	0,0137	0,0189	0,0173	0,0117	0,0116	0,0131	0,0138
A	0,0187	0,0154	0,0173	0,0181	0,0153	0,0169	0,0136	0,0101
Ş	0,0112	0,0098	0,0106	0,0117	0,0144	0,0123	0,0157	0,0184
İ	0,0140	0,0148	0,0182	0,0179	0,0123	0,0138	0,0130	0,0129
Y	0,0131	0,0128	0,0064	0,0067	0,0132	0,0134	0,0141	0,0153
I	0,0032	0,0020	0,0108	0,0094	0,0226	0,0156	0,0139	0,0141
Q	0,0145	0,0144	0,0180	0,0168	0,0127	0,0135	0,0161	0,0187
G	0,0189	0,0186	0,0182	0,0199	0,0130	0,0159	0,0132	0,0101

Tablo 5.'de yer alan ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin elemanları kullanılarak her bir alternatif için eşitlik (4) yardımıyla faydalı ve eşitlik (5) yardımıyla faydasız kriterler hesaplanmış ve Tablo 6.'da gösterilmiştir.

Söz konusu değerler dikkate alınarak ve eşitlik (6) yardımıyla her bir alternatif için Q_i ile gösterilen göreceli önem değerleri ile eşitlik (7) yardımıyla P_i ile gösterilen performans indeksi hesaplanarak, sıralamalarıyla birlikte Tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Alternatiflerin S_{+i} ve S_{-i} Değerleri (2009)

	S_{+i}	S_{-i}	$S_{-(min)}$	$\sum S_{-i}$	$S_{-(min)}/S_{-i}$	$\sum S_{-(min)}/S_{-i}$
H	0,0895	0,0116	0,0101	0,1250	0,874341	6,859593
V	0,0996	0,0138			0,733061	
A	0,1154	0,0101			1	
Ş	0,0856	0,0184			0,548223	
İ	0,1039	0,0129			0,784503	
Y	0,0797	0,0153			0,659019	
I	0,0775	0,0141			0,719701	
Q	0,1060	0,0187			0,541924	
G	0,1178	0,0101			0,99882	

Tablo 7. Alternatiflerin Q_i ve P_i Değerleri (2009)

	Q_i	P_i	Sıralama
H	0,105431	77,52496	6
V	0,112979	83,07482	5
A	0,133626	98,25742	2
Ş	0,095589	70,28821	7
İ	0,118188	86,90536	3
Y	0,091666	67,40344	8
I	0,090661	66,66459	9
Q	0,115863	85,1957	4
G	0,135996	100	1

Bankaların 2009-2019 dönemlerine ait indeks toplamaları, Q_i , P_i değerleri ve performans sıralamaları ile açıklamaları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Q_i , P_i Değerleri ve Sıralamaları (2009)

BANKA	s_{+i}	s_{-i}	s_{-min}	$\sum s_{-i}$	s_{-min}/s_{-i}	$\sum s_{-min}/s_{-i}$	Q_i	P_i	SIRALAMA
H	0,0895	0,0116	0,0101	0,1250	0,874341	6,859593	0,105431	77,52496	6
V	0,0996	0,0138			0,733061		0,112979	83,07482	5
A	0,1154	0,0101			1		0,133626	98,25742	2
Ş	0,0856	0,0184			0,548223		0,095589	70,28821	7
İ	0,1039	0,0129			0,784503		0,118188	86,90536	3
Y	0,0797	0,0153			0,659019		0,091666	67,40344	8
I	0,0775	0,0141			0,719701		0,090661	66,66459	9
Q	0,1060	0,0187			0,541924		0,115863	85,1957	4
G	0,1178	0,0101			0,99882		0,135996	100	1

Tablo 8.'e göre, 2009 yılında birinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den, ikinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den ve üçüncü sırada yer alan T. İş Bankası A.Ş.'nin ise L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli

Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)’den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 9. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2010)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0957	0,0123	0,0075	0,1250	0,609599	5,417486	0,109718	76,07827	5
V	0,0868	0,0156			0,478957		0,097874	67,86522	7
A	0,1211	0,0075			1		0,144218	100	1
Ş	0,0815	0,0204			0,367048		0,089926	62,35452	8
İ	0,1021	0,0116			0,645383		0,11699	81,12057	3
Y	0,0899	0,0109			0,68403		0,105693	73,28724	6
I	0,0767	0,0155			0,481663		0,087851	60,91568	9
Q	0,1072	0,0219			0,342104		0,115105	79,81361	4
G	0,1140	0,0093			0,808702		0,132625	91,96165	2

Tablo 9.’a göre, 2010 yılında sırayla ilk üçte yer alan Akbank T.A.Ş., T. Garanti Bankası A.Ş. ve T. İş Bankası A.Ş.’nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)’den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 10. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2011)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,1018	0,0116	0,0070	0,1250	0,604976	5,496321	0,115586	84,47079	3
V	0,0885	0,0147			0,477145		0,099316	72,58097	7
A	0,1141	0,0070			1		0,136835	100	1
Ş	0,0837	0,0232			0,303308		0,090604	66,21397	8
İ	0,0956	0,0085			0,829318		0,114422	83,62082	4
Y	0,0920	0,0120			0,585204		0,105322	76,97028	6
I	0,0774	0,0168			0,420072		0,086904	63,50982	9
Q	0,1077	0,0239			0,293913		0,114364	83,57822	5
G	0,1143	0,0072			0,982384		0,136647	99,86288	2

Tablo 10.’a göre, 2011 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.’nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)’den, ikinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.’nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)’den ve üçüncü sırada yer alan T. Halk Bankası A.Ş.’nin ise K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)’den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 11. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2012)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,1062	0,0118	0,0050	0,1250	0,42785	4,122095	0,119167	82,79656	3
V	0,0913	0,0158			0,318142		0,100988	70,1659	7
A	0,1136	0,0050			1		0,143928	100	1
Ş	0,0860	0,0151			0,333364		0,096073	66,751	8
İ	0,0968	0,0075			0,673136		0,117227	81,44862	4
Y	0,0953	0,0132			0,381681		0,106911	74,28108	5
I	0,0752	0,0201			0,250728		0,08279	57,52198	9
Q	0,1005	0,0273			0,184528		0,106104	73,72026	6
G	0,1101	0,0091			0,552666		0,12681	88,1062	2

Tablo 11.'e göre, 2012 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin ve ikinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den ve üçüncü sırada yer alan T. Halk Bankası A.Ş.'nin ise K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 12. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2013)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,1037	0,0097	0,0055	0,1250	0,572521	4,729418	0,118821	88,84604	5
V	0,0934	0,0149			0,372159		0,103263	77,21299	6
A	0,1073	0,0055			1		0,133738	100	1
Ş	0,0798	0,0187			0,295671		0,08763	65,52348	9
İ	0,0958	0,0061			0,915832		0,120053	89,76681	3
Y	0,1116	0,0136			0,408966		0,122374	91,50249	2
I	0,0901	0,0233			0,237794		0,096425	72,09972	8
Q	0,0920	0,0254			0,218236		0,097802	73,12908	7
G	0,1012	0,0078			0,708239		0,119894	89,64859	4

Tablo 12.'ye göre, 2013 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den, ikinci sırada yer alan Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den ve üçüncü sırada yer alan T. İş Bankası A.Ş.'nin K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 13. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2014)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0947	0,0135	0,0058	0,1250	0,427158	4,574937	0,106344	77,06415	5
V	0,0948	0,0141			0,408637		0,105942	76,77253	6
A	0,1151	0,0069			0,839563		0,137994	100	1
Ş	0,0849	0,0213			0,27112		0,092314	66,89731	8
İ	0,1076	0,0058			1		0,134933	97,78164	2
Y	0,0959	0,0132			0,437133		0,107882	78,17877	4
I	0,0810	0,0210			0,274985		0,088473	64,11381	9
Q	0,0943	0,0202			0,285657		0,102128	74,00894	7
G	0,1068	0,0091			0,630685		0,123989	89,85118	3

Tablo 13.'e göre, 2014 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den, ikinci sırada yer alan T. İş Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den ve üçüncü sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin ise K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 14. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2015)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,1015	0,0111	0,0072	0,1250	0,645982	5,340494	0,116642	85,31259	4
V	0,1003	0,0138			0,51687		0,112425	82,22847	5
A	0,1168	0,0084			0,851129		0,136723	100	1
Ş	0,0740	0,0213			0,335587		0,081885	59,8911	9
İ	0,1077	0,0072			1		0,131107	95,89262	2
Y	0,0942	0,0146			0,491414		0,105744	77,34164	6
I	0,0759	0,0155			0,462511		0,086679	63,39792	8
Q	0,0923	0,0234			0,305159		0,09946	72,7457	7
G	0,1122	0,0098			0,731844		0,129336	94,59751	3

Tablo 14.'e göre, 2015 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den, ikinci sırada yer alan T. İş Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den ve üçüncü sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin ise K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 15. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2016)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0968	0,0116	0,0081	0,1250	0,698541	6,008235	0,11132	83,92844	4
V	0,0934	0,0155			0,52222		0,104285	78,62393	7
A	0,1147	0,0094			0,859891		0,132637	100	1
Ş	0,0709	0,0219			0,369933		0,078556	59,22642	9
İ	0,1070	0,0086			0,936698		0,126458	95,34141	3
Y	0,0918	0,0180			0,449581		0,101196	76,29513	8
I	0,0883	0,0081			1		0,109085	82,24297	5
Q	0,1000	0,0218			0,37132		0,107694	81,19467	6
G	0,1121	0,0101			0,800052		0,128769	97,08329	2

Tablo 15.'e göre, 2016 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler)'den, ikinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den ve üçüncü sırada yer alan T. İş Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve B1(Öz kaynaklar/Toplam Aktifler)' den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 16. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2017)

BANKA	S+İ	S-İ	S-MİN	ΣS-İ	S-MİN/S-İ	ΣS-MİN/ S-İ	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0910	0,0123	0,0052	0,1250	0,420752	4,077198	0,103894	77,0768	6
V	0,0955	0,0171			0,304156		0,104868	77,79889	5
A	0,1185	0,0098			0,530755		0,134793	100	1
Ş	0,0720	0,0202			0,256745		0,079831	59,22467	9
İ	0,1025	0,0092			0,561268		0,119707	88,80742	4
Y	0,0937	0,0190			0,272813		0,102041	75,70167	8
I	0,0918	0,0052			1		0,122434	90,83105	3
Q	0,0964	0,0215			0,241101		0,103787	76,99676	7
G	0,1136	0,0106			0,489607		0,128645	95,43872	2

Tablo 16.'ya göre, 2017 yılında birinci sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den, ikinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den ve üçüncü sırada yer alan ICBC Turkey Bank A.Ş.'nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam Aktifler)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 17. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2018)

BANKA	S+i	S-i	S-MİN	ΣS-i	S-MİN/S-i	ΣS-MİN/ S-i	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0693	0,0103	0,0037	0,1250	0,359568	3,032376	0,08416	55,93756	8
V	0,0922	0,0148			0,250977		0,102526	68,14503	7
A	0,1105	0,0128			0,28895		0,122417	81,36604	3
Ş	0,0636	0,0174			0,213198		0,072436	48,14518	9
İ	0,1016	0,0130			0,284448		0,113327	75,32414	4
Y	0,1044	0,0177			0,208863		0,113049	75,13888	5
I	0,1092	0,0037			1		0,150453	100	1
Q	0,1043	0,0198			0,186881		0,111987	74,43325	6
G	0,1198	0,0155			0,239491		0,129645	86,17015	2

Tablo 17.'e göre, 2018 yılında birinci sırada yer alan ICBC Turkey Bank A.Ş.'nin L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve B2 (Sermaye Yeterlilik Rasyosu)'den, ikinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve B1(Öz kaynaklar/Toplam Aktifler)' den ve üçüncü sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve B1(Öz kaynaklar/Toplam Aktifler)' den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 18. Alternatiflerin İndeks Toplamları, Qi, Pi Değerleri ve Sıralamaları (2019)

BANKA	S+i	S-i	S-MİN	ΣS-i	S-MİN/S-i	ΣS-MİN/ S-i	Qi	Pi	SIRALAMA
H	0,0708	0,0105	0,0038	0,1250	0,358806	3,125313	0,085149	54,07477	8
V	0,0954	0,0121			0,311651		0,10788	68,51065	7
A	0,1394	0,0149			0,253453		0,149548	94,97214	3
Ş	-0,0726	0,0266			0,141509		-0,06697	-42,5276	9
İ	0,1312	0,0133			0,282967		0,142561	90,53482	4
Y	0,1243	0,0155			0,243085		0,133987	85,08977	6
I	0,1006	0,0038			1		0,140602	89,29085	5
Q	0,1392	0,0142			0,265621		0,149775	95,11648	2
G	0,1467	0,0141			0,268221		0,157465	100	1

Tablo 18.'e göre, 2019 yılında birinci sırada yer alan T. Garanti Bankası A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den, ikinci sırada yer alan QNB Finansbank A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den ve üçüncü sırada yer alan Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler) ve K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar)'den almış olduğu payın fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Yıllar itibarıyla söz konusu bankalara ait finansal performans sıralamalarına Tablo 19.'da yer verilmiştir.

Tablo 19. 2009-2019 Yılları Arası Bankalara Ait Finansal Performans Sıralaması

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
H	6	5	3	3	5	5	4	4	6	8	8
V	5	7	7	7	6	6	5	7	5	7	7
A	2	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3
Ş	7	8	8	8	9	8	9	9	9	9	9
İ	3	3	4	4	3	2	2	3	4	4	4
Y	8	6	6	5	2	4	6	8	8	5	6
I	9	9	9	9	8	9	8	5	3	1	5
Q	4	4	5	6	7	7	7	6	7	6	2
G	1	2	2	2	4	3	3	2	2	2	1

Sonuç

Ekonomik faaliyetlerin gerektiği şekilde sürdürülmesinde bankaların rolü kuşkusuz çok önemlidir. Ekonomiye kaynak sağlanması yanında önemli rol üstlenen bankaların sağlıklı bir finansal yapıya sahip olması ve sürekliliğini koruması çok önemlidir. Bu çerçevede bankaların performansları başta gözetim ve denetim otoriteleri olmak üzere, yatırımcılar, yöneticiler ve diğer ilgili taraflarca takip edilen bir konudur.

Bu çalışmada halka açık bankaların 11 yıllık dönemdeki performanslarının COPRAS Yöntemi ile genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bankacılık sektöründe çok sayıda performans göstergesi olmakla birlikte performans değerlemesinde hem literatürde hem de uygulamada bazı rasyolar daha sık kullanılmaktadır. Geçerliliği ve temsil ettiği bilgiler açısından genel kabul görmüş olan bu rasyolar arasından temsil gücü yüksek olanlar analiz kapsamına alınmıştır. Nitekim yapılan analizde elde edilen sonuçların piyasa beklentilerine paralel olduğu görülmüştür. Bilindiği üzere bankalar açısından yüksek performansı sağlayan unsurların başında; yönetsel stratejiler, yoğun teknoloji kullanımı, ürün çeşitlendirmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve bunun sonucunda da yüksek müşteri memnuniyeti gelmektedir.

Yapılan analiz sonucunda, 2009-2019 yılları arasındaki analiz döneminde finansal performans açısından bankaların değişken performans sıralaması sergiledikleri görülmekle birlikte T. Garanti Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş.'nin 2013 yılı hariç, yıllar itibarıyla ilk üçte yer aldığını, Şekerbank T.A.Ş.'nin ise yıllar itibarıyla son üçte yer aldığını söylemek mümkündür.

2018 yılı hariç olmak üzere T. Garanti Bankası A.Ş. ve Akbank T.A.Ş.'nin K1 (Net Kar/ Toplam Aktifler), K2 (Net Kar/ Öz kaynaklar), L1 (Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler) ve L2 (Likit Aktifler/ Toplam

Aktifler)’den almış oldukları paylarla sıralamada ilk üçte yer aldığını, yalnızca 2018 yılında ise her iki bankanın da B1 (Öz kaynaklar/Toplam Aktifler)’ den almış olduğu pay dikkati çekmektedir.

2009- 2015 yılları arasında 7 yıllık dönemde son üçte yer alan ICBC Turkey Bank A.Ş.’nin, 2017 ve 2018 yıllarında ilk üçte yer aldığını; QNB Finansbank A.Ş.’nin ise yalnızca 2019 yılında ilk üçte yer aldığını söylemek mümkündür.

Aktif kalitesini gösteren A (Takipteki Krediler/ Toplam Krediler) rasyosunun ise ne ilk üçte yer alan ne de son üçte yer alan bankalar için bir belirleyiciliğinin olmadığını söylemek mümkündür.

Analiz kapsamındaki bankaların genel sıralamasına sermaye sahipliği açısından bakıldığında ilk sıralarda büyük ölçekli özel sermayeli bankaların yer alması dikkat çekicidir. Büyük ölçekli 2 kamu bankasının sıralaması ise orta ve ortanın altında görünmektedir.

Finansal performansın en önemli göstergeleri bir tarafta iyi risk yönetiminin sonuçlarının finansal tablolara yansımaları, diğer tarafta da gelir gider yönetiminin etkin bir şekilde yapılması ile ilişkidir. Bankaların üstlendikleri çok sayıda risk olmakla birlikte likidite riski iflasa götüren, yönetilmezse bankanın faaliyetinin sonlandırılmasına yol açan, diğer riskler ise kısa vade zarara yol açan, sonraki yıllarda etkin bir maliyet yönetimi ile telafi edilebilir riskler durumundadır. Bu nedenle likidite riskinin etkin yönetiminin performansta ön plana çıkması beklenen bir sonuçtur. Karlılık ise tüm işletmeler açısından sürdürülebilirliği sağlandığı takdirde hedeflenen bir olgudur.

Sonuç olarak, likidite ve karlılık oranları yüksek olan bankaların performanslarının da yüksek olduğu yönünde elde edilen bulgular, Chang (2016), Şişman ve Doğan (2016), Yurttadur ve Demirbaş (2017)’in çalışmaları ile paralellik göstermiştir. Gerek analiz için ele alınan bankaların gerekse de sektördeki diğer bankaların kendi performanslarını gözden geçirmeleri açısından yararlanabilecekleri bu çalışmadan ayrıca mudilerin, yatırımcıların ve yöneticilerin de yararlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, kullanılan oranlara farklı ağırlıklar verilerek tekrar COPRAS performans puanlarının belirlenmesi açısından gelişmeye açık bir nitelik sergilemektedir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazar Özlem Karadağ Ak çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

İkinci yazar Şenol Babuşçu çalışmanın fikri, yöntemi, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

Üçüncü yazar Adalet Hazar çalışmanın fikri, yöntemi, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir. Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen göstermişlerdir

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (2007). *Banka Yönetimi ve Performans Analizi* (1. Baskı). İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.
- Aktaş, H. ve Kargın, M. (2007). Türk Bankacılık Sektöründeki Yabancı ve Ulusal Bankaların Finansal Oranlar Açısından Karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., 14* (2), 31-45.
- Altumur, N., Çevik, M. ve Karaca, S.S. (2019). Bist 30 Endeksinde İşlem Gören Ticari Bankaların Topsis Yöntemi ile Finansal Performans Analizi. *IJBEMP- Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 3(1), 63-73.
- Aytekin, S. ve Sakarya, Ş. (2013). BIST’de İşlem Gören Gıda İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 21, 30-47.
- BDDK, *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri*, Eylül 2020, www.bddk.org.tr
- Bektaş, S. (2020). Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Sıralanması: Türk Mevduat Bankalarının Critic ve Mairca Yöntemleriyle Performans Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(2), 784-814.
- Chang, C.P. (2006). Managing Business Attributes and Performance for Commercial Banks. *The Journal of American Academy of Business*, 9 (1), 104-109.
- Çalışkan, E. ve Eren, T. (2016). Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Ordu Üniv. Bil. Tek. Dergisi*, 6(2), 85-107.

- Demireli, E. (2010). Topsis Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye’deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. Journal of Entrepreneurship and Development*, 39-51.
- Demirkol, Ö. F. ve İkvan, A. (2019). Finansal Oran Analizlerinin Aras Yöntemi Kapsamında Değerlendirilmesi: Bist Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokanta Sektöründe Uygulama. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 5(17), 145-157.
- Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58, 175-188.
- Doğan, M. (2013). Measuring Bank Performance with Gray Relational Analysis: The Case of Turkey. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 215-225.
- Galdeano, D.M., Ahmer, U., Fati, M., Rehan, R. ve Ahmed, A. (2019). Financial Performance and Corporate Social Responsibility in the Banking Sector of Bahrain: Can Engagement Moderate?. *Management Science Letters* 9, 1529–1542.
- Günay, B. ve Ayyıldız, H. (2016). Firmaların Pazarlama Faaliyet Performans Düzeylerinin Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Karşılaştırmalı Analizi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 18, 113-136
- Hazar, A., Babuşcu, Ş., Tekindal, M. A. ve Köksal M. O. (2017). Bankacılık Sektöründe Sermaye Yeterliliği Rasyosunu Belirleyen Risklerin Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 135-150.
- Ho, C.T. ve Wu, Y.S. (2006). Benchmarking Performance Indicators for Banks Benchmarking. *An International Journal*, 13(1/2), 147-159.
- Kandemir, T. ve Karataş, H. (2016). Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Karaca, S.S., Altemur, N. ve Çevik, M. (2019). Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Camels Analizi ile Finansal Performans Ölçümü. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 130-148.
- Karapınar, A. ve Dogan, I. C. (2015). An Analysis on the Performance of the Participation Banks in Turkey. *Accounting and Finance Research*, 4(2), 24-33.

- Kaygusuz, M., Ersoy, B. ve Bozdoğan, T. (2020). CAMELS Değerlendirme Sistemiyle Bankaların Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 67-95.
- Lin, X. ve Zhang, Y. (2009). Bank Ownership Reform and Bank Performance in China. *Journal of Banking & Finance*, 33(1), 20–29.
- Mulliner, E., Smallbone, K., ve Mahene, V. (2013). An Assessment of Sustainable Housing Affordability Using A Multiple Criteria Decision Making Method. *Omega*, 41, 270-279.
- Ömürbek, V., Aksoy, E. ve Akçakanat, Ö. (2017). Bankaların Sürdürülebilirlik Performanslarının Aras, Moosra Ve Copras Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(19), 14-32.
- Parker, C. (2000). Performance Measurement. *Work Study*, 49(2), 63–66.
- Podvezko, V. (2011). The Comparative Analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 22(2), 134-146.
- Saldanlı, A. ve Sırma, İ. (2014). Topsis Yönteminin Finansal Performans Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), 185-202.
- Santoso, A. L. ve Santasyacitta, I. G. (2020). Ownership Structure and Financial Performance of Islamic Bank in Indonesia. *International Journal of Islamic Economics & Business Management in Emerging Market (IJIEBMEM)*, 1(1), 47-62.
- Sarıçalı, G. ve Kundakcı, N. (2016). AHP ve Copras Yöntemleri ile Otel Alternatiflerinin Değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 4(1), 45-66.
- Sarıtaş, H., Uyar, K., S., G. ve Gökçe, A. (2016). Banka Karlılığı ile Finansal Oranlar ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Sistem Dinamik Panel Veri Modeli ile Analizi: Türkiye Araştırması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 11(1), 87- 108.
- Seçme, N. Y., Bayrakdaroglu, A. ve Kahraman, C. (2009), Fuzzy Performance Evaluation in Turkish Banking Sector Using Analytic Hierarchy Process and TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11699-11709.

- Sümer, G. (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü ile Karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 485-508.
- Şişman, B. ve Doğan, M. (2016). Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık Moora Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F.*, 23(2), 353-371.
- Takan, M. (2001). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yönetim* (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezergil, S.A. (2016). Vikor Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373.
- Topak, M.S. ve Çanakçıoğlu, M. (2019). Banka Performansının Entropi ve Copras Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *İSMMMO- Mali Çözüm Dergisi*, 29(154), 107-132.
- Toraman, C., Ata, H.A. ve Buğan, M.F. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 301-310.
- Uslu, A. (2019). Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Bankaların CAMELS Analizi ile Performanslarının Ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82, 199-220.
- Uygurtürk, H. ve Soylu, N. (2016). Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Likidite ve Karlılık Performanslarının COPRAS Yöntemi ile Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 637-650.
- Yalçın, D. ve Karaatlı, M. (2018). Mevduat Bankası Seçimi Sürecinde Topsis ve Electre Yöntemlerinin Kullanılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 401-423.
- Yurttadur, M. ve Demirbaş, H. (2017). Türkiye'de Bulunan Katılım Bankaları ve Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. *İGÜ Sos. Bil. Dergisi*, 4(2), 89-117.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Peldschus, F. ve Turskis, Z. (2007). Multi-Attribute Assessment Of Road Design Solutions By Using The Copras Method. *The Baltic Journal Of Road and Bridge Engineering*, 2(4), 195– 203.

OKUMA SAATLERİNDE HİKÂYE KİTABI VE ÇİZGİ ROMAN OKUMAYLA İLGİLİ ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ (KÖY OKULU ÖRNEĞİ)*

Hasan Can GÜRSOY** , Ali GÖÇER***

Öz

Türkçe dersi bir beceri dersidir. Bu doğrultuda eğitim sistemimizde yapılandırmacı anlayışla öğretim programları oluşturulmakta ve okullarımızda eş zamanlı olarak dört temel dil becerisinin kazandırılmasına yönelik eğitimler verilmektedir. Okuma becerisi de dört temel dil becerisi içerisinde en fazla zaman ayrılan ve en çok kullanılan beceri alanlarından biridir. Temel eğitime başlayan bireyler okuma ve yazma öğrendikten sonra ilk etapta onlardan beklenen okuma ve yazma becerilerini işlevsel olarak kullanabilmeleridir. Ancak bunu gerçekleştirebilmek aynı zamanda bu becerilerle ilgili faaliyetleri alışkanlık haline getirebilmekle de yakından ilgilidir. Kitap okuma alışkanlığı üzerine yapılan ulusal ve uluslararası araştırmalarda ülkemizdeki kitap okuma alışkanlığı ve okuma becerisi oranları istenilen seviyede çıkmamaktadır ve bu durum literatürde bir sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle okuma becerisi ve alışkanlığı kazandırmada daha önce yapılan çalışmaların önerileri ve rehberliği doğrultusunda yeni yöntemler ve materyallerin kullanılmasına ihtiyaç vardır. Bu araştırmada okuma saatlerinde hikâye ve çizgi roman okumayla ilgili öğrenci görüşlerine ulaşılarak konuyla ilgili alternatif çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma olarak planlanmıştır. Çalışma Gaziantep ilinin Nizip ilçesindeki bir köy ortaokulunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu araştırmacı ve ortaokul altıncı sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri görüşme yoluyla elde edilmiştir. Veriler içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda okuma saatlerinin katılımcılara olumlu kazanımlar edindirdiği ve çizgi romanların okuma saatlerine ilgiyi artırdığı görülmüştür.

* Bu makale Hasan Can Gürsoy tarafından 2018 yılında Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde hazırlanan “Kitap Okuma Alışkanlığının Kazandırılmasında Yardımcı Bir Araç Olarak Çizgi Romanların Kullanılması” başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

**Doktora öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Kayseri/Türkiye, gursoyhasancan@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8725-426X

***Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, gocer@erciyes.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-6880-2611

Makale Gönderilme Tarihi:11 Temmuz 2020 Makale Kabul Tarihi:16 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler: Çizgi Roman, Hikâye Kitabı, Okuma, Okuma Alışkanlığı, Okuma Saati

STUDENT OPINIONS ABOUT READING STORY BOOK and COMIC BOOK IN READING HOURS (EXAMPLE FOR VILLAGE SCHOOL)

Hasan Can GÜRSOY, Ali GÖÇER

Abstract

Turkish lesson is a lesson of skill. In this direction, curriculum are created with a constructivist approach in our education system and trainings are provided simultaneously in our schools to gain four basic language skills. Reading skill is one of the most used skill areas among the four basic language skills. It is the ability of individuals who have started basic training to use their reading and writing skills functionally after learning to read and write, which is expected of them in the first place. However, being able to achieve this is also closely related to the ability to make the activities about these skills a habit. Over the national and international research on reading habits in our country, the rates of reading habits and reading skills have not been in the desired level and this situation has been seen as an issue in literature. And therefore, it's a necessary to use new methods and materials through the recommendations and guides of previous studies in gaining reading habits and skills. In this research, it's been aimed of giving alternative solutions to these problems by using comics in reading hours. Qualitative research method was used in this study. The study was performed in a middle school of Nizip in the province of Gaziantep. The participants of the research are the researcher and the 6th grade students of a middle school. The data of the research has been derived by interview. The data has been observed by using content analysis. At the end of the research, it was observed that the reading hours provided positive gains to the participants and the interest in the reading hours of the comics increased.

Keywords: Comic Book, Reading, Reading Habit, Reading Hour, Story Book

Giriş

Dil becerileri arasında, okuma becerisi; eğitim öğretim aktiviteleri içerisinde ve günlük hayatımızla ilgili işlerimizde sıklıkla kullandığımız becerilerin başında gelmektedir. Özellikle bizim tercihimizin yanında istemsiz olarak da gün içerisinde ve içinde bulunduğumuz ortamlarda, farklı araçlar veya kişiler vesilesiyle okuma eylemiyle karşı karşıya kalabilmekteyiz. Okuma eylemi

bireyler tarafından farklı amaçlarla çeşitli durumlarda kullanılır. Bu süreçte okumanın temel amacı düşünme alışkanlığı kazanmak ve çok yönlü düşünmeyi sağlamaktır (Bayram, 1990). Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda dil becerilerinin programlanmasıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

Öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır (MEB, 2019, s. 8).

Alışkanlık kavramına vurgu yapılmıştır çünkü alışkanlık aşamasına geçmemiş bir dil becerisi ki özellikle de okuma eylemi yalnızca kuru bir öğrenme anlamına gelir, bu da günümüzde yeterli görülen bir derece değildir. Eğitimin asıl amaçlarından biri de bireye okuma becerisini kazandırdıktan sonra okumanın günlük yaşamın bir parçası olarak görülmesini sağlamaktır, bunun için ise bireye okumanın bir ihtiyaç olarak benimsetilmesi gerekmektedir (Göçer, 2014). Bunun yanında okumanın yalnızca kodları çözmek olmadığı ve günlük yaşamla iç içe geçtiği de okuma eğitimi için vurgulanması gereken durumlardandır (Bayram, 2001).

Eğitim kurumlarımızda Türkçe dersi kapsamında dil becerilerinden dinleme/izleme, konuşma ve yazmanın yanında eş zamanlı olarak okuma becerisi kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yalman, Özkan ve Başaran (2015) okuma becerisini “bireyin başta bilişsel ve sözel gelişim olmak üzere tüm gelişim alanlarında ilerlemesini sağlayan önemli bir beceridir” (s. 475) şeklinde tarif etmektedir. Okuma becerisinin dört temel dil becerileri içerisinde ve okulda kazanılan yetenekler arasında en önemlisi olduğu ve diğer tüm becerilerin kazanılmasına temel teşkil ettiği belirtilmektedir (Yıldız ve Okur, 2010; Başaran ve Ateş, 2009). Ancak okuma becerisini kazanmak okumayı öğrenmiş olmakla kazanılmamaktadır. Bunun için birtakım ek becerilere sahip olmak gerekmektedir. Arıcı'ya (2005) göre bu becerilerden en önemlileri okuma hızının yeterli seviyede olması ve bu hızda okurken metni anlayabilmektir. Nitekim anlama ulaştırmayan bir okuma eylemi hızlı da olsa birey için pek bir anlam ifade etmemektedir.

Bununla birlikte okuma becerisini sadece Türkçe dersi için gerekli bir beceri olarak düşünmek eksik ve sınırlayıcı bir bakış açısidir. Okumayı yaşam biçimine dönüştürme, okuduğunu tam ve doğru anlayabilme, anlamlandırma öğrencinin sadece Türkçe dersinde başarılı olmasını sağlamamaktadır, aynı zamanda diğer derslerdeki başarının da temelini oluşturmaktadır (Göçer, 2018). Çünkü birey neredeyse tüm alanlara ait bilgilerin büyük birçoğunu

okuma aracılığıyla almakta ve aldıktan sonra bu bilgileri kapasitesi ölçüsünde yapılandırmaktadır. Bu sebeple okuma becerisinin etkin kullanımı öğrenici konumundaki her bireyin işini kolaylaştırmaktadır.

Okuma becerisini etkin kullanmanın devamında okuma öğretiminde asıl amaç okumayı alışkanlık hâline getirmektir. Dolayısıyla bireylerin yaşamları boyunca okuma faaliyetinden yeterince yarar sağlayabilmeleri okuma becerilerinin iyi olmasının yanında okumayı da alışkanlık hâline getirmeleriyle mümkün olmaktadır (Balcı, Uyar ve Büyükkiz, 2012). Şahin'e (2009) göre okuma alışkanlığı kazanmanın en temel ögesi okumayı sevmektir. Bununla birlikte Yıldız (2010) okuma alışkanlığının sürekli tekrar ve şartlanma sonucu kazanılan bir nitelik olmadığını belirterek okuma alışkanlığının aslında mekanik bir alışkanlık olmadığını ifade etmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birçok teknolojik ürün insan hayatına girmiş ve insan hayatını kolaylaştırmıştır. Fakat bu teknolojik imkânlar özellikle bilinçsiz kullanıldığında bireylerin vaktini çalmaktadır, bir diğer deyişle bireyleri alıkoymaktadır. Günümüzde bu teknolojik imkânların çokluğu göz önüne alındığında Duran ve Sezgin'in (2012) okuma eylemi için "televizyonun ve internetin cazip ve birden çok duyuya hitap eden unsurlarıyla baş etmek durumundadır" (s. 1660) görüşüne katılmamak elde değildir. Çocuk Vakfı'nın (2006) raporundaki "Türkiye'de çizgi roman yayıncılığı, televizyonun yaygınlaşmasına paralel olarak büyük ölçüde azalma eğilimi gösterdi" (s. 10) ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Çünkü medyanın günümüz kadar yaygın olmadığı yıllarda bireyler çizgi romanların görselliğini benimseyerek hayatlarındaki bir boşluğu doldurmaktaydılar. Ancak televizyon ve alternatif olan medya araçları yaygınlaşınca bireyler çizgi romanları okumayı bıraktılar ve bu ihtiyaçlarını başta televizyon olmak üzere diğer medya araçlarından karşıladılar. Ancak çizgi romanın televizyona karşı üstün bir yanı vardır o da çizgi roman okuyanların zihinlerinin bu süreçte aktif olmasıdır. Ancak televizyon izleyen bir birey çoğunlukla bu eylemi pasif rolde gerçekleştirmektedir.

İçinde bulunduğumuz çağın sonucu olarak çevremizde okuma faaliyetine alternatif olabilecek birçok unsur vardır. Batur, Gülveren ve Bek (2010) bu durumla ilgili "çocuklar önlerindeki seçenekleri gördükçe okumanın onlar için ne kadar sıkıcı ve zaman alıcı olduğu düşüncesine kapılmakta ve çelişkiye düşmektedirler" (s. 35) fikrini öne sürmektedir. Görsellik çağının getirdiği kitaplardan uzaklaşma sorununa yine görsel ağırlıklı okuma materyali olan çizgi romanlar bir çözüm yolu olarak ileri sürülebilir. Çizgi romanlar, içeriğindeki görsel ağırlıklı unsurlar sayesinde eğitim öğretim faaliyetlerini daha cazibeli hâle getirebilecek bir yapıya ve gittikçe büyüyen bir kullanım alanına sahip olmaktadır (Topkaya, 2016). Çizgi romanların farklı alanlarda bir öğretim materyali olarak kullanıldığı araştırmalara

bakıldığında alternatif ve işlevsel bir öğretim materyali olarak kullanılabileceği görülmektedir (Akcanca, 2020; Astuti, Kismini ve Prasetyo, 2014; Mamolo, 2019; Sömen, 2020). Çizgi romanlar ilgi çekici görsel avantajlarıyla televizyon ve internete alternatif olabilirler. Medyaya ve medya araçlarına fazlasıyla ilgi duyan günümüz çocukları çizgi romanların bu özelliklerinden faydalanılarak kitapların dünyasına çekilebilir.

Gündüz'e (2004) göre çizgi romanlar işlevleri bakımından diğer kitle iletişim araçlarıyla benzer niteliklere sahip olmakla birlikte eğitim açısından bakıldığında önemli avantajlara sahiptir. Dolayısıyla çocuklara hitap eden bu özellikler çocuklara kitap sevgisi aşılama ve kitap okuma alışkanlığı kazandırmada yardımcı bir araç olarak kullanılabilir. Okullarda okuma alışkanlığı kazandırmak amacıyla yapılan en yaygın faaliyet kitap okuma saatleridir. Genellikle bir sınıf ortamında gerçekleştirilen okuma saatlerinde tümünden bir sınıfı kitap okumaya motive etmek gerektiği düşünüldüğünde bu işin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle okuma alışkanlığı kazandırma amacıyla gerçekleştirilen okuma saatlerinde yöntem ve materyal eksenli alternatif çözümler aramak gerektiği ortadadır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı ortaokul altıncı sınıf seviyesinde olan ve okulda yapılan okuma saatlerine katılan tüm katılımcıların okuma saatlerinde hikâye kitabı ve çizgi roman okumayla ilgili görüşlerine ulaşmaktır. Burada katılımcılar arasında okuma saatlerine istekli katılanlar olduğu gibi isteksiz katılan ve isteksiz katıldığı için sınıf ortamını olumsuz etkileyen katılımcıların olabileceği de varsayılarak onların da süreçle ilgili görüşlerine ulaşmak önemsenmiştir.

Bu amaçlar kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin okuma saatlerinde hikâye kitabı okumayla ilgili görüşleri nelerdir?
2. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin okuma saatlerinde çizgi roman okumayla ilgili görüşleri nelerdir?
3. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin hikâye kitabı ve çizgi roman okuduğu okuma saatlerinin karşılaştırılmasıyla ilgili görüşleri nelerdir?
4. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin hikâye kitabı ve çizgi roman okurken karşılaştıkları güçlüklerle ilgili görüşleri nelerdir?
5. Ortaokul altıncı sınıf öğrencilerinin ders kitaplarında çizgi romanlara yer verilmesiyle ilgili görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Nitel araştırma: “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 45) olarak tanımlanmaktadır. “Nitel araştırmalarda araştırmacı tümevarımsal bir yol izler. Araştırmacı gözlemleri, görüşmeleri ve belgeleri bir araya getirerek daha büyük parçaları oluşturur, yani özelden genele doğru bir yol izlenir” (Merriam, 2015, s. 15). Araştırma sürecinde okuma saatleri aşamasında yaşananları katılımcıların bakış açısından hareketle anlayabilmek ve anlamlandırabilmek açısından nitel yöntem çerçevesinde görüşmelerden faydalanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2013) göre “bu yöntemlerin en önemli katkısı, araştırılan konuyu, ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeye ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya olanak vermesidir” (s. 46).

Verilerin Toplanması

Araştırmada öğrencilerin okuma saatleriyle ilgili görüşlerine ulaşmak için iki adet görüşme formu kullanılmıştır. Bu görüşme formlarından birincisi hikâye okunan okuma saatlerinden sonra ikincisi ise çizgi roman okunan okuma saatlerinden sonra uygulanmıştır. Veriler 21 haftalık okuma saati süreci sonucunda toplanmıştır. Bu süreçte tüm katılımcılar önceden belirlenmiş aynı kitapları okumuşlardır. Dolayısıyla görüşme sorularında katılımcıların her birinin yaşadığı nesnel süreç sonrasında alınan her cevap aynı süreçleri yaşayan katılımcıların öznel görüşleridir. Okuma saatlerinde okutulan kitaplar, ortaokul öğrencilerine yönelik okutulacak kitaplarda bulunması gereken iç yapı ve dış yapı özelliklerinin nasıl olması gerektiğine yönelik literatür taraması sonucunda kararlaştırılmıştır (Yıldız, 2010; Dökmen, 1994; Balcı, 2009; Arı ve Okur, 2013; Karabağ, 2006).

Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden “kolay ulaşılabilir (convenient) durum örnekleme” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 141) kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2013) amaçlı örnekleme yöntemleriyle ilgili “amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olur” (s. 135) bilgilerini vermektedir. Merriam (2015) amaçlı örnekleme için “araştırmacının keşfetmek, anlamak, iç görü kazanmak istediği ve çoğu şeyin öğrenilebileceği bir örneklem seçiminin zorunlu olduğu varsayımına dayanır” (s. 76) ifadelerini kullanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmacının öğretmen olarak görev yaptığı okulda bulunan çalışma grubu toplamda 7 erkek 7 bayan olmak üzere 14 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar,

araştırmanın yürütüldüğü sınıftaki öğrencilerin tamamını oluşturmakla birlikte tüm katılımcılar gönüllülük esası çerçevesinde çalışmaya katılmışlardır.

Verilerin Analizi

Miles ve Huberman’a (2015) göre “çoğu analiz kelimelerle yapılır. Kelimeler bir araya getirilir, alt kümelere ayrılır ve işaretlerle gösterilir.... Kelimelerin kaynağı gözlemler, görüşmeler ve dokümanlardır” (s. 7-9). Bu araştırmada yapılan görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2013) içerik analiziyle ilgili “toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir” (s. 259) bilgilerini vermektedir. Araştırmada katılımcılara uygulanan görüşme formları incelenerek benzer ve önemli kavramların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Daha sonra bu kavramlar gruplandırılarak kodlara ve temalara ulaşılmıştır. Ulaşılan kodlar ve temalar uzman görüşüne sunulurak dönütler alınmıştır. Bu dönütler sonucunda geçerli olan kod ve temalar düzenlenerek bulgular şekillendirilmiştir.

Bulgular

Katılımcılarla Yapılan Birinci Görüşmeden Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde katılımcıların hikâye okudukları okuma saatleriyle ilgili görüşleri, bu görüşlerle ilgili kodlar ve temalar ve araştırmacının bu görüşlerle ilgili yorumları yer almaktadır. Tablolardaki “G” görüşme sorularını, “K” ise katılımcı numaralarını temsil etmektedir.

Tabloda dikkat çekenler “Yabancı isimleri anlamadım (K2), anlamadığımız zaman kitap hiç güzel gelmiyor (K5), okumamın hızlandığını hissettim (K6, K8, K12), derste konuşmaya alıştığımız için sürekli sessizlikten sıkıldım (K11), Pollyanna’nın orta kısımlarında sıkıldım çünkü resimsizdi (K13).” gibi katılımcı görüşleridir. Bazı katılımcılar için kitaptaki yabancı isimler metni anlamayı engelleyici unsur oluşturmuştur. Bu durum katılımcının okuma becerisinin yeterli olmamasıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü katılımcı yabancı isimleri anlamaya çalışmıştır. Bu durumda bağlama hâkim olamadığı çıkarılabilir. Bunun yanında bir diğer dikkat çeken görüş ise katılımcıların (K6, K8, K12) okuma hızlarının geliştiğini ileri sürmeleridir. Düzenli yapılan okuma saatleri sonrasında bu katılımcılar ilerleme kaydettiklerini belirtmişlerdir. Bir diğer görüş ise (K13) kitaptaki resimleri yeterli bulmayan katılımcının görüşüdür.

Tablo 1. Gerçekleştirilen Hikâye Okuma Saatleriyle İlgili Katılımcı Görüşleri

G.1.1. Gerçekleştirdiğimiz hikâye okuma saatlerini değerlendirecek olursanız bu süreçle ilgili neler söyleyebilirsiniz?	Kodlar	Temalar
K1. Olayları kendim yaşamış gibiydim. Kahramanlar mutlu olunca ben de mutlu oluyordum. Genel olarak mutlu oldum. K2. Bazıları güzeldi, bazıları güzel değildi. Yabancı isimleri anlamadım. Bu da hikâyeyi anlamamı etkiledi. Bazen sıkıldım. K3. K14. Güzeldi. Güzel hissettim. Hikâyeler güzeldi. Hiç sıkılmadım. K4. Okurken kendimi içinde hissettim. Sıkılmadım. İyi oldu. K5. Başta belki anlamam diye düşündüm sonra güzelleşmeye başladı. İlk başlarda bulanıktı, tuhaftı sonra güzelleşti. Bazen sıkıldığım oldu. Özellikle anlamadığım yerlerde. Çünkü anlamadığımız zaman kitap hiç güzel gelmiyor. K6. K8. Kitap okumamın hızlandığını hissettim. Kendimi iyi hissettim. Okumam hızlandı. Hoşlandım. K7. Faydalı olduğunu düşündüm. K9. Biraz daha uzatılsın bu okuma saatleri. K10. Sınıftakiler adına faydalı oldu. Bazen sıkıldım. Genel olarak faydalı. K11. Biraz sıkıldım. Derste konuşmaya alıştığımız için sürekli sessizlikten sıkıldım. K13. Genel olarak hoşuma gitti ama bazen sıkıldım. Bazı bölümleri sevmedim. Karışık olan yerlerde sıkıldım. Pollyanna'nın orta kısımlarında sıkıldım çünkü resimsizdi.	Özdeşim kurma Anlamama Okuma hızı Benimseme Kararsızlık Güdülenememe Görsele odaklanma	Kitap özellikleri Okuyucu özellikleri

Katılımcılardan olumsuz görüş bildirenler içerisinde doğrudan sıkıldığını söyleyenler (K2, K5, K10, K11, K13) olduğu gibi kitabın özelliklerini beğenmeyenler (K2, K5, K12) de olmuştur. Bu katılımcılar okuma saatleri sürecinde fayda göreceklarine ikna edilmelidir. Genel olarak tabloyu değerlendirdiğimizde yedi katılımcının (K1, K4, K6, K7, K8, K9, K12) nedenleriyle birlikte olumlu görüş belirttiği iki katılımcının (K3, K14) neden göstermeden olumlu görüş belirttiği ve beş katılımcının (K2, K5, K10, K11, K13) ise sıkıldığını söyleyerek olumsuz görüş belirttiği görülmektedir.

Tablo 2. Okunan Hikâye Kitaplarıyla İlgili Katılımcı Görüşleri

G.1.2. Okuma saatlerinde okuduğunuz hikâye kitapları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?	Kodlar	Temalar
K1. Resimleri azdı. Yazılar güzeldi. İlgimi çekti. K2. K3. K4. K6. K12. İlgimi çekti. Çok duygusallardı. Ömer'i köpek kovaladığı için üzülüm. Kitaplar iyiydi. Heyecanlandım. Mutlu hissettim. K5. Sayfaları zor geldi. Hiç boşluk yoktu. Sıkıcı geliyordu. Bitireceğime inanmıyordum. K7. K14. Resimleri azdı. Daha fazla olsa iyi olurdu. Kitaplar daha kalın olmalıydı. Başlık çoktu. Bazen anlamıyorum resimler anlamama katkı sağlıyor. Bu nedenle resim daha fazla olsun isterdim. K8. İki kitap da güzeldi. Pollyanna'da daha fazla resim olabilirdi. K9. Heyecanlandım. Sevinç duydum. Duygusal oldum. Kitaplar ilgimi çekti. K10. Eğlenceliydi. Heyecanlıydı. Ömer'in çocukluğu ilgimi çekti, diğeri fazla ilgimi çekmedi. Bazen sıkıldım. Maceralı değildi. Enerjik değildi. K11. Biraz ilgimi çekti. Pollyanna biraz sıkıcıydı. Maceralı yanları ilgimi çekti. K13. Okurken acaba kitap okumamızı geliştirir mi diye düşündüm. İlgimi çekti ama az resimliydi. Bu nedenle sıkıldım.	Görsellik arayışı Tamamlayamama endişesi Macera beklentisi Gelişim beklentisi	Okuyucu beklentileri Kitap türü

Tablo 2'de beş katılımcı (K1, K7, K8, K13, K14) kitaplardaki resimlerin azlığından yakınlıkla daha fazla resimli olması gerektiğini belirtmiştir.

Bununla ilgili K14 “Bazen anlamıyorum, resimler anlamama katkı sağlıyor. Bu nedenle resim daha fazla olsun isterdim.” demiştir. İki katılımcı (K10, K11) Ömer’in Çocukluğu kitabını Pollyanna’dan daha çok severek okuduklarını söylemişlerdir. Bir katılımcı (K5) kitaplarla ilgili “Sayfaları zor geldi. Hiç boşluk yoktu. Sıkıcı geliyordu. Bitireceğime inanmıyordum.” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu katılımcı araştırmanın başlamasından itibaren kendisiyle ilgili süregelen olumsuz düşüncelere sahiptir. Bu durum katılımcının okuma becerisinin yeterli düzeyde olmamasına işaret etmektedir çünkü bu katılımcının anlama ulaşmada zorluklar yaşadığı görülmektedir.

Bunların yanında katılımcıların Ömer’in Çocukluğu hikâyesini Pollyanna’ya nispetle daha fazla beğendikleri görülmüştür. Bunun nedeni yerli kitapta yabancı isimlerin olmaması ve kültüre aşinalık olarak gösterilebilir. Dikkat çeken bir başka bulgu ise bazı katılımcıların (K2, K3, K4, K6, K10, K12) kitapta geçen Ömer’in köpek tarafından kovalanması sahnesine üzüldüklerini belirtmeleridir. Bu katılımcılar kendilerini kahramanın yerine koyarak empati kurmuşlardır. O hâlde bu katılımcılar okuma saatlerinden faydalanmışlardır. Çünkü okuma sırasında anlam kurmanın üzerine çıkılarak empati gerçekleştirilmiştir. Tablo genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların bazılarının hikâye okuma saatlerinden memnun kaldıkları (K2, K3, K4, K6, K9, K12) ve bundan faydalandıkları görülürken bir kısmının da (K1, K5, K7, K8, K9, K10, K11, K13, K14) okunan kitaplardan kısmen memnun kalmadıkları ve daha resimli kitaplar istedikleri görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Hikâye Kitaplarını Okurken Zorlandıkları Durumlar

G.1.3. Okuduğunuz hikâye kitaplarında zorlandığınız herhangi bir nokta oldu mu?	Kodlar	Temalar
K2. K3. K4. K8. K9. K10. K11. K12. K14. Yabancı isimlerde zorlandım. K5. Okurken hep içimde bir sıkıntı vardı. Uzun olmasından. Boşlukların çok az olması beni çok zorladı. K6. Heyecanlandığımda o kelimeyi tam göremiyorum, gözüm bulanıyor, tam göremiyorum. Mesela komik şeylerde, yabancı kelimelerde. K13. Ömer’in çocukluğunda son sayfalarda zorlandım.	Kaynak dil Metin uzunluğu	Materyale bağlı zorluklar Kültürel farklılık

Tablo 4. Katılımcıların Okuma Saatleriyle Ders Saatlerini Karşılaştırma Durumları

Derste konuşabildiğini ancak okuma saatinde konuşamadığını söyleyen katılımcının (K11) ise kitap okuma saatlerinde kitap okuma konusunda

yeterince istekli olmadığı söylenebilir. Çünkü bu katılımcı okuma saatlerine katılma isteği duymamaktadır ve bir ders saatliğine bile olsa okumayı istemek yerine rahatça konuşabildiği ders ortamını tercih etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bulgulardan biri de bazı katılımcıların okuma saatleriyle ilgili tutumlarında değişimler yaşamalarıdır. Örneğin Tablo 1’de kısmen sıkıldığını söyleyen katılımcılar (K2, K12) bu soruya okuma saatlerinin devam etmesi gerektiği yönünde cevap vermiştir. Bu katılımcıların okuma saatlerinin faydasına inandığı ancak sürece tam olarak ısınmadığı söylenebilir.

Tablo 5. Katılımcıların Okuma Saatleriyle İlgili Önerileri

G.1.5. Okuma saatleri uygulamasıyla ilgili öneriniz ya da önerileriniz var mı?	Kodlar	Tema
K1. K7. K12. K14. Haftada daha fazla kitap okuma saati olmalı. K2. İkisine de eşit miktar zaman ayıralım. K5. Mesela iki dersimiz varsa bir saati kitap okuma bir saati ders olsun. Her ikisi kitap okuma olmasın. Ama ders olması daha iyi çünkü ders işlerken eğleniyoruz. Ama kitap okurken sıkıcı geliyor. Herkes sessiz olunca ortam sessiz, sıkılıyorum. K8. Daha az okuma saati yapılsın. K10. K13. Kitaplar okuduktan sonra anlatılsa, hissedilen duygular söylene. Kitap hakkında konuşulsa iyi olur. K11. Dersin yarısı kadar sürede olursa daha iyi olur, dersten geri kalmazdık hem.	Daha fazla okuma Ders işleme Etkileşim	Öğretmenden beklentiler

Bazı katılımcılar (K2, K5, K11) bu soruyu bir önceki soruyla bağdaştırarak okuma saatleriyle ders saatlerini karşılaştırmışlardır. Dört katılımcı (K1, K7, K12, K14) okuma saatlerinin artırılması gerektiği yönünde fikir belirtmiştir. K8 daha az okuma saati yapılmasını istemiştir. İki katılımcı (K10, K13) benzer şekilde okuma saatlerinden sonra okunan kitaplar hakkında konuşulması ve bu kitapların anlatılmasını öneri olarak dile getirmiştir. Bu tablodaki katılımcıların önerilerine bakıldığında katılımcıların çoğunluğunun okuma saatlerinin devam etmesi konusunda hemfikir oldukları ve faydasına inandıkları ancak beklentilerinin yeterince karşılanmadığı görülmektedir.

Katılımcılarla Yapılan İkinci Görüşmeden Elde Edilen Bulgular

Bu bölümdeki görüşmelerin amacı hem katılımcıların çizgi roman okuma saatleri hakkındaki görüşlerine ulaşmak hem de hikâye okuma saatleriyle çizgi roman okuma saatlerini karşılaştırarak bununla ilgili görüşlerini sunmalarını sağlamaktır.

Tablo 6. Katılımcıların Okuma Saatlerinde Çizgi Roman Okumayla İlgili Görüşleri

G.2.1. Okuma saatlerinde çizgi roman okumayla ilgili düşünceleriniz nelerdir?	Kodlar	Tema
K1. Resimli olması ilgimi çekti. Eğlenceli. Düşünme yeteneğimizi geliştiriyor. K2. Resimleri olduğu için aklımızda canlandırabiliyoruz. Karşılıklı konuşmalar ilgimi çekti. K3. K7. Zevkliydi. İyiydi. Okudukça güzelleşti. K4. K8. K12. Resimleri daha fazla ve yazıları az olduğundan ilgimi çekti. Güzeldi. Bu benim için iyi oldu. K5. Hoşuma gitti. Komik yerleri vardı. Çizgi romanlar geldiği zaman sizin gösterdiğinizde çok merak ettim. Okumaya başlayınca hiç elimden bırakasım gelmedi. K6. Okumamın hızlandığını ve zihnimin geliştiğini düşündüm. K9. Çizgi romanlar daha iyiydi. Diğerlerinde yaşımızdan büyük kelimeler var. Çizgi romanda yaşımıza uygun şeyler var. K10. Bize macera yaşıyor. Kitap okumayı sevdiriyor. Sanki kitabın içinde gibi oluyorum. K11. Başta çizgi romana önyargı yaptım sonra hoşuma gitti. Hikâye kitaplarında daha çok sıkılmışım çizgi romanlarda daha az sıkıldım. K13. Diğer kitaplardan güzel olduklarını düşündüm. Daha renkli olduğundan hayal dünyamızı geliştiriyor. Aklımızı geliştiriyor.	Görsellik Somutlaştırma Neşelenme Düzeye görelilik	Okuma motivasyonu
K14. Hepsi çok güzeldi. Daha çok sayfası olsun isterdim.	Dinamizm	

Tablo 6 incelendiğinde tüm katılımcılar olumlu yönde görüş belirtmişlerdir. Altı katılımcı (K1, K2, K4, K8, K12, K13) çizgi romanların resimli olduğu için daha ilgi çekici olduğunu söylemiştir ve bu nedenle daha istekli okuduklarını belirtmişlerdir. Daha önceki görüşmelerde genellikle okuduğu kitaplarla ilgili olumsuz görüş bildiren K5 bu soruya “Okumaya başlayınca hiç elimden bırakasım gelmedi.” şeklinde cevap vermiştir. Bunun yanında K9 çizgi romanların yaşına daha uygun olduğunu söylemiştir. K10 “Kitabı sevdiriyor.” demiştir. K13 ise diğer kitaplardan daha güzel olduğunu söylemiştir. K11 hikâye kitaplarını okurken sıkıldığını ancak çizgi roman okurken sıkılmadığını ifade etmiştir. Katılımcılar genel olarak çizgi romanların bol resimli olmasından duydukları memnuniyeti, okunmasının kolay olduğunu, maceralı ve eğlenceli olduğunu, okumayı geliştirdiğini dile getirmişlerdir.

Tablo 7. Katılımcıların Çizgi Roman ve Hikâye Okuma Saatlerini Karşılaştırma Durumları

G.2.2. Hikâye okuduğunuz okuma saatleriyle çizgi roman okuduğunuz okuma saatlerini karşılaştırdığınızda arada fark olduğunu düşünüyor musunuz?	Kodlar	Tema
K1. Çizgi romanlar daha çabuk bitiyor, daha eğlenceli. K2. Hikâye kitaplarından bir şey anlamıyordum ama çizgi romanlardan anlıyorum.	Anlama kolaylığı	
K3. Çizgi romanları daha çok sevdim. Eğlenceliydi.		
K4. Çizgi roman okuduğumuz saatler daha güzeldi. Çizgi romanlar diğerlerine göre daha resimli, daha ilgi çekici. K5. Çok fark var. Çizgi romanlar daha kolay bitiyor. Bu yüzden kitabı daha iyi anladım. Diğerleri sadece yazı olduğundan aralıksız olduğundan pek anlamadım. K6. Çizgi romanlar daha iyiydi çünkü kısa ve resimlere bakıp olayları anlayabiliriz. K7. K8. Çizgi romanlar daha güzeldi. Resmi fazla,	Okuma kolaylığı	Okuma ilgisini artıran unsurlar
	Doyurucu	

renkli olduğu için ilgimi çekti. **K9.** görsellik
Hep beraber okuduğumuzda
hikâyeden bir şey anlamıyoruz. Ses
oluyor. Çizgi romanda ise herkes
okuyor. Kimse ses yapmıyor. **K10.**
Daha önce hiçbirimiz okumuyorduk
şimdi alıştık okuyoruz. Çizgi roman
okuduğumuz saatler daha iyiydi
çünkü çizgi romanlar daha ilginç.
K11. Çizgi romanlar daha güzeldi
çünkü canlandırma gibi. Herkesin
sözü ağzından çıkıyor. Resimler
konuşmalar var. **K12. K14.** Çizgi
romanlar daha çabuk bitti. İkisi de
güzeldi. **K13.** Onlarda daha az resim
vardı bunlarda daha fazla. Onlardan
fazla bir şey anlamadık, zihin
gücümüzü geliştiremedi onlar.

Güdülenmeyi
sağlama

Tablo 7’de katılımcılar okuma saatlerinde hikâye ve çizgi roman okumayı karşılaştırmışlardır. Altı katılımcı (K1, K2, K5, K6, K12, K13) benzer şekilde cevap vererek çizgi romanların daha çabuk bittiğini bu nedenle de daha iyi anladıklarını belirtmişlerdir. Dört katılımcı (K3, K4, K7, K8) doğrudan çizgi roman okudukları okuma saatlerinin daha güzel olduğunu söylemiştir. Bunun yanında bir katılımcı (K9) “Hep beraber okuduğumuzda hikâyeden bir şey anlamıyoruz. Ses oluyor. Çizgi romanda ise herkes okuyor. Kimse ses yapmıyor.” demiştir. Bu bulgu her iki tür için de okuma saatleri arasındaki farkı katılımcıların perspektifinden göstermesi açısından önemlidir. Çizgi romanların okunmaya başlanmasıyla katılımcıların okuma saatlerine olan ilgisi artmıştır. Bir diğer katılımcının (K10) söyledikleri de yine bu bulguyu destekler niteliktedir, bu katılımcı da “Daha önce hiçbirimiz okumuyorduk şimdi alıştık okuyoruz. Çizgi roman okuduğumuz saatler daha iyiydi çünkü çizgi romanlar daha ilginç.” demiştir. Aslında “hiçbirimiz okumuyorduk” ifadesi gerçeği yansıtmamaktadır çünkü düzenli olarak okuyan katılımcılar vardır ancak bu katılımcı okuma saatlerine yeterince ilgi göstermeyen katılımcılar adına bunu söylemiştir. Bu bulgular katılımcıların hem yaş itibarıyla hem de içinde yaşadığımız çağ itibarıyla görselliği olan araçlara olan meyillerinin kanıtıdır. Bu nedenle katılımcılar çizgi roman okudukları okuma saatlerinden daha yüksek beğeniyle söz etmişlerdir.

Tablo 8. Katılımcıların Okudukları Kitapları Tür Açısından Karşılaştırma Durumları

G.2.3. Çizgi roman ile hikâyeyi tür olarak karşılaştıracak olursanız her ikisini okumak arasında ne tür farklar var?	Kodlar	Tema
K1. K13. Hikâyelerde fazla macera yok. Çizgi romanlar macera filmi gibi. K2. K4. Hikâyelerin sayfaları fazla olduğu için çok iyi anlayamıyorum. Çizgi romanlar daha ayrıntılı ve fazla yazılı olmadığı için daha iyi anlıyorum. K3. Çok fark yok. K5. Diğer türleri okurken canım sıkılıyor fakat çizgi roman okurken kendimde değilim hep okumak istiyorum. K6. K8. K12. Çizgi romanlarda daha çok hayal kuruluyor. K7. Çizgi romanlar daha sürükleyici, daha iyi anlıyorum. K9. Çizgi romanlar ilgimizi çekiyor. Resimleri vs. çizgi romanlar gerçekmiş gibi oluyor. Okumak istiyorum. Ama hikâyelerde sıkılıyorum bir daha okuyasım gelmiyor. K10. Çizgi roman hayal dünyasını geliştiriyor. Macera yaşıyor. K11. Çok fark var. Çizgi romanlar daha canlı, düz değil. Herkesin resmi ayrı ayrı. Hem görüntü hem okuma olarak daha iyi seçebiliyoruz. Her fotoğraf değiştiğinde neler olduğunu daha iyi canlandırabiliyoruz kafamızda. K14. Çizgi romanlar fazla aklımda kalmıyor.	Materyal hacmi İsteklilik Yaşamsallık Anlaşılabilirlik Geçicilik	Okuma sürekliliğini destekleme

Katılımcılardan hikâye kitaplarıyla çizgi romanları karşılaştırmaları istendiğinde yedi katılımcı (K1, K5, K7, K9, K10, K11, K13) çizgi

romanların hikâye kitaplarına göre daha maceralı ve sürükleyici olduğuna vurgu yapmıştır. Bunun yanında dört katılımcı (K6, K8, K10, K12) çizgi roman okurken daha fazla hayal kurabildiğini söylemiştir. Katılımcıların hayal kurmaktan kasıtları okuduklarını gözlerinde canlandırabilme durumları olmalıdır. Çünkü çizgi romanlarda olay akışına bağlı olarak sunulan resimler olayın daha somut sunulmasına olanak vermektedir. Bu nedenle iki katılımcı (K2, K4) da çizgi romanları daha iyi anladıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı (K3) türler arasında fark görmediğini ve bir katılımcı (K14) da çizgi romanların aklında fazla kalmadığını söylemiştir. Katılımcıların türle ilgili karşılaştırmalarına bakıldığında çizgi roman üzerinde hikâyeye nispetle daha fazla memnuniyet söz konusudur. Katılımcıların bu memnuniyetinde çizgi romanın kolay okunması, görsel özelliklerinin fazla olması, dilinin sadeliği oranında anlamak için çok çabaya ihtiyaç olmaması gibi özellikler öne çıkan görüşlerdir.

Tablo 9. Ders Kitaplarında Çizgi Roman Metinlerine Yer Verilmesiyle İlgili Katılımcı Görüşleri

G.2.4. Ders kitabındaki metinlerde çizgi romanlara da yer verilmesini ister misiniz? Neden?	Kodlar	Tema
K1. K9. K14. İsterim. Hepsi sade düz hikâyeler olmasın içinde biraz da eğlenceli şeyler olsun. İnsanlar böyle kitapları daha çok sevebilir. K2. Evet. Daha çok anlayabilmek için. K3. Evet. K8. İsterim. Daha ilginç olur. K4. Evet. Çizgi romanlar güzel. Değişiklik olur. K5. Olabilir. Canım sıkıldığında okurum. K6. Evet. Bakıp geçmişi hatırlayabiliriz.	Tekdüzelikten kaçış	Metin işleme süreci
K7. Evet. Çünkü çizgi romanları nedense içimden daha çok okumak geliyor. K10. İsterim. Normal metinler fazla maceralı olmuyor. Çocuklar biraz da macera yaşasın. K11. Evet. Çizgi romanlar daha çok hoşuma gidiyor, daha eğlenceli. K12. Evet. Güzel olduğu için, resimli olduğu için. Resim olunca daha iyi anlarım. K13. İsterim. Çünkü kitaplara daha iyi odaklanmamızı sağlar.	Güdülenme Macera arayışı	

Bütün katılımcılar ders kitaplarında da çizgi roman türüne yer verilmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu görüşlerinin nedenleri olarak

ise böylece kitapları daha çok sevebileceklerini (K1), daha rahat anlayabileceklerini (K2, K12), daha ilgi çekici olacağını (K8, K9, K14), daha maceralı ve eğlenceli olacağını (K10, K11), daha iyi odaklanabileceklerini (K13) söylemişlerdir. Özellikle K1, K9, K14'ün belirttikleri görüşler ders kitaplarının tekdüze içerikler barındırdığını ifade etmesi açısından önemsenmelidir.

Tablo 10. Katılımcıların Çizgi Roman Okurken Yaşadıkları Zorluklar

G.2.5. Çizgi roman okurken zorlandığınız herhangi bir nokta oldu mu?	Kodlar	Temalar
K1. K3. K5. K7. Olmadı. K2. K8. İlk başlarda okuyacağım yeri karıştırdım. K4. K10. K14. Yabancı isimlerde zorlandım. K6. İlk defa çizgi roman okuduğumdan ilk başlarda okuyacağım yeri karıştırdım. Yabancı kelimelerde zorlandım. K9. Hayır. Hoşlandım daha çok. K11. Resimler arası geçişlerde ilk başlarda zorlandım sonra gitgide alıştım, zorlanmaz oldum. K12. K13. Küçük yazılarda zorlandım.	Konuşma balonu geçişleri Kaynak dil Yazı boyutu	Baskı özellikleri Kültürel farklılık

Tablo 10'a göre beş katılımcı (K1, K3, K5, K7, K9) herhangi bir zorluk yaşamadığını söylemiştir. Bazı katılımcılar (K2, K6, K8, K11) ilk defa çizgi roman okuduklarından ilk başlarda okudukları yerleri karıştırmışlardır ancak zamanla bu zorluğu yenmişlerdir. Araştırmanın başından bu yana katılımcıların zorlandıkları bir diğer nokta da yabancı isimlerdir. Yine üç katılımcı (K4, K10, K14) yabancı isimlerden dolayı zorlandığını söylemiştir. İki katılımcı (K12, K13) ise küçük yazılarda zorlandığını söylemiştir. Çizgi roman okurken yaşanan zorluklara bakıldığında çoğunluğunun türe aşına olmamaktan ve eserlerin çeviri olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Çeviri eserlerde bulunan yabancı isimlerin katılımcıların anlam birliği kurmasını sekteye uğratması durumu bazı katılımcılar açısından hikâye kitaplarında da yaşanmıştı.

Sonuç ve Tartışma

Okuma saatlerinde tüm katılımcıların aynı zaman dilimlerinde aynı kitapları okumaları katılımcılar açısından özgün bir deneyim oluşturmuştur, tüm sınıf

aynı kitaplar üzerine düşünmüş ve aynı kitapları anlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla sınıf içindeki uygulama saatlerinde birliktelik meydana gelmiştir. Araştırma süreci hikâye ve çizgi romanların kullanıldığı iki ayrı süreçten oluştuğu için sonuçlar da iki grupta incelenecektir.

İlk olarak hikâye okuma saatlerinden bahsedilmelidir. Katılımcılar genel olarak hikâye okuma saatlerinden fayda gördüklerini belirtse de sürecin bir parçası olmakta zorlanan, sürece isteksiz katılan katılımcılara da rastlanmıştır. Bu durum kuşkusuz bu katılımcıların davranışlarına da yansımış ve sınıf içi motivasyonu sekteye uğratmıştır. Araştırmada bu durumla ilgili veriler önemsenmiştir çünkü okumayla ilgili olumlu tutumlara sahip olmayan katılımcılara olumlu tutum kazandırarak kitap sevgisi telkin etmek bu araştırmanın amaçları arasındadır. Bunun yanında istekli katılımcıların da herhangi bir sebeple engellenmemesi de sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından önemlidir. Eğer bu kazanımlar sağlanırsa böylece kitap okumak için istek duymayanlar da istek duyanlara uyum gösterecek ve istenilen tablo ortaya çıkacaktır.

Bazı katılımcılar, eserlerin çeviri olmasından kaynaklı olarak metin içi yabancı isimlerden dolayı anlam kurmada zorlandıklarını söylemişlerdir. Bu katılımcılar metnin bağlamına (kontekst) ulaşma aşamasında bir engele takılmışlardır. Dolayısıyla yabancı isimleri metnin anlamına etki eden parçalar olarak düşünerek anlama ulaşmakta zorlanmışlardır. Bazı katılımcılar ise daha resimli kitaplara ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar için resim, kitapta yazanları anlamayı kolaylaştıran etmenlerden biridir.

İkinci olarak ise çizgi roman okuma saatlerinden ve çizgi roman okuma saatleriyle hikâye okuma saatlerinin karşılaştırılmasından bahsedilmelidir. Hikâye okuma saatlerine istekli ve düzenli olarak katılan katılımcılar çizgi roman okuma saatlerine de artan bir istekle katılmışlardır. Ancak daha önemlisi okuma saatlerine isteksiz katılan ve sıkıldığını söyleyen katılımcıların söylem değiştirmiş olmalarıdır. Bu katılımcılar çizgi romanların kendilerini kitaba alıştırdığını, daha kolay anladıklarını, resimlerinden dolayı merak duyduklarını belirterek aslında daha önce birtakım sebeplerle okuma düzeyi olarak geri kalmış ve okumaya pek ilgi duymamış bireylerin beklentilerine yönelik materyal sunulduğunda okumaya istek duyabileceklerini bize göstermişlerdir. Bu anlamda çizgi romanların okunmasının kolay olması ve resimlerinin çok olması nedeniyle dezavantajlı gruplara kitap sevgisi kazandırmada yardımcı bir unsur olarak kullanılabilir. Çizgi romanların kolay okunmasının sebebi ise metin bölümlerinin az resimlerin çoğunlukta olmasıdır.

Katılımcılar ders kitaplarında da çizgi roman metinlerine yer verilmesini istemişlerdir. Çizgi roman metinlerine bazı ders kitaplarında yer verildiği bilinmektedir ancak bunlar genellikle serbest okuma metinleri olarak kitaplarda yer almaktadır. Oysa görselliğe maruz kalma noktasında yoğun bir çağda yaşadığımızı düşünürsek çizgi roman metinlerinin metin işleme sürecine dahil edilerek ayrıntılı incelenmesinin istenmesi yerinde bir taleptir. Böylelikle bireylerin görsel okuma kapasiteleri gelişecek ve günlük hayatın getirilerine hazırlıklı olacaklardır.

Eğitim alanında çizgi romanlarla yapılan araştırma sayısı diğer konu alanlarına nispetle az olsa da yapılmış çalışmaların birçoğu çizgi romanların eğitici amaçlı kullanılabilir faydalı materyaller olduğunu gösteren çalışmalardır. Ünal (2018) sosyal bilgiler dersinde eğitici çizgi roman kullanımının öğrencilerin başarılarında olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma çizgi romanları yalnızca okuma aracı olarak görmemek gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Okuma motivasyonuna katkı sağlayan çizgi romanların akademik başarıyı artırmada eğitici bir araç olarak kullanılabileceği de görülmektedir.

Ekinci Efecioglu (2013) yabancı dil olarak İngilizce öğretiminde çizgi roman kullanımıyla ilgili çalışmalar yaptığı araştırmasında kullandığı çizgi romanlardan kelime öğretimi, sembolleri tanıma ve çıkarım yapma konularında olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Görsellik özelliklerinden dolayı somutlaştırıcı katkısı olan çizgi romanların kelime öğretiminde de etkin olarak kullanılabilir materyaller olduğunu söyleyebiliriz. Topkaya (2014) Vatandaşlık ve Demokrasi dersinde eğitici çizgi romanlara dayalı materyal kullanarak eğitici çizgi romanların akademik başarı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmış ve ayrıca araştırmacı akademik başarıya ulaşma yollarından biri olan okuma alışkanlığının da çizgi romanlardan yardım alınarak kazandırılmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Çizgi romanlardan yardım alınarak bireylere okuma alışkanlığı kazandırılabilir sonucuna çalışmamızda da katılımcı görüşleri aracılığıyla ulaşılan sonuçlardandır. Bu çalışmalar çizgi romanların belli yaş grupları açısından ilgiyi artırıcı materyaller olduğunu doğrulamaktadır.

Katılımcı grubunun beklentisi hedeflerin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın katılımcı grubunu oluşturan kitle çocuk yaş grubundaki altıncı sınıf öğrencileridir. Ancak beklenti ve ihtiyaçlar yaş gruplarına göre değişebilmektedir. Öner'in (2013) üniversite hazırlık öğrencileri üzerinde yürüttüğü araştırmasında çizgi romanların anlamaya katkı sunmada ve olumlu tutum geliştirmede katılımcılar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu çalışma, eğitici bir araç olarak çizgi roman kullanımında katılımcı grubunun yaş düzeylerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

Çizgi romanların büyük yaş gruplarında aynı işlevselliği sunmayacağı düşünülebilir. Hatta küçük yaş gruplarına bile sürekli ve sadece çizgi roman okutmak avantajdan çok dezavantaj oluşturabilir. Ancak burada dikkate alınması gereken durum çizgi romanların okuma ve okutma sürecinde motivasyonu artırmada kullanılabilecek yardımcı birer araç olduklarıdır. Özellikle okuma alışkanlığı kazanamamış, kitapla arasına mesafe koymuş bireylerin kitaba olan tutumunu değiştirmeye olumlu katkılar sunabileceği düşüncesi göz önünde bulundurulmalıdır.

Çetin ve Karaata (2010) bir grup araştırmacının “çizgi romanların özellikle okumayı sevmeyen öğrenciler üzerinde etkili olduğu” (s. 208) yönünde görüşler sunduklarını belirtmektedir. Bu çalışmada da okuma ve kitaplar hakkında olumsuz görüşler sunan bazı katılımcılar çizgi roman okuduktan sonra görüşlerini olumlu yönde değiştirmişlerdir. Gönen’in (1991) çocuk katılımcılarla gerçekleştirdiği çalışmasında ise normal gelişim gösteren korumaya muhtaç çocuklar ve gençler arasında en çok ilgi gören ve en çok okunan türün çizgi roman olduğu görülmüştür (akt. Devrimci, 1993, s. 45). Bayram’ın (1990) çalışmasında da ilkökul öğrencilerinin en çok hoşlandıkları kitap türleri seçiminde %50 oranla çizgi romanı seçtikleri görülmüştür. Geçmişten günümüze yaygınlığı azalan çizgi romanlar günümüzde çocukların karşısına daha az çıkmaktadır. Bu nedenle tercih edilmesi de bireylerin ulaşma imkânının olduğu kitaplıklarda bulunma durumuna bağlıdır. Bu çalışmada da katılımcılar çizgi roman okuma saatlerini hikâye okuma saatlerinden daha fazla beğendiklerini dile getirerek aslında ihtiyaç duydukları şeyi hissettirmişlerdir. Bu katılımcılar kitaplara uzak değillerdir. Ancak severek okuyacakları kitaplara ihtiyaç duymaktadırlar.

Konuyla ilgili Uslu Üstten ve Pilav (2016) da yabancılara Türkçe öğretiminde çizgi roman kullanımıyla ilgili araştırmasında çizgi romanların başarıya olumlu etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Cihan (2014) eğitsel araç olarak çizgi romanların kullanılmasıyla ilgili çalışmasında çocuklardan elde edilen veriler sonucunda “çizgi roman, öğrencileri özellikle okuma eylemine teşvik etmek için son derece uygun bir araçtır” (s. 316) fikrini sunmuştur. Emans (1960) ise bazı öğretmenlerin çizgi roman okumanın genel okumayı teşvik ettiğini belirtmiştir (akt. Tuncer, 1993, s. 65). Çiçek Şentürk’ün (2020) beşinci sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmasında çizgi romanların eğitici ve motivasyonu artırıcı bir öğretim materyali olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Topkaya ve Yılar’ın (2015) ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada ise çizgi romanların derse olan ilgiyi artırdığı ve okuma alışkanlığı kazandırmada faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Topkaya’nın (2016) karikatürlerle çizgi romanları karşılaştırdığı çalışmasında beşinci sınıf öğrencileri üzerinde çizgi romanların

karikatürlerden daha etkili bir öğretim aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karagöz'ün (2018) eğitici çizgi romanlardaki disiplinler arası içerikleri belirlemeye yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında, çizgi romanların disiplinler arası öğretimde işlevsel içerikler barındırdığı ve çizgi romanlarla yapılan sınıf içi uygulamaların okuma başarısını artırdığı görülmüştür.

Bahsedilen çalışmalarda çizgi romanların ilgi çekici bir öğretim materyali olduğu ve farklı derslerde de çizgi romanların başarıyı artırmada kullanılabileceği fikri ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada ise okuma saatlerinde istekli veya isteksiz okuyan tüm katılımcılara çizgi romanın kendi okuma eylemleri üzerindeki katkısı bizzat çizgi roman okuyarak deneyim elde eden katılımcıların kendisine sorulmuştur. Gerçekleştirilen bu çalışma ve öğrenci görüşleri sonucunda düzenli olarak yapılan okuma saatlerinin katılımcılara okuma alışkanlığı kazandırma sürecinde olumlu kazanımlar edindirdiği ve çizgi romanların okuma saatlerinde önemli bir motivasyon aracı olduğu görülmüştür.

Öneriler

Okullarda yapılan okuma saatlerinin sistematik olarak sürdürülmesine katkı sağlayacak ve işlevselliğini artıracak yeni çalışmalar yapılabilir. Okullarda gerçekleştirilen okuma saatlerinde öğrencilere tek kitap türü üzerinden okuma yaptırmak yerine daha fazla türün seçenek olarak sunulduğu okuma saatleri yapılarak öğrencinin zevk alarak okuyabileceği kitaplarla buluşması sağlanabilir.

Belli bir grup katılımcı üzerinde yapılan bu çalışma farklı sosyoekonomik gruplarla yapılarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Bu yaş grubu katılımcıların okumaktan hoşlandıkları türlerden biri de masallardır. Görsellerle zenginleştirilmiş masallar da okuma alışkanlığı kazandırmada pedagojik bir araç olarak kullanılabilir. Eğitici çizgi romanların farklı dil becerilerine (dinleme/izleme, konuşma, yazma) katkı sunacağı yeni çalışmalar yapılabilir.

Farklı sınıf düzeyindeki ders kitaplarına, hitap ettiği kitleye uygun çizgi roman metinleri yerleştirilerek çizgi romanlarla metin işleme süreçleri gerçekleştirilebilir. Yoğun görselliğe maruz kalan günümüz bireyleri böylelikle okulda sistematik olarak bu görsellerle ilgili anlam kurma mekanizması kazanabilirler. Medya okur yazarlığı öğretiminde de çizgi romanların yardımcı bir materyal olarak kullanıldığı araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazar Hasan Can Gürsoy çalışmanın yöntemi, planlanması, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

İkinci Yazar Ali Göçer çalışmanın fikri, yöntemi, planlanması, analizi, yorumlanması ve yazılmasına katkı sağlamıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir. Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen göstermişlerdir.

Kaynakça

- Akcanca, N. (2020). An Alternative Teaching Tool In Science Education: Educational Comics. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 7(4), 1550-1570.
- Arı, G. ve Okur, A. (2013). Öğrencilerin İlköğretim 100 Temel Eseri Okuma Durumu. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 173(173), 307-328.
- Arıcı, A. F. (2005). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuma Durumları (Beceri-İlgi-Alışkanlık-Eğilim) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Astuti, T. M. P., Kismini, E. ve Prasetyo, K. B. (2014). The Socialization Model Of National Character Education For Students In Elementary School Through Comic. *Jurnal Komunitas*, 6(2), 260-270.
- Balcı, A. (2009). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlık Ve İlgileri Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Balcı, A., Uyar, Y. ve Büyükkiz, K.K. (2012). İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları, Kütüphane Kullanma Sıklıkları Ve Okumaya Yönelik Tutumların İncelenmesi. *Turkish Studies*, 7(4), 965-985.
- Başaran, M. ve Ateş, S. (2009). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Okumaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.
- Bayram, O. (1990). İlkokul Çağı Çocuklarının Okuma Alışkanlığı Ve Yenimahalle İlçe Halk Kütüphanesi Gezici Kütüphane Hizmeti (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bayram, S. (2001). Türkiye’de Kitap Okuma Alışkanlığı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

- Batur, Z., Gülveren, H. ve Bek, H. (2010). Öğretmen Adaylarının Okuma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma: Uşak Eğitim Fakültesi Örneği. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 32-49.
- Cihan N. (2014). Eğitsel Araç Olarak Çizgi Romanın İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Konularına Uyarlanması. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi. 3(3), 313-321.
- Çiçek Şentürk, Ö. (2020). Argümantasyon Destekli Eğitici Çizgi Romanların Öğrencilerin Çevreye Yönelik İlgi, Motivasyon Ve Akademik Başarılarına Etkisi İle Öğrenci Deneyimleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çetin, Y. ve Karaata, C. (2010). Türk Öğrencilerin Okumama Sorununa Çözüm Önerileri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(1), 202-215.
- Çocuk Vakfı (2006, Eylül). Türkiye'nin Okuma Alışkanlığı Karnesi [Broşür]. İstanbul: Yazar.
- Devrimci, H. (1993). İlkokul 5. Sınıf Çocuklarında Okuma Alışkanlığının İncelenmesi (Bilim Uzmanlığı Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dökmen, Ü. (1994). Okuma Becerisi, İlgisi Ve Alışkanlığı Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Duran, E. ve Sezgin, B. (2012). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarının Ve İlgilerinin Belirlenmesi. Turkish Studies, 7(4), 1649-1662.
- Ekinci Efecioglu, E. (2013). The Role Of Graphic Novels in Teaching English As A Foreign Language (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Göçer, A. (2014). Türkçe Eğitiminde Ölçme ne Değerlendirme (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Göçer, A. (2018) Temel Dil Becerilerinin Birbirleriyle İlişkisi ve Bireyin Anlam Evreninin Gelişimi ve Gerçek Yaşam Becerileri Açısından Önemi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 7(4), 40-50.
- Gündüz, U. (2004). Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Çizgi Romanın Kültürel Toplumsal ve Siyasal İşlevleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karabağ, H.H. (2006). Çocuk Gelişiminde Çizgi Romanın Etkisi. S. Sever (Ed.), II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (04-06

Ekim 2006) bildiri kitabı içinde (s. 285-290). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Karagöz, B. (2018). Eğitici Çizgi Romanların Işığında Okuduğunu Anlama Stratejilerinin Kullanımı. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(3), 637-661.

Mamolo, L. A. (2019). Development Of Digital Interactive Math Comics (Dımac) For Senior High School Students in General Mathematics. Information & Communications Technology in Education, 6(1689639), 1-13.

MEB. (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: MEB Yayınları.

Merriam, S. B. (2015). Nitel araştırma (3. Baskı). (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2015). Nitel Veri Analizi (1. Baskı). (A. Ç. Kılınç, Çev.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).

Öner, S. (2013). The effect of a selected graphic novel on reading comprehension (Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.

Sömen, T. (2020). Sosyal Bilgilerde Bir Öğretim Materyali Olarak Çizgi Roman. N. E. Akhan ve S. Demirezen (Ed.), Sosyal Bilgiler Öğretiminde Alternatif Konular İçinde (s.351-380). Nobel Akademik Yayıncılık.

Şahin, A. (2009). İlköğretim 6. 7. Ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlıklarının Sosyo-Ekonomik Düzeylere Göre İncelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 215-232.

Topkaya, Y. (2014). Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersinde Eğitici Çizgi Roman Kullanımının Bilişsel Ve Duyuşsal Öğrenmelere Etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Topkaya, Y. (2016). Doğal Çevreye Duyarlılık Değerinin Aktarılmasında Kavram Karikatürleri İle Eğitici Çizgi Romanların Etkililiğinin Karşılaştırılması. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(34), 259-272.

Topkaya, Y. ve Yılar, B. (2015). Analysis Student Views Related To Educative Comics. Route Educational and Social Science Journal, 2(3), 106-117.

- Tuncer, N. (1993). Çizgi Roman ve Çocuk (1. Baskı). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Uslu Üstten, A. ve Pilav, S. (2016) Temel Seviyede Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Çizgi Romanların Öğrenme Düzeyine Etkisi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(4), 599-606.
- Ünal, O. (2018). Sosyal Bilgiler Dersinde Eğitici Çizgi Roman Kullanımının Öğrenci Başarısı ve Tutumuna Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Yalman, M., Özkan, E. ve Başaran, B. (2015). Geleceğin Öğretmenlerinin Kitap Okuma Alışkanlıklarının İncelenmesi: Dicle Üniversitesi Örneği. EKEV Akademi Dergisi, 61, 463-478.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, C. (2010). Okuma Ve Anlama Öğretimi. Yıldız C. (Ed.), Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi İçinde (s. 115- 149). Pegem Akademi Yayınları.
- Yıldız, C. ve Okur, A. (2010). İlköğretim Okullarındaki Okuma Etkinliklerinde Göz Ardı Edilen Bir Konu: Sözcük Öğretimi. Türklük Bilimi Araştırmaları, (27), 753-773.

YİRMİNCİ YÜZYIL İKİNCİ YARISI TÜRK-ALMAN ŞİİR VE YAZIN DİLİ ÖRNEĞİNDE ALIŞILMAMIŞ BAĞDAŞTIRMALAR İLE İLGİLİ KURAMLAR VE ANLAM YAPILARI*

Ömer Lütfi İSPİRLİ**

Öz

Son yüzyıl içerisinde dildeki gelişmelere paralel olarak söz sanatları içerisinde eğretilme ile ilgili onlarca kuram ileri sürülmüştür. Bu çalışmaların neticesinde eğretilme önemli bir yere gelmiştir. Bu çalışmada eğretilmenin bir türü olan *alışılmamış bağdaştırmaların* önemi, anlamı ve alışılmamış bağdaştırmalar ile ilgili kuramlar araştırılmıştır. Türkçe ve Almancada özellikle şiir dilinde kullanılan alışılmamış bağdaştırmalar ilgili ulusların düşünme ve dünyayı algılama biçimlerinin de sonucunda ortaya çıkan birer dilsel ve bilişsel figürlerdir. Dilin son derece geniş olanaklarından yararlanılarak gerçekleştirilen alışılmamış bağdaştırmalar güçlü imgeler içeren öğelerdir. Alışılmamış bağdaştırmaları anlamamızdaki en önemli sorun bu farklı kategorideki sözcüklerin ilgili kültürdeki imgelem gücünde ve sözcüklerin derin anlamlarında yatmaktadır. Sözcüklerin imgelem gücü ve derin anlamları bir yerde alışılmamış bağdaştırmaların en önemli özelliği durumundadır. Alışılmamış bağdaştırmaların olduğu şiirler okuyucu/dinleyicinin hemen okuyup geçmediği, bir süre de olsa üzerinde düşünüp anlamaya ve yorumlamaya çalıştığı şiirlerdir. Alışılmamış bağdaştırmalar dile aykırı bir yapı içerisindedir. Ancak yazın ve şiir dili içerisinde dile olağanüstü bir anlam katar. Dildeki çarpıcı özellikleriyle yazar/şairlerin özgün düşünce ve duygularını sanatsal estetik yoluyla aktardıkları tasarımlar haline gelmiştir. Alışılmamış bağdaştırmalar imgeler yoluyla okuyucu/dinleyicinin zihninde yeni çağrışımlar ve tasarımlar oluşturur. Alışılmamış bağdaştırmalar Türk ve Alman edebiyatı alanında daha çok şiir dilinde okuyucu/dinleyicinin imgelem dünyasına geniş duygu, düşünce, görüntü ve tasarımlarıyla farklı bir renk katar.

Anahtar Kelimeler: Eğretilme, Anlam Bilimi, Alışılmamış bağdaştırmalar.

* Bu makale 2014 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlamış olduğum “*Almanca ve Türkçede Eğretilme Süreci*” başlıklı doktora tezimizden yararlanılarak üretilmiştir.

** Dr. Öğrt. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, omer.ispirli@gop.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-8575-843X

Makale Gönderilme Tarihi: 11 Ocak 2021 Makale Kabul Tarihi: 05 Mart 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

THEORIES AND SEMANTIC STRUCTURES ON SEMANTIC DEVIATIONS IN THE VERSE AND PROSE WORKS OF THE TURKISH AND GERMAN LANGUAGES IN THE SECOND PART OF THE TWENTIETH CENTURY

Ömer Lütfi İSPİRLİ

Abstract

Tens of theories on metaphors among figures of speech have been proposed in parallel with the linguistic developments that have occurred in the past century. As a result of these studies, the use of metaphors has acquired significant importance among figures of speech. This study searches the importance of semantic deviations – a type of metaphors- their meanings, and theories on them. Semantic deviations used specifically in the poetry of the German and Turkish languages are linguistic and cognitive figures stemming from the way these two nations think and perceive the world. Formed by benefiting from the numerous opportunities offered by languages, semantic deviations are elements which include powerful imagery. The biggest challenge in understanding semantic deviations lies in the fact that these words in a different category have imagery power and deep meanings in the related culture. In a sense, the imagery power and the deep meanings of words constitute the most important characteristics of semantic deviations. The poems with semantic deviations are those the readers or the listeners do not read or listen rapidly and they are such poems that make readers and listeners contemplate and expound for some time. Semantic deviations are anomalous in languages. However, they provide the prose and poetry art forms with extraordinary meanings. With their dramatic characteristics they have become representations through which authors/poets have communicated their original thoughts and emotions using artistry and aesthetics. Through images semantic deviations form novel connotations and representations in the minds of the readers/listeners. In Turkish and German literature, especially in poetry, semantic deviations with their extensive emotions, ideas, images and representations enliven the imagery worlds of the readers/listeners.

Key Words: Metaphor, Semantic, Semantic deviations,

Giriş

Bu çalışmada *alışılmamış bağdaştırmaların* yazın ve şiir dilindeki kullanımı, tanımı ve anlamı ile ilgili birbirinden farklı görüşler üzerinde durulmuş;

alışılmamış bağdaştırmalar hakkında ileri sürülen kuramlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Alışılmamış bağdaştırmalar yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki modern şiirin vazgeçilmez öğeleri olmuştur. Yirminci yüzyıl genel olarak baktığımızda büyük savaşların, açlık, sefalet, göç ve acıların yaşandığı; fikrî, felsefî akımlar gibi bilimsel, teknolojik gelişmelerin ve buluşların baş döndürücü bir hızla geliştiği bir zaman olarak görülmektedir. Bu yaşantı ve olayların dile ve edebiyata yansması da kaçınılmaz olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman şiirinde ortaya çıkan modern anlayış ve buna paralel olarak Türk şiirinde gelenekten koparak bir değişimin sonucunda ortaya çıkan İkinci Yeni Akımı şiirde birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Burada çalışmamız açısından önemli olan şiirlerdeki imgesel özelliklerin, anlamsal sapmaların, düşünce, duygu ve çağrışımların bu dönemde daha da çok belirgin olarak ortaya çıkmasıdır.

Şiirin özü dildir. Şiir, sözcüklerin aza indirgenip anlamın genişlediği bir sanattır. Şiir, dilin kullanım özellikleri itibarıyla estetik önemin üst düzeyde tutulduğu yazın türüdür. Şiir okuyucu/dinleyiciyi etkileme gücünü dili ustaca kullanan şairden alır. Şiirde kullanılan göstergeler düzyazıdan daha farklı bir dil kullanımıyla karşımıza çıkar. Günlük dilin sözcükleriyle oluşan şiir, zengin imgeler yoluyla okuyucu/dinleyiciyi etkiler. Şaire özgü duygu ve düşünceler belirli kurallar içerisinde dilsel oyunlar tarzında ortaya konulur. Anlam zenginliğine sahip şiir dilindeki asıl amaç konuşma dilinden, diğer yazın türlerinden farklı olarak az sayıdaki sözcükle okuyucu/dinleyicinin zihninde yeni imajlar, çağrışımlar ve tasarımlar oluşturmaktır. Bunu da yaparken şiirin harcı olarak tanımlayabileceğimiz eğretileme gibi söz sanatlarından ve eğretilemenin bir türü olan alışılmamış bağdaştırmalardan yararlanır.

İmgeler bir şiirin ana unsurudur ve şiir sanatında önemli bir yere sahiptir. Özellikle imgelerin alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla aktarılması şiire estetik bir değer katmaktadır. Bu yüzden güçlü imgeler içeren alışılmamış bağdaştırmalar okuyucu/dinleyici üzerinde oldukça etkili olmaktadır.

Şairler, edebî bir dille daha az sözcük kullanarak daha fazla anlamsal içerikteki düşünce, duygu ve tasarımlarını okuyucu/dinleyiciye aktarmak isterler. Şairler göstergeleri dilin tüm olanaklarından yararlanarak çeşitli birleşimler ve cümle öbekleri şeklinde bir araya getirirler. Dilin anlam yapısını zorlayarak gerçekleştirilen bu tür öğeler okuyucu/dinleyici tarafından ilk başta zor anlaşılabilir. Alışılmamış bağdaştırmaları anlamamızdaki en önemli sorun bu farklı kategorideki sözcüklerin, cümle öbeklerinin ilgili kültürdeki imgelem gücünde ve sözcüklerin derin anlamlarında yatmaktadır. Çünkü bu bir anlamsal olaydır ve sözcüklerin

imgelem gücü ve derin anlamları bir yerde alışılmamış bağdaştırmaların en önemli özelliği durumundadır. Hiçbir sözlükte bulunmayan, dilde yeni bir buluş ve yeni bir anlamsal değeri olan alışılmamış bağdaştırmalar okuyucu/dinleyicinin imgelem gücüne bağlı olarak algılamada değişkenlik gösteren, uzun süre insan belleğinde kalabilen öğelerdir. Zaten alışılmamış bağdaştırmaların olduğu şiirler okuyucu/dinleyicinin hemen okuyup geçmediği, bir süre de olsa üzerinde düşünüp anlamaya ve yorumlamaya çalıştığı şiirlerdir.

Eğretilmelerin genelde bir uzlaşısı sonucu ortaya çıktığı görülür. Alışılmamış bağdaştırmalar ise şairlerin özgün tarzda oluşturdukları, edebî bir estetiği de gerektiren ürünleridir. Bu yüzden her bir alışılmamış bağdaştırma aynı zamanda ilgili toplumların yaşantı ve kültürel değerlerinin birer parçası durumundadır.

Alışılmamış bağdaştırmalar dile aykırı bir yapıya sahip olmasına rağmen dil sistemi içerisinde yer alır ve bu yüzden de anlam bilimin günümüzde tartışmalı bir konusudur. Harald Weinrich'in 1976 yılında alışılmamış bağdaştırmaların anlam özelliklerini etraflıca açıklamasıyla başlayan bu süreç bu konudaki çalışmaların temelini oluşturur. Alışılmamış bağdaştırmalar günümüz dil ve edebiyat biliminin önemli bir çalışma konusudur.

Aristoteles bundan iki bin üç yüz yıl önce *Poetika* adlı eserinde şiir sanatı ve başarılı bir şiirin oluşumu konusunda eğretilmenin önemine değinmiştir. Aristoteles'in eğretilme düşüncesini kuramsal olarak temellendirmesi ile başlayan bu süreç dilde bir süs ve yabancı sözcükler ile yeni bir şey elde etme olarak görülse de günümüzde eğretilme anlayışı çok farklı bir düzleme yerleşmiş olup karmaşık bir bilişsel süreç haline gelmiştir. Özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğretilme konusundaki çalışmalar bir hayli artarak söz sanatları içerisinde büyük bir ilgi kaynağı olmuştur. Günümüzde eğretilme konusu dil sistemi içerisinde hâlâ tartışmalı bir şekilde varlığını korumakta olup bilişsel çalışmalarla birlikte birçok disiplinin de ilgi alanı içerisinde önemini sürdürmektedir.

Bu çalışmada her iki kültürün şiirlerindeki alışılmamış bağdaştırmaların estetik önemine ve bunlarla ilgili anlamsal problemlere yönelik tartışmalara da katkıda bulunmak amaç edinilmiştir.

Alışılmamış Bağdaştırmalar

Aksan (2009: 84) alışılmamış bağdaştırmaları “anlam belirleyicileri¹, anlam ayırıcıları² arasında uyum bulunmayan birleştirmeler” olarak açıklar. Yazın dili ve özellikle de şiir dilinde okuyucu/dinleyicide etkili anlatım, duygu değeri, değişik imge ve tasarım uyandırmak amacıyla yararlanılan eğretileme türüdür. Anlam belirleyicileri ve anlam ayırıcıları arasında uyum olmayan bu bağdaştırmalar özellikle şiir dilinde okuyucu/dinleyici üzerinde güçlü bir imgesel etki bırakır.

Weinrich (akt. Braak, 1990: 45) alışılmamış bağdaştırmayı tarif ederken eğretilmeli ifadenin gerçek anlamı ile çelişmesini vurgular: “Eğer bir sözcük deneyim ve tecrübeler yoluyla edindiğimiz anlamından dar anlamda bile sapıyorsa bu ayrılığı algılar ve eğretilmeyi alışılmadık hissederiz.” Celan’ın “kapkara süt” örneğini verir. Renk çelişkisinin bir sapma gerçekleştirdiğini belirtir ve imgeler arasındaki mesafeyi gösterir.

Aksan (2004: 38) alışılmamış bağdaştırmaları; genel dilde mecazlara ait olduğunu, dil bilimciler tarafından da aktarma adı altında ele alındığını belirterek “tamamen şairin/yazarın zihninin bir ürünü olup dilin etkileyici yönünü güçlendiren en önemli olgulardan birisidir” şeklinde açıklar.

Toklu (2003a: 19) alışılmamış bağdaştırmaların “özel bir dil” olduğunu belirterek şu şekilde açıklar: “Edebî yapıtlarda yazarlar genellikle gündelik dilden farklı, ses, sözcük, sözdizimi ve anlam düzlemlerinde gündelik dilin kullanımından sapan özel bir dil kullanırlar. Kısa öykü, roman gibi yazın türlerinde ve özellikle şiirde sık sık başvuru olan sapma biçimlerinden biri de, gündelik dilin seçme ve birleştirme kurallarının dışına çıkarak oluşturulan alışılmamış bağdaştırmalardır.” En önemli özelliklerini ise; “dilde ilk kez oluşturulmaları, şair/yazara özgü olmaları ve estetik bir değer taşımaları” olarak gösterir (Toklu, 2003b: 146).

Coşkun (2007: 322) alışılmamış bağdaştırmayı “dilnin mantığına ters düşerek oluşturulan ifadeler” ve “sınırları çizilmemiş genel terimler” olarak tanımlar. Buradaki ifadelerden şu sonucu çıkartabiliriz: Eğretilmeli bir ifadede alanlar arasındaki ortak noktanın anlaşılması eğretileme türlerine göre farklılık gösterir. Eğer bir eğretilmeli ifade şair/yazara özgü olarak ilk kez

¹ Anlamsal belirleyiciler ve özellikler (İng. semantic markers): (bkz. Aksan, 2006: 149). Yapısal dilbilimin Avrupadaki yandaşları anlam belirleyicilerini (Fr. Sème) adıyla ele almışlardır. (bkz. Aksan, 2009: 49)

² Anlam ayırıcılar (İng. semantic distinguishers). Anlam ayırıcıları sözcüğün en belirgin niteliklerini gösterir. Örn: keman, viyolonsel, flüt, piyano gibi dört müzik aletinden ilk ikisi yaylı, üçüncüsü nefesli, dördüncüsü vurmali çalgıdır. Ayrıca “büyük” ve “küçük” biçiminde nitelenebilir. Ancak her birimin ortak anlam ayırıcısı “müzik aleti” dir (bkz. Aksan, 2009: 50).

ortaya çıkıp alanlar arasında mantıksal bir bağdaşmadan sapma gösteriyor; alanlar arasında daha hâlâ anlamsal bir bağlantı kurulabiliyor ve bunun sonucunda ortaya çıkan karışıklığı da algılamamızı sağlıyorsa bunun bir alışılmamış bağdaştırma olduğunu söyleyebiliriz. Şiir dilindeki alışılmamış bağdaştırmalar yazar/şaire özgü zihinsel ve özgün tasarımlar olup anlam bilimsel olarak açıklanması zor fakat okuyucu/dinleyicinin imgelem ve çağrışım gücüne bağlı yorumlanarak anlaşılabilen teknik ifadelerdir. Alışılmamış bağdaştırmalar duygu-tasarım-dil arasında gerçekleşen bir anlam olayıdır. Alanlar arasında bir benzerliğin çok zor kurulduğu bu bağdaştırmalar gücünü imgelerden alır.

Eğretileme genelde bir uzlaşma sonucu ortaya çıkar. Alanlar arasında mantıksal bir ilişki söz konusudur. Alışılmamış bağdaştırmalar ise yazar/şairlerin özgün yapıtlarıdır. Bu tür bağdaştırmalarda göze çarpan ilk özellik alanlar arasında mantıksal bir ilişkinin bulunmamasıdır. Farklı kategoride bulunan bu tür sözcükler okuyucu/dinleyiciyi alanlar arasında dar anlamdaki bir kesişme noktasına götürebilmektedir. Sözcüklerin burada yan anlamları, duygu değerleri, imgesel özellikleri ve çağrışımları kadar derin anlamları da önemli bir rol oynamaktadır. Kültürden kültüre, kişiden kişiye değişen bu algılama durumu okuyucu/dinleyiciye dilde, anlam bilimsel olarak açıklanması zor ancak yorumlanarak açıklanabilen bir durumu da göstermektedir.

Alışılmamış Bağdaştırmalar ve Anlam Bilim

Anlam bilim dilin gerçeklikle ilgisini araştıran bir disiplindir. Eğretileme ise dil sisteminin bir parçasıdır. Anlamsal algılama olayıdır. Dilsel bir sapmadır. Daha doğrusu dilin kullanımında ortaya çıkan bir sapmadır. Alışılmamış bağdaştırmalar ise dildeki anlamsal sapmadır. Eğretileme dil sistemi içerisindeki göstergelerin yan anlamları ile ilgili anlamsal bir söylemdir. Anlamsal bir eksiklik yoluyla bilinir. Dilsel bir olgu ve mantıksal bir algılama şeklidir. Bu yüzden eğretilemeleri dile aykırı bir sistem içerisinde görmek gerekir. Mevcut sistem dışında ve dile olağanüstü bir özellik katan sihirli ve sınırları belli olmayan aykırı, sistem dışı bir alandır. Bu yüzden eğretileme anlam bilimin önemli bir sorunudur.

Eğer dildeki göstergelerden bahsediliyorsa beraberinde kavram ve anlam gibi önemli unsurları da göz önünde bulundurulmak zorundadır. Kavramlar zihne özgü birimlerdir ve dünyaya ilişkin tecrübe ve deneyimlerimize dayanır. Yaşadığımız dünyada bir kavram bir dilsel biçimle bağlanmışsa bir anlam gerçekleşir. Daha doğrusu kavramın bir dilsel biçimle karşılanması durumudur. Bu şekilde göstergeleri bir sözlükte de toplayarak gerektiğinde anlamlarını öğrenmek için sözlüğü açar bakarız.

Ancak eğretilenle ilgili bir sözlük yoktur. Sözlük dışı dil kullanımıdır. Eğretilenle, göstergenin yeni bir anlam kazanması durumudur. Her sözcük bir kavramdır ancak eğretilmeli bir ifadede anlam ve kavram arasında yukarıda sözü edilen bir ilişki artık mümkün değildir. Eğretilenle normal dil kullanımı dışında birbiriyle bağdaşmayan iki anlamsal alanın karşılıklı etkileşimi sonucu ortaya çıkan yeni bir anlamıdır. Dilin normal kullanım kurallarındaki bir aykırılıktır. Eğretilenle; dil, düşünce ve kültür arasındaki ilişkiden ortaya çıkar. Karşılıklı alanlar arasındaki mantıksal ve uzlaşıya dayalı bir gerçekliğe dayanır. Bu durum alışılmamış bağdaştırmalarda farklıdır. Alışılmamış bağdaştırmalarda imge alan ve imge veren arasında mantıksal bir ilişki yoktur.

Ölçünlü dil içerisinde de eğretilmeli ifadeler vardır. Bu durumda geleneksel anlam bilim ölçünlü dil içerisindeki eğretilmeli ifadeleri nasıl açıklayacaktır? Kallan (2009: 22-24) bu durumu şu şekilde açıklar; “Dil sözcük seçimindeki sınırlamayla ilgili olarak kuralların kontrol mekanizması tarafından düzenlenir ve izlenir. Fakat eğretilenle dilin ölçünlü kullanım kurallarından bir sapmadır. Dilin kullanım kurallarına karşı sapmadan eğretilenle ortaya çıkar. Dilin kurallarına karşı aykırılığa geleneksel anlam bilim izin vermez, eğretilenle bunun sonucu olarak dili kirleten bir şey olarak görülür. Bu yüzden geleneksel anlam bilim eğretilenle üretken estetik işlevini kabul etmez.”

Eğretilmeli anlam genellikle bir uzlaşma sonucu kabul edilebilir düzeyde olabildiği gibi okuyucu/dinleyici açısından da yorumlanabilir yeni bir anlamdır. Yeni bir anlam diyoruz çünkü bu anlam yaşadığımız dünyadaki tüm tecrübe ve deneylerimiz sonucu zihinlerimizde şekillenen ve dilin de harekete geçirici gücü sayesinde ortaya çıkan yeni bir üründür.

Davidson’a (1997: 85) göre eğretilenle yapmayı öğreten yönergeler yoktur; bir eğretilenle ne anlama geldiğini ya da ne söylediğini belirleyen el kitapları yoktur; zevksiz eğretilmeyi ayırmada kullanılacak bir denektaş da bulunmaz. Bu düşünce ile aynı zamanda şunu da anlıyoruz ki, eğretilmeli ifadeler kültürden kültüre farklılık gösterir. Örneğin Türkçedeki “göz” manasına gelen “eye” sözcüğü İngilizcede farklı anlamda kullanılmaktadır: kasırganın veya suyun kaynağı gibi. “Anlam bilimsel açıdan bakıldığında, görme organıyla çok açık bir şekilde ilgili olan bir şey değildir ama sezgisel açıdan bakıldığında, anlamın genişlemesi için makul bir aday görünmesine rağmen, söz konusu sözcük, çiçeğin ortası için kullanılmamaktadır.” (Palmer, 2001: 84).

Kallan (2009: 13) edebiyat biliminde iki kavram alanının bir gerilim içerisindeki etkileşimi sonucunda ortaya yeni bir eğretilmeli kavramın çıktığını ve anlamın bu etkileşim sonucunda “gerçek bir şey” olarak daha

orada bulunmadığını ileri sürer. Kallan'a (a.g.e.: 13) göre "eğretileme anlam bilimi (Alm. Metaphernsemantik) yorumlayıcı anlam bilimidir (Alm. hermeneutische Semantik). Eğretileme anlam bilimin ancak konuşucu ve dinleyici arasındaki eytişim içerisinde geçerli olacağını gösterir."

Davidson da "eğretilemelerin, yakalanması güç ya da tamamlanmamış birebir anlamlar içermemekle kalmadıklarını, bazen yanlış ya da belirsiz anlamlarının dışında hiçbir anlam içermediklerini" dile getirir (akt. Salman, 2003: 54). Bu da "eğretilemelerin her zaman doyurucu bir biçimde açıklanamayacakları" anlamına gelir (a.g.e.: 54) "Belki de başarılı eğretilemelerin bizlere (imgelem gücü ve dilsel çağrışımları zengin kişilere!) yaşattığı doyum, işte bu tam açıklanamama, zengin belirsizliklerle yüklü olma, sonsuz çağrışımlara ve anırtımlara açık olma özelliğinden gelmektedir" (a.g.e.: 54). Davidson bu görüşleriyle açıkça eğretilemenin anlamını reddeder ve ona göre eğretilemenin bir anlamı olamaz.

İki farklı anlamsal alan; imge veren ve imge alan arasında ortaya çıkan güç gerilimdir. İmge veren ve imge alandan bizim anladığımız anlamsal alanlardır. İmge alan ve imge veren de kendi içerisinde anlamsal alanlara sahiptir. Yavuz'un (2010: 226) "Eros ile Thanatos" adlı şiirinde geçen "sana sarı bir yaz gönderdim" alışılmamış bağdaştırmasını ele alalım. "Yaz" sözcüğü anlamsal bir alana sahiptir ve "sarı" sözcüğü de anlamsal bir alana sahiptir. "Yaz" imge alan konumundadır ve soyut bir kavramdır, "bir mevsimi" ifade eder. "Sarı" sözcüğü imge veren konumundadır ve somut bir anlama sahiptir; "bir renk" anlamını içerir. Burada göndergesel anlamı değil, doğanın aldığı sarı renkten ötürü şairin duyduğu bir özlem, duygu daha derin bir etki bırakacağı için kullanılmıştır. Bu eğretilemeli ifade iki farklı anlamsal alanı içerisinde bulundurulur. Her iki sözcük de birbirinden farklı kategoride bulunur. Farklı iki kategoride bulunan sözcükler eğretilemeli ifade de bir araya gelerek bir dizide yeni bir anlam ve gerçeklik kazanırlar. Eğretileme somut bir kavram olan "sarı"yı yeni bir gerçeklikle bize takdim eder.

Grünbein'in (1994: 12) "Epitaph" adlı şiirinde geçen "Staubsauger Zeit, wer war Herr S. ?" (Yok edici zaman, kimdi bay S. ?) alışılmamış bağdaştırmasını ele alalım. "Zaman" sözcüğü "imge alan" durumundadır ve soyut bir kavramdır; "vakit veya bir süreyi" ifade eder. "Elektrik süpürgesi" sözcüğü "imge veren" durumundadır, somut bir anlama sahiptir; "teknolojik bir ürün olan bir aleti" ifade eder. Bu eğretilemeli ifade iki farklı anlamsal alanı içerisinde bulundurulur. Bu iki anlamsal alanın etkileşimi sonucunda cümle farklı bir kategorideki anlam düzeyine çıkar; cümle yeni bir anlam ve gerçeklik kazanır. "Zaman" kavramına, ortaya çıkan bu yeni bağdaştırmada teknik bir imgesel tasarımla elektrik süpürgesinin "yok edici" bir anlam özelliği verilir.

Her ne kadar farklı kategorilerdeki bu sözcükler mantıksız bir durum sergileseler de sözcükteki bu anlamsal sapma alışılmamış bağdaştırmanın bir işaretidir. Sözcükler arasındaki bu değişim etkisinden ortaya çıkan gerilim okuyucu/dinleyicide yeni bir imge, yeni bir tasarım anlayışı oluşmasında etkili olur. Alışılmamış bağdaştırmadaki göstergeler yeni anlamlarıyla kullanılır. Her ne kadar farklı kategoride bulunan göstergeler birbirinden uzak görünseler de okuyucu/dinleyiciyi alanlar arasında dar anlamdaki bir ilişkiye, anlamsal bir kesişme noktasına götürebilmektedir. Yazar/şair burada benzerliği olan ya da olmayan iki farklı alanın anlamsal etkileşimi yoluyla yeni bir gerçekliği ortaya koyar. Tomkinson'a (2008: 127) göre buradaki "eğretilmeli nitelik esasen, bir bağlamın gerçek ve eşsiz olmasına yol açan etkileşimler ağının kurulmasıdır ve eğretilme muhtelif anlamsal alanların kesiştiği noktada gerçekleşen anlamsal bir olaydır. "Bu gerçekliği sözcüklerin yan anlamlarını, duygu değerlerini, çağrışımlarını ve derin anlamlarını da göz önünde bulundurarak eğretilmeli ifadeleri yorumlayabiliriz. Bu şekildeki göstergelerin anlam çerçevelerini de açıklayarak çözümleyebiliriz. Özellikle Zymner'in (1993: 17) de belirttiği gibi "sözcüklerin duygu değerlerinin yan anlamlarından daha buluşsal bir özellikte olduğunu" da dikkate almak gerekir.

Bir tarafta Davidson eğretilmenin anlamını reddeder, diğer tarafta Nietzsche eğretilmeyi dilin gerçekliğinin kavranabilir bir aracı olarak anlar. Lakoff&George ise bir şeyin diğer bir şeye göre kavranıldığını gösterir. Weinrich'e (1968: 100) göre eğretilmenin anlam bilimsel tarifi yalnızca metin anlam biliminde (Alm. Textsemantik) mümkündür ve eğretilme bir sözcük olarak "karşıtlık gösterme kuramı" içerisinde tarif edilebilir, çünkü eğretilme de bir parça metindir. Weinrich'in (a.g.e. : 101) de belirttiği gibi "bir edebi yapıttaki eğretilmeler eğretilme geleneğine göre arka planda yorumlanmalıdır, yazarın zihinsel yapısındaki eğretilme kullanımıyla ilgili doğrudan doğruya çıkarımlar yapmak mümkün değildir."

Alışılmamış Bağdaştırmalarla İlgili Kuramlar

Şiir dilinde kullanılan, ama günlük dilde alışılmamış bazı bağdaştırmalar, Roman Jakobson'un kuramı ışığında açıklanabilmektedir. Eagleton (1997: 77) şiirdeki sözcük seçimini şöyle açıklar: "Şiirde dikkatimizi sadece sözcük seçimindeki sürece göre değil, tam aksine eş değerliğe dayalı sözcük bağlantılarına göre yaparız: sözcükleri anlamsal, ritimsel, fonetik (ses bilgisel) veya diğer şekillerdeki eş değerlik durumuna göre sıralarız. Aynı şekilde Jakobson'un alışılmamış bağdaştırmaların "Eş Değerlik İlkesinin seçme ekseninden birleştirme eksenine aktarılmasıyla oluşturulduğunu" belirttiği meşhur açıklamasını da aktarır (akt. a.g.e.: 77).

Alışılmamış bağdaştırmaların Eş Değerlik İkesinin seçme ekseninden birleştirme eksenine aktarılması ile ilgili kuram birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır (bkz. Aksan, 2006: 149-165; Toklu, 2007: 30-31; Özünlü, 2001: 53-57). Günümüzde bu kuram geçerliliğini sürdürmektedir. Ancak bu konuyla ilgili olarak dilbilimciler arasında değişik görüşler bulunmaktadır. Toklu (bkz. 2007: 30-31), Jakobson'un açıklamasına dayanarak şiir dilinde seçim ekseninde bulunan dizisel (Alm. paradigmatisch) sözcüklerle birleştirme ekseninde dizimsel (Alm. syntagmatisch) sözcüklerin bağdaştırılması ile ilgili olarak Hilmi Yavuz'un şiirinden örnekler vererek bunu seçme ve birleştirme ekseninde uygulamasını gösterir. Ancak Özünlü'ye (2001: 83) göre Jakobson'un bu kuramı yazar ve okuyucu arasındaki kişisel, toplumsal ve ekinel bağlantıları göz önünde bulundurmaz; yalnızca dilbilimsel niteliklere yaslanır. Özünlü (a.g.e. : 83) bu durumu böyle değişik eksenlerde bulunan sözcükler bağdaştığında ortaya çıkan anlam demetlerinin yalnızca şiir türünü inceleyecek ve dilbilimin bir dalı olan anlam bilimin bir alt kolu sayılabilecek bir şiirsel anlam bilim (poetic semantics) yardımıyla açıklanabilecektir şeklinde açıklar. Bu tür bir bilim dalı da henüz olmadığı için Jakobson'un şiir dilinde sözünü ettiği, yazar ve okuyucu arasındaki “şiirsel iletişim” onun bu kuramına dayanarak açıklanamamaktadır (a.g.e: 83). Michael Riffatterre'nin de aynı şekilde bu kuramı eleştirdiğini belirten Özünlü (a.g.e.: 84) kuramı şu şekilde açıklar: Riffatterre çalışmalarında, şiir dilinde kullanılan alışılmamış sözcük birleşimlerine, sözcük yinlemelerine ve bunların kaynaklandığı dizem özelliklerine, eş dizimli yapılarla, biçim bilgisel sapmalara ve söz sanatlarına eğilmiş ve bütün bu deyiş bilimsel niteliklere bağdaşma adını vermiştir [...] Çoğunlukla şiir dilinin anlam yapılarıyla ilgilenmiş, bu yapıların şiirdeki her sözcükle dolaylı olarak bağlantılı bulunduğunun üzerinde durmuştur. Ona göre, şiiri okuyan bir kimse her sözcükte kendi kişisel deneyimlerini anımsamaz ve gerçeğe doğrudan ilişki kurmaz. Şiirdeki sözcükler, ancak şiirdeki bağlamın çağrıştırdığı imgesel kavramlarla bağlantı kurar. Bu yüzden şiir özel yorumlamayı gerekli kılan bir olgudur.

Aksan (2006: 151) Özünlü ve Jakobson'un alışılmamış bağdaştırmalara bu tür değişik yaklaşımlarını şu şekilde değerlendirir: Bu tür örneklerin içinde bulunduğu kullanımlar şiirsel anlam bilim adı verilebilecek olan dalın ortaya çıkmasıyla açıklık kazanabilecektir. Aksan alışılmamış bağdaştırmalar ile ilgili olarak konuyu daha derin ortaya koyabilmek amacıyla çeşitli örnekler verir. Aksan (a.g.e.: 164-165) şiir örnekleriyle ortaya koyduğu alışılmamış bağdaştırmalara yönelmenin etkili anlatım çabasının bir ürünü ve deyim aktarmalarından da yararlanan güçlü anlatım eğilimi olduğunu belirtir: Günlük konuşma dilinde de zaman zaman aynı eğilimi gösteriyoruz. Örneğin kavga kaşağısı, ömür törpüsü, şeytan çekici, çene kavafı, insan sarrafı, çehre züğürdü gibi deyimlerde, tamlamanın öğeleri, anlam bilim açısından

özellikleri dikkate alınmadan, soyut+somut, somut+soyut kavramlar bir araya getirilerek birleştirilmiştir. Bu ögeler, başlangıçta bir kişinin gerçekleştirdiği, zamanla beğenilerek yaygınlaşmış anlatım biçimleridir. Bugün Türkçede ve birçok dilde kullanılan kırık kalp, soğuk savaş, sıcak savaş gibi örnekler, hatta mavi yolculuk gibi tamlamalar da aynı nitelikteki ögelerdir; zamanla çok kullanılır duruma gelen alışılmamış bağdaştırmalardır.

Aksan (a.g.e.: 164) özellikle şiir dilinde çok rastlanan bu bağdaştırmaları doğrudan doğruya anlam bilim aracılığıyla incelenebileceğini ve göstergelerin anlam çerçeveleriyle açıklanarak çözümleneceğini belirterek kimi yazarların sözünü ettikleri gibi bir “şiir dil bilgisi” nin gerekli ve yeterli olmadığı düşüncesindedir.

Aksan’ın anlam bilim açısından ele aldığı şiir incelemelerinde söz konusu olan göstergedeki iki alan; imge veren ve imge alan konusunu daha iyi kavrayabilmek için bu konudaki düşüncelerin ve kuramların biraz daha ayrıntılı olarak ortaya konulması yerinde olacaktır.

Aralarında Stephan Ulmann’ın da bulunduğu birçok bilim adamı, imge veren ve imge alan arasındaki mesafenin (Alm. Spanne) eğretilen kalitesinin düşük ya da yüksek olup olmadığını belirleyen bir ölçek olduğu görüşündedir. Weinrich (1976: 297) ise “imge veren ve imge alan arasındaki mesafe ne kadar uzaksa eğretilme de o derece alışılmamıştır. Eğretilme ne kadar alışılmamışsa şair de o kadar ustadır” görüşüne katılmaz.

Eğretilme alanında önemli bir görüngü olan alışılmamış bağdaştırmalar, dil ve edebiyat bilimcilerinin uzun süredir tartıştığı bir konudur. Weinrich (akt. Netzel, 2003: 489) Aristoteles’ten Ullmann’a kadar alışılmamış bağdaştırmalar hakkındaki pek çok övgüdeki benzerliğin şaşırtıcı olduğunu belirterek sadece kararlılığı yüzünden değil bilgi verici uyumsuzluğu açısından da anılmaya değer bulduğu eğretilen alışılmadık olan faktörünü modern bir düşünce olarak bulur.

Weinrich’e (1976: 299) göre alışılmamış bağdaştırmalar hakkında yazarlar farklı düşünceler içerisinde olmuşlardır: Eğer bir kalkanı bir kadehe benzetirse Aristoteles için de bir eğretilme alışılmadıktır. Ortak benzerlik yok olur ve başvuracak yerleri açıklanamaz [...] Önemli eleştirmenlerden Sayce ve Ullmann yaptıkları açıklamalarında ve örneklerinde, eğretilen iki unsuru olan, imge veren ve imge alan arasındaki gerçek mesafeye göre eğretilen alışılmadık olduğunun ölçülmesini istemişlerdir [...] Burada eğretilme sınırlarını metafiziğe açar.

Weinrich (akt. Cochetti, 2004: 197-198) yaygın olan “alışılmamış” eğretilmeleri üç kavram temeline göre ayırır:

1-Sözcük alanı (Alm. Wortfeld), yani anlam alanı (Alm. Bedeutungsfeld); bilişsel-psikolojik terim bilgisinde en küçük anlam taşıyıcı birimlerin ya da tek sözcüğün türetildiği ve en küçük anlamsal özellik gösteren anlamsal alt alanlar (Alm. Subdomänen).

2-İmge alanı (Alm. Bildfeld); en az iki ayrı cinsten (Alm. heterogenen) sözcük- veya anlam alanları, örn. düşünce akımı, dünya tiyatrosu. İmgesel alanlar, kabul edilmiş güncel belli tecrübelerden sapan ve bir dereceye kadar içeriği gösteren eğretilmelerden oluşan sabit şemalardır.

3-İmge aralığı (Alm. Bildspanne); anlamsal mesafe gibi aynı şekilde uzaklığı ve imgesel alanın iki ana unsurunun ilişkisinin birbirine olan etkisidir. “Dünya” ve “tiyatro” ilişkisini imgesel alanda “dünya tiyatrosu” veya güncel eğretilmelerde “Dünya bir tiyatrodur” buna örnek olarak gösterilebilir.

İmge veren ve imge alan arasındaki ilişki; “gerilim”, anlamsal olarak aralarındaki mesafenin uzaklığı ve yakınlığı alışılmamış bağdaştırmalar da önemli bir değerlendirme ölçütü haline gelmiştir. Weinrich (1976: 303-304) her eğretilmenin kendi unsurları arasında bir aykırılığa sahip olduğunu ve onu sözcük olarak ele aldığımızda bunu açığa çıkardığını belirtir: ” Devlet gemisi, bu bir gemi midir değil midir? Cevap ya evet ya da hayır olmalıdır. Devlet politik bir sosyal yapıdır elbette gemi değildir ama gemidir de, çünkü imgesel dil uzlaş gereği öyle istiyor. Bu aykırılık her eğretilmede gizlidir.”

Weinrich (a.g.e.: 302) eğretilmeyi bir düşünce modeli olarak açıklar. Ona göre alışılmamış bağdaştırmalar hakkındaki görüşleri daha farklı temellere dayanır. Weinrich’e (a.g.e. : 303) göre birçok araştırmacı için imge veren ve imge alan arasındaki mesafenin uzaklığından ziyade bunlar arasındaki hayret verici olan tehlikeli yakınlığıdır (Alm. gefährliche Nähe). Birbirinden uzak ama birbirini zorlayan bu iki alanın aralarındaki mesafenin bir yerde ortak bağlantıyı yok etmesinden kaygı duyulur. Weinrich (a.g.e.: 304-308) bu düşünceyi Paul Celan’ın Todesfuge şiirindeki meşhur kapkara süt (Alm. schwarze Milch) örneğinde gösterir:

“Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends

Wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts

Wir trinken und trinken.”

Weinrich (a.g.e.: 302) yukarıdaki örneği şu şekilde açıklar: “Kapkara süt ve sabah vakti sütü, iki eğretilmeli bir bağlantı. Özellikle ilk eğretilmeye dikkat edelim. Rimbaud’daki ‘yeşil dudaklar’ gibi aynı alışılmamışlık derecesine benziyor. Sözcük bilimini bilen burada bir zıtlaşmanın söz konusu olduğunu söyleyecektir. Güzel ama bu terimle bakışımızı değiştiremeyiz, zıtlasma da eğretilmedir. Çünkü paradoks, aykırılık, bunu

defalarca söyledik, eğretiler. Dini inanış tarzı olan süt veya incil meseli süt benzetmeleri bu şiirdeki kapkara süt. Bilinmesi gerekir ki kapkara süt eski geleneğe göre melankoliktir [...] Eğretiler çelişkili bir ifadedir. Alışılmamış bağdaştırma, aykırılığı farkına varılmadan kalabilen bir ifadedir.”

Weinrich yukarıda belirttiği gibi alışılmamış bağdaştırmaları önemsiz bir sapma (Alm. geringe Abweichung) gösteren eğretiler olarak belirler. Öyle ki bazı durumlarda iki alan arasındaki yakınlığı bile algılama ve fiziksel durumlarına göre tehlikeli bulur. Burada anlam farklı bir alana taşınmamış, sadece küçük bir adım atılarak renk değişikliğine gidilmiştir (a.g.e.: 307). Aslında “kapkara süt” anlamsal ve mantıksal olarak süt ile ilgisi olmaması gereken bir durumdur. Daha doğrusu bu durumda siyah ve beyaz renklerin birbirinden çok uzak olduğu açıkça görülür. Weinrich bu tür sapmalarda sözcük alanı düşüncesine göre hareket eder ve sözcüklerin mantıksal kavranabilir ilişkilerini kategorik olarak ön planda tutar. (örn. bir renk ölçeğindeki renkler arası ilişkiler gibi) İmge alan ve imge veren her iki niceliğin birlikte olduğu önemli anlam birimcikler olarak kavramsal yakınlık ortak benzerlik noktasına dayanır.

Alışılmamış bağdaştırmalardaki buna benzer kategorik yakınlık durumunu birçok Almanca ve Türkçe şiirde de görebiliriz:

“im goldgelben Schatten” (Celan, 1992: 222)

(“altın sarısı gölgelerde”)

“ben siyah çöllerin pırlanta kaktüsü” (İskender, 2010: 95)

“başucunda Siyah Güneşler;-sabah! ” (Yavuz, 2010: 339)

Yukardaki örneklerde de görüldüğü gibi anlam farklı bir alana taşınmamış, sadece küçük bir adım atılarak renk değişikliğine gidilmiştir. Aslında “altın sarısı gölge” anlamsal ve mantıksal olarak gölgeye yakıştıramayacak bir durumdur. “Siyah çöller” bağdaştırmasında da renkler arasında bir zıtlık vardır. “Siyah güneş” ifadesinde de aynı durum söz konusudur. Buradaki renk ikilemi aynı zamanda “zıtlasma” diye bilinen eğretilenin özel türlerinden biridir. Buradaki renkler aynı ölçek içerisinde yer alsalar da birbirleri arasındaki zıtlık alışılmadık bir durum sergiler.

Weinrich’in tespit ettiği farklı bir dilsel alışılmadık biçim de, kavramsal ve kategorik bir yapı içerisinde değerlendirmenin mümkün olmadığı Paul Celan’ın bir şiirindeki “Stundenholz” (vakit tahtası) bileşik sözcüğünün alışılmamış bağdaştırmaların arasında kullanılmasıdır (akt. Netzel 2003: 494). Weinrich’in tespitlerine göre imgesel eğretilmeyi alışılmamış hissedip hissetmeyeceğimiz imgesel gerilime bağlıdır; eğretilmedeki aykırılık kendi

içyapısına dayalı imgesel gerilimin büyüklüğüne bağlı değildir. Weinrich'e göre bir eğretilenimin kalitesi sadece imge alan ve imge veren alanlar arasındaki aykırılık ile değil, alanlar arasındaki imgesel gerilimin büyüklüğü ile de ifade edilir.

Sonuç

Alışılmamış bağdaştırmalar şiirde daha geniş anlamdaki duygu, düşünce ve tasarımların gösterildiği öğelerdir. Bu tür duygu ve düşünceler örtük yapıdaki tasarımlar olarak da karşımıza çıkar. Alışılmamış bağdaştırmalarda göze çarpan en önemli özellik alanlar arasında mantıksal bir ilişkinin bulunmamasıdır. Her ne kadar farklı kategoride bulunan bu tür sözcükler birbirinden uzak görünseler de okuyucu/dinleyiciyi alanlar arasında dar anlamdaki bir ilişkiye, anlamsal bir kesişme noktasına götürdüğü de görülmektedir. Sözcüklerin burada yan anlamları, duygu değerleri, imgesel özellikleri ve çağrışımları kadar derin anlamları da önemli bir rol oynamaktadır. Okuyucu/dinleyicinin bu öğeleri çözümlemesi ve açıklaması ancak içerisindeki sözcüklerin derin anlam yapılarının incelenip yorumlanmasıyla mümkün olmaktadır. Alışılmamış bağdaştırmalar bir dizgede daha önce var olmayan yeni bir anlamı da ortaya çıkarmaktadır. İki farklı kategorideki anlamsal alanın birbiriyle etkileşimi ve kaynaşması sonucunda ortaya çıkan imgesel gerilimden yeni bir anlam ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yeni anlam ancak okuyucu/dinleyicinin yorumlaması ve çözümlemesiyle zihinlerde bir değer kazanmaktadır. Alışılmamış bağdaştırmalar bu özelliği ile okuyucu/dinleyicinin zihninde çeşitli tasarımların oluşmasına yol açtığı gibi çeşitli duyguları da uyandıran etkili bağdaştırmalardır. Kültürden kültüre, kişiden kişiye değişen bu algılama durumu okuyucu/dinleyiciye dilde, anlam bilimsel olarak açıklanması zor ancak yorumlanarak açıklanabilen bir durumu da göstermektedir. Yirminci yüzyıl yazar/şairlerinde alışılmamış bağdaştırmalara büyük bir yönelimin olduğu açıkça görülmektedir.

Alman ve Türk yazın dili/şiirlerinde günümüzde hemen her konuda alışılmamış bağdaştırmalara rastlamak mümkündür. Alışılmamış bağdaştırmalar, içerisindeki sözcüklerin yeni anlamlar kazandığı birer buluşsal tasarımlar olup, ortaya çıkan yeni anlam örgüsü içerisinde okuyucu/dinleyicinin zihninde geniş duygu, düşünce, görüntü ve tasarımların oluşmasına katkı sağlamaktadır. Alışılmamış bağdaştırmalar okuyucu/dinleyiciyi yeni algılamalara götürmekte, şiirlerde bir zorluk gibi görünse de şiir sanatında estetik değerlerin önem kazandığı günümüzde imgelem dünyasına farklı bir renk katmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri, 2. Baskı, Ankara, Bilgi yayınevi.
- Aksan, D. (2006). Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, 6. Baskı, Ankara, Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). Anlambilim, 4. basım, Ankara, Engin yayınevi.
- Braak, I. (1990). Poetik in Stichworten, 7. , überarb. und erweitt. Auflage, Kiel, Verlag Ferdinand Hirt.
- Celan, P. (1992). Gesammelte Werke 1, Gedichte, Frankfurt, Suhrkamp, s.222
- Cochetti, S. (2004). Differenztheorie der Metapher, Münster, LIT Verlag
- Coşkun, M. (2007). Sözü'n Büyüsü Edebi Sanatlar, İstanbul, Dergâh yayınları.
- Davidson, D. (1997). "Eğretilemelerde Anlam", Çev: Yurdanur Salman, Kuram kitap, Aylık Edebiyat Dergisi ,14, İstanbul, Kur yayıncılık, s.85-96
- Eagleton, T. (1997). Einführung in die Literaturtheorie, 4. Auflage, Stuttgart, Metzler.
- Grünbein, D. (1994). Den Teuren Toten, Frankfurt, Suhrkamp, s.12
- İskender, K. (2010). Karanlıkta Herkes Biraz Zencidir, 5. Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık, s.95
- Kallan, P. (2009). Die Semantik der metaphorischen Welt, Frankfurt, Peter Lang
- Netzel, R. (2003). Metapher: kognitive Krücke oder heuristische Brücke, Heidelberg, Kovác.
- Özünü, Ü. (2001). Edebiyat Dil Kullanımları, İstanbul, Multilingual.
- Palmer, F. R. (2001). Semantik, çev: Ramazan Ertürk, Ankara, Kitâbiyât.
- Salman, Y. (2003). "Dilin Düşvreni: Eğretileme", Kitap-lık, Aylık edebiyat dergisi, Sayı: 65, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.53-54

Toklu, M. O. (2003a). Şiir Dili ve Çevirisi, Ankara, Akçağ yayınları.

Toklu, M. O. (2003b). "Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı", II. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri, Adana, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, s.144-153

Toklu, M. O. (2007). Dilbilime Giriş, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

Tomkinson, F. (2008). "Ricoeur'un Eğretileme Kuramı", Cogito, Paul Ricoeur özel sayısı, Sayı: 56, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.161-191

Weinrich, H. (1968). "Die Metapher", In: Poetica, Zeitschrift für Sprach - und Literaturwissenschaft, München, W. Fing Verlag, 2. Band, s.100-140

Weinrich, H. (1976). Sprache in Texten, Stuttgart, Klett.

Yavuz, H. (2010). Büyü'sün Yaz!, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.226

Zymner, R. (1993). "Ein Fremdes Wort", In: Poetica, Zeitschrift für Sprach -und Literaturwissenschaft, 25. Band, München, W. Fing Verlag, s. 3-33

